

2025/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

LIII. ÉVFOLYAM

Jókai, 200

Fekete István, 125

Székely kiállítás

Jókai édesanyjának, Jókay Józsefnének a legyezője (Komárom, 1820-40-es évek – Komárom, Petőfi Irodalmi Múzeum; Művészeti, Relikvia- és Fotótár)

Jókai házisapkája, Szendrey Júlia ajándéka
(Pest, 1847 – Petőfi Irodalmi Múzeum; Művészeti, Relikvia- és Fotótár)
(Képek Kalla Zsuzsa tanulmányához)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

A koronázó város mindenese, 300 éve született Windisch Károly Gottlieb (<i>Lacza Tihamér</i>)	3
--	---

Jókai 200

A honismertető és tájfestő írófejedelem: Jókai Mór (<i>Praznovszky Mihály</i>)	10
Jókai-emlékhelyek Révkomáromban. Az írófejedelem gyermek- és ifjú korának színhelyei (<i>Balahó Zoltán</i>)	18
Aki szülővárosán keresztül (is) látta a világot. Jókai Mór és Komárom (<i>Tarics Péter</i>) ...	31
Jókai Mór március 15-éje (<i>Hermann Róbert</i>)	41
A <i>Szegény gazdagok</i> című regény egyik lehetséges forrása: Arany János (<i>Szilágyi Márton</i>)	48
Családok és színterek. Jókai Mór <i>Mire megvénülünk</i> című regényéről (<i>Kovács Eleonóra</i>)	52
Gasztronómiai séta Jókai nyomán Balatonfüreden (<i>Fülöp Júlia</i>)	63
Jókai rózsái a füredi Anna-bálokon (<i>Ács Anna</i>)	77
A magyar ősvallás képe Jókai Mór <i>Bálványosvár</i> című regényében (<i>Spannraft Marcellina</i>)	84
Jókairól szóló mondák a magyar folklórban (<i>Magyar Zoltán</i>)	89
Hogyan készülnek a múzeumi katalógusok? Jókai tárgyi hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban (<i>Kalla Zsuzsa</i>)	93
Jókai fényképeiről (<i>Cs. Lengyel Beatrix</i>)	101

Fekete István 125

Aki a szívével írt... 125 éve született Fekete István (<i>Barna Gábor</i>)	105
Fekete István egy ismeretlen műve (<i>Bodó Imre</i>)	114

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

A magyar Tempevölgy. Regényes tájleírás Jókai Mórtól	118
--	-----

SORSKÉRDÉSEK

Haza a magasban. Csorba László az idei évfordulókról, a főváros elnevezéséről és az egyetemi órák humoros pillanatairól (<i>Németh László</i>) .	128
---	-----

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A múzeum és a népi iparművészet kapcsolatának Heves vármegyei tapasztalatai (<i>Petercsák Tivadar</i>)	139
Székelyek. Örökség-mintázatok. Időszaki kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2024 október 14 - 2025 augusztus 31. (<i>Tasnádi Zsuzsanna</i>)	144

TERMÉS

Epikus hagyományok Szent Gellértről (<i>Magyar Zoltán</i>)	153
--	-----

KRÓNIKA

Egy folyóirat, százötven év: az Erdélyi Múzeum ünnepsége (<i>Bakos Áron</i>).....	158
Újjáalakult a Heves Vármegyei Honismereti Egyesület	159

KÖNYVESPOLC

A pécsi baptista misszió története (<i>Erdős Zoltán</i>)	162
Tanulmánykötet élő jogszokásainkról (<i>Sallai Balázs</i>).....	163
Emlékezés „aranylábú kis Paszab” legendás néptanítójára, Turi Sándorra (<i>Hála József</i>)	165
A Báthoryak kora (<i>Bátoriné Misák Marianna</i>)	168
Egy új családtörténeti folyóirat (<i>Lőrincz Róbert</i>)	171
Pályázati felhívás.....	174

A Honismeret közlési szabályzatát lásd a folyóirat 2024/3-as számában (130–135.),
és a www.honismeret.hu oldalon.

Tisztelt Olvasóink!

Felhívjuk figyelmüket, hogy részben takarékosági, részben célszerűségi okokból folyóiratunk *Honismereti Bibliográfia* rovatát a következőkben nem a nyomdai úton előállított folyóiratban, hanem honlapunkon (<https://honismeret.hu/honismeret-folyoirat/>) jelentetjük meg. Mégpedig úgy, hogy a legújabban megjelent, honismereti témájú kiadványok címlírása a közzététel után bekerül a korábban közöltek tartalmazó és a tájékozódást segítő, célszerűen tagolt listába. Ezáltal egyrészt főlzabadul jó néhány folyóiratoldal a különböző írások számára, másrészt sokkal többen szerezhetnek majd tudomást honismereti témájú kiadványok megjelenéséről. Egyúttal ismételten kérjük valamennyi olvasónkat, főképpen pedig az országos könyvtári hálózat munkatársait, hogy értesítsenek saját kiadványaik megjelenéséről, illetve könyvtáruk gyarapodási listáját juttassák el a tatrosmente@gmail.com címre.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

A Honismeret szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.),

A Néprajzi Múzeum könyvesboltja (1146 Budapest, Dózsa György út – Ötvenhatosok tere)

A koronázó város mindenese 300 éve született Windisch Károly Gottlieb

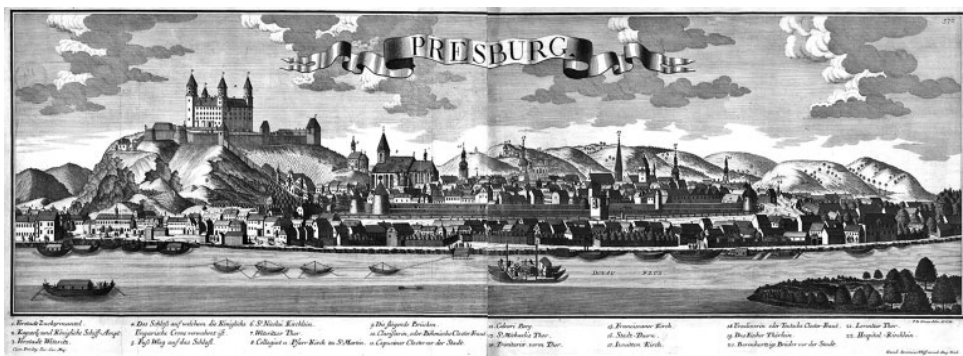
A 18. századi Pozsony sok szempontból a Magyar Királyság legjelentősebb városa. A török hódoltság 150 éve alatt – Erdély kivételével – az ország meg nem szállt területének afféle adminisztrációs központja volt, az esztergomi érsekek is (akik székhelye ekkoriban valójában Nagyszombat volt) itt töltötték idejük nagy részét, és 1563–1830 között több magyar királyt és királynét a Szent Márton dómban koronáztak meg.

Jóllehet a városban a katolikusok voltak többségben, Magyarország legnépesebb luteránus közössége élt Pozsonyban, soraiban számos jeles, európai egyetemeket megjárta értelmiségivel. Ez és Bécs közelsége sajátos módon határozta meg a város politikai, szellemi és kulturális életét, amelyről hosszan értekezhetnénk, elvégre a magyarországi tudományosság olyan kiválóságai éltek és tevékenykedtek itt ebben az időben, mint például Bél Mátyás (1684–1749), Kempelen Farkas (1734–1804), Torkos Justus János (1699–1770) és mások.

Annak a férfinak az élete és munkássága, akinek az arcképét a továbbiakban felvázolom, a legszorosabban kötődik Pozsonyhoz. Elvégre Bél Mátyás már 30 éves volt, amikor letelepedett itt, Kempelen Farkas a császári udvar szolgálatában gyakran utazott a birodalom különböző részeibe és élete egy időszakában bécsi lakos volt. Torkos Justus János is elmúlt már 40 éves, amikor Pozsony város orvosa lett. Windisch Károly Gottlieb, aki 300 éve, 1725. január 27-én született Pozsonyban, iskolai tanulmányait leszámítva közel 70 éven át, 1793. március 31-én bekövetkezett haláláig a koronázó városban tevékenykedett, ahol sok területen igyekezett magát hasznossá tenni és elévülhetetlen érdemei között kell számon tartanunk a magyarországi (német nyelvű) újságírás megalapozását, amellyel ösztönzőleg hatott az első magyar nyelvű folyóiratok (*Magyar Hírmondó* – 1780; *Magyar Kurir* – 1784 stb.) indulására is.

Az evangélikus szász Windisch család ősei Lőcsén, a Szepességben töltötték be különböző tisztségeket, ezt támasztják alá azok a dokumentumok is, amelyek Windisch vejének, Schedius Lajosnak (1768–1847) a hagyatékában maradtak fenn. Hősünk édesapja, Georg Christoph von Windisch (1682–1764) vasáruval és borral kereskedett Pozsonyban, édesanyját Anna Judit Kadlechnernek hívták. A szülők 1709. október 29-én kötöttek házasságot, a család nemesi levelét 1727-ben erősítették meg.

Windisch Károly Gottlieb hatéves korában, 1731. május 20-án kezdte tanulmányait a pozsonyi evangélikus líceumban, de a kor előkelőbb német pozsonyi lakóinak a szokásához híven öt évvel később, 1736-ban, Győrbe küldték, ahol magyarul tanult. Hogy akkor mennyire sajátította el a nyelvet, nehéz megítélni, mivel a következő tanévben már ismét Pozsonyban koptatta az iskola padját. Mivel a városban a németek és a magyarok mellett szlovákok is éltek, 1738-ban a szlovák nyelv elsajátítása céljából a trencsényi gimnáziumban folytatta a tanulmányait. Ján Hanzlík szlovák történész szerint (aki 1983-ban egy hosszabb dolgozatot szentelt Windischnek) nem kizárt, hogy ott is fejezte be, mivel ezzel kapcsolatosan nincsenek releváns dokumentumok.

Pozsony látképe, 1760 (http://www.webumenia.sk/dielo/SVK.GMB.C_7198)

Pozsonyban két tanára volt rá nagy hatással: Friedrich Wilhelm Beer (1691–1756), a pozsonyi gimnázium rektora (későbbi apósa) és Tomka-Szászky János (1692–1762) történész és földrajztudós, aki 1734-től Magyarország történetét is tanította az intézményben. Különösen ez utóbbi lehetett az, aki felkeltette az érdeklődését a történelem és a földrajz iránt, emellett arra is serkentette, hogy autodidakta módon olaszul és franciául tanuljon, de a rajzolás, a festés és a rézmetszés is komolyan foglalkoztatta.

Feltételezhető, hogy a tehetséges kamasz vágyai között szerepelt az egyetemi stúdiók lehetősége is, de ezt igazából csak édesanyja támogatta, mivel apja inkább azt várta el, hogy fia majd folytatja lesz a kereskedői vállalkozásának. Édesanyja 43 éves korában elhunyt – Windisch akkor még csak 11 éves volt –, így az apa elképzelései szerint alakult a további élete. Igaz, autodidakta módon a fiú módszeresen képezte magát. Húszéves kora körül több utazást tett a Habsburg Birodalom nyugati területein és német földön a kereskedelmi kapcsolatok bővítése céljából, ugyanakkor számos művelt, tudományokkal foglalkozó emberrel is találkozott, ami végeredményben későbbi pályája szempontjából meghatározónak bizonyult.

Windisch először 22 éves korában, 1747. június 6-án házasodott. Felesége Sophie Beer, egykori tanárának lánya lett, aki 11 gyermeket szült, de valamennyi fiatalon, még édesapjuk életében meghalt. 14 évnyi együttélést követően, 1761. december 28-án az asszony is elhunyt. Hősünk 11 évvel később, 1772-ben egy városi szenátor lányát, Maria Kristina Bayert vezette oltár elé, ebből a házasságából két lánya született. Az idősebb, Maria Elisabeth, akit 1773. április 20-án kereszteltek, később a már említett Schedius Lajos felesége lett, keresztanyja pedig Kempelen Farkas második felesége, Anna Maria Gobelius volt, amiből egyértelműen következik, hogy Windisch és Kempelen igen közeli kapcsolatban állt egymással, de erről később még szó lesz. Schediusról röviden mondjuk el, hogy egy győri német evangélikus család sarja volt és a göttingeni egyetemen szerzett diplomát 1791-ben, később a magyar reformkor egyik fontos szereplőjeként sokrétű tevékenységet folytatott; színházi dramaturgként, filológusként, lapszerkesztőként, térképészként, pedagógiai szakíróként írta be a nevét a magyar művelődéstörténetbe. A Magyar Tudományos Akadémia is tiszteleti tagjává fogadta.

Windisch kereskedői munkája mellett újságcikkek szerzőjeként is megmutatta orosz-lánkörmeit. Az Olmützi Tudományos Társaság 1747–1748 között létezett lapjában (*Monatliche Auszüge Alt und neuer Gelehrten Sachen*) jelentek meg első közleményei, amelyek jobbára a magyarországi történelemmel foglalkozó könyvekről szóló beszámolók és recen-

ziók voltak. Feltehetően a folyóirat szerkesztőivel több levelet is váltott és nyilván felvetődött az a gondolat, hogy az olmtüzihez hasonló, a tudományok iránt érdeklődő, azokkal behatóbban foglalkozó értelmiségiekből egy társaságot lehetne szervezni Pozsonyban is. Ezzel korábban Bél Mátyás már megpróbálkozott, de említhetnénk Fischer Dániel (1695–1746) késmárki orvost is, aki az 1730-as években ugyancsak felvetette egy tudós társaság ötletét. Windisch 1761-ben hívott életre egy legfelsőbb tízfőnyi, a „tudományok barátait” csapatba szervező társaságot (*Pressburgische Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften*), de ez másfél évvel később feloszlott. Fennmaradt viszont az alapítólevele. Windisch legalaposabb életrajzának szerzője, Fritz Valjavec (1909–1960) 1936-ban, az *Ungarische Jahrbücher* 16. évfolyamában adta közre ezt a dokumentumot. És ha már szóba került Valjavec, tegyük egy rövid kitérőt a kedvéért is. Bécsben született, elemi iskoláit Versecen, sváb édesanyja szülőhelyén végezte, amely akkor már a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része volt. 1923-ban anyjával és nővérével Budapestre költözött, ahol 1930-ban egy német gimnáziumban érettségizett. Ezt követően a Münchener Egyetemen történelmet tanult, és itt doktorált 1934-ben. A disszertációját Karl Alexander von Müller irányításával Windischről készítette (*Karl Gottlieb von Windisch. Das Lebensbild eines südstdeutschen Bürgers der Aufklärungszeit*). A Valjavecról könyvet író Orosz László (*Tudomány és politika. Fritz Valjavec [1909–1960] a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014) utalt a vizsga kapcsán készült jegyzőkönyvre, amelyben szerepelt a dolgozat két bírálójának a szövege is. Müller professzor méltatta a munka úttörő jelentőségét és emlékeztetett arra, hogy a feldolgozás nemcsak fárasztó, hanem sok esetben hálátlan feladat elé is állította a doktoranduszt, mivel Windischnek „sem irodalmi hagyatéka, sem levelezése nem volt fellelhető. Életrajzát a szerzőnek mozaikszerűen, darabkáról darabkára kellett összekeresgélne és összeállítania, s minden egyes darabka hitelességét előbb még nagyon alaposan meg kellett vizsgálnia. Ezt a munkát mintaszerűen kínos lelkiismeretesség és figyelemreméltóan önálló kritikai megítélés birtokában végezte, az eddigi kutatás nem kevés tévedését helyreigazította, s – messze túltéve a tárgykör összes kisebb előmunkálatain – valamennyi elérhető német és magyar forrás alapján, első ízben adott megbízható Windisch-életrajzot.” Amit kifogásolhatónak tartott, az a dolgozat nyelvi-stilisztikai kivitelezésének hiányosságai voltak, de ez szubjektív megítélés kérdése, egy tudósnak nem kell okvetlenül szépírói adottságokkal is rendelkeznie. Valjavec később a Közép-Európában letelepedett németeknek a kulturális és szellemi életben betöltött szerepét vizsgálta, 1945 után viszont a Kelet-Közép-Európából kitelepített németekről állított össze dokumentumköteteket.

Windisch 1762 táján az Altdorferi Német Társaság tagja lett és néhány írása megjelent a társaság folyóiratában. 1764-ben az Augsburgi Művészeti és Tudományos Akadémia folyóiratában (*Gedoppelte Probe Einer Neuen*

Windisch Károly árnyképe,
Johann Hieronymus Löschenkohl
alkotása (sammlung.wien-
museum.at/en/object/15773-
karl-gottlieb-von-windisch-
1725-1793-historiker)

Zeitung) Károly Róbert magyar király ezüst érméjéről közölt egy értekezést, amely az első történelmi témájú írásának tekinthető. A másodikban azt a kérdést veti fel, hogy a Csalóközben a ködök miért károsak az árpára és más terményekre, ez a téma viszont már a földrajz és a természeti jelenségek iránti érdeklődésére mutat, jóllehet az egzakt tudományokban való jártassága meglehetősen szerény volt.

A LAPALAPÍTÓ

Windisch Károly Gottlieb az 1760-as évektől kezdődően egyre többet foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Pozsonyban is valamilyen folyóiratot kellene indítani. Bél Mátyás latin nyelvű *Nova Posoniensia* hetilapja (1721. március – 1722. szeptember között jelent meg) másfél év elteltével különböző okok miatt megszűnt. Bécsben és a német nyelvterületen eközben számos újság és folyóirat indult, ezek már nem latinul, hanem németül íródtak. Maga Windisch is jelentkező írásokkal a bécsi újságokban.

A folyóiratoknak lényegében két típusuk alakult ki. Az elsőbe többnyire a napi és hetilapok tartoztak, amelyek főleg híreket és tudósításokat közöltek hazai és külföldi eseményekről, a másik típusba sorolhatjuk azokat a havi, esetleg kéthavi rendszerességgel megjelenő folyóiratokat, amelyekben egy-egy témát igyekeztek alaposabban körbejárni, olykor tudományos igényességgel. A hatalom ugyanakkor nagyon ügyelt arra, hogy a kijelölt eszmei és politikai kereteket a laptulajdonos és a szerkesztő ne lépje át, a nyugat-európai viszonyokhoz képest a cenzúra sokkal szigorúbb volt, noha Mária Terézia és II. József idején a felvilágosodás szellemisége egyre nagyobb teret hódított a Habsburg Birodalomban is. Emellett az sem volt elhanyagolható körülmény, hogy egy katolikus országban a protestáns értelmiségiek mozgástere is szűkebb volt. Pozsonyban viszont a lutheránusok voltak elsősorban a szellemi és a tudományos élet hangadói.

1764. július 14-én jelent meg Pozsonyban a *Pressburger Zeitung* első száma, amely új korszakot nyitott a magyarországi sajtó történetében. Hetente kétszer: szerdán és szombaton jelent meg. Hivatalosan a lap tulajdonosa és kiadója Landerer János Mihály (1726–1795) nyomdász volt, aki Budán született, de 1751-től Pozsonyban élt. Később Kassán is alapított egy nyomdát és utódainak köszönhetően a „Landerer érdekeltség” kiadványai (a folyóiratok és a könyvek egyaránt) minőségi színvonaluk tekintetében a legjelentősebbek közé tartoztak Közép-Európában. Noha Windisch Károly Gottlieb neve a folyóiratban sehol nem szerepel, és emiatt vitatott, hogy tulajdonképpen ki volt a lapindítás kezdeményezője vagy „ötletgazdája”, de tényként könyvelhető el, hogy ő volt a szerkesztő és a legtöbb cikk szerzője is. Ez egyébként még a következő évtizedekben is gyakorlat maradt a folyóiratoknál. El kell mondani azt is, hogy az újságot engedély nélkül kezdték kiadni, emiatt a Kancellária vizsgálatot indított és csak egy évvel később, 1765. augusztus 3-án adott hivatalosan engedélyt a megjelentetésére. A magyarországi sajtó történetében az egyik leghosszabb életű lapról beszélünk egyébként, hiszen 165 évig létezett, túlélve a Napóleoni háborúkat, az 1848/49-es magyar forradalmat és szabadságharcot, valamint az első világháborút és csak 1929-ben szűnt meg.

A lap, amelynek a Bécsben megjelenő *Wienerisches Diarium* volt egyfajta modellje (küllemében, tartalmában, de még mondatszerkesztésében is), kezdetben néhány oldal terjedelmű volt, és a külföldi hírek mellett a császári udvarban történetekről is beszámolt, emellett hazai eseményekről is tudósított, ezek között azonban a legnagyobb terjedelmet a szerencsétlenségekről szóló hírek foglalták el. Windisch gondosan ügyelt a tartalomra és a nyelvi tisztaságra is (az ún. Hochdeutsch dialektust használta). Idővel bővült a tartalom és

a külleme is „csinosodott”. 1767-től több melléklete is volt, ezeket is Windisch szerkesztette (az 1767–1769 között megjelenő *Der Freund der Tugend* – Az erény barátja – egyfajta moralizáló lap volt a Bécsben kiadott *Die Welt* mintájára, amely didaktikus verseket, moralizáló novellákat, de rejtvényeket is közölt; a *Der vernünftige Zeitvertreiber* – Ésszerű időtöltés –, valamint az 1771–1773 között megjelenő *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste* – A tudományokat és művészeteket terjesztő pozsonyi hetilap – irodalmi, ismeretterjesztő és tudományos jellegű volt).

Windisch 1773-ban megvált a *Pressburger Zeitung*tól, miután az 1770-es évektől egyre inkább a saját irodalmi elképzeléseit igyekezett megvalósítani és – mai szóhasználattal – tudományos-ismeretterjesztő cikkeket közölt külföldi folyóiratokban, mindenekelőtt a Bécsben megjelenő, a Tersztyánszky Dániel (1730–1800) szerkesztette *Allerhöchst privilegierter Anzeiger* hasábjain. Ez a folyóirat azonban öt év után, 1776-ban megszűnt. Talán ez késztette Windisch arra, hogy elindítson egy „tudományos igényességű” lapot Pozsonyban. Ez lett az *Ungarisches Magazin*, amely 1781–1787 között jelent meg. Az akkori idők szokásához híven először egy „előzetes értesítésben” jelezte szándékát és közreműködésre szólította fel a különböző tudományokkal foglalkozó szakembereket. Nagy segítségére volt a lipótszentmihályi születésű Cornides Dániel (1732–1787) történész, a budai egyetem professzora, akivel folyamatosan levelezett a lapban közölni kívánt dolgozatokról, de Cornides maga is vagy hat tanulmányt jelentetett meg benne. Az ország különböző részeiből toborzott munkatársak helyrajzi, néprajzi, történelmi, gazdasági, természetrajzi témájú írásokat küldtek a szerkesztőnek. Windisch maga is számos tanulmányt közölt a folyóiratban. A temesi Bányászat újratelepítéséről feltehetően Kempelen Farkastól szerzett információk alapján értekezett. Elsősorban történelmi és földrajzi témák foglalkoztatták. Az interneten megtaláltam például egy írását az észak-albániai kelmendi törzs szokásairól, hányatott sorsáról, sőt az általuk beszélt albán dialektusról.

Noha a folyóirat színvonaláról csak a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak, Windisch anyagi okok és a nyomdával kialakult nézeteltérések miatt 1787-ben beszüntette a megjelentetését. Valószínűleg legközelebbi munkatársának, Cornidesnek a halála is közrejátszhatott a döntésben. De nem zárható ki az sem, hogy mivel egyre fontosabb tisztségeket viselt a városban, sok idejét és energiáját ez kötötte le. 1768-ban városi szenátor lett, 1774-ben megválasztották városi előjáróvá („kapitánnyá”), ezt a tisztséget 1778-ban ismét elnyerte, 1789-ben pedig ő lett Pozsony polgármestere. (1793-ban ismét ő kapta volna meg ezt a tisztséget, de elhunyt.) Igaz, 1791-ben újra indította a folyóiratot *Neues Ungarisches Magazin, oder Beyträge zur ungrischen Geschichte, Geographie, Naturwissenschaft* címmel, de ennek csak két évfolyama látott napvilágot, a Windisch által szerkesztett utolsó száma már a halálát követően jelent meg.

TÖRTÉNETI ÉS FÖLDRAJZI MUNKÁSSÁGA

Windisch lapszerkesztői munkája mellett számos könyvet is írt. 1772-ben Anton Löwe (kb. 1740–1800) pozsonyi könyvesbolt tulajdonos adott ki egy munkát *Politisch-geographisch und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn* címmel. Szerzőjének neve ugyan nem szerepel, de a könyv bevezetőjének végén Windisch nevének kezdőbetűi olvashatók. Mária Terézia legkedvesebb lánya, Mária Krisztina szeretett volna egy németül írt könyvet a magyar történelemről és az ő kezdeményezésére jelentette meg Windisch 1778-ban *Kurzgefasste Geschichte der Ungarn von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten* (A magyarság rövid története a legrégibb időktől napjainkig) című művét, amely néhány magyar történész,

elsősorban Pray György (1723–1801) *Annales regum Hungariae...* című könyvére támaszkodott; ez 5 kötetben jelent meg Bécsben 1763–1770 között. Windisch a művét javításokkal és mások kiegészítésével bővítve 1784-ben ismét kiadta.

Windisch Károly Gottlieb,
a tudós lapszerkesztő

1780-ban Magyarország földrajzával és történelmével foglalkozó iskolai tankönyvet jelentetett meg *Geographie und Geschichte des Königreichs Ungern für Kinder* címmel. Inkább könyvecskéről van szó, amely a legfontosabb ismereteket összegezte közérthető stílusban, jól illeszkedve a Mária Terézia által *Ratio educationis*ként meghirdetett oktatási reform elképzeléseihez. Később még négy kiadást ért meg és a Sáros vármegyében született Bredeczky Sámuel (1772–1812) azt írta magyarországi és galíciai utazásairól szóló kétkötetes művében, amely 1809-ben jelent meg Bécsben, hogy a történelmet továbbra is Windisch tankönyve nyomán oktatják a Felvidéken.

Az 1780. esztendő egy másik fontos Windisch-mű megjelenésének is az éve. Egy kétkötetes kézikönyvet írt Magyarország földrajzáról *Geographie des Königreichs Ungarn* címmel, amelyet azért tartanak fontosnak, mert a korábbi, még a 17. század második felében készült összefoglalások már elavultak, Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című nagyszabású vállalkozásából pedig csak 4 kötet jelent meg (1735–1741 között), a többi kéziratban maradt, ráadásul veretes latin nyelven íródott, ami eleve kizárta, hogy nagyobb körben elterjedjen, míg Windisch német nyelven közreadott munkája sokkal szélesebb réteghez eljuthatott. A munka részletesebb bemutatására itt most nem vállalkozhatom, mindenesetre nagy elismeréssel írt róla Robert Townson (1762–1827) angol utazó ma-

gyarországi útiélményeiről Londonban, 1797-ben kiadott könyvében Windisch Magyarországot egyik legnagyobb földrajztudósának nevezve. A könyv egy általános leírással indul, amelyben a legfontosabb területi és népességi adatok szerepelnek, az éghajlati viszonyokról viszont nagyon tömören ír, a hegységek közül csak a Tátra, a Mátra, a Fátra és Bakonyi erdő szerepel. A borvidékek felsorolása persze nem maradhatott ki, elvégre Windisch borral is kereskedett. A jelentősebb helységekről részletesebben is ír. A folyókat német, latin és magyar nevükön sorolja, de némelyiknél a szlovák elnevezést is említi. Egyéb természeti képződmények – barlangok, források, kőzetek és ásványok – is helyet kaptak a könyvben, sőt az egyes nemzetiségek öltözködéséről is ír. Röviden összefoglalja a legfontosabb magyarországi agrártermékeket, felsorolja a nyomdákat, az építészeti emlékeket, a jelentősebb manufaktúrákat, megemlíti a holicsei majolikagyárat, de kitér a magyarországi hossz- és súlymértékekre, a postai szolgáltatásra és az úthálózatra is. Az ország politikai leírásában foglalkozik a koronázásokkal és a koronázási jelvényekkel. Nem feledkezik el a magyarországi rendi berendezkedésről és a közigazgatás szerkezetéről sem. Külön fejezetben mutatja be az országban működő felekezeteket. Tíz évvel később megjelent a mű harmadik kötete is, ez „Erdély Nagyhercegség” földrajzát ismerteti.

Csak futólag említtem, hogy Windisch vallási kérdésekben is állást foglalt. A katolikusokat nem szívelte különösebben, de a konzervatív felfogású evangélikusokkal sem volt kibékülve. 1788-ban kiadott egy „modern felfogású” evangélikus énekes és imakönyvet *Neues Gesang- und Gebetbuch zum gottesdienstlichen Gebrauche der evangelischen Gemeinde in Pressburg* (Új himnusz és imakönyv a pozsonyi evangélikus közösség istentiszteleti használatára).

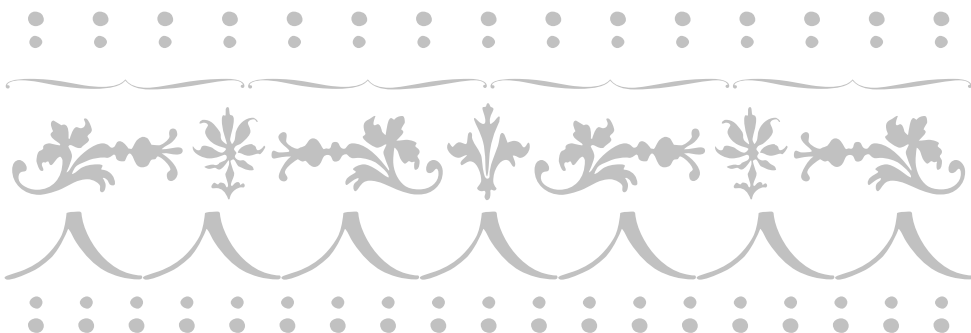
Tanulmányom végén még szólnom kell Windischnek arról a művéről, amely a maga módján jelentős mértékben járult hozzá Kempelen Farkas európai elismertségéhez. 1783-ban egy nem nagy terjedelmű könyvecskét jelentetett meg Pozsonyban Kempelen sakkozó törökjéről *Briefe über den Schachspieler des Hrn. von Kempelen* címmel, de ezzel egyidőben a mű Bázelen franciául és Amszterdamban holland nyelven is napvilágot látott. A kiadvány metszeteit maga Kempelen Farkas készítette. Windisch tökéletes automata berendezésként írt a szerkezetről, de egy szóval sem említette, hogy működéséhez egy jól sakkozó emberre is szükség van, noha a „gép” műszaki részletei valóban lenyűgözők voltak. Később Windisch munkáját más nyelvekre is lefordították, magyarul a Kölesy Vince Károly (1780–1851) által 1815–1816-ban szerkesztett és közreadott *Nemzeti Plutarkus* című életrajzi lexikon Kempelent bemutató szócikkében olvasható a leglényegesebb része.

Windisch Károly Gottlieb a magyarországi felvilágosodás korának egyik jelentős képviselője volt. Talán megérdemelne egy magyar nyelvű életrajzi monográfiát is, de az mindenképp hasznos volna, ha az Ungarische Magazinban és más folyóiratokban közölt dolgozataiból egy válogatás jelenne meg.

Lacza Tihamér

Felhasznált irodalom:

Hanzlík, Ján: Karol Gottlieb Windisch (Život, dielo a jeho vplyv na rozvoj geografie na Slovensku/Élete, műve és hatása a földrajz kibontakozására Szlovákiában). *Geografický časopis*, 35. évf. 1983. 4. sz. 374–394.; *Tibenský, Ján*: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1/A tudomány és a technika úttörői Szlovákiában), *Obzor*, Bratislava/Pozsony, 1986.; *Dr. Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő*: Gondolatokból épült katedrális. Magyar orvosok, mérnökök, tudósok. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok, Madách-Posonium. Pozsony, 2001.; *Dr. Kiss László – Lacza Tihamér – Ozogány Ernő*: Zsinórpádlás. Tudomány- és művelődéstörténeti kalandozások, Méry Ratio, Somorja-Budapest, 2013.; *Lacza Tihamér*: A tudomány apostolai I–II. Magyar tudósok nyomában a mai Szlovákia területén, Madách-Posonium, Pozsony, 2013, 2014.

A honismertető és tájfestő írófejedelem: Jókai Mór

Többféle módon is lehet kezdeni ezt az írást Jókai Mórról. Egyfelől nevezhetjük őt a megtévesztés mesterének, amikor ezt írta egyik cikkében: *„De megvallom, hogy sohasem szerettem utazni. A megszokás embere vagyok.”* (Útleírások) Ehhez képest csak Erdélybe tízszer utazott, volt, hogy egy hónapig járta a számára oly kedves tájat.

Másfelől lehetünk nagyvonalúak, amikor azt mondjuk, aki kíváncsi a téma részleteire üljön le s vegye elő a százkötetest, induljon el az *Ahol a pénz nem Istentől* és jusson el az *Utazás egy sírdomb körül*ig (a regények betűrendjében), s ezek mindegyikében megtalálja a neki tetsző rendkívül bőséges tájfestő s országleíró szöveget. Hiszen Jókai hősei szép és romantikus tájakon, városokban utaznak, szeretnek, küzdenek, megcsaltnak és elárultnak, s ehhez mindig valamilyen romantikus háttér kell. Nem véletlenül találjuk őket a levegőben, a bányákban, a barlangokban, a vízesésekben, a folyók vizén, hegyekben, erdők rengetegeiben stb.

De mégis legjobb egy olyan Jókai idézetet választani, amelyben éppen a témánkhoz tette fel a kérdést „S mi az a honszeretet?” Rögtön meg is adja rá a választ: *„Lelki gyöngesség, költői rajongás, gyermeki ösztön. Ha kérdeni találja benned valami titkos érzelem: nem látod-e ez ismerős rónákat, miknek virágait is névszerint ismered? Nem andalog-e emléked azon ház küszöbén, hol gyermekévedet eljátszottad? Nem csengnek-e füledbe azon ismerős dallamok, mik a mezők virágaival együtt teremnek? Nem jelennek-e meg álmaidban mindazok arcai, akiket szerettél? nem alszol-e csendesén, azt tudva, hogy fejed szülőttefölded keblén pihen? Nem száll-e szívedbe büszkeség, ha a multakra gondolsz s nem dagad-e önérzettől, ha a jövőre nézesz?”* (Árnyképek)

Jókai beutazta az egész országot. Valóságosan, is meg képletesen is. S bármerre járt, ihletett, szép lírai sorokban tesz vallomást az adott táj szépsége és érdekessége mellett. Nyugodtan felsorolhatjuk honi útjainak és leírásainak helyszíneit, gyakorlatilag egy Jókai-féle magyar földrajzkönyv áll előttünk: Erdély, az Alföld, a Felvidék, a Szepesség, a Vág völgye, Komárom és vidéke, a Dunántúl s főleg a Balaton, s bizonyára van még több, hiszen ezeken belül nagy utazást tett. S a nagyvárosok: Debrecen, Kolozsvár, Kassa, Pozsony s persze a főváros, amely a szeme láttára lett német városból magyar várossá. Csak egy, a közelmúltban megjelent, útirajzaiból készült válogatásból is kiderül, milyen mélységig kereste fel ezeket. Ezekből néhány helyszín: Kárpátok, A Rima völgye, Koltó, Kolozsvár, Torda, Enyed, Gyulafehérvár, Kelemtelke, Homoródalmás, Szent Anna tava, Hortobágy, Pest megye és Pesten, amiről ír: a Svábhegy és a Zugliget, a Városliget, Margitsziget stb. Ezek csak alcímek s csak példák, mert ezekből még nem derül ki, hogy mi minden érdekli az országban, mi mindent akar rögzíteni magában és a műveihez. Koltón a Teleki kastélyban száll meg s találkozik Petőfi kalandjának egykori cigánylányával, Pila Anikóval, Szamosújváron a fegyintézetet keresi fel, ahol Rózsa Sándorral beszélget, Telkibányán létrán mászott fel megnézni a régi templom padlását, a Hortobágyon hosszasan ír a délibábról, kora hajnalban indult útnak, hogy lássa az alföldi napfelkeltét. Mert fontos megjegyeznünk, ezekkel az utazásokkal Jókai önmaga számára is felfedezi az országot, hiszen ezeken a tájakon ő

maga sem járt még soha, s így a honi táj elsősorban szubjektív élmény lesz számára, amelyet megjegyez s majd amikor kell, beépít a prózája valamely részébe.

Végso soron, afféle mennyiségi érzékeltetesként ide idézhetjük Fábri Annát, aki egy korábbi írásában ezt így összegezte: „A 19. században játszódó regényeiben mintegy 130 olyan (valódi vagy teremtett) helység szerepel, amely a történet (néhánykor pedig a főhős személyének) alakulása szempontjából megkülönböztetett figyelmet érdemelhet. Egy részük a cselekmény lényegéhez kapcsolódik: meghatározó jelentőséggel és jellemző erővel bír; más részük csupán díszletértékű jelzés.” (Idő- és térvizonyok Jókai Mór társadalmi regényeiben) És ezek csak települések, hol vannak akkor a tájleírás felsorolhatatlan példái?

S hogy mennyire együtt van ezekben az írásaiban a honimertetés és a tájleírás(festés), hadd mutassuk be ezt a Balatonnal. Ahová Jókai csak 1857-ben, 32 évesen jutott el először, s azután élete végéig nem is vált meg tőle, főleg Füredtől nem, még ha az utolsó éveiben, a felesége halála után ritkultak is ezek a látogatások.

Ami jellemző, hogy Jókait itt is hajtotta a vágy újabb és újabb élmények, újabb látnivalók, tájszépségek után, mert ne feledjük: író volt, s ő mindenhez ezzel a szemlélettel közelített. Benne a hazai táj szépsége, a látnivalók csodája az író gondolkodásában és fantáziáján szűrődött át s vált irodalmi alkotássá. A Balaton partján is, mondhatjuk felfedező szenvedéllyel indult útnak: Tihany látnivalói, a kolostor, a visszhang, aztán a hajóút Keszthelyig, közben rajongás Csobánc, Tátika, Sümeg, Badacsony, Szigliget iránt, amelyekhez az utakat már kocsival járta meg, hogy mindent közelről láthasson. Mert precízen rögzítette a látványt a jegyzetfüzetében, rajzolt, bemásolt, leírt. Majd Herend a manufaktúrával, aztán Várpalota. Mindenről tudni akart vagy tudott. Palotán ismerte a várat a település közepén, de tudott az egyébként ma is meglévő, romantikusan elrejtőző pusztapalotai várról, Mátyásról, legendákról. Szerette Kisfaludy Sándort, a Balaton-felvidéket Himfy-émlékeken keresztül látta és idézte meg. Ismerte a balatoni halászatot, a garda fogását és megsütésének titkait, ismerte a rianást, a téli Balatont, az arácsi Széchenyi kastélyt, az öreg halászok legendáit. Minden ott van *Az arany emberben* is, amely ráadásul itt, a Balaton partján íródott.

S hogy miként lesz az úti élményekből, mondhatom egy bédekkerből irodalom, hamisítatlan Jókai mű? Egyszerű a válasz: a tények, a látnivalók, az érdekességek látványát átszűrte végtelen fantáziája egyedi és rendkívüli színpalettáján és érzelmei korlátlan világán. Ide idézzük az első nagy látogatás érzelmi kitörését: „Az Alföld úgy tetszik nekem, mint egy édesanya, ki nem sokat piperézi magát gyermeke előtt, nem iparkodik kedvéért szép lenni; de kalászos mezőinek arany tengerével mutatja, mily híven szereti, milyen jó anya volt, [...] Erdély képe viszont úgy tűnt föl előttem, mint egy büszke tündér, ki bámulatra hív, bűvöl és csábít; fenyvesek zúgása titkos szokat beszél, havasok látása a távol után vonz; [...] Ah, de a Balaton-vidék egy bájos menyasszony, ki vőlegényére vár, minden ponton új bájait tárja fel; mentől tovább nézzük, annál szebbnek látjuk, s bár ne vessenek ki érte, én azt mondom, hogy az egész táj mosolyog!” (Útleírások)

Hasonló érzelmi szenvedéllyel írt egy teljesen más látványú városról, Pestről. Ezen szintén nem lehet csodálkoznunk, hiszen végso soron ez lett az otthona, életének helyszíne. „Ó, kedves Pestem! Te szép deli, fiatal város, országunk diadémja, kit büszkén, kit szeretve említ minden magyar, s nem tartja boldognak magát, míg téged nem látott, s valahányszor a távolból meglátja tetőid, lelkesítő önérzet dagasztja keblét, s valami történik falaid közt, bú vagy öröm, az egész ország bújja, öröme az.” (Útleírások)

De ugyanezt az érzelmi elfoglaltságot látjuk, érezzük, amikor egy másik nagy tájról, a Kárpátokról, annak is a tátrai vonulatáról fogalmazza meg élményét: „A Táttra hegylánca úgy áll most is, ahogy azt százezernyi évek előtt a földalakító istenerő az izzó földrétegen át

előretolta. Szürke gránit és alpesmész az, egymáson keresztültörve... És körös-körül semmi hang, csak a sziklafalakról aláomló hegyfolyamok fenséges zúgása. A nyári napokban az egészet befödi a hegyek füstje, az az átlátszó köd, mely a távot és a mélyet opálszínbe rejti, míg a lemenő nap az egész bércláncolatot tűzlángba borítja, mintha megkövült lángoszlopok merednének az égre, mintha izzó vulkánok egész sora emelkednék egymás fölé, s mikor már köd és éj elült a völgyben, a sötétkék égen még ott ragyog a Kriván, a lomnici csúcs rózsafényű oltára.” (Útleírások)

Szívesen alkalmaz párhuzamokat a régi és az új városkép között, mi több, a jövődő látványt is megálmodva. Így tett Miskolccal, Esztergommal és Pesttel is, ahol látványos víziója van arról, milyen lesz a jövőben a főváros: „Gyakran elmerengek jövődő alakod felett és látlak évek, évtizedek múlva megnöve, megszépülve... a pompás panoráma a Duna-parti házsorokkal meghosszabbult, az egyenes palotasor a Dunában tükrözi magát... a pompás márványkikötőben egyik hajó a másikat váltja... emitt jótékony épületek emelkednek nagy betűkkel homlokaikon: kórházak... majd a tudományok csarnokait látom, iskolák, múzeumok, közkönyvtárak előtt visz el utam, mik a nemzet irodalom-kincsei, s a világtudomány egyetemességét őrzik, hirdetik...” (Útleírások)

Hát persze, hogy első erdélyi útján (1853) hasonló érzelmi állapotban fogalmaz: „Itt vagyok végre az annyiszor megálmodott, annyiszor megszeretett Erdély fővárosban, ahol úgy érzem magamat, mintha régi ismerősök, régi rokonok közé érkeztem volna, kiknek arcait is látni véltem valaha – talán képzeletemben? Még most is feltalálhatni Erdélyben mindazon alakokat, kiknek képeit az emlékkönyvrők oly élénk színekkel festik: a kérkedés nélküli büszke főnemest, a hallgató, érdemeire büszke, bátor lelket, a minden szépet, nagyot és nemest tárt kebellet fogadó női jellemeket, a szív és ész sajátságairól rendkívülivé lett tüneményeket, a szorgalmas, becsületes népet, mely most is oly szerelmes határaiba, miként hajdan, mely megél szorgalmával, kitarásával egy akkora darab földön, mekkorát Magyarországon a dülő utak elfoglalnak, s nem cserélné fel azt tízannyival ősi hegyein túl.” (Útleírások)

Erdély, mint helyszín, mint történelem, maga a teljesség Jókai számára. Erdélyi élményeinek két motívuma van. Az első érdekes igazán témánk miatt, hiszen ezek az első találkozások, úti élmények, személyes kapcsolatok messzemenően befolyásolják majd a későbbi erdélyi tematikájú műveit. „Erdély volt mindig lelkem édes álma. S örömmel taposom a földet, melynek mindent köszönhetek, mi legkedvesebb nekem: írói legszebb gondolataimat, legjobb barátaimat, szeretett nőmet” – vallja meg egyszer a tiszteletére rendezett fogadáson, Kolozsváron. (Jókai Erdélyben 1925) Őszinte vallomás ez, amelyben egyszerre jelenik meg a személyesség (Laborfalvi Róza) a forradalomban szerzett baráti kapcsolatok hatása s a tájélmény érzelmi feldolgozhatatlansága.

Jókai életének legfontosabb időszakában, ifjúkorában találkozik Erdéllyel. Egyrészt keveredik benne az, amit addig tudott, hallott róla, akiket ismert és akiknek híre van, mesés hősök népesítik be előtte ezt a tájat, talán lehangsúlyosabban 1848–49 mítosza marad meg benne. Meglátva a valódi erdélyi életet, rajongó képzeletével eszményíti azt, a várakat, városokat, falvakat, látványosságokat s mindenekelőtt az erdélyi embert. Egyszerűen nem tud betelni ennek a teljes élménynek a befogadásával s majd a feldolgozásával. Így lesz nála az élmény, a fantázia, s az egyre bővülő valóság- és történelemismeret az életmű végéig újra és újra megfogalmazódó prózává.

De hát miként másként is lehetne írni pl. Rapsóné váráról, a parajdi sóvidék látványáról, a Hargita bércéről, Nagyszebenről, a Szent Anna-tóról. Aki ma jár e természeti csodánál, teljes mértékben átéli az író szavait: „Erdély legköltőibb helyét láttam. Vannak nagyszerűbb, pompásabb, elragadóbb látványok Erdély tájai közt, de oly magasztos alig lehet több, mint a

A leégett Abrudbánya képe Jókai More patrio című munkájában
(Vasárnapi Ujság, 1858. nov. 21. 556.)

Szent Anna tava.” (Útleírások) S mindaz csak az első találkozás Erdéllyel. És akkor hol van még Torda, a tordai hasadék, hol Torockó, a Székelykő látványa.

A másik kapcsolódási pont az lesz, amikor politikusként, díszvendégként hívják meg egy-egy társadalmi eseményre, esetleg színházavatásra, ünnepségre. Az ekkor elmondott szövegeiben inkább a protokollon, az udvariassági beszédfordulatokon van a hangsúly. Persze itt is elhangzik a táj s a székelység dicsérete, de ekkor már nem csak nézi, de látja is Erdélyt. Amikor 1871-ben Kolozsváron mond beszédet egy találkozón, amelyen a tőle megszokott hevülettel dicséri Erdély felfoghatatlan szépségét, de hozzá teszi: „... egyet elhallgatunk mindig, hogy milyen szegény.” Most már az álombeli, az eszményesített mögött a valóságost is meglátja, s egyre részletesebben, igaz nem kevés idealisztikus elképzeléssel foglalkozik a feltáru-
ló negatív társadalmi, gazdasági, emberi viszonyok megváltoztathatóságával

Honismertető információi – mondhatjuk – felölelik a népelet teljességét. E szempontból valóságos néprajzi lexikont is összeállíthatunk. Ő maga is mondja, hogy forrásait csak részben szerzi az szakirodalomból, olykor fontosabbak számára a helyszíneken kapott adatai. Amikor például bejárja Abaúj-Torna megyét, máris közli velünk, mik s kik az ismeretközlői. „Hiszen keresztben-hosszában átnyargalni Abaúj-Torna megyén nyolc nap alatt még nem boszorkányság; hanem mindent megtalálni, amire a népisme, régészet, népmonda, bányas- és gyáripar, történelem, tájleírás és természeti tünemények adatait gyűjtőnek szüksége van, ebben van az érdem. S ennek az érdemnek a legkisebb része az enyém: a legnagyobb pedig azoké a lelkes hazafiaké, akik minden ponton már a készre vártak, s élém hozták mindazt, ami legérdekesebb; s ebben a tekintetben főpapok, főurak, lelkészek és főszolgabírák, erdészek, bányászok, gyártelep-igazgatók, orvosok, jegyzők mindenütt azzal a buzgalommal igyekeztek ismereteikkel gazdagítani, amit csak utazásom címe igazol: a trónörökös ethnográfiai

műve számára gyűjtöm a tárgyakat.” (Útleírások) Így is van: bármerre jár, mindenhol várják, értékes és az adott tájat ismerő tudós emberek kalauzolják s válaszolnak kérdéseire.

Etnográfiai ismereteinek lenyűgöző példatára a Debrecen és a Hortobágyot leíró fejezet *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című kötetében. E a hatalmas sorozat magyarországi köteteinek ő volt a főszerkesztője, s egyik rendkívül aktív szerzője. Érdeemes lenne összegyűjteni és önálló Jókai könyvvé szerkeszteni az egyes testes kötetekben elhelyezett írásait, hiszen szinte összegződik ezekben mindaz, amit már tudott, olvasott, összegyűjtött, hallott a magyar népelet, kultúra számtalan területéről. Néprajzi, nyelvészeti, gazdaság- és életmódtörténeti, hitvilági részleteiben egyszerre keveredik olykor a fantázia, az álmódosítás és a valóság ismeretén alapuló megfogalmazás. Valójában az 1886–1901 között megjelent 21 kötet „a magyar népi kultúra első összefoglalási kísérlete”, s ebben Jókai kezdeményező és aktív alkotói szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

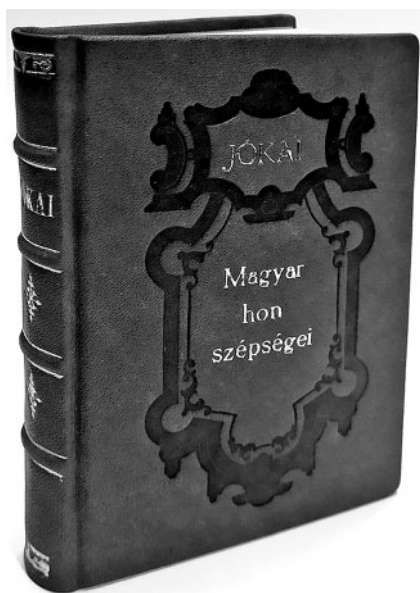
Példaként itt is az alföldi népelet leírása szolgál: „... karám a pásztor nép hajléka: fecskerakású fal, nád földel, kívül kirúgó eres, az alatt áll a polcra elrakva az egész hétre való kenyér, s nagy fabödönben az étel, amelyet a csikósnak, gulyásnak a városban lakó felesége hoz ki vásárnaponként. Csupa savanyú lére készített ételek: fehér ecetes kaszálslé, töltött káposzta, espékes, savanyú paszuly. Ez a puszták szakácskönyve.” (Debreczen) Ismeri a népviseletet, a mindennapi élet szokásait, a népi építkezés jellegzetességeit, az állattartás szokásait stb.

De ugyan ilyen karakteres, részletező, tárgyismereten gazdag a Debrecenről írott fejezet, amelynek forrásait nem is tudjuk hol kellene keresnünk, de amit Jókai a városról, lakóiról, azok életmódjáról, egymáshoz való viszonyukról, az öltözetéről, a házaikról ír, az egyúttal maga a szintiszta, élvezhető Jókai próza is. Csak egy rövid példa: „Legelső helyen járdal ezek előtt a debreceni cívis polgár (ahogy magát neveztetni szereti), a ház és külső birtokok ura. Zömök, derékban kifejtett alak; fiatal korában karcsú, nyalka természetű; arca komoly, nevetés-

re nem mindig hajlandó; csak a jólélés miá gömbölyű; amit mond, előbb meggondolja, s aztán válogatott szavakkal fejezi ki: kiejtésében is megközelíti a színpadon és szószéken használt magyar nyelvet. Nem egykönnyen ismerkedik; amiért azt szokták mondani az olyan emberre, aki nem látja meg, akit nem akar, hogy „debreceni szeme van”. Viselete egyszerű, kék posztó magyar ruha, régebben esős időben zöld krispin, vörös gallérral, kezében hosszú pálca, fején széles karimájú, hegyesen gömbölyű kalap. Ezüstláncot, gombot csak ünnepnap hord magán.” (Debreczen)

De tucatjával idézhetnénk hasonló néprajzi leírásokat a komáromi életének emlékeiből: a hajóácsokról, asztalosokról, molnárokról, kereskedőkről, hajósokról. Vagy Pozsonyból, ahol a német városi polgári élet és életmód jelenségeit figyeli meg s írja le. Mindhárom városhoz személyes és hiteles emlékek sora fűzi, amelyeket káprázatos memóriája is megőrzött és a szükséges helyen megjelenített. Komárom a szülőföld, Pozsony diákkorának egyik helyszíne, Debrecen az 1849-es életének helyszíne.

Gyakorlatilag mindent megfigyel, meglát és rögzít. „Meg ne ijedj tőlük, szerelmes jó olvasóm: nem útle-

A Magyarhon szépségei című kötet egyik díszkiadása

írás ez újabb divat szerint; vasúti kutyafuttában följegyzett szaladó tornyok, repülő városok emléke: érdekes Fremdenweiserekből kiszedett adatokkal hitelesítve; hanem egy nyughatatlan magyar poéta csavargásaiból fennmaradt emlékek, akit kit néha-néha utolér az országkerülés vágya s olyankor aztán neki indul, hol szekéren, hol lóháton, hol gyalog, hol négykézláb keresztül-kasul járni a szép Magyarországot, boldogabb tájakat keresni; beko-cogtatni kunyhók és paloták ajtóin, s megkérdezni, hogy laknak-e azokban olyan jó emberek, amilyenek hajdan voltak...” (Magyarhon szépségei)

Úgy látni, magyar tájismerete szinte a teljességgel mérhető. Csak néhány példa. A Fertő tó komoly szerepet kap a *Névtelen várban* s ennek során tájismereti leírással is szolgál: „A Fertő igen szeszélyes tó. Az elmúlt utolsó két évtized alatt magunk is láttuk élő szemeinkkel, hogy egyszer csak nagy részben kiszáradt: eltűnt, nem volt tó. Otthagytá a fenekét szárazon. A partbirtokosok, kik addig a víz tükrét bírták, most elfoglalták a kiszáradt tófeneket; felosztották, legelőnek, kaszálónak használták... – egyszer aztán megint más jutott eszébe a Fertőnek: újra kinevezte magát tónak, visszafoglalva elébbeni méltóságát, s vetések, tanyák megint eltűntek a zöld hullámtükrök alatt; csak egy-egy gőzmalom kéménye maradt fel tanújelül az álmodott paradicsomról szóló tündérmesének.”

Ismeri a dobsinai jégbarlangot, ahová majd elviszi némi kis anakronizmussal az özszeesküvő kurucokat is álmaikat ott szövögetni a *Lőcsei fehér asszony* lapjain. Itt aztán elszabadul a fantáziája, a cseppkövek formáiban bármit láthat, főleg neki való történeteket óriásokat, tündéreket. „Itt e hegy mélyében lakik az egyik demiurgus, a földszellem, aki jégből alakít. óriási boltozatokat emel a mélységek fölé, rengeteg oszlopokkal jégből, építész remekeiben utánozza a zuhatagot, a lugast, a szőnyeget, Aztán oltárt emel, magasat, széles grádicsokkal. Nem feledkezik meg a boltozatos folyosókról sem, miknek karzatain csak párosával lehet áthaladni...”

Jókai romantikájának igencsak megfelelt a természet érdekes és látványos képződménye, a barlang. Valódi és kitalált barlangok szerepelnek könyvei lapjain. A Veterani barlang Az arany emberben, a Lúcsia a *Szegény gazdagokban*, a barlang fontos szereplő az *Egészen az északi pólusig-ban*, a Balina barlang a *Törökvilág Magyarországon-ban*, a homoródalmási történelmi meséje, a torjai kénés barlang – Jókai fontos szerepet szán ezeknek, (lásd a *Janiczárok végnapjait*), hiszen a barlang önmagában is titokzatos jelenség mélységével, sötét-ségével meglepő képződményeivel. Természetesen vannak geológiai ismeretei is: leírja a földtani mozgásokat, a barlangok kialakulását, belsejét, a barlangi tavakat, a hajdani őslátásokat, a be- és kijutás titkosságát, lesz ezekben a remeték lakása, a kincseket őrző titkos helyek, hamispénzverők rejteke, üldözöttek menedéke.

Jókai Mór fantáziáját minden természeti jelenség megragadta. Árvíz és tűzvész, földrengés és hegycsuszamlás. A komáromi földrengésről és annak hatásáról, amely száz évvel azelőtt volt szülővárosában, hiteles leírást ad. Ugyanígy ír az általa nem látott 1838-es nagy pesti árvízről is.

Komárom eleve életének fontos helyszíne, hiszen itt él a Duna mellett, s így alakul ki benne a folyó mítosza. Leírásai mély természetismeretről tanúskodnak, az Al-Duna leírásában földrajz, geológia, vízrajz, történelem, néprajz egyaránt szerepel. És persze a Senki szigete, amelynek ugyan valami csekély valóság magja van, de maga a sziget, mindannyian tudjuk, egy benne élő, egy meglévő ősi mítosz leképzett mása. Valami ilyen szigete volt – persze másként – Komáromban is a Dunán, ahol a család kis birtokán a gyermek Jókai megannyi természetismeretét szerezte. „Az a kis fakunyhó itt a Dunaszigeti gyümölcsöskertben volt az én legdrágább palotám, amiben valaha tanyáztam. Ott írtam az első regényemet.” De feltűnnek műveiben a Kőrösök és a Tisza kisebb szigetei is.

A Duna lett Az *arany ember* természeti főszereplője. A Vaskaputól Komáromig és Bécsig mindvégig szerepel és fontos szerepe van. Így is nevezi Jókai, az „óvilág óriás folyama, az *Is-ter: a Duna....aminél dicsőbb víz nem képzelhető.*” Képei látványosak, lenyűgözőek: „A nagy, fenséges folyam-ös, mely megszokta a magyar sík lapályon ezerölnyi mederben haladni méltóságos csenddel, partjain a belehajló fűzfákkal enyelegni, kilátogatni a szép virágos mezőkre s csendesen keleplő malmokkal beszélgetni; itt összeszorítva száznegyven ölnyi sziklagátba, hah, mily haraggal tör rajta keresztül! csattogva, zúgva rohan alá a kőlépcsőkön, mik egyik sziklafaltól a másikig nyúlnak keresztül.” (Az *arany ember*)

Nem csak romantikus képekkel dolgozik, hanem nagyon is valóságos az országismerte. Gyakorlatilag minden érdekli, mindent megnéz, véleményez, ismertet. Szamosújváron például hosszan eseteli a modern börtönviszonyokat, a rabdolgoztatást, részletezi a műhelyeket, az elvégzett munkát, látja, mindez lehetőség egy új életre: „A fogház egy gyártelep, minden börtön egy műhely. S az elítéltek igen jó munkások. Vannak közöttük, akik havonként nyolcvan forintot megkeresnek; a legkisebb kereset havonként tizenhat forint. Annak kétharmadát az állam kapja a fegyencek ellátása fejében, egyharmadát félreteszik a fegyenc számára, s mikor fogsága véget ér, kezébe adják; és ezenkívül kezébe adtak egy kézműveséget, amivel a kenyerét becsülettel megkeresheti jövőre kint a nagyvilágban.” (Ütleírások)

Látja és érzékeli a honi nemzetiségek helyzetét, illetve azok helyét és életmódját, de első sorban annak történetiségét szociális problémaként is értelmezi. Nem mondhatjuk, hogy bármiféle elfogultsággal fogalmazott volna, ismeri a felvidéki tótok életrendjét, a megélhetésük gondjait, az ideiglenes munkát kereső vándorlásukat az Alföldre, vagy a klasszikus mesterségbeli vándorlásukat Európában, mint a drótosok, üvegesek.

Ugyanígy ír az erdélyi románságról is. Ott viszont azt látja, hogy mennyire s miként románosodik el a kisebbségbe szoruló magyarság. „A *falvak nevei még a múlt századi megyei levéltárakban magyarok, most már összevissza facsargatva mind oláhosan hangzanak, s nyelvünket csak az úri rend beszéli. Van egy község, melynek lakosai mind nemes emberek és kálvinisták, neveik tösgyökeres magyar nevek; viseletük debreczeni fajta; de már egy szót sem tudnak magyarul; író, olvasó ember nincs közöttük, nemzeti történet, rokonszenves emlék, rég kihalt közölök, [...] a magyarság elenyészik ott, ahol a szegénység kezdődik.*” (A *magyarhon szépségei*)

Jókai nagyon pontosan érzékelt a környezeti károkat, amelyeket már akkor is a fejlődés és az emberi felelőtlenség okozott. Nyugodtan megfogalmazható, a kialakuló kapitalista világ első negatív jelenségei ezek, amelyek azonnal visszahatottak a természetre s az ott élő emberre, s a természetet mindenekfelett kedvelő Jókait ezek legalábbis elgondolkoztatták, de nem hagyta értő megjegyzések nélkül.

Az egyik helyen a mértéktelen és káros erdőirtást írja le, amelynek oka ott a hamuzsír-égetés (üveggyártás), s a következménye, hogy a föld terméketlenné válik. Az erdő bosszút áll: az ember az erdő „helyét beveti búzával, s még azt akarja, hogy a föld háládatos legyen hozzá. Ez pedig azzal áll bosszút, hogy az irtott erdők helyén annyi követ vet föl a szántóéke után, hogy a tér fehér lesz tőle, mintha jég verte volna el, de nagy darabokban. Én bámulom, hogy van kedve valakinek az ilyen földbe belevetni a búzát, amely fordított mértékben követ ad annak, aki őt kenyérrel hajítja. Bele is untak sok helyen, s parlagon hagyták a felbolygatott földet – azt most aztán belepte széliben-hosszában a kőkény- és a galagonyabokor. Most ez a nyomorék cserje tenyészik a szép ős lakok, a régi erdők helyén. De sok tanulságot lehetne ebből olvasni, ha volna, aki az ilyen betűt is olvassa!” (A *magyar Tempevölgy*)

Persze benne van az eredendő természetszeretete is, a természet rajongása, amikor ezt írja: „Én úgy megsirathatnám minden kipusztított erdőt – nem státuszgazdászati szempont-

ból; azt nem bízták rám –, hanem azokért a szép lombos fákért, amiket olyan ingyen teremt számunkra a jó föld...” (A magyar Tempevölgy)

Ekkoriban (1860–1870-es évek) nagy cikkeket írtak arról, hogy a Balatont le kellene csapolni, sokkal gazdaságosabb lenne a helyén termőföldeket kialakítani. Jókai erre is reagál: *„Ah, mi kár volna, ha sikerülne a kapzsi nemzedéknek e gyönyörű vizet lecsapolni! Ugyan mi célra? Miért veszítse el hazánk költői szépségeinek egyik legszebb gyöngyét? Csak azért, hogy néhány földesúrnak, ki a meglevőt sem képes okosan művelni, nagyhatárú birtokához még néhány ezer holdnyi szárazföld ragadjon.” (A magyar Tempevölgy)*

Viszont azt is érzékeli, hogy a modern világ, az ipar gyors térhódítása, az ipari termelés kezdetleges körülményei nemcsak a természetet, hanem magát az ott dolgozó embert is károsítják, nemzedékek sorsát befolyásolják: *„Örökös dobogása az érczúzó kallónak; mely a mély völgyből felhangzik, ez a golyvás nyakú köznép kínos beszédjével, és ez az egész ösz-szeszorított vidék, ahol már ebéd után beállt az est, s a nyári gyümölcs csak késő ősszel érik, mind olyan kellemetlen emlék volt rá nézve.” (A löcsei fehér asszony)* Másutt: *„A bányákból kihozott érctartalmú követ óriási hasábfákból s szénből rakott máglyára halmozzák, s azok addig égneek, míg a kén és mireny elszabadul a légbe. S e rettenetes légkörben tölti el egyik ivadék a másik után egész életét...” (Ütleírások)*

Az olvasók többsége ekkor még alapvetően nem járt ezeken a helyeken, nem jutott el mindenhová, s Jókai leírásaival, képeivel megjeleníti előttük a tájakat: a magyar hazát. S mivel ő írja, s mivel szépen írja, mindez érthető, élvezhető és elfogadható. Jókai sok mindent tett a magyar olvasóközönségért, de tán ez az egyik legfontosabb: elmondta és elhitette, hogy egy látnivalókkal, szépségekkel és értékekkel gazdag, szép honban élnek. És hogy érdemes útra kelni, megismerni a hazai tájakat, a történelem megmaradt jeleit. Ad hozzá tanácsot is, amely nagyon is maiak tűnik az autópályák világában: úgy kell utazni, hogy utazás közben mindent meg lehessen figyelni. Ezért is vált át gyakran a szekéren való utazásra, még ha vonattal könnyebben is elérte volna célját. Ahogyan írja: *„... Vasúton könnyebb lett volna ugyan az utazás innen az Alföldre, de szekéren gazdagabb: abból nem tanul az ember egyebet, mint «bitt um die Fahrkarten», ebből vidéket és embereket ismer.” (Jókai Erdélyben, 1975)*

Végül is honnan szerzi tájismereteit Jókai? Olykor személyes kapcsolataiból, hiszen az útjai során mindig szegődött mellé valaki az ottaniak közül, aki bőséges helyi ismerettel rendelkezett. Így Erdélyben Kővári László (1819–1907), a legtudósabb historikus ontotta számára az ismereteket. Vagy könyvekből készült fel az utazásra: a felvidéki utazásai során Mednyánszky Alajos (1784–1844) művét használta igen részletesen. Ugyanakkor jelentős hírlapcikk-gyűjteménye is volt országismereti témákban. Ott vannak még a szóbeli információk, amelyeket majd parlamenti képviselőisége idején kap az országból érkező képviselőtársaitól. S persze azt se felejtsük, hogy egy ideig maga is erdélyi képviselő volt, s Székelyföldön rengeteg ismerethez jutott.

Útjai során ő maga mindent rögzít jegyzetfüzetében, amit fontosnak ítél, legyen az bármilyen természeti képződmény vagy életmódi megjelenés. Rajzokat is készít, s az 1870-es évektől egyre inkább a fotográfia érdekli. Nem ő fényképez, hanem pontosan meghatározott tárgyi felvételeket kér azokról a tájakról, helyszínekről, amelyekre szüksége van.

S végül ott van a könyvtára, amelyről egy helyütt ezt írta: *„Az én könyvtáram egyike a (magánkézben lévő) legbecsesebb gyűjteményeknek, amelyben minden nevezetes útleírás; néprajzi, természettudományi mű a legdíszesebb illusztrált kiadásokban feltalál-ható s legbecsesebbek közte azok az egérrágta régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a múltak történetében s a széles nagyvilágban.”* Joggal írhatta aztán: *„Az élet és a könyvtár két nagy iskola. A*

teremtésnek két nagy univerzuma. Mik a csillagos ég minden csodái egy könyvtárhoz képest?” (Írások életemből)

Az Egy magyar nábobban ezt így fogalmazta meg: „Pusztán fantáziával lehet írni szép meséket; fantázia nélkül lehet írni remek korrajzokat; de a regényírásnál egyesülni kell mind a kettőnek. A regényírónak érezni is kell, tudni is kell, ébren is kell látni, álmodni is kell tudni. Ez az én elméletem.” Így volt meg benne együtt mindez. Az élet és a könyvtár. Az élmény, a tapasztalás, a látvány, a tudás, a könyvek, a történelem és a megismerés rögzített forrásai. Minden a rendelkezésére állt. Minden adatot megőrzött az agya, minden élményt a szíve és a végtelen fantáziája, hogy mindezekből s mindezekkel létrehozza azt, amire szüksége volt. Ha kellett egy egész világot, egy egész univerzumot teremtett magának, hőseinek, olvasóinak. Amelynek közepében persze Magyarhon s annak természeti és történeti értékei és szépségei álltak.

Praznovszky Mihály

Felhasznált irodalom:

Budapest Jókaija. Budapesti Negyed, 15. évf. 2007. 4. sz.; Fábri Anna: Idő- és térviszonyok Jókai Mór társadalmi regényeiben. Irodalomtörténeti Közlemények, 94. évf. 1990. 2. sz. 168–184.; Uő.: Vár, város, adoma. A Felvidék képe Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula műveiben. Műhely, 18. évf. 1995. 2–3. sz. 107–112.; Jókai Mór: Az aranyember. Budapest, 1963.; Uő.: A látható Isten. In: Életemből 1. Szerk. Gángó Gábor. (Jókai Mór munkái, 95.) Budapest, 1997.; Uő.: A magyar Tempevölgy. Szerk. Ács Anna. Balatonfüred, 2000.; Uő.: Debreczen. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország II. kötete. Budapest, 1891.; Uő.: Írások életemből. Önéletrajzi írások. Szerk. Hegedűs Géza. (Jókai Mór válogatott művei) Budapest, 1960.; Uő.: Magyarhon szépségei. Szerk. Kováts Dániel. Budapest, 2005.; Uő.: Útleírások. Szerk. Egyed Ilona. (Jókai Mór munkái, 81.) Budapest, 1996.; Uő.: Vándoroljatok ki! In: Árnyképek. Budapest, 1873.; Jókai Budapestje. Budapesti Negyed, 15. évf. 2007. 3. sz.; Jókai Erdélyben. Összeáll. Tabéry Géza és Incze Ernő. Nagyvárad, 1925.; Jókai Mór Budapestje. Szerk. Berza László. Budapest, 1975.; Lám Frigyes: Jókai és a Szepesség. Irodalomtörténeti Közlemények, 53. évf. 1943. 4. sz. 209–305.; Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben. Bukarest, 1975.

Jókai-emlékhelyek Révkomáromban

Az írófejedelem gyermek- és ifjúkorának színhelyei

Jókai Mór és Komárom kapcsolata soha nem alakult felhőtlenül, viszonyuk csupán formális és ünnepélyes eseményekben teljesedett ki igazán, ami annak is betudható, hogy szülővárosában csupán gyermekéveit töltötte az író, majd húszévesen elhagyta azt, hogy Pesten szerencsét próbáljon. Természetesen komáromi származására mindvégig büszke maradt, városának emlékét több regényében is, mint például *Az arany ember*, *Az elátkozott család*, *Politikai divatok*, *Tengerszemű hölgy* és számtalan elbeszélésében megörökítette. Ennek ellenére az utókor számára pesti, svábhegyi vagy balatonfüredi házai viszonylag jól ismert színhelyei írói és közéleti pályafutásának, ellenben ifjúkorának helyszínei már korántsem

ilyen ismertek. Talán ezért sem haszontalan feladat számba venni a nagy mesemondónak és családjának Révkomáromban¹ még fellelhető emlékeit.²

Előre kell azonban bocsájtanunk, hogy Jókai gyermekkorát hűen felidéző városképet hiába is keresnénk a vízparti városban, nem találunk, mivel Komárom azok közé a települések közé tartozik, melyek nagy történelmi múlttal, de kevés műemlékkel rendelkeznek. A reformkori városkép eme látványos módosulását természeti csapások, gyakori árvizek, háborús pusztítások, az erődépítés és az emberi felelőtlenség hatása egyaránt befolyásolta. 1848. szeptember 17-én egy szélviharral kísért tűzvész söpört végig a városon, elhamvasztva annak mintegy felét.³ A szenvedő polgárság helyzetét tovább súlyosbította, hogy 1848. december végén a Windischgrätz vezette császári csapatok megkezdték Komárom körülvételét, majd a város 36 napon át történő lövetését. Ezek következtében a súlyosan megrongálódott várost a szabadságharc bukását követően szinte újjá kellett építeni. A város jelenlegi arculata az 1965-ös dunai nagy árvíz után megindult szocialista városrendezés „buldózer” politikája nyomán alakult ki, amikor is számos utcát bontottak le a lakótelepeknek átengedve a helyüket, a belváros pedig részben átépült. Az iparosítás és modernizáció égisze alatt végrehajtott átépítések alaposan átszabták a földszintes kisváros eredeti arculatát.

Az elmúlt másfél évszázad eme viharainak nyomát is magán viseli az író szülőháza, amely a város közepén, a Király püspök (egykori Vármegye) utca 10. szám alatt található, pontosabban, ahogy azt az épület falán elhelyezett emléktábla is elárulja: *„Ezen a telken állt az a ház, ahol Jókai Mór született 1825. február 18-án.”* Az 1848-ban leégett ház telkét a helyi Zsidó Hitközség vette meg, és épített rá egy kultikus célokat is szolgáló épületet. Az építkezés során igyekeztek megőrizni a korábbi ház architektúráját, ami azonban nem a jelenlegi helyén állt, hanem a valaha tágas, volt nemesi telek közepén fákkal, bokrokkal körülvéve, amint az, Jókai Eszter, az író nővérének visszaemlékezéséből is kitűnik: *„Sajátos épület volt – városon szokatlan – két utcára szolgáló telken építve, de azért egyikre sem nézett ablakaival. [...] Az épület hosszú volt, végig boltíves folyosóval; ablakai többnyire erre a folyosóra nyíltak; a négyszögletű oszlopok, melyek boltíveit tartották, félig fallal voltak berakva, s csak a folyosó két végén és a nagy konyhaajtónál lehetett kijárni.”*⁴

Az épület belső beosztásáról olvasva megtudhatjuk, hogy a kiskonyhának nevezett pici helyiséget egy szintén kis méretű szoba követte, ebből nyílt egy nagyobb helyiség – ahol Jókai Eszter emlékezete szerint, Móric öccse is megszületett –, majd a helyiségek sorát egy tágas konyha, egy szoba és egy éléskamra zárta le. Szomorú fényt vet Jókai emlékére a mai ingatlan állapota és kihasználtsága, ugyanis az egykori szülői ház helyén álló épületben az elmúlt évtizedekben működött már fogadóiroda, játékkerem és söröző is. A város vezetése nem tud ezen az állapoton érdemben változtatni, mert az ingatlan magántulajdonban van,

1 A Csallóköz keleti csücskében, a Duna bal partján fekvő történelmi Komárom: Rév-Komárom/Révkomárom, Öreg-Komárom, Nagy-Komárom, Észak-Komárom néven igyekezett és igyekszik ma is megkülönböztetni magát a Duna jobb oldalán fekvő magyarországi Új-, Kis-, vagy Dél-Komáromtól. A két város 1896 és 1918, valamint 1939 és 1945 között egy közigazgatás alatt állt Komárom néven. A szlovákiai város mai hivatalos neve: Komárno.

2 Jókai és Komárom kapcsolatáról szól: Tokár Géza: Jókai Mórhoz kötődő komáromi helyszínek és Bodó Rita: Senki szigete – Erzsébet sziget? Honismeret, 29. évf. 2001/1. sz. 71–75.

3 Tóth Lőrinc (1814–1903) ügyvéd, költő és drámaíró, – Jókai Mór felfedezője – Komárom képviselője segélykérő beszéde nyomán az országgyűlés megszavazta az újjáépítésre kért 300.000 forintos kölcsönt. Ekkor hívta fel a miniszterelnök figyelmét a komáromi erőd stratégiai fontosságára, aminek hatására a vár hamarosan a honvédség kezébe került.

4 Vályiné Jókai Eszter: Az a ház Komáromban, melyben az én Móric öcsém született. Hazánk s a Külföld, 1. évf. 1865. május 28. 22. sz. 339.

A szülőház telkén emelt épület a Jókai-emléktáblával, 1903
(Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum)

ennek ellenére annyit sikerült elérniük, hogy a homlokzat az emléktáblával tisztességesen nézzen ki. Sajnos, a régi terv, hogy itt nyíljon meg a Jókai-emlékiállítás, nem valósult meg. Az épülettel szemközt áll a város híres oktatási intézménye, az egykori bencés-, ma Selye János Gimnázium patinás épülete.

A hajdanán szebb napokat megért ház elődjébe 1812-ben költözött be ásvai Jókay József és Pulay Mária. A családfő – akinek egyik törökverő őse még 1668-ban kapott nemességet I. Lipóttól⁵ –, szakítva a tradíciókkal, otthagyta az ógyallai családi birtokot, hogy felcserélje a vidéki gazdálkodást a városi élettel. Komáromba költözését követően részt vett a franciák elleni nemesi felkelésben, majd ügyvédi irodát nyitott, és feleségül vette a banai származású Pulay Máriát, egy szintén Komárom vármegyei birtokos lányát.

A szerény ügyvédi jövedelemnek is köszönhető, hogy mivel saját házuk nem volt a városban, ezért bérbe vették ezt a Vármegye utcán álló eldugott, szerény hajlékot. Az üres ház hamarosan benépesült, elsőként Károly született meg 1814-ben, majd Eszter 1816-ban. A szülők örömet azonban nemsokára gyászos családi esemény árnyékolta be, Lajos, a harmadikként született fiú korán meghalt. A szülői bánat azonban még tovább mélyült, mivel az ismételten Lajos névre keresztelt, 1823-ban született negyedik gyermeküket is alig egy évesen elvesztették. A két évvel később született ötödik gyermeküket a szülők újból Lajosra

5 A legalább a 18. századtól Komárom vármegyében élő ásvai Jókay család Sámuel nevű őse Esztergom várában volt zászlótartó, amikor az ostrom során felfedezte, hogy a vár tűzéreit megvesztegették, ezért maga irányzott egy ágyút a vár alatti török táborra. A kilőtt golyó a táborozó törökök közül egy basának elsodorta a karját. Ezért a tettéért kapott címeres nemeslevelet az uralkodótól. Források: Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. Pest, 1859. 347–348. és Pótlékkötet 298.; Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. Budapest, 1981. 534–536.

akarták keresztelni, de a keresztszülők erélyes tiltakozása nyomán végül is a Móric név mellett döntöttek, Jókay József kedvenc hősének, Benyovszky Móricnak a tiszteletére.

A kis Móric születésekor a szülők anyagi helyzete már lehetővé tette, hogy saját házába költözzenek. A korábban megkezdett építkezésük gyors lendülettel haladt előre, olyannyira, hogy 1826-ban be is költözhetek a mai Határőr (egykori Nagy Mihály u.) és a Jókai utca (volt Szombathy u.) sarkán álló új otthonukba. A telken lévő öreg, rozoga épületet lebontották, s annak helyére húzták fel az új Jókay házat, amelyről Jókai Mór egyik tollforgató unokahúgától, Váli Maritól, Jókai Eszter lányától olvashatunk leírást.⁶

Tőle tudhatjuk meg, hogy a földszintes, háromszobás épületből két szoba a mai Jókai, a harmadik pedig a mai Határőr utcára nézett. A derékszög alakú épület egész udvar felőli oldala előtt egy széles folyosó húzódott, melynek boltíveit hat vörösmárvány oszlop tartotta. A konyha is erre a folyosóra nyílt, amit 1848 nyarán sparheltos konyhává alakítottak át. A konyhából nyílt egy hátsó szoba és egy kamra, külön kijárással a folyosóra. A két utcai szoba mellett volt a nagy utcaajtóval ellátott, széles bejárat. A nevelőház emlékét mára csupán egy, az udvarban látható emlékfal hirdeti, benne két vörösmárvány oszlopot és egy ajtókeretet őrizve meg az utókornak. Az ajtó felett, a falban elhelyezett emléktábla szövege: „Itt növekedett szüleinél Jókay Mór 1826-tól 1841-ig”. Az emlékfal meglétére ugyancsak egy tábla hívja fel a látogatók figyelmét, a Határőr utca 1. szám alatti épület utca felőli oldalán.

Az író édesapja maga is élénken érdeklődött az irodalom és a művészetek iránt. Járatna korának folyóiratait, könyveket vásárolt, olykor verselgetett. Ezirányú szenvedélyéről fia így emlékezett meg egyik regényében: az újság „... mely házról házra köröztetett, s melyből ki-kí azt, ami neki legjobban megtetszett, ismét saját gyűjteményébe kírta. Még akkor ez volt az irodalompártolás egyetlen nyilatkozványa, hogy minden lelkes olvasó iparkodott azt, amit kedvesett olvasott, sajátkezűleg leírni. Egy ilyen gyűjteménynek magam is birtokában vagyok, amit három ilyen sáros világért, mint ez a mostani, nem adnék, minthogy azt éppen apám írta össze”⁷. Gyakori látogatója volt a helyi színelőadásoknak, melyekről tollrajzokkal illusztrált leveleket, beszámolókat írt a *Tudományos Gyűjteménybe*. Kiváló rajz tehetsége volt, ezt a képességét Móric fia is örökölte, éppen ezért is sajnálatos, hogy mindezek a rajzos levelek, kéziratok és versek nagy része – az ifjú Móric rajzaival együtt – 1849 tavaszán egy bombatalálat következtében elégett. A sajnálatos eseményről ekképpen tudósított az ostromot átélő Beöthy Gáspár kéziratban fennmaradt naplója:

A Jókai család második otthona helyén álló emlékfal (A szerző felvétele)

6 Váli Mari: Emlékeim Jókai Mórról. Budapest, 1955. Naplója számos az íróról és a család többi tagjáról szóló érdekességet örökít meg, valamint a korabeli Komáromról, a pesti házról és a balatonfüredi nyarokról nyújt pótolhatatlan értékű leírást.

7 Jókai Mór: Az elátkozott család. Budapest, 1963. 174.

„Március 29-én a bomba a Magyar Curialis házba bé csapott, ez meg gyulladván, erről Jókayné komám Asszony háza is megégett, erről pedig délután négy órakor a Templomunk fődele égett el, s a Harangjaink elolvadtak”.⁸

A Jókay ház csendjét gyakran verték fel a vendégségbe érkező rokonok, ismerősök és szomszédok beszélgetései. A közös összejövetelekre a névnapok adtak alkalmat, amelyek a korabeli társasági élet egyik fontos eseményét képezték. Váli Mari már idézett könyvében egy egész fejezetet szentelt a családi névnapok ismertetésének: „Ezek a családi multságokon hol rögtönzött színlelőadásokkal, hol társasjátékokkal múltatták az időt. Társasjátékok kitalálásában is páratlan volt az én kis Móric bátyám...Ő találta ki a csillagos ég behozatalát a vég nélküli fát, a spanyolkirály gyászolását, a Hollandiából érkezett legyezőszállító hajót, a liszthegy tetejébe tűzött jegygyűrűt, a kártyavásárt, a hogy tetszik?-et.”⁹ Első versikéinek egyikét is apja névnapjára írta, miként arról egy 1833. március 16-án keltezett levélke is tanúságot tesz:

„Kedves Atyám. Azon előttem igen betses József napja eljövén ezen, bár tsekély, de még is hálát jelentő versekkel jelentem ki tiszteletemet s kívánságomat

Ma van az ideje hogy örömben merüljek
S hogy hálás szívemmel József napot köszöntsek
Mert szívem érzi nagyon
Hogy neved napja nagyon.
Hulljon az öröm reád mint a zápor esőnek
Egymást zúgó tseppjei e földünkre ledőnek
Hány csillag van az égen
Annyi szerentséd légyen.
Én ezt így kívánom fíjad hűséggel telve
S mint viharok tetején a sok vígságra kelve
Az idő jóra derül
Szívem örömben merül

Azért az egyért pedig kérek alázsan engedelmet, hogy kedves Atyámat ezen verseimbe »te« szólítottam, mert ez nem tiszteletlenségből, hanem a versnek jobb kimenetelért esett. Meljek után is maradok k. Dr. Sz. (kedves drága szüleimnek) Szófogadó fíjok

Jókay Moritz mp.”¹⁰

A beszélgetések során számtalan érdekes történet, szóbeszéd kelt szárnyra, melyeket a kis Móric nagy érdeklődéssel hallgathatott. Talán a legtöbb történet az öreg Domonkos Jánosról szólt, a dúsgazdag, rác származású gabonakereskedőről és táblabíróról, aki a Jókay családdal egy utcában lakott, 1833-ban bekövetkezett haláláig. Joggal feltételezhető, hogy a mesés meggazdagodásának történetei formálták meg Jókaiiban leghíresebb regényének, Az arany embernek főhősét, Tímár Mihályt.¹¹

A nevelőháztól alig kőhajításnyira található református templomot – melyben a Jókay gyerekeket megkeresztelték – a komáromi kálvinista hívek emelték közadakozásból, II.

8 Szénássy Zoltán: Komárom ostroma 1849-ben. Komárom, 1999. 102.

9 Váli 1955. 15.

10 Jókai Mór levelezése (1833–1859). Összegy.: Kulcsár Adorján. (Jókai Mór összes művei). Budapest, 1971. 5–6.

11 Domonkos Jánosnak (1768–1833) és testvérének Sándornak a síremléke a komáromi szerb ortodox templom udvarán áll, miután eredeti helyéről, a rác temetőből, annak 1974-es felszámolása után áthelyezték. A sír exhumálásakor emelték ki azt a ruhát, amelyben Domonkos Jánost eltemették. Ez a ruhamaradvány a Jókai emlékiállításán látható. Az Aranyember kilétének problematikájáról lásd: Késmárky István: Ki volt az „Arany ember” és a „Tengerszemű hölgy”? Honismeret 41. évf. 2013/2. sz. 30–33.

József türelmi rendeletét követően. Ez volt az akkori Magyarország második legnagyobb református temploma, a debreceni nagytemplomot követően. Ennek a rendkívül szép és impozáns templomnak a jobboldali hátsó padjához érdekes történet fűződik. Eredetileg a helye üresen állt, egészen addig, míg a fiatal Jókay házaspár először nem ment templomba. Jókay Józsefnek sikerült a férfiak padsoraiban helyet foglalnia, de a felesége nem tudott az asszonyok közé ülni, mert azok nem voltak hajlandók helyet szorítani az idegennek, ezért kénytelen volt állva végighallgatni az istentiszteletet. A megcségyenült hitvesnek a férj egy saját padot készíttetett, melyet az üres helyre állíttatott be. Attól kezdve itt ült Jókayné Pulay Mária.¹²

A református nagytemplommal szemben, a Jókai utca túloldalán, egy tágas telek közepén emelkedik a református kollégium kétszáz éves épülete. A zömök, egyemeletes építmény fő jellegzetessége a nagy méretű sátoztető közepéből kiemelkedő tornyocska. Ennek kis harangja jelezte a régi időkben a tanítás kezdetét és végét. A bejárati ajtó felett olvasható latin nyelvű felirat szerint: „*Musis Positum Sumpt. Eccl. Ref. Comarom MDCCXCVI*”, vagyis a műzsák hajlékának állíttatta a komáromi református gyülekezet, 1796-ban. A komáromi kálvinistáknak már 1606-ban volt kollégiumuk, negyedikként Debrecen, Sárospatak és Pápa után, de végleges otthonra csak a gyülekezet templomának felépítése után leltek. A templom és az iskola felépítéséhez szükséges anyagi javak, adományok előteremtésében id. Péczeli József tudós prédikátor vállalt oroszlánrészt. A tanult, jó hírű lelkész volt az első lelképásztor, akit a protestánsok vallásszabadságát kimondó császári rendeletet követően a komáromi gyülekezet meghívott, 1783-ban.¹³

Ide, az otthonához közeli iskolába járt a kis Jókai Mór hét éven keresztül, ahogy erről az épület homlokzatán elhelyezett emléktábla is tanúskodik: „*Jókay Mór a ref. kollégium diákja volt 1831-1835 és 1837-1840 között*”. Az új emléktáblát a presbitérium állíttatta az író születésének 175. évfordulójának tiszteletére a régi kétnyelvű, egyszerűbb kivitelű tábla helyére, 2000. február 20-án, pont azon a napon, amikor Jókait megke-reesztelték. Jelenleg a műemlé-

A református kollégium, Jókai Mór iskolája
(A szerző felvétele)

12 Bihary Mihály: A régi Komárom. Egy borbély emlékiratai. (Gilde könyvek) Fahrwangen, 1996. 188–189.

13 Péczeli József (1750–1792) lelkész, kilenc éves komáromi tartózkodása során lázas munkát fejtett ki a helyi gyülekezet hitéletének újjászervezése érdekében, valamint a magyar nyelv elterjesztése terén. *Mindenes Gyűjtemény* címmel megalapította az első magyar nyelvű tudományos folyóiratot, amely köré irodalmi tábort szervezett, Komáromi Tudós Társaság néven. Rengeteget fordított, főleg a korabeli francia írók műveit, a célból, hogy megismertesse őket a magyar olvasókkal, és ezáltal is elősegítse a magyar nyelv felvirágztatását.

képület kisebb részében lelkeszi hivatal működik, a mellette levőt pedig bibliakörök és más összefüggések céljaira használják.

A visszaemlékezések és a fennmaradt bizonyítványok tanúbizonysága szerint szorgalmas, jó tanuló volt a kis Jókai, az elemi osztályokat kiváló eredménnyel végezte el. Iskolai élményeiről a következőket írta az író: „Sohasem voltam első eminens; hanem második vagy harmadik. Mindig volt előttem valaki, akit elérni, felülmúlni, túlhaladni volt a nagyra-vágyásom, amit sohasem láttam teljesülve. Hanem aztán, akik mögöttem következtek, akik viszont engemet nem bírtak „leverni”, azok is derék fiúk voltak ám: ugyancsak igyekezniem kellett, hogy a sarkantyúmat le ne tapossák.”¹⁴

Szüleinek és tanárainak is nagy örömet szerzett egyik versének nyomtatásban való megjelenése – Tóth Lőrincnek köszönhetően – a pesti *Társalkodó* című lap egyik 1834. évi számában. „Révkomáromban egy szegény tébolyodottra, ki házrul házra járva teng, következő verseket írt egy ugyanottani 9 esztendőös fiucska, Jókay N.* [*elírás az eredeti szövegben]

Ollyan vagyok én, mint az olly madársereg

A’ melly eltévedvén az ég alatt csereg;

Én is eltévedtem elmémben, bujdosok,

Szánjatok-meg kérlek, lelki jó orvosok!”¹⁵

Ügyszintén a neves jogtudós, drámaíró és lapszerkesztő, Tóth Lőrinc írta le először a Mór nevet, amiért az ifjú Jókai Móric kezdetben nagyon haragudott, de később már ő maga is így használta keresztnévét.

Egy érdekes kollégiumi szokásról kaphatunk képet *A szatyor, életkép a múlt időkől* című elbeszélésből. Ebből megtudhatjuk, hogy a szatyor nem volt más, mint „Egy hosszú-kás, öblös, gyékényből fonott alkotmány [...] a feneke deszkával jól kibélelve; [...] Hanem a komáromi kollégium szatyra ezeknél mind nagyobb volt, az volt a szatyroknak az apja. Az két emberre való volt. A két fogantyúján egy rudat toltak keresztül s annak a két végét a vállára véve hurcolta a kollégium szatyrát végig a városon két mendikás diák. [...] Az összes tanári kar (a logika professorának kivételével) a »mensa ambulatorián« élt. A »vándorló asztal« legrégibb őshintézményeink közé tartozott. [...] Mindennap más háznál főztek számukra. [...] A megelőző napon egyházi uram [...] megjelent a sorra következő háznál, bejelentve a háziasszonynak, hogy holnap ide jön a szatyor. Annak kifogás nélkül mindenki engedelmeskedett [...] Minden asszony azon volt, hogy kitegyen magáért. [...] Tizenkét órára pontosan készen volt minden étel...”¹⁶

Ötévi diákoskodás után, 1835 őszén szülei Pozsonyba küldték – cseregyerekként a Zsigmondy családhoz, hogy megtanulja a német nyelvet –, ahol is két évig járt az evangélikus líceumba.

Miután 1837-ben hazatért, rá nem sokkal később meghalt az akkor már évek óta megyei árvagyámként munkálkodó édesapja. A tragikus esemény annyira megviselte az érzékeny lelkületű tizenkét éves fiúcskát, hogy ágynak dőlve betegeskedni kezdett. A tanulmányok folytatásából kimaradó Móricnak azonban segítségére sietett Vály Ferenc, a református kollégium rektora, aki felkarolta a tehetséges diákot és különórák adásával pótolta be a lemaradást. Jókai nemcsak kiváló tanítómesterére lelt a professzorban, hanem egyben sógorára is, mivel az feleségül vette Eszter nővérét. A szabadságharc bukását követően a város református kollégiumát sújtó büntető intézkedések részeként Vályt áthelyezték Pápá-

14 *Jókai Mór*: Az én iskolatársaim. (Pápai Diákok 6). Pápa, 2000. 3.

15 *Társalkodó*. 3. évf. 1834. júl. 16. 57. sz. 228.

16 *Bihary* 1996. 197.

ra, ahol a református főiskola tanáraként tanított tovább. Maga Eszter is számos cikket írt különböző lapokban, főleg a városát sújtó ostromról és a bombázások okozta pusztításokról. 1882-ben hunyt el, hamvai férjével együtt a pápai református temetőben nyugszanak.

Jókai visszaemlékezése szerint mestere: „*Tudományos képzettségben polihisztor, testi erejére atléta. Szépen tudott énekelni, és a legtöbb régi melódiákat őtőle tanultam. Mert az iskolán kívül a legnyájasabb ember volt, de a klassziban rendkívül szigorú. Retorikát, poézist, logikát ő alatta tanultam. Latinul természetesen. [...] Vály Ferenc tanáromnak a szellemi kiképzésen kívül arra is nagy gondja volt irányomban, hogy a jellemet idomítsa nálam. Én bizony petuláns, könnyelmű, veszekedő természetű suhanc voltam. Ő folyvást dorgált emiatt. Hát illik ez egy Jókai Mórchoz? Egy Jókai Móricnak kivételes embernek kell lennie. Az ambíciómra igyekezett hatni.*”¹⁷ A filozófia és a nyelvek tanítására is nagy gondja volt a professzornak, de ennek az volt az ára, hogy „... *kénytelen voltam reggel öt órakor fölkelni, még télen is, hóesésben odamenni az ő lakására: akkor már ő fenn volt, és tanított. Máskor nem ért rá. Határozott iránya volt, hogy költőt csináljon belőlem.*”¹⁸

Ezekben az években iskolai tanulmányai mellett, magántanulóként gyakran látogatta a városi rajziskolát is. Kiváló rajz tehetségéről tanúskodott, hogy több munkáját kiállításra is elküldték. Az Orbán Gábor vezette Révkomáromi Királyi Rajz Iskola épülete, mely a Szent András-templom mögött állt, az 1848-as nagy tűzvészben elpusztult, így egy Jókai- emlékhellyel kevesebb maradt az utókor számára.

Miután a retorikai, poétikai és logikai osztályokat elvégezte, – a komáromi kollégiumnak magasabb osztályai nem lévén – Jókainak újból el kellett hagynia szülővárosát, hogy tanulmányait folytathassa. Vály Ferenc javaslatára az 1841/1842-es tanévet a jó hírű pápai kollégiumban járta ki, ahonnan az iskolaév végeztével Petőfi Sándorhoz fűződő baráti érzéssel tért haza. A nyár végén azonban ismét útra kelt, hogy tanulmányait tovább folytathassa, de ezúttal nem Pápán, – ahol egészségi állapota megromlott – hanem a kecskeméti jogakadémián. Az alföldi városban eltöltött két év alapvetően befolyásolta Jókai későbbi életútjának alakulását, hiszen az itt megírt, *A zsidó kisfiú* című drámája akadémiai elismerésben részesült. Ez a kezdeti siker hozzájárulhatott ahhoz, hogy megerősítse a tehetséges fiú íráshoz való vonzódását, háttérbe helyezve a festészet iránti érdeklődését.

Még Kecskeméten, 1844. július 26-án kelt levelében azt írta édesanyjának, „*Végeztem! Elvégeztem a tizenhárom éves iskolai pályát: bár vele együtt a tévedéseket, a csalódásokat, mik az ifjút, a gyermeket majd kísérik, majd vezetik, csalogatják és üldözik, – elvégeztem légyen! vagyha mikor őket tellyesen elhagyám mi életem elhagyásával hihetőleg ugyan azon órára fog esni, illy meglegedetten mondhassam – mint most – hogy végeztem! Mint első eminens jöttem ki az iskolából, valyon a világ micsoda calculust fog adni? Folyó hó 31-én hagyom el Kecskemétet, – csak annyi jó akaróm legyen valaha a széles világon, mint itt minden rendűek és sorsúak között volt, – elég lesz!*”¹⁹

Ekkor még azzal az elhatározással tért haza, hogy ügyvéd lesz belőle, ahogyan azt apja is meghagyta neki, ezért beállt joggyakornoknak Asztalos István komáromi ügyvédhez. Itt szövődött szerelme Asztalos Etelka – az ügyvéd lánya – iránt, akiről később *A tengerszemű hölgy* című regényében emlékezett meg.

A mintegy háromnegyed évig tartó ügyvédbojtárkodása közben írta meg első regényét, *Hétköznapiak* címmel. A Kecskeméten elkezdett mű írásához azonban nem talált elég nyu-

17 Jókai 2000. 6–8.

18 Uo. 8.

19 Jókai Mór levelezése, 16.

A Jókai-filagória a Duna-szigeten
(A szerző felvétele)

szelet alakú, tetős építményt kegyeletből emelték, hiszen a kert alig pár évig volt csak a Jókai család tulajdonában. A kert tulajdonosa, Beöthy Zsolt²⁰ neves irodalomtörténész és egyetemi tanár itt ünnepelte minden év szeptember 4-én a születésnapját. Egy ilyen születésnapi összejövetelre készült el a filagória és ekkor állították fel alatta Jókai Mór első komáromi szobrát is, 1913-ban. A gipszből alkotott mellszobrot – Zala György munkáját – Beöthy Zsolt hozatta Budapestről. Érdekessége, hogy a művész még az élő Jókairól mintázta portréját. A sérülékeny szobor azonban a két világháború között tönkrement, a filagória az út mentén, modern családi házak közé ékelődve évtizedekig üresen állt. Aztán 1975-ben egy kétnyelvű táblával jelölték meg, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy: „Ez a

galmat a szülői házban, ezért a család szigeti kertjében keresett menedéket. A ma Erzsébet-szigetnek nevezett Duna-sziget (ma már félsziget) eredetileg hadicélokot szolgált és a komáromi várparancsnokság tulajdonát képezte. Később a város vezetőségének kezelésébe ment át, akik a 19. század elején felparcellázták és a város polgárainak eladták. Ekkor szerzett két kertet Jókai József is, bár az egyiket a megvétele után nem sokkal kénytelen volt eladni, mivel a Határőr és a Jókai utca sarkán épülő ház költségei azt felemésztették, de a másik kertet a Jókai család – oldalán – egészen 1904-ig birtokolta. Az 1820-ban megvásárolt kertek jelentősége abban állt, hogy Jókai József – aki bár nemesember volt, polgárjogot mégsem nyerhetett, mivel nem rendelkezett a városban ingatlannal – a vétel által Komárom szabad polgárává vált.

A határátkelőhelytől a sziget belseje felé haladva a Platanfa soron, az első keresztút előtt, a jégpályával szemben, a hajdani Beöthy-kert helyén áll az ún. Jókai-filagória. A négyoszlopos, gömb-

20 Komáromi irodalmi és társadalmi életében Beöthy Zsolt mellett a család többi tagja is nagy szerepet játszott. Beöthy Gáspár, Jókai Mór keresztapja az 1807-ben megalakított első magyar részvénytársaság, a Rév-Komáromi Cs. Kir. Szabadítékos Hajóbiztosító Társaság pénztárosa volt. Fia, Beöthy Zsigmond Beöthy Zsolt édesapja, ügyvédként több verseskötet szerzője volt, de írt vígjátékokat és foglalkozott helytörténettel is. Az 1840-es években Komárom vármegye aljegyzője, majd szolgabírája volt. 1862-től a pesti királyi törvényszék bírájaként fényes szakmai karriert futott be, a királyi tábla tanácselnökeként történő nyugdíjazásáig. Fivére Beöthy László ügyvéd, író és humorista ugyanazokat az iskolákat járta ki, mint Jókai Mór, akihez különösen szoros barátság fűzte. A szabadságharc során volt önkéntes honvéd és hadbíró, majd a bukást követően vándorszínésznek állt be. Az 1850-es évek elején jelentős irodalmi sikereket ért el Pesten, korai halála azonban derékba törte az ifjú tehetség pályáját. A komáromi Beöthy-ház falán – amit 1981-ben lebontottak – 1895-ben emléktáblát emeltek tiszteletére, ahol maga Jókai Mór mondott ünnepi beszédet. A táblát 1945-ben eltávolították, de 1997-ben az eredeti tábla másolatát visszaállították a Kossuth tér 1. számú ház falára.

hely, az egykori Beöthy kert volt, Jókai Mór kedvenc tartózkodási helye, ezt az emlékművet az ő tiszteletére emelték 1913-ban”. Végül a Covid-járvány idején, 2020. november 28-án egy kis méretű bronz büszt lett felállítva a négyoszlopos kerti építmény alatt, Berecz Gyula egykori alkotásának másaként.

A filagóriától a sziget belseje felé tovább haladva, az út másik oldalán, a keresztúttól számított kilencedik telek a tulajdonképpeni Jókay-kert, ahol az út mellett felállított emléktábla feliratából megtudhatjuk, hogy: „Ez a kert 1820-tól 1904-ig a Jókay család tulajdonát képezte. Itt írta Jókai Mór 1844-ben első regényét, a *Hétköznapiok*-at.” A tábla alatt kőből kifaragott nyitott könyv fekszik a fűben, hirdetve a kert irodalomtörténeti jelentőségét. A kezdetben vadon borította telket Jókayék feltöltötték és gyümölcsfákkal telepítették be, a nyári esők elleni védelmül pedig fából készült kisméretű házat építettek, amely a dunai áradások miatt lábakon állt, és csak magas falépcsőn lehetett a belsejébe feljutni. Ez az idillikus zöld sziget méltán vált Jókai Mór kedvelt tartózkodási helyévé, beleszöve emléket *Az arany ember* Senki-szigetének világába.

Miután az első regénye elkészült, 1845 tavaszán Jókai Pestre utazott, hogy ott készüljön fel az ügyvédi vizgára. Diplomáját a kor szokásainak megfelelően Pest vármegyében és Komárom szabad királyi város közgyűlésén is kihirdették. Az ifjú ügyvéd most már véglegesen hazatérhetett volna, de Petőfi marasztalása és a hamarosan elkövetkező szabadságharc eseményei más utat szántak számára.

A Laborfalvi Rózával kötött házasságával nem csak a jó barát Petőfi rosszsallását, hanem családjának haragját is kiváltotta. Az öreg Jókayné, a tilalma ellenére megnősülő fiát végrendeletében minden vagyonából kitagadta, a szülői szigor azonban hamarosan megnyihult, és a szabadságharc leverését követően megbocsájtott fiának. A Bükkben bujkáló Jókainak a felesége által megszerzett komáromi menlevél – a híres Geleitschein, vagyis a sárga papiros – adta vissza szabadságát.

Édesanyja 1856. március 13-án bekövetkezett halálát követően már csak ritkábban látogatott haza. Az ünnepelt író tiszteletére rendezett első jelentősebb városi ünnepségre 1881-ben került sor, amelyet 40 éves írói jubileumára rendeztek. Augusztus 8-án a városi közgyűlés Jókait Komárom díszpolgárává választotta, majd augusztus 20-án leleplezték az író emléktábláját a szülőházon és bátyja kezdeményezésére egy másikat a későbbi házuk falán. Ekkor nevezték át az utcát, ahol lakott Szombathyról Jókai utcára. A táblaavató szónoklatokat – Jókai távolléte ellenére²¹ – ünnepi vacsora és díszelőadás követte, a város ifjúsága pedig delegáció útján egy komáromi tulipános ládával lepte meg az ünnepelt írot. A kedves emléket Jókai nagy becsben, dolgozószobájában, a híres botgyűjteménye mellett tartotta. Az irodalmi kultusztárggyá vált láda jelenleg a balatonfüredi Jókai-villa berendezését gazdagítja.

A révkomáromi Jókai-emlékhelyek felkeresését a református temetőben kell folytatnunk. A Temető sor és a Megyercsi utca kereszteződésében nyíló főbejáratról kiinduló temetői középút egyik elágazásánál találjuk a Jókay család sírkertjét (G parcella). A vasrács-csal elkerített sírkertben nyugszanak a szülők, Károly bátyja és sógornője. A sírokat a helyi Múzeumbarátok Körének tagjai gondozzák, a temetőben található több neves személyiség sírjával együtt.

21 Az emlékünnepe legfőbb furcsasága az ünnepelt író távolmaradása volt, amit betegségére való hivatkozással indokolt, ezért a díszpolgári okiratot egy küldöttség vitte el neki Pestre. A szülőváros ráadásul megkésve ünnepelte népszerű fiát, mivel Pápa már megelőzte ebben, a szegediek pedig még utcát is neveztek el róla.

A Jókay család sírjai a református temetőben (A szerző felvétele)

A szép, magyar nyelvezetű sírfeliratokból megtudhatjuk, hogy az egyik sírban „T. N. ásvai Jókay József hites ügyvéd Úrnak több Tettes Vmgyék Tábla Bírójának Sz. K. Komárom Városának Példátlan Hűségű Gyámatya” nyugszik. „Élete 56-dik évében 1837-dik Esztendő Ősz hó 29-dikén korán lett elhunytán, siránczó bús özveggye Pulay Mária és gyermekei Károly, Eszter, Móríc bánatos szívvel keseregnek. Béke áldott hamvainak”. A mögötte álló sír az író édesanyjának, „Pulay Mária asszonynak nyughelye mint igaz keresztyénnek gondos anyának emléke gyermekei keblében fenn áll”.

Az apa sírja mellett van eltemetve az 1902-ben elhunyt legidősebb fiú, Károly, akire öccse ekképpen emlékezett vissza: „Ő nálamnál tíz évvel idősebb, s annyira hasonlított hozzám, hogy az idegenek megszólították helyettem: csak az a különbség, hogy az ő haja és szakállja még nem szürke, mint az enyém... Korán elhunyt apámnak vagyonát, becsületét, hivatalnoki jó hírnevét az ő ifjú bölcsessége, erélye, tudománya tartotta meg a számunkra”.²² Emberiességre utal sírfelirata is, miszerint „ásvai Jókay Károly mint férj, apa, rokon, hazafi tökéletes ember”. Apja nyomába lépve ő is jogi diplomát szerzett, majd szülővárosában árvagyám lett, de a szabadságharc leverését követő megtorlások idején hivatását ott kellett hagynia, később azonban a megyei főszebénybírói székig vitte. Tevékeny résztvevője volt a város 1849-es védelmének, élménybeszámolóit a *Pesti Hírlap* és a helyi *Komáromi Lapok* közölték. A sírkert negyedik sírjában van eltemetve felesége, Jókay Károlyné Csontos Klára, aki egy tragikus esemény során vesztette életét. 1882. május 15-én egy véletlenül feldöntött lámpás lángjában összeégett és pár óra múlva meghalt. Ahogy a sírfelirat szerzője fogalmazott, „híven betöltött tevékenységi teréről családi boldogsága közepéből szállt le a sírba”. Házasságukból négy gyermek született, két fiú, Géza és Móríc, valamint két lány, Jolán és Etelka.

22 *Jókai* 2000. 15–16.

Jókay Gézának, az író unokaöccsének kriptája szintén a református temetőben található, annak is a sarkában, közvetlenül a főút felüljárója mellett. A téglából emelt krypta nincs túl jó állapotban, elhanyagoltsága nem válik sem a temető, sem a város javára. A sírbolt ajtaja fölött egy táblán az áll, hogy „*ásvay Jókay család sírboltja*”, alatta pedig Dr. Jókay Gézáné Trestyánszky Jolán (1852–1932), és Dr. Dezső Sándorné Jókay Klárka (1878–1910) neve olvasható.

A lányok közül Jolán, aki 1856-tól Jókai Mór házában élt Pesten, feleségül ment Hegedűs Sándor politikushoz, a későbbi kereskedelemügyi miniszterhez. A versírással is foglalkozó unokahúg az íróhoz és feleségéhez fűződő emlékeit a halála után, 1927-ben kiadott *Jókai és Laborfalvy Róza* című memoárjában foglalta össze. A másik, regényfordításokat is készítő Jókay leány, Etelka, Ihász Lajoshoz ment feleségül. Késői leszármazottaik, Jókay Ihász Lajos és fia, Jókay Károly napjainkban az Amerikai Egyesült Államokban élnek, személyükben tovább képviselve a nagy hírű Jókay nevet.²³

Jókai Mór halálát követően – hogy szülővárosa nagy hírnevű fiának emlékét méltón megőrizhesse –, 1904. június 5-én a város közgyűlése határozatot hozott egy Jókai ércszobor felállításáról, amelyre a gyűjtést a *Komáromi Lapok* felhívása indította el. Időközben a szoboralapra való gyűjtés feladatát átvette az Alapy Gyula levéltáros és múzeum egyesületi vezető kezdeményezésére 1911-ben megalakult Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület. A röviden csak Jókai Egyesületnek hívott intézmény három, addig külön szervezeti egységet alkotó közművelődési egyesületet – Komárom Vármegyei és Városi Múzeum Egyesület, Közművelődési Egyesület, Vármegyei Könyvtár – vont össze. Alapszabályában leszögezték, hogy az egyesület célja a művelődés terjesztésén és a múzeumi gyűjtemények tudományos feldolgozásán és fejlesztésén túl az, hogy a gyűjtemény és a könyvtár számára végleges otthonot biztosítsanak, valamint, hogy szobrot emeljenek Jókai Mór emlékének. A székházhoz jutás terve hamarosan teljesült, miután a megyei múzeumnak és könyvtárnak helyet adó Kultúrpalota 1913-ban felépült az egykori bencés kisgimnázium helyén. A szoborra összegyűjtött pénzt azonban az első világháború alatt hadikölcsönre jegyezték, amely a háború után elértéktelenedett, a trianoni békediktátumot követően kisebbségi létbe kényszerített felvidéki magyarság bizonytalan helyzete pedig még sokáig nem tette lehetővé a szobor felállítását.²⁴

A csehszlovák hatóságok elutasító magatartása következtében a Jókai Egyesület több szoboravatásra kitűzött időpontját nem tudta teljesíteni, így sem az író születésének centenáriuma, 1925-ben,²⁵ sem halálának 25. évfordulója alkalmával, 1929 májusában. A sikertelen próbálkozások után, a harmincas évek közepétől nyílt csak lehetőség a régen óhajtott terv megvalósítására. Ennek előzményeként a múzeum új vezetője, Szombathy Viktor 1936-ban az állandó kiállítás átrendezése során megnyitotta a Jókai-emlékszobát, amely új lendületet adott az adományok gyűjtésének. A pozsonyi hatóságok ugyanis csak az évtől engedélyezték a nyilvános gyűjtés meghirdetését Szlovákia egész területén. Az 1937-ben kiírt pályázat nyertese egy helyi szobrászművész, Berecz Gyula lett. Az ünnepélyes alapkö-

23 *Németh István*: Jókai leszármazottak látogatása Amerikából. Főhajtás a déd és ükapa komáromi sírjánál. Dunatáj, 1992. júl. 10. 4.; Ihász Lajosról és Jókay Etelkáról lásd: *Németh Tibor*: Jókai Mór Hathalompusztán. Honismeret, 43. évf. 2015/2. sz. 5–8.

24 Az 1945-ben betiltott lokálpatrióta egyesületet, több évtizedes szünet után Szénássy Zoltán történelemtanár és helytörténész alapította meg újból, 2000. szeptember 2-án. Alapszabálya felvállalja a hajdani egyesület szellemi örökségét, tevékenységének méltó utóda és folytatója szeretne lenni, igazodva az új körülményekhez.

25 A centenáriumról lásd: „A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége a megszállt Komáromban” és „A komáromi Jókai-ünnepről”. Magyar Asszony, 5. évf. 1925. március. 3. sz. 79–80. és 110–112.

A komáromi szoboravató ünnepség
(Névery Kálmán felvétele – Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

letételre 1937. június 20-án került sor, amin Milan Hodža csehszlovák miniszterelnök (1918 előtt a magyar országgyűlés képviselője) is részt vett, aki ezt megelőzően 10.000 koronát adományozott a szobor javára.

A szoboravatásra 1937. november 28-án került sor a város és környéke magyarságának nagy létszámú jelenléte, valamint a Jókay család, a rokonság tagjai és a magyar kisebbség politikai vezetőinek részvétele mellett. A Kultúrpalota udvarán (ma Duna Menti Múzeum) elhelyezett, harasztí mészkőből faragott, – az 1921-ben felavatott budapesti szoborhoz hasonlóan – karosszék alakú talapzaton, másfélszeres életnagyságban, ülve ábrázolt író szobra a város egyik legvonzóbb köztéri alkotása lett. A Beneš-dekrétumok hatására azonban a szobrot 1947. április 30-án a csehszlovák hatóságok ledöntötték, egyidőben Klapka György főtéren álló szobrával és Király József püspök mellszobrával²⁶ együtt. A szlovákiai magyarságot ért hisztérikus üldözések és a teljes jogfosztás állapotának megszüntetését követően viszont elsőként visszaállították az író szobrát. Az 1952-es újraállítás alkalmával rendezett ünnepségen a magyar írókat Veres Péter és Illyés Gyula képviselte. A háborús évek alatt bezárt Jókai-emlékszobát pedig 1954. május 30-án – az író halálának 50. évfordulója alkalmából rendezett író találkozó keretében – nyitották meg újból. A szobor a 2000-ben lezajlott Jókai Emlékév tiszteletére elvégzett alapos restaurálás során újult meg.

Az író születésének 150. évfordulója alkalmából, 1975 májusában nyílt meg a Duna Menti Múzeum új, sorrendben már az ötödik (1925, 1936, 1954, 1968) állandó Jókai-emlékkiállítása, a múzeum kezelésébe éppen akkor került szerb ortodox templomhoz tartozó épületben.

²⁶ Király József püspök (1737–1825) édesanyja ásvai Jókay Katalin, Jókai Mór nagyapjának testvére volt. Papi pályája folyamatosan ívelt felfelé, 1807-ben az uralkodó pécsi püspökké nevezte ki. Király József püspök számos alapítványt tett, amellyel támogatta az oktatásügyet, legfőképpen a komáromi bencés gimnázium szegényebb diákjainak tanulmányait. Ledöntött mellszobrát az 1990-es években újra felállították a gimnázium udvarán, szemben Jókai szülőházával.

A Nádor utca 32. szám alatti épület földszintjén helyet foglaló kiállítás hamarosan tovább bővült egy Lehár Ferencet bemutató emlékszobával is. A kiállítás Komárom és Jókai kapcsolát, valamint az írói pályát tekintette át, gyermekkori bizonyítványok, fotók, levelek, Jókai rajzok és egyéb tárgyi emlékek bemutatásával, köztük egy, a kingyesi Feszty-tanyából kimentett mestergerendával, amelyen az egykori vendégek, Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Pósa Lajos, Rákosi Viktor, Komáromi-Kacz Endre és Bródy Sándor kézjegyei olvashatók.²⁷ De látható volt Laborfalvi Róza komódja, Jókai íróasztala, ülögarnitúrája és kártyaasztala, utazásai során használt toll- és tintatartója és a maga faragta sétatáblája is. Amikor a templomot és az egykor hozzá tartozó lakóépületet 1998-ban visszakapta a görögkeleti egyház, az új tulajdonosok az addig ingyenesen használt helyiségekért magas bérleti díjat kértek, amit a múzeum nem tudott kigazdálkodni. Ezért a múzeum vezetése az amúgy is felújításra szoruló emlékkiállítás bezárása mellett döntött, ami huszonöt évi nyitvatartás után, sajnos pont az író születésnek 175. évfordulójára emlékező Jókai Emlékévből, 2000 márciusában történt meg. Szerencsére azonban a kiállítás anyaga nem került hosszú időre raktárba, mert az önkormányzat segítségével 2002-ben újranyitott a városháza melletti, központi fekvésű Zichy-palotában. Az újrarendezett Jókai-Lehár kiállítás megnyitóján Praznovszky Mihály, a Magyar Irodalmi Társaság főtitkára mondott ünnepi beszédet.²⁸ Ez a kiállítás napjainkban is látogatható, igaz a tervek szerint a felújításon átesett főépületben, a 2025-ös bicentenáriumi emlékévre egy új Jókai kiállítást szeretnének nyitni. Reméljük, sikeresen!

Balahó Zoltán

Aki szülővárosán keresztül (is) látta a világot

Jókai Mór és Komárom

„Komáromot és Jókait nem az a véletlen köti össze, hogy bölcsője itt ringott a néma házban, hanem az a beszédes valóság, hogy gyermekéveit, játékeit, iskoláit, az életbebelepésnek mérész kísérletét az ezüstös Komárom látta, igazította.”²⁹ – írja egyik könyvében Erdélyi Pál tudós. Ehhez én hozzátenném: igaz ugyan, hogy a mi Jókai Mórunk húszévesen hagyta el Komáromot, mégis egy életen át táplálkozott a szülőföld, a szülőváros adta ihletből és témából. Művei azokról a gyökerekről vallanak, melyekkel ősei földjéhez, annak népéhez,

27 A Martos (Martovce) község határában található Kingyespusztán – az egykori Feszty birtokon – a Vág folyó egyik holtága mellett felhúzott nádfedeles házat Feszty Árpád festő egy tornyocskával ellátott műteremmel egészítette ki. Feszty Árpád festő felesége Jókai Róza volt. A nagyvárosi zaj elől visszavonuló festő a szomszédos martosiakról festette meg a körkép fő alakjait. Mára az egykori művészanyagból csupán egy rozoga helyiség és a tornyocska maradványa maradt meg, mivel a ház többi részét az 1970-es évek végén lerombolták, a gyümölcsöst és a védett ősfákat pedig kivágták. 1992-ben kárpótlásként a Feszty család visszakapta a romokat, de azok helyreállítására anyagiak hiányában még nem került sor.

28 Praznovszky Mihály: Jókai múzeuma Komáromban. Új Szó, 55. évf. 2002. május 17. 113. sz. 12.; a kiállítás körülményéről lásd: Mácza Mihály: Életem emlékserepei. Komárom, 2019. 147–149.

1 Erdélyi Pál: Jókai útja Révkomáromtól Pestig, a bölcsőtől a babérig. (Csallóközi Kiskönyvtár) Pozsony, 1997. 32.

múltjához kötődik. Műveiből árad a Komárom iránti szeretet, a magyarsághoz való mindenkori őszinte kötődés. Komárom és Jókai az egész Kárpát-medence lakóinak tudatában is összekapcsolódó fogalmak.

KOMÁROM JELENTŐSÉGE ÉS HANGULATA JÓKAI KORÁBAN

Komárom Jókai gyermekévei idején a történelmi Magyarország egyik legvirágzóbb kereskedővárosa, az ország gabona- és fatereskedelmének központja volt. Több mint négyszáz, javarészt szerb (rác) származású gabonakereskedő járatta – szép haszonnal – bánáti búzával megrakott tölgyfahajóját az Al-Dunától az osztrák tartományokba. Üzleti nyereségükből egyre díszesebb házak épültek a város főutcáján. Bőven volt munkájuk a fuvarozással és hajóvontatással foglalkozó szekeresgazdáknak is. A komáromi Erzsébet-sziget mellett kerepeltek a hajómalmok, a Vág-Duna szigetén a híres komáromi hajóácsok, az ügyenevezett *superok* bárdjai csattogtak. Szemben a parton sorakoztak a fatereskedők bódéi.²

A hatalmas építkezések fellendítették a város iparát és kereskedelmét. Nagyon sok cég működött a városban, amelyeknek többek között az volt a jellegzetességük, hogy más-más ruhát viseltek. Messze földön híresek voltak a komáromi vízimolnárok is. Sokszínű hajóik ott álltak végig a győri Duna-ágon, örölték a lisztet, amelyből aztán a híres komáromi cipő készült. A törökök elől menekülő rácok egészen a városig felhajóztak dereglyéikkel, majd letelepedtek, és felvirágoztatták Komárom kereskedelmét. Ezért is nevezték el a város főutcáját annak idején Rác utcának, hiszen a gazdag kereskedők itt építették fel hatalmas, ékes házaikat, amelyek egyike-másika akkora volt, mint egy palota. Itt állt például a híres Brazovics-ház is, amely Jókai *Az arany ember* című regényében fontos szerepet kapott. Egyébként a régi komáromiak még nagyon jól emlékeznek a Rác-kertre, amely ma is megvan, és jelzi az utókornak a város akkori fénykorát, a híres és különleges Víztorony árnyékában.³

Mikszáth Kálmán a következőképpen emlékezik Komárom fénykorára Jókai idejéből: „A várost még akkor nem öveztek vasgyűrűként bástyák és sáncok. Nyílt volt a Csallóköz felől, terjeszkedhetett. [...] A győri Dunát ellepték a gabonaszállító hajók. Ezeket helyi 'superok' készítették, s egész Zimonyig hordták a komáromi ipartermékeket, melyek nagy része Szerbiába vándorolt. A halászkok óriási vizákat fogtak, és szállították Pozsonyba, sőt, Bécsbe is. A borkereskedést a közel fekvő neszemlyi szőlők élénkítették. [...] A nagy jólétet a nagyarányú költekezések mutatták. Majd minden jobb módú családnak kertje volt a szigeten, gyümölcsösökkel, lugásokkal, filagóriákkal, nyáron ide költözött az élet, egymást látogatták, kártyáztak, borozgattak apró kompániákra töredezve. Majd minden kertből a madárfütty mellett vidám társaságok nevetése csengett ki.”⁴

Nemcsak az ipara és kereskedelme volt gazdag Komáromnak ebben az időben, hanem szellemi élete is. A virágzó kereskedelem és a gazdag város, a jómódú polgárok a szellemi élet fellendülését is magukkal hozták. Péczeli József Komáromban adta ki az első magyar nyelvű tudományos folyóiratot *Mindenek Gyűjtemény* címmel, 1789 és 1892 között. Itt jelent meg 1806-ban Magyarország első országos jellegű hírlapja, a *Hazai Tudósítások*, amelyet Kultsár István tudós alapított. (Egyébként Kultsárnak 1828-ban már nyilvános közkönyvtára is volt.) Az ekkoriban 120 ezer példányban nyomtatott *Komáromi Kalendárium* – me-

2 Mácza Mihály: Jókai és szülővárosa. Élet és Irodalom, 40. évf. 1996. jan. 26. 4. sz. 15.

3 Szénássy Zoltán: Jókai Mór és szülővárosa. Honismeret, 6. évf. 3. sz. 38.

4 Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Budapest, 1907. 54.

lyet az 1830-as évek első felében a komáromi gimnázium híres tanára, Czuczor Gergely is szerkesztett – szintén meghatározó jelentőségű szellemi termék volt a város életében.

A jólét eleven, bár mereven zártkörű társasági életet hozott magával. A megyebálokat a megyeháza nagytermében tartották, s ezekre parádés négyes fogatokon a környékbeli birtokos urak is megérkeztek. Ide jártak bálozni a Ghiczyek, Pázmándyak, Zámoryak. De az Arany Sas vendéglő is fényes mulatságok színhelye volt. Nem beszélve arról, hogy a gazdag családok házánál rendezett estélyeken is számos ember megfordult.

Ebben a szellemi felvirágzásban lubickoló Komáromban látta meg a napvilágot Pulay Mária és Jókay József ötödik gyermeke, Móric, akinek megérkezéséről az apa így emlékezett: „1825. esztendőben az isteni kegyelmes gondviselésnek irántam s házam népe iránt való jószágát tapasztaltam különösen. Most ugyanis a feleségem sok betegeskedés után szerencsésen szült egy fiat februárius 18-án délután négy órakor, amidőn én bizonyos dolgok végett Bago-tán voltam: – ezen kis fiunkat megkereszteltük 20-án Móricnak.”⁵

Korabeli rajz Jókai Mór komáromi „szülőházáról”
(Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai.
Budapest, 1896)

JÓKAI SZÁRMAZÁSA, RÖVID CSALÁDTÖRTÉNETE

A Jókay család jövevénynek számított Komáromban, hiszen ásvai Jókay József csak akkor költözött Komáromba Ógyalláról, amikor ügyvédi irodát nyitott. Az ásvai Jókayak ugyanis Ógyallán voltak kisbirtokosok, s csupán az író édesapja szakított a gazdálkodással, majd a prókatori pályát választotta.

A családfa készítője, Nagy Iván kimutatta, hogy az író nemesi családból származik. Ennek külső jele az is, hogy a család „Jókay”-nak írta a nevét, tehát a nemesi ipszilont használta. Itt kell megjegyezni, hogy ezt Jókai Mór is jogosan használhatta volna, de az 1848-as márciusi napok egyik hőseként jelképesen lemondott a nemesi előjogokról. Jókai sohasem hivatkozott nemesi őseivel, sőt: tüntetett azzal, hogy mindenkit munkája, jelleme szerint becsül meg, és semmit sem ad az előkelő származásra. Csak akkor hivatkozott a családi címre, amikor magyar eredetét, magyar származását kétségbe vonták. Az történt ugyanis, hogy Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma alkalmából egy német újság, a *Kölni Néplap* besorolta az írókat azok közé, akiket a magyarországi németiség adott a magyar kultúrának. (Természetesen ezt Jókai nem hagyhatta szó nélkül. Ezúttal másképpen szólt a családi címmerről, a német lappal szemben ironikus hangnemben írt.)

5 Dr. Szénássy Zoltán: Jókai nyomában. Komárom, 2000. 13–14.

A Jókay család nemesi címerét I. Lipót királytól szerezte. A nemességszerző Jókay Sámuel Esztergom várának védelmében vitézkedett. Jókai a következőképpen meséli el őse hőstettét: „Ütközet volt a magyar király és a török vezér között. Egy fiatal zászlótartó fölfedezi a királynak, hogy a spanyol tüzekek meg vannak vesztegetve az ozmanoktól: szándékosan rosszul lőnek. – Lőj te jobban! – mond neki a király. Erre a zászlótartó odalép az ágyúhoz, célba veszi a török vezér sátorát, és úgy odatalál a szakállas golyóval, hogy a vezér halva terül el. Ez mind le van festve a címerpajzsunkon: a zászlótartó az ágyúval a veres mezőben, alatta a török tábor a félholdas sátoraival, a vezér a közép sátorban...”⁶

Jókai Mór édesapja, Jókay József 1812-ben vette felségül egy banai földbirtokos, Pulay Dávid lányát, Pulay Máriát. Bár mindkettőjüket szerették Komáromban, a két család ismerősei kételkedtek a házasság boldogságában. S ahogy az ilyenkor lenni szokott, a fiatal pár rácáfolt a hitetlenkedő feltételezésekre: békességben, elégedettségben éltek a Megyeház utcai házban.

1814-ben megszületett első gyermekük, Károly, majd két év múlva Eszter. Következő gyermekük, Lajos 1820-ban, hároméves korában meghalt. Amikor 1823-ban ismét fiuk született, emlékezve az elveszett gyermekekre, őt is Lajosnak keresztelték. Ez a kisfiú azonban szintén korán meghalt, csupán egy évet élt.

A sok gyász után, 1825. február 18-án újra örömmünnp volt a Jókay családban, ugyanis ekkor látta meg a napvilágot a legkisebb testvér, akit (apja Benyovszky iránti tisztelete után)

Komárom látképe Adolf Kunike litográfiáján, Ludwig Erminy után, 1826.
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

⁶ Lengyel Dénes: Így élt Jókai Mór. Budapest, 1975. 6.

Móricnak kereszteltek. A Jókay családnak a keresztelőre a legszebb és legértékesebb ajándék a magyar nyelv bevezetése volt, hiszen addig Jókay József, mint ügyvéd, latin nyelven beszélt a bíróság előtt, és mint közgyám, németül vezette a számadásokat. Jókai később így ír apja meghatottságáról és saját elhivatottságáról: *„Az én jó apámnak a könny kicsordult a szeméből e drága okirat elolvasására. Tehát szabad magyarnak lennünk!... Bizony mondom, hogy buzgó kereszténnyé a tisztas ősz pap keresztvízzel avatott fel, de hazafivá az apám örömkönnyei kereszteltek meg!”*⁷

JÓKAI GYERMEK- ÉS DIÁKÉVEI

Jókay József nagyon sokat foglalkozott gyermekeivel, így a kis Móriccal is, szívesen mesélt neki. A mesék közül leginkább a tréfás, humoros népmeséket kedvelte, ezek maradtak meg fia emlékezetében is. A szülőház egyfajta iskola volt Jókai számára, ahol emberséget, szeretetet, alpműveltséget, s nem utolsósorban nyelvismeretet és nyelvszeretetet szippantott magába. A kis Móric azonban érdeklődött a festészet iránt is, szépen rajzolt. Talán mindezt édesapjától örökölte, hiszen Jókay Józsefnek komoly művészi hajlamai voltak: festett, rajzolt, sőt gitáron és furulyán is játszott.

Mikszáth Kálmán így írt a még gyermek Jókairól: *„Különben a fiú nem volt normális egyéb tekintetben sem. Kiérezni rajta valami szokatlant, valami különösét, egyedül állót. Igen sok jelt fogunk találni erre. [...] Egyéniségéből hiányzott az a bizonyos fluidum, a mi az egyeseket vonzaná. Ő a tömegekre volt berendezve. Holott a barátság varázsitalát kis bögrékben főzik, kevesek számára.”*⁸

Édesanyja már korán észrevette ezt a különös jelenséget és barátokat hívott számára. Azok azonban nem érezték magukat jól Móriccal, és Móric se velük. Csak a testvéreivel tudott felszabadultan játszani. Ezt talán ő is tudta, a szülőháza való visszaemlékezésében értelemszerűen anyagi életnek nevezte a kis családi közösség életét: *„Otthon mindenki szerette egymást: szüleim, testvéreim engemet, valamennyien, és én is őket. Soha egy zokszó nem hangzott el a házunknál.”*⁹

A kis Jókai választékos modorú, előkelő megjelenésű, tehetséges fiú volt. A család büszke lehetett rá. Otthon és az iskolában is mindenki szerette, kényeztette. Nem is csoda, hiszen nagyon jó természete volt. 1832-ben, hétévesen, édesapja névnapjára a következő verset írta:

*Tartsd meg jó atyámat Isten;
Hogy az mindenben megintsen,
Ha dolgomban hibát
Hogyha lát.”*¹⁰

Jókai 1831-től 1835-ig a komáromi református iskolába járt, ahol minden osztályban kitűnő bizonyítványt szerzett. A tekintély tiszteletét édesapjától tanulta, de ugyanerre nevelték tanítói, tanárai is. Amikor elkezdte iskolai éveit, már jobban olvasott, mint sok barátja. Kilencéves korában egy verse is megjelent egy fővárosi lapban. Ezt követően pedig kilenc-tízéves pajtásával adta elő ötfelvonásos szomorújátékát. Jókai így meséli el első drámájának cselekményét, s az ahhoz fűződő személyes élményét: *„Meg akarja abban egy*

⁷ Uo. 20.

⁸ Mikszáth 1907. 34.

⁹ Lengyel 1975. 23.

¹⁰ Mikszáth 1907. 35.

gonosz nagybátya minden módon gyilkoltatni az unokaöccsét, hogy a vagyonát örökölje; de öröködik felette egy kegyes remete, s végre kiderül, hogy az a meggyilkolandónak elveszett apja, a gonoszság kiderül, az ártatlanság diadalmaskodik, a gonosz intrikus maga eszi meg a megmérgezett ételt, amivel az öccsét akarta elveszíteni. Mind benne volt ez abban a darabban. El is játszottuk mi azt szépen, nem is volt benne semmi egyéb baj, mint hogy Vörös Béni a remete szerepét, egy álló helyében mind az öt felvonásra valót, végig elmondta. Az se lett baj; aztán még egyszer el kellett neki mondani – fölaprózva.”¹¹

Jókai Mór fiatalkori önareképe, Komárom, 1834 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti, Relikvia- és Fótótár)

A komáromi kálvinista kollégium, ahová a kis Móric iskolába járt, nagyon közel volt a Jókay család házához. Itt tanított a tudós Vály Ferenc, aki később feleségül vette Jókai Mór nővérét, Esztert. Vály tanár úr igen nagy hatással volt a kis Jókaira. Ezt bizonyítja Jókainak több mint ötven év múltán unokahúgának, Vály Marinak írt levele is: „Ma is csak úgy élek, amint kisgyerek koromban édesapád szoktatott. Tudod, hogy hűvösen-hevesen, csikorgó téiben vagy forró nyárban már öt óra tájon oda kellett mennem hozzája, és úgy tanított angolra, franciára meg a többire. Már úgy látszik, sose teszek le arról a szokásról, hogy egészen korán keljek, és elvégezzem a munka dandárját, amikor sok nagyvárosi ember csak fölkel.”¹²

De nemcsak Vály tanár úr hagyott a kis Jókaiiban mély nyomokat, hanem Székely Sándor is, aki az első tanítója volt. Neki még egy versikét is írt Sándor-napra, 1832-ben:

Éltesd uram Tanítómat;
Tartsd meg az én Rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.¹³

Tízéves korában Jókait Pozsonyba küldték szülei, mint cseregyereket, azzal a céllal, hogy elsajátítsa a német nyelvet. Zsigmondy Sámuel evangélikus líceumi tanár

otthonába került, ahol előzőleg testvérei, Károly és Eszter is tanultak. Jókai mindig szívesen gondolt vissza azokra az évekre, melyeket Pozsonyban töltött.

Két évvel később, 1837-ben Jókai visszakerült Komáromba, ahol folytatta tanulmányait. Ekkor – mindössze tizenkét évesen – átélte élete addigi legnagyobb tragédiáját: édesapja meghalt. A kis Jókait nagyon megrázta apja halála, olyannyira, hogy meg is betegedett. Eszter nővére ápolgatta, de gyakran járt hozzájuk Vály Ferenc tanár úr is. Válynak ekkor volt alkalma jobban megismerni Esztert, akibe beleszeretett és feleségül kérte őt. Jókai erről így írt: „Előbb tanárom volt. Később sógorom lett, ki nénémet elvette. Puritán, szigorú ember volt. Sokoldalú tudományos műveltséggel bírt. Nemcsak azt tanította, s nemcsak azokban a tanórákban, amik kötelezett tantárgyak és órák voltak, hanem mindenfélét, ami az életben hasznos, ami a műveltséget kiegészíti. Reggeltől estig foglalkozott a lélekműveléssel.”¹⁴

¹¹ Lengyel 1975. 26.

¹² Dr. Szénássy 2000. 16.

¹³ Mikszáth 1907. 35.

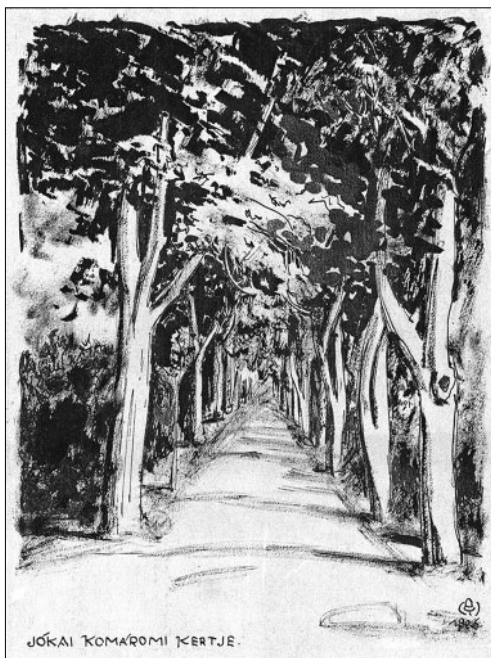
¹⁴ Dr. Szénássy 2000. 17.

Jókai életében jelentős szerepet töltött be a komáromi Erzsébet-sziget. A természet lágy öle, a nyugalom menedéket, szellemi felfrissülést nyújtott a fiatal írónak. Kisgyermekként itt nőtt fel, és a sziget – Jókai korában – maga volt a romantika. Jókai így írt erről: „Az én szülővárosomnak, Rév-Komáromnak van egy szigete, mely csaknem olyan hosszú, mint maga a város, s szélességében is kétszer akkora, mint a Margitsziget. A közlekedési út ezen vízszertül, a Duna város felőli oldalán dobogóhíddal, Újszőny felől hajóhíddal volt összekötve.”¹⁵

A Jókay családnak a szigeten két kertje volt, ahol Jókai Mór 1845-ben az első regényét írta, *Hétköznapiok* címmel. Ezt ma emléktábla jelzi az utókornak. Az apa, Jókay József tulajdonképpen a két kert megvásárlásával lett igazán szabad polgára Komáromnak. A komáromi sziget – ahol akkoriban komoly társadalmi élet folyt – olyan hatással volt Jókaira, hogy legjobb barátját, Petőfi Sándort két alkalommal is meghívta Komáromba, s a látogatások alkalmával kivitte őt a szigetre. A két szellemi nagyság, a márciusi ifjak közül ketten, Petőfi és Jókai ott sétáltak tehát a komáromi sziget öreg platánfái alatt, és diskuráltak a hazáról, magyarságról, szerelemről, irodalomról, a pesti életéről.

Komáromban nem volt főiskola – vagy, ahogy akkor hívták: felsőiskola –, ezért a középiskolai tanulmányok után Jókainak 1841-ben el kellett hagynia szülővárosát. Elbúcsúzott tőle, de a várostól és az itt megélt emlékektől sohasem vált meg. Jókai egész életművét meghatározta szülővárosának hangulata, levegője. Egyik visszaemlékezésében a következőképpen írt a régi Komáromról: „Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napóleoni világharcok korszakáig: a magyar inszurrekcióig. Apám maga is ott verekedett Győr alatt a franciákkal mint nemesi hadnagy. Még én láttam azokat a nyugalmazott huszár főstrázsamestereket, akik egy elveszthetetlen golyóval a lábukban, s azokat a nagy vállalkozókat, akik egy (nagyon is elveszthető) millióval a zsebükben jöttek haza a világháborúból... Még láttam azt a csodaszép hölgyet, akiről Az arany ember legendája szól; egykor császári kegytől fölemelve, aztán elfeledve, megvénülve. Még én ismertem azokat a magyar embereket, akik az arcukat simára borotválták, de hozzá kuruc öltözetben parádéztek. Hát azokat a polgárokat, akik egyenruhában jártak, hogy az öltözetükről meg lehetett őket ismerni: ez a szabó, ez a molnár, ez a csizmadia, ez a takács!”¹⁶

A Komáromra való emlékezés egészen öreg koráig jellemezte Jókai hangulatát, lelkületét. Ezt bizonyítja az alábbi verse is:

A komáromi Jókai-kert Makoldy József tusrajzán, 1926 (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

¹⁵ Uo. 39.

¹⁶ Lengyel 1975. 33–34.

1894 Szeptember hó tizenhárom, tizennégy
Itt mulatott három ember, azaz négy
Lányi Géza cimbalmozott
Gárdonyi meg ugrándozott
Vidám volt a nádashatár
Pósa dalolt mint a madár
Ilyet nem látott még a Kárpát
Isten veled Feszty Árpád!¹⁷

KOMÁROM SZEREPE ÍRÓI MUNKÁSSÁGÁBAN

Jókai számos regényének, elbeszélésének cselekménye Komáromban játszódik: komáromi hajósok, parasztok és kereskedők szerepelnek bennük. Műveiben benne van a régi Komárom atmoszférája, levegője, szeretete.

Komárom képe már írói pályájának kezdetén, 1850-ben felbukkan a *Csataképek a magyar szabadságharcról* című kötetében. A *Komárom* című elbeszélést a későbbiekben több is követi, hét rövidebb írásban foglalkozik szeretett szülővárosával. A novellák mellett öt regény idézi a várost.

Komáromi hangulatot, környezetleírást, milliőt először elbeszéléseiben tapasztalunk, mint a *Komárom*, *A kötél áztatva jó*, *A hazajáró lélek* című írásaiban. Ezután születik meg

Komáromi városrészlet a tűzvész nyomaival, 1849
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

17 Dr. Szénássy 2000. 126.

Az elátkozott család, valamint a Politikai divatok. További műveinek – Az elesett neje, A három királyok csillaga, a Pénz elrepül, A nagy ellenség, Az arany ember, A tengerszemű hölgy, A mi lengyelünk – részben vagy teljes egészében Komárom a színhelye.

Az elátkozott család című művében az 1763-as földrengés leírásával indítja történetét, a Politikai divatok két szörnyű katasztrófát örökít meg: a dunai hajóhid leszakadását István nádor komáromi látogatásakor, amikor sokan vízbe fulladtak, és az 1848. szeptember 17-ei tűzvész pusztítását, amikor fél Komárom leégett. A tengerszemű hölgy című regényben ugyanez a tűzvész szerepel, s az ellenség által körülfűrt város pusztulásának lehetünk tanúi. Utolsó komáromi tárgyú művében, A mi lengyelünk című regényében, szintén az ostromlott város, a romok, a szenvedés jelenik meg.

Ugyanez a kép tárul elénk a már említett Komárom című elbeszélésében, melyben többek között így ír: „Harangszó nem hívja imádkozni a te népedet, zeneszó nem hívja őket vigadni, egy tornyod, egy templomod sincsen, egy mulatóházad, egy vendéglőd – sehol, csak romjaid vannak és inséged és szomorúságod.”¹⁸ Ezután bemutatja a város elpusztult nevezetességeit. Az elragadtatás hangján ír a komáromi Erzsébet-szigetről, melynek motívuma több későbbi munkájában is megjelenik.

Az elesett neje című elbeszélés romantikusan végzetes szerelmi története szintén Komáromba vezet. A város kiégett épületei jelennek meg a műben, a végkifejlet pedig a Szőny sáncai alatt vívott csatában bontakozik ki.

A kétél áztatva jó című elbeszélésében Jókai egészséges humorával és realista színekkel rajzolja meg Borsos Istvánt, azt az italt meg nem vető, Jókai szavaival élve: „derék, szálás hajdúkáplárt, ki a városháza előtt szokott strázsálni minden kedden meg csütörtökön, zöld dolmányban, kék nadrágban, sárga zsinórral kihányva”.¹⁹ Itt ismét megjelenik a komáromi élet számos jellemző motívuma: a céhek, a Vág-Duna hídjá, a Rác utca, a különböző ünnepek.

A hazajáró lélek című elbeszélés is jellegzetesen komáromi figurát mutat be: „Herczeg András uram becsületes szekeres gazda volt Komáromban.”²⁰ – írja Jókai, majd így folytatja: „... tartott ökröt, lovat, eljárt fuvarba is, viselt ezüst gombos mellényt és a templomban a második padban szokott ülni.”²¹ Az elbeszélés személyes élményeket idéz Komáromról.

A későbbi elbeszélések szintén mélyen gyökereznek Jókai gyermekkorában, emlékeiben, és a szülőváros adta hangulatban. A három királyok csillaga című elbeszélés a jellegzetes kávéházi életet tárja elénk, egyéb személyes tapasztalatokkal együtt.

Három, nagy művet is ki kell emelnünk (Az arany ember, A tengerszemű hölgy, A mi lengyelünk) melyek szintén komáromi indíttatásúak. Jókai Az arany ember című művét tartotta legkedvesebb regényének, s nem véletlenül. Ebben a regényben – amelyből színdarab és film is készült – nemcsak gyermekkori emlékeit idézi fel, hanem házasesetének konfliktusait is érezteti az olvasóval. Megszólal benne a gyermek utáni vágy, ugyanakkor hangot kapnak a politikai életben megélt csalódásai is. Természetesen itt is megjelennek a komáromi színhelyek: a komáromi sziget, a kereskedővilág. Tímár Mihály modelljeül Domonkos János gazdag gabonakereskedő szolgált, aki 1750 és 1833 között élt Komáromban. A Senki szigete jelképesen mutatja Jókai világának az élethez való viszonyát. A valóság égi

18 Jókai Mór: Csataképek. Budapest, 1894. 161.

19 Jókai Mór: Népvilág. Budapest, 1908. 191.

20 Uo. 162.

21 Uo.

másának gyökerei szilárdan kapaszkodnak a komáromi talajba. Ez a regény Jókai pályájának csúcspontját jelentette.

A *tengerszemű hölgy* című regényében a műbeli Erzsikével hét alkalommal, mindig pályájának kiemelkedő pontjain találkozik az író, így fonódnak össze saját visszaemlékezései a különös asszony életével. A regénynek csupán hatodrésze játszódik Komáromban, de rengeteg benne a szubjektív elem, önéletrajzi utalásokkal kiegészítve. Az emlékezések között különös jelentősége van a Petőfi Sándorral kapcsolatos emlékeknek. Jókai részletesen leírja Petőfi komáromi látogatását, mégpedig a következőképpen: „Egy napon levelet kaptam Petőfőtől, melyben tudatja velem, hogy a legközelebbi vasárnap meg fog látogatni. Én természetesen rögtön beszaladtam az egész várost s minden ismerősömnek megmutogattam a kapott levelet. Nagy esemény volt az a mi városunkban. Petőfinek már ekkor országszerte nagy volt a népszerűsége. Látogatása rendkívül kitüntetés volt egész városunkra nézve. Ki is jött vasárnap délután a szigetre (akkor ott volt a gőzös kiszállója) a fél város népe.”²²

A *mi lengyelünk* című regényét – amely az utolsó Komárommal (is) foglalkozó műve – öreg korában, 1901-ben írta. Ismét az 1848–49-es magyar szabadságharchoz kanyarodik vissza, és az események középpontjába a szülővárosát, Komáromot állítja. A szabadságharc alatti események ábrázolásának forrásaként mindenekelőtt Szinnyi József *Komárom 1848–49-ben* című naplószerű memoárját használta fel. A különböző csaták, a seregek ki-

Elmaradt beszélgetés két komáromi polgár között a Sváb-hegyen:
Jókai Mór és e tanulmány szerzője (Kovács Hortenzia felvétele)

22 Jókai Mór: *A tengerszemű hölgy*. Budapest, 1972. 34–35.

rohanása és diadala, Almásy Pál országgyűlési elnök látogatása, a Bocskay huszárok megtizedelése egyaránt a szemtanú visszaemlékezésein alapszik. A regényben így nyilatkozik Komáromról: „Ő, te dicsőséges, te siralmatos Komárom városa! A kerek földnek nincs olyan városa, mely annyit szenvedett, annyit áldozott volna egy hazáért, egy eszméért, a népszabadságért, mint Komárom városa, együtt és egyenkint minden lakója, s nemzete történetét annyi dicsőséggel halmozta volna el. Komárom városának minden egyes lakója megérdemli, hogy városa nevét mint nemzeti predikátumot viselje a neve előtt.”²³

A leírtak méltón bizonyítják, hogy Jókai Mór lelkivilága és Komárom hangulata szorosan összefonódik a nagy mesemondó műveiben. A város múltjának krónikája, Jókai fantáziájának gazdag birodalma, valamint a legszubjektívebb gyermekkori élmények és emlékek újraéledése szerencsésen egymásra talált az író szeretettel és különös nyelvérzéssel megírt műveiben.

Nekünk, komáromiaknak kitüntetés és a sors ajándéka, hogy Jókai Mór ebben a városban született, s hogy ilyen közel lehetünk hozzá. Nemcsak a különböző évfordulókon van velünk. Szellemissége, magyarsága, hazaszeretete, útmutatása, üzenete egész életünket végigkíséri. Ezt a csodálatos és gazdag életművet őrizni, ápolni, gondozni kell, amely mindnyájunk kötelessége.

Tarics Péter

Jókai Mór március 15-éje

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc a magyar nemzeti mitológia talán legmeghatározóbb fejezete – ennek a mitológiának a létrehozásában pedig, előbb a *Nagy Év* szereplőjeként, majd pedig emlékezete megörökítőjeként és formálójaként kétségtávol meghatározó szerep jutott Jókai Mórnak, aki ebben a viharos szűk két évben vált igazán felnőtt és önálló személyiséggé, mind magánemberként, mind politikaformáló publicistaként.

A fiatal Jókai 1847 novemberétől Petőfivel közös fedél alatt élt a pesti Marczibányi-házban: a három szobából egyet Petőfi és felesége, Szendrey Júlia, egyet Jókai, egyet pedig közösen használtak. A Jókainál két évvel idősebb Petőfi afféle idősebb testvérként istápolta és irányította a fővárosi értelmiségi közegekben kezdetben kissé idegenül mozgó komáromi ifjút, aki alapvetően örömmel vette ezt a gondoskodást.

Így érte az 1848. év. január végén még csak az észak-itáliai nyugtalanságokról, a palermói forradalomról, februárban már a nápolyi forradalmi eseményekről érkeztek a hírek. Március első napjaiban aztán beütött a február 22–24-i párizsi forradalom híre is, és mind a pozsonyi országgyűlés reformellenzéke, mind az őket támogató pesti radikálisok és liberálisok úgy érezték, ideje cselekedni. A Pilvax-kávéházban összpontosuló radikálisok, köztük Petőfi, Vasvári Pál, Jókai és társaik az Ellenzéki Kör március 14-i ülésén azt javasolták, hogy a Kossuth március 3-i felirati beszéde alapján megfogalmazott, de azt néhány követeléssel kiegészítő 12 pontot nyilvánítsák a fővárosi nép hivatalos programjának, s azonnal kezdjenek aláírásgyűjtést annak megtámogatása érdekében. Az Ellenzéki Kör

23 Jókai Mór: A mi lengyelünk. Budapest, 1961. 170.

liberális vezetői egyetértettek az aláírásgyűjtéssel, de ezt országos akcióvá akarták tenni, s végül az ülésen ilyen értelmű határozat született.

Röviddel ezt követően, az esti gőzössel megjött a hír, hogy március 13-án Bécsben forradalom volt, s a nép lemondásra kényszerítette a gyűlölt államkancellárt, Klemens Metternich herceget. Az ülés után a Pilvaxban gyülekező ifjú radikálisok arra jutottak, hogy ezek után nem törődnek az Ellenzéki Kör aznapi határozatával, hanem másnap önállóan cselekszenek. Jókai, aki maga is jelen volt az Ellenzéki Kör ülésén, de utána hazasietett, csalódottan számolt be az ott történekről Petőfinek, aki viszont az éjszaka folyamán maga jutott arra a következtetésre, hogy másnap, 15-én valóban fel kell lépniük.

Petőfi március 15-én kora reggel a Pilvaxba ment. Útközben találkozott Vasvárral, s azt mondta neki, menjen Jókaihoz, s ott várják meg őt. Vasvári úgy is tett. Reggel fél 7-kor Bulyovszky Gyula, Jókai, Vasvári és Petőfi már együtt voltak Jókai és Petőfi közös lakásán. Petőfi az előző éjszakai hosszú elmélkedés alapján közölte társaival, hogy szerinte először a sajtót kell szabadabbá tenniük. A többiek helyeselték szándékát. majd Bulyovszky és Jókai kiáltvánnyá szerkesztették a 12 pontot. Mivel nem voltak tökéletesen megelégedve a 12 ponttal, a 10. és 11. pontot egybevonták (A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk), s 11. pontként betoldották: „A politikai státusfogylok szabadon bocsáttasanak.”

Birányi Ákos – Vasvári március 18-i beszámolóján alapuló krónikája szerint „*Pillanatra csend állott be. Petőfi magasztos költői eszmékbe merült, Bulyovszkyt sötét gondolatok lepék el, Jókait a jövőendő gondolai vették körül, Vasvári keblében remény éledezett. Rövid szünet múlva Jókai kérdé: hátha ágyúk durrogását halljuk, mit fogunk csinálni? – erre Vasvári, ki Petőfi törbotjával, melynek tartalmáról azonban állítólag mit sem tudott, játszadozott, a tört hirtelen kirántva falnak hajítá s az Bécsnek irányában fúródott a falba! Mindnyájan elbámulának, úgymond, e véletlenül, melyet szerencsejelnek tartván, elhatározták magokat a nehéz kezdetre. Petőfiné – a lelkes honleány, mint magasztos jelleméhez illett, már előbb buzdította férjét, s ők útnak indultak a forradalom piacára.*”

Petőfi szerint „*lelkesséssel és a sors iránti bizalommal*” mentek vissza a Pilvaxba, amely ekkor már tele volt fiatalokkal. felolvasta Jókai felolvsta a proklamációt, Petőfi pedig elszavalta a *Nemzeti dalt*, amelyeket a jelenlévők „riadó tetszéssel” fogadtak. Jókai beszédének szövegét Birányi Ákos és Nyáry Albert kortárs krónikájából ismerjük. A szöveg nagyjából azonos a 12 ponttal, de néhány értelmező kitétele is tartalmaz:

„*Testvéreim! A pillanat, melyben élünk, komolyabb teendőkre szólít fel bennünket. Európa minden népe halad és boldogul, haladnunk, boldogulnunk kell nekünk is. Legyen béke, szabadság és egyetértés! Követeljük jogainkat, melyeket eddig tőlünk elvontak, s kívánjuk a sajtó szabadságát, cenzúra rögtöni eltörlését; – felelős minisztériumot Budapesten; – évenkénti országgyűlést Pesten, és azt rögtön! – Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben; – kívánjuk: hogy a nemzeti őrsereg rögtön felállíttassék, védje hazáját minden férfi, egyenruha ne legyen; – közös teherviselést; – úrbéri viszonyok megszüntetését; – esküdszéket képviselőlet alapján, magunk választjuk bíráinkat magunk közül; – nemzeti bankot, idegen bankjegyeket nem akarunk elfogadni; – a katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk; – a politikai státusfogylok bocsáttassanak szabadon; – unió Erdély és Magyarhon közt! Ezen jogokat követelni tartozik a nemzet, bízni önerejében, és az igaz ügy Istenében! Egyenlőség, szabadság, testvériség!*”

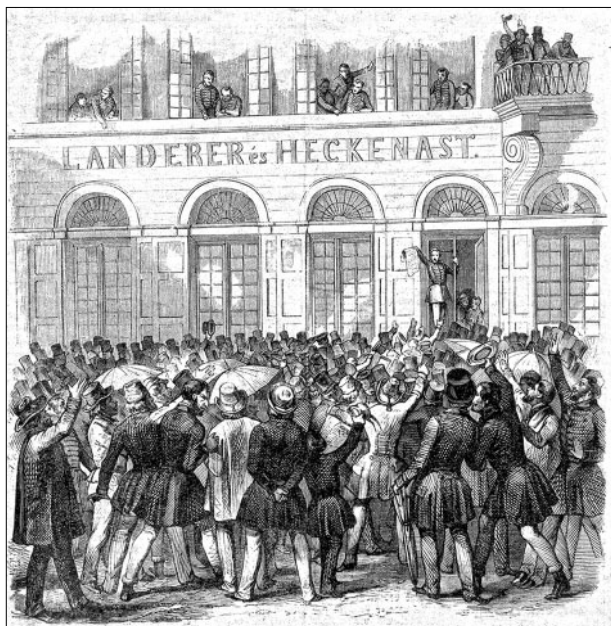
Ezután elhatározták, hogy végigjárják az egyetemi karokat, s csatlakozásra bírják az ifjúságot. Először az orvoskarra mentek, ahol annak udvarában Jókai ismét felolvasta a proklamációt, Petőfi pedig elmondta a *Nemzeti dalt*. Innen a mérnökökhöz, majd a jogá-

szokhoz vonult „a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növekedő sereg.” Petőfi utólagos naplója szerint a koreográfia mindenütt azonos volt: Jókai felolvasta a 12 pontot, Petőfi pedig elszavalta a *Nemzeti dalt*. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a kétségkívül forradalmi tartalmú pontok többszöri felolvasásával Jókai komoly kockázatot vállalt – több ezren voltak tanúi ennek a cselekedetnek, s ha a mozgalom kudarcba fullad, Jókaira kétségkívül súlyos büntetés vár. „Valami villanyos melegség szállta el akkor minden tagomat: érzem, hogy végzetes szó az, amihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is” – írta később a történetekről.

Ezután az egyetemistákkal alaposan felszaporodott tömeg a Landerer és Heckenast nyomdához ment, hogy kinyomtassák a 12 pontot és a *Nemzeti dalt*. Petőfi utólagos naplója szerint ezt ő maga javasolta – Kléh Istvánnak a forradalom történetéről szóló műve szerint viszont Jókai volt az indítványozó. A tömeg küldötteiként Petőfi, Vasvári, Jókai és Vidács mentek be a nyomdába, ahol lefoglalták a sajtót, s megkezdődött a két forradalmi mű cenzori engedély nélküli kinyomtatása. „A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irányi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet” – írta később egy visszaemlékezésében Jókai. Míg a munka folyt, a nyomda előtt a szakadó esőben várakozó tömegnek lelkesítő beszédekert tartott Egressy Gábor, Irányi József, Bulyovszky Gyula, Irányi Dániel, Degré Alajos, Vasvári és Jókai. Birányi Ákos kortársi krónikája szerint Jókai kifejtette, hogy „békés úton akarnak haladni.” Jókai emlékezései szerint a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé, mire ő így szólt: „Ej, uraim! lehet, hogy egy óra múlva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?” A többség erre állítólag be is csukta az esernyőjét.

Jókai szerint „amíg a tizenkét pontot szedték, felhívtak a nemzeti kaszinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt, s ott egyike a legkonzervatívabb uraknak – akire mindenki rá fog ismerni, ha azt mondom, hogy neki volt a legnagyobb hasa a kaszinóban – azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk fel egyet: a papi jószágok elvétele.” „Ugyebár, mondtam, azért, hogy a 13-dik ponttal megbuktassuk a többi 12-őt? Köszönöm a jó tanácsot!” Úgy tűnik, Jókaiából itt már kitört az anekdotázó – ennek az epizódnak az ő kései visszaemlékezésén kívül nincs nyoma.

Dél felé elkészültek a nyomtatványok, amelyeket ezrével osztottak szét a nép között. Jókai ott volt a délután 3 órakor a Nemzeti Múzeum elé meghirdetett népgyűlésen. A for-

A Landerer-nyomda egy történelmi pillanat megörökítésével
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

radalom történetéről szóló, néhány nappal az események után megjelent írásában csupán egy mondatot írt a gyűlésről, öregkorában pedig egyike volt azoknak, akik elterjesztették, hogy Petőfi a Nemzeti Múzeumnál is elszavalta a Nemzeti dalt. Amikor a tömeg a pesti Városházára vonult, hogy a 12 pontot a tanáccsal is elfogadtassa, Petőfi, Jókai, Irányi, Degré és Egressy és Vasvári lépett be a tanácsterembe, ahol Nyáry Pál és Petőfi mellett Jókai intézett beszédet a tanácsurakhoz. A Városháza első emeletéről Jókai, Irányi, Vasvári és Rottenbiller szónokolt az összegyűltekhöz. Majd 14 tagú választmányt neveztek ki a rend fenntartására, amelynek Budán a Helytartótanáccsal kellett közölnie a nép követeléseit: a cenzúra eltörlését, Stancsics Mihály szabadon bocsátását, s a katonaság beavatkozásának megtiltását. Jókait ennek a választmánynak nem lett a tagja – talán fiatal kora miatt sem. Ezt követően a tömeg a várba vonult, ahol a Helytartótanáccsal elfogadtatta a követeléseket.

Huszonöt évvel az események után, 1873-ban Jókai egy „rémtörténettel” színezte a március 15-i események krónikáját.

„Délben egy levelet kaptam, melyen egy kiszolgált császári tiszt volt aláírva (később szomorú emlékeztető alak, mint hírhedett feladó – utoljára öngyilkos); ebben az volt velem tudatva, hogy az általunk csinált paraplue[esernyő]-forradalom nem ér semmit. Fegyver kell a nép kezébe. Ott volt aztán egy egész stratégiai terv. A jövő éjen tíz helyen meggyújtani a várost, a támadt zavarban megrohanni a Neugebäudét [a mai Szabadság tér helyén álló óriási lakatanyaeépületet], ott a gyenge helyőrséget lefegyverezni, az ágyúkat elfoglalni, azokkal a Károly-kaszárnyán rést töretni, azt megostromolni. Az üllői kaszárnya felől torlaszokat emelni, a lovasság elé tört üvegdarabokat hinteni, az olasz katonákat harangurírozni [fellázítani], egy pár generálist kezeseül letartóztatni stb., stb., hogy énnekem a hajam szála mind az ég felé állt bele. Még akkor volt.”

Jókai szerint *„még nem is közölhettem senkivel a borzasztó haditervet”,* amikor a Városházán Rottenbiller alpolgármesterhez hívták. Ott találta nála a tűzértség főparancsnokát Budáról. *„A kis köpcös úr szörnyű haragos képet mutatott, azt mondta, hogy ő be nem ereszt olyan nagy népsokaságot Buda várába, mint amennyi bevonulni szándékozik. Ő becsukta előttük a kaput. Rottenbiller figyelmezteté, hogy ez nagy baj lenne a kapura nézve, mert azt akkor bizonyosan betörnék. – »Akkor én össze fogom önöket kartácsoltatni!« – kiáltá a vitéz alezredes.”* Jókai erre állítólag így szólt hozzá: *„Azt teheti ön, hanem ha mi kiejtjük a kezünkéből a háromszínű zászlót, akkor majd jön utánunk más, aki a vörös zászlót emeli fel.”* Ezután megmutatta neki a kapott haditervet, eltakarva az aláírást. *„A becsületes főtiszt azt mondta ennek felolvasására, hogy »ez nem tréfa«, s aztán ő kezdett el bennünket kérni, hogy csak vezessük hát okosan a népet, majd ő is rajta lesz, hogy semmi baj ne történjék.”* Jókai szerint *„ez volt Budavár második vér nélküli bevételének (először a törökök foglalták így el) genezise, melyhez a haditervet mi hárman csináltuk: Rottenbiller, a tűzér alezredes meg én: bármennyire igyekezzenek is e körülményt a historikusok agyonhallgatni.”*

A történet annyira bizonytalan kronológiájú és annyira valószerűtlen (az egyik legfiatalabb márciusi ifjú egyedül tárgyal az alpolgármesterrel és a budai Vár tűzérparancsnokával), hogy inkább a szerző merészségén kell csodálkoznunk, hogy leírta. De a haditerv szerzőjéről ő maga írta le, hogy ekkor már halott volt, s Rottenbiller is elhunyt 1870-ben – azaz, az írói fantáziát ekkor már e tekintetben sem korlátozta semmi.

Ha Jókai nem is került be a Pest Városi Rendre Ügyelő Választmányba, s a Városháza csatlakozása után talán kissé háttérbe szorult is (a kortárs krónikák egyike sem említi a szerepét a Helytartótanáccsal folytatott tárgyalás során), a záró „nagyjelenet” kétségkívül az övé volt.

A forradalmi tömeg küldöttei (alighanem a jó színházi kapcsolatokkal rendelkező ifjak közül néhányan) még délben kérték Bajza Józseftől, a Nemzeti Színház igazgatójától, hogy változtassa meg az aznapi műsort, s a meghirdetett darab helyett a tiltott *Bánk bánt* adassa elő. Jókai szerint „*Bajza mondá, hogy szívesen teszi. A színház oltár volt ma, a közönség színe volt jelen ünnepi arccal, ünnepi ruhában; a nemzeti kokárda volt minden férfi, minden nő keblére feltűzve, a szín közepén a háromszínű zászló.*”

Birányi Ákos szerint amikor a Budáról viszszaérő, a kiszabadított Stancsics/Táncsics Mihály kocsiját kísérő tömeg a színházhoz ért, s elterjedt a hír, hogy maga Táncsics is bejön az épületbe, „*felkavarodott tengerárkint rohant a művészetcsarnok belsejébe, s felbomlasztá az előadási rendet. A páholyok megnyíltak a népnek, mely azonban a nők által elfoglaltakat gyöngéden megkímélé s csak a többit és a földszintet zsúfolásig tölté el, míg a színészek valamennyien a színpadra kiállottak, bámulván a játékot, mit a nép kezeikből kiragadott. Harsogó lárma s tapsvihar közt hangoztatá erre a zenekar a Rákóczi-indulót s miután ennek végeztével Egressy Gábor, úgy mint volt, a szabadlelkű Petur bán öltönyében előre lépve, polgártársait megkérde: valljon Bánk bán előadását folytassák-e vagy Hunyadi László dalmű némely kedveltebb szakait énekeljék a színészek? a nép: Marseillaise!-vel válaszolt. És ismét harsány éljenkiáltások özöne közt zendült meg a szabadságot lehelő francia nemzeti nóta. Ezután Wolf és a kardalnokok Hunyadi László dalműből énekeltek, melynek e szavainál: »Meghalt a cselészömvő« többen Metternich nevét kiáltozzák. Később Egressy Gábor egyszerű magyar köntösben kardosan Petőfi Nemzeti dalát szavalá el ritka lelkesüléssel, s annak eskütartalmú szavait a nép itt is fölemelt ujjakkal s öröm és magasztos lelkesüléstől áthatott arccal utána dörgé, morajló szózata hasonlítván a niagarai zuhatag kábitó hullámzajához. Hasonlag magyarázhatlan tetszésrobaj követte később Füredi énekelte népdal: »Elszegődtem Tarnócára bujtárnak« — igen helyesen alkalmazott következő szavait: »Elég nekem tíz forint és szabadság, nem kell nekem szolgaság!« Énekeltek továbbá Kölcsey Himnuszát, Vörösmarty Szózatát s miután még néhányan a színpadról és páholyokból röviden szónokoltak, Jókai Mór kinyilatkoztatására, miszerint Stancsics gyöngéledő egészsége miatt nem jelenhetik meg, a közönség Rákóczy induló mellett riadó éljenekkel oszlott el.*”

Szőnyi Pál levele szerint Jókai és Degré már a színházi előadás megszakadásakor beszédet mondtak, amelyben a személy- és vagyonbiztonság tiszteletben tartására szólítottak fel. Maga Jókai az *Életképek* hasábjain megjelent beszámolójában így adta elő a színházi jelenetet, szerényen hallgatva saját szerepéről: „*Ezalatt a nép, a megszabadított Táncsics kocsiját önkezeivel vonva át Budáról a színház teréig, bevonult a színházba, mely mindenki számára*

Jókai Mór Barabás Miklós litográfiáján
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

ingyen megnyitattott. A páholybirtokosok is megnyiták páholyaikat a nép számára, ki még e közforradalom percében is oly tiszteletben tartá a gyöngédebb érzelmeket, hogy egy páholyt sem foglalt el, melyben hölgyek ültek. A zenekar felváltva a Rákóczy-indulót, Marseillaise-t és a Hunyady László szebb helyeit hangoztatá. Később Egressy Gábor elszavalá Petőfi költeményét a nép ezreinek harsogó esküvése mellett. Ugyanazt rögtön Szerdahelyi által zenére téve, a színházi polgártársak kara éneklé el; s a közönség ismétlé a szavalmányt és dalt. A közönség nagy része óhajtá Táncsicsot a színpadon megjelenve látni, azonban értesülve a tisztelt polgártárs gyengélkedő állapotáról, kívánságával felhagyott, s a legnagyobb csend és béke között eltávozék.”

Évtizedekkel később a saját színházi szerepléseit bemutató írásában már némileg kiszínezte a történeteket: „Az embernek kedve támadt az egész publikumot sorba csókolni. Aztán felhúzták a függönyt; a Nemzeti Színház egész személyzete teljes díszben állt a színen, s rákezdé a »Hazádnak rendületlenül«-t. Drámai tagok is énekeltek, ki hogy tudta. Utoljára a publikum is együtt énekelt velük. Végig az egész Szózatot. Dehogy lehetett aztán szó Bánk bánról. Előbb kívánhatott volna egy kétségbeesett népszónok csendet a Niagara-zuhatagtól, mint ettől a lelkesedésében határt nem ismerő közönségtől. Nem kellett annak se Bánk bán, se Petur bán; nem volt türelme őket kihallgatni. Abba kellett hagyni a darabot. Ekkor Egressy Gábor, a nagy nap egyik hőse, arra az ötletre jött, hogy kiállt a színpadra, fekete atillában, görbe karddal az oldalán, s elkezdé szavalni a Petőfi lángszavú versét: »Talpra magyar, hí a haza!« Erre egy kicsit elcsendesültek a karzatok; de mikor odaért Egressy, hogy »kárhozottak ősapáink!«, lekiált egy hang a kakasülőről: »Ha kárhozottak, maradjanak a pokolban.« S azontúl nem tudom én mit szavalt Egressy Gábor, csak azt tudom, hogy minden ember kiabált, én is kiabáltam; de a magam szavát sem hallottam. Végre kitalálta a felizgatott közönség, hogy mi kell neki? – »Lássuk Táncsicsot!« S azzal elkezdte a lelkesült nép hangoztatni Táncsics nevét. Táncsicsot akarták a színpadon látni. Hasztalan volt minden józan ellenvetés; hogy szegény Táncsics most odahaza van a családjánál, pihen, ne háborgassuk; nem is illik, hogy egy nemzeti mártírt most ide a színpadra cipeljünk, mint valami híres koncertistát, s az itt hajtogassa magát a publikumnak. – Nem használt semmit. – A nép Táncsicsot akarta, s addig nem mozdult a helyéről, míg azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak e derültté lenni fenyegető befejezésétől?

Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről; hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának mellvédére a népet haranguirozni [lelkesíteni]; elveszett még Vasvári szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kísérté meg a tengerocsillapító szónoklatot. A közönség a színházat szétbontani készült.

Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit fel kell öltöztetni Táncsicsnak, s bemutatni helyette a színpadon, ami nagy sérelem lett volna a nép jóhiszeműségén.

Ekkor nekem egy mentő gondolatom támadt. Felmegyek a színpadra, s szólok a néphez a proscéniumból.

S azzal térdig sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt cilinder kalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus karddal felrontok a színpadra.

Ott találkoztam legelőször is Laborfalvi Rózával, ki saját nemzetiszínű kokárdáját vette le, s azt keblemre tűzte, azzal léptem a publikum elé.

Hanem ez aztán hatás volt!

Mit beszéltem, azt nem tudom; hanem hogy kihallgattak, az áll; s hogy azután szép csendesen és lelkesülten hazaoszlott a publikum, nem követelte többé, hogy Táncsicsot a színpadra hurcoljuk, az is igaz.”

1898-ban a forradalom ötvenedik évfordulóján aztán újabb epizódokkal színezte a történeteket: „A nagy napot fényesen kellett bevégezni. A várost estére kivilágították s a színházban ingyen előadást tartottak; Bánk bán lett rögtön kitűzve.

De az egyszer extázisba hozott közönségnek nem volt már türelme Petur bán jámbor oppozícióját végig hallgatni. Neki a »Talpra magyar« kellett.

Mit lehetett tenni II. Endre fényes udvarának; Bánk-bánostól, királynéstől félre kellett állni, míg Egressy Gábor egyszerű atillában, karddal az oldalán, a színpad közepére lépett s hatalmas előadásával elszavalta Petőfi lelkesítő költeményét.

Ez jó volt, de mind kevés volt. Ekkor az egész játszó személyzet elénekelte a »Szózat«-ot. A parterre-közönség, a karzatok beleénekeltek a kardalba.

Ennek is vége lett. – Mit adjunk még?

A zenekar rázendítette a Rákóczi-rohanót.

Ez gyűjtött – de nem oltott.

Pedig most már erre lett volna szükség. A felhevült közönség szomjas volt a diadalmámortól.

Ekkor egy hang elküldte a karzatról:

– Éljen Táncsics!

Iszonyú láрма lett belőle. Táncsics nem volt kéznél. Valahol kinn lakott a Ferencvárosban. De ha közel lett volna is, kegyetlenség lesz vala egy megtört, roskatag, beteg embert a színpadra hurcolni.

Nekem egy ötletem támadt. Felrontottam a színfalak közé. Megláttam Egressyt; mondtam neki, hogy húzassa fel a függönyt, a színpadról akarok beszélni a közönséggel.

Ekkor elmém jött Gertrúd királyné. Valódi fejedelemszónyi kegyel mosolygott rám. Üdvözölt és kezét nyújtá.

Az ő arcán nem volt ijedelem.

Egy háromszínű kokárda volt a keblére tűzve. Azt ő kéretlenül levette onnan és mellemre tűzte.

Erre felhúzták a függönyt.

Amint a néptömeg meglátta az én ázott, sáros alakomat, elkezdett ujjongani. Mikor aztán szóhoz juthattam, ilyen forma szónoklati remeket hangoztattam:

– Polgártársaim, Táncsics barátunk nincs itt. Otthon van a családjá körében. Engedjétek a szegény vak embernek a viszontlátás örömeit élvezni.

Csak ekkor vettem észre, hogy de furcsát találtam mondani: »vak ember« és »viszontlátás«. Ha a közönség elkezd nevetni, holt ember vagyok!

Az a háromszínű szalagszallag kíségetett.

– Látjátok ezt a háromszínű bokrétát itt a mellemen? Ez legyen a mai dicső nap jelvénye. Ezt viselje minden ember, ki a szabadság harcosa: ez különböztessen meg bennünket a rab-szolgaság zsoldos hadától. E három szín képviseli a három szent szót: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ezt tűzzük kebleinkre mindannyian: kikben magyar vér és szabad szellem lángol!

Tíz perc múlva a színház üres volt. És másnap minden embernek ott volt a mellén a háromszínű kokárda: a nemzeti casino urainak paletotján kezdve, a napszámos darócaig, s aki köpönyegben járt, az a kalapjára tűzte

Én a győzelem mámorával siettem e jelenet után Laborfalvy Rózához kezét szorítani.

.... Ez volt a mi kézfogónk, a mi eljegyzésünk pillanata.”

A történet újabb változatában nemcsak a Laborfalvy Rózára vonatkozó elemek „bővülése” érdekes, hanem az is, ahogy Jókai memóriájában összefolynak az elmúlt évtizedek eseményei. Jókai 1848. március 15-én aligha nevezhette Táncsicsot szegény vak embernek,

Jókai Petőfivel és Vasvárival egy március tizenötödikei múzeumi ajándéktárgyon (magántulajdon)

hiszen ekkor Táncsics látásának még semmi baja nem volt – a sajtószabadság apostola az 1860-as években elszenvedett fogsága következtében veszítette el látását.

Mindenesetre, Jókai számára ez volt a nagy nap záróakkordja – a kortárs krónikákban az ő „tömegoszlató” szónoklata volt az utolsó olyan aktus, amelyet konkrét névhez kötve örökítettek meg. Utóbb „Petőfi napjának” titulálta a napot – inkább kegyeletből, mint alappal. Hiszen, mint a fentiekből kiderül, a költő „lelki kisöccse” ugyanúgy kitett magáért március idusán, mint a *Nemzeti dallal* lelkesítő poéta. S tegyük hozzá, Jókai találkozása Laborfalvi Rózával a Nemzeti Színház színpadán egy olyan szerelmi kapcsolat kezdetét jelentette számára, ami alapvetően befolyásolta a saját családjához és Petőfihez fűződő viszonyát is. De ez már egy másik történet.

Hermann Róbert

Felhasznált irodalom:

Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról. Közzéteszi: *Lukácsy Sándor*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.; *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. II. köt. 2. kiadás. Sajtó alá rendezte stb. *Kiss József*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.; *Jókai Mór*: Az én életem regénye. Jókai Mór hátrahagyott művei. V. Révai Testvérek, Budapest, 1912.; *Jókai Mór*: Cikkek és beszédek. (1848. március 15. – 1848. december 31.). II. köt. Összeállította és sajtó alá rendezte: *Szekeres László*; Jókai Mór Összes Művei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.; *Jókai Mór*: Életemből. Jókai Mór összes művei. I–II. köt. Nemzeti kiadás. XCVI–XCVII. köt. Révai Testvérek, Budapest, 1898.; *Spira György*: A pestiek Petőfi és Haynau között. Enciklopédia, Budapest, 1998.

A *Szegény gazdagok* című regény egyik lehetséges forrása: Arany János

Jókai *Szegény gazdagok* című regényének egyik fejezetében (*A menyasszonyvívés*) szerepel az az emlékezetes jelenet, amelyben Hátszegi báró, útban erdélyi kastélyába, újdonsült feleségével betér egy, a birtokán lévő fogadóba, s találkozik négy, úgynevezett „szegénylegény”-nyel. A szóhasználat nem véletlen vagy esetleges, hiszen az egyik szereplő, Clementine, a társalkodónő maga kérdez rá, úgy sejtve, ezektől az emberektől joggal lehetne félni: „Nem zsványok azok?” A fogadósné azonban határozottan pontosít: „Nem édes lelkem. Zsványok nincsenek a mi vidékünkön, csak szegénylegények. Zsványok csak a Bakonyban vannak.”¹ Ez a körülírás azonban nem fedheti el azt a tényt, hogy a szóban

1 A kritikai kiadásban: *Jókai Mór: Szegény gazdagok* (1860) S. a. r. *Téglás Tivadar*. (Jókai Mór Összes Művei, Regények 12.) [a továbbiakban: JMÖM Regények 12.] Budapest, 1962. 107.

forgó személyek – egy harmadik terminológia szerint – voltaképpen „betyárok” (vagy legalábbis annak látszanak), így Jókai regényében ezen a ponton közvetlenül megjelenik a betyárok ábrázolásának a tradíciója. Ennek azért is van jelentősége, mert egyébként hagyományosan ezt a Jókai-regényt értelmezik is a betyárromantika felől² – csak ennek a centrumában nem ez a situáció áll, hanem az egyik főszereplőnek, Fatia Negrának a kiléte, s feltételezett, de soha ki nem mondott azonossága Hátszegi báróval. Pedig ez – az ebben az összefüggésben nem emlegetett – jelenet az egyetlen tudatos reflexió erre a társadalmi jelenségre.

Hátszeginek és a szegénylegények egyikének, Ripának az ezután következő dialógusa egy sajátos szleng demonstrálása, ráadásul úgy, hogy a narrátor rögtön értelmezi is a tolvajnyelv szavait. Most azonban a jelenetnek nem ezt a szociolingvisztikai vonatkozását kívánom értelmezni, hanem csak egy elemét: a beszélgetés ugyanis azon téma körül forog, hogy az egyik legényt, Csendes Marcit felakasztották az aradi börtönben. Ez a mozzanat ugyanis egy folklorisztikai jelentőségű toposzt aktivál: a halálra ítélt s halálát váró rabét. Ennek részletes leírása is megtörténik itt, mintegy példává avatva Csendes Marci utolsó napjait s a halált méltósággal fogadó magatartását. Ennek keretében pedig szerepel az epizód is, amely a közköltészet egyik állandó eleme: a halálát váró betyár még egy nótát is költ. Erre a vonatkozásra Hátszegi kérdez rá: *„Nem maradt-e valami új nótája a Marcinak?”* Mire a válasz: *„Maradt biza, amit a tömlöcben csinált; a verse is gyönyörű annak:*

»Nyújtsd be rózsám, nyújtsd be
Fehér keszkenődöt,
Hadd törülgetem le
Sűrű könnyeimet.«³

A betyárfolklor egyik műfajának a situációba illesztése történik tehát meg ebben a jelenetben. A szakirodalom megbízhatóan leírta ennek a gyakori, szinte kötelező elemeit: annak hangsúlyozását, hogy a halálra ítélt betyár maga szerezte a szöveget és diktálta le valakinek halála előtt, s ebben saját sanyarú sorsára és közelgő kivégzésére reflektál – s amely dalt aztán úgy adnak tovább, hogy az ő nevéhez kapcsolva kerül be a hagyományba. Ez egy általános séma volt, amelyet a betyárokról született ponyvák is széleskörűen népszerűsítettek. Meglehetősen reménytelen lenne tehát Jókai lehetséges forrásának vagy előképének a firtatása.

S mégis, ezúttal talán van egy nyom, amelynek a révén ezt megpróbálhatjuk megragadni. Az 1860-as regény előtt néhány évvel, 1851-ben ugyanis éppen a Jókaitól (és Vahot Imrétől) szerkesztett, rövid életű szépirodalmi lapban, a *Reményben* megjelent egy olyan, a betyárfolklor ezen ágához tartozó közlemény, amely akár ösztönözhetette is ezt a későbbi ábrázolást. S ennek a közleménynek nem kisebb személy volt a feljegyzője és közzétevője, mint Arany János.

A Nagyszalonta híressé vált betyárjához, Fábián Pistához kapcsolt két szöveg ráadásul egy olyan számban látott napvilágot, amelynek az élén Jókai *Solimán álma* című elbeszélése volt olvasható.⁴ Ez alapján tudhatjuk datálni a szám megjelenését (a dátumnak még

2 Lásd erről például a kritikai kiadás jegyzetapparátusának az egyik önálló fejezetét: Jókai és a betyárromantika. In: JMÖM Regények 12. 455–457.

3 JMÖM Regények 12. 113.

4 Arany János: Fábján Pista nótája. Remény, I. köt. 1851. 6. sz. 334–336. Az új kritikai kiadásban lásd Arany János, Kisebb költemények 1. (1825–1850) S. a. r. *Szilágyi Márton*. (Arany János Munkái) [a továbbiakban: Arany: Kisebb költemények 1.] Budapest, 2024. 233–235. A jegyzetek: 537–542.

lesz jelentősége), a Jókai-kritikai vonatkozó novellakötete szerint ugyanis a folyóiratnak ez a száma 1851. június 17-én jelent meg.⁵ A szöveget Arany a saját nevére adta ki (a teljes név csak a tartalomjegyzékben van kiírva, a versek alatt csak az A. J. monogram olvasható), ez azonban nem szerzőséget jelent. Arany mint „közlő”, azaz mint egy folklórszöveg gyűjtője publikálta a két verses alkotást.

Fábián Pista Nagyszalonta legnevezetesebb betyárja volt, akinek az élete és halála köré folklóralkotások és népi elbeszélések szerveződtek, nemcsak helyben, hanem a történeti Bihar területén s annak tágabb környezetében is. Fábián életrajzáról ugyan nem sok konkrétumot tudunk, de kétségtelenül történeti személy volt, mi több, Arany is kortársa, akivel személyesen is találkozhatott a költő. Fábián Pistát 1851. február 20-án akasztották fel Nagyszalontán.⁶

A szövegekhez való hozzájárásról, mondhatni, a gyűjtés módszertanáról Arany azt írta a szövegekhez csatolt jegyzetében: „*Ime egy pár akasztófa-virág. Népi költészetünk koszorúja nagyrészen ily virágokból van fűzve, s habár ez, mit itt közlünk, nem tartozik is a jelesbek közé, annyit mindenesetre megérdemel, hogy a népdalok gyűjteményébe valamikor felvétessek; annál inkább, mert ez, nem mint rendesen szokott lenni, a kivégzettek requieme mások általi bucsuztatója, hanem maga Fábján, a 24 éves szép ifju szerzeménye; ki az elsőt bujdos-tában írta, a másodikat fogságában, midőn a rögtönítélő törvényszék már meghozá fölöt-te az ítéletet, mondotta egy városcseléd tolla alá, mint ezt közlő bizonyosan tudja.*”⁷ Olosz Katalin, aki újraközölte és folklorisztikai szempontból kommentálta ezt a szövegközlést, ebből arra következtetett, hogy ez alighanem Aranyt magát jelentheti, azaz a „közlő” és a lejegyző „városcseléd” ugyanaz a személy lehet.⁸ Küllös Imola pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Arany a szövegközléshez csatolt kommentárjából arra következtethetünk, „*ő is helyt adott annak a közhiedelemnek, miszerint a betyárdalokat maguk az elítélt betyárok költik, illetve kivégzési búcsújukat a börtönben maguk az elítélt betyárok diktálják le egy írástudónak.*”⁹ Az eredet (vagy éppen: az eredetiség) kérdésében nyilván teljesen igaza van a betyárfolklórral behatóan foglalkozó néprajzkutatónak: „*Az azonban bizonyos, egyik Fábián »nóta« sem volt a nagyszalontai betyár saját alkotása.*”¹⁰ Ezt a megállapítást azonban sajátos fénybe állítja Arany jegyzete. Ha igaznak fogadjuk el a jegyzetnek azt az állítását, hogy legalább a második szöveget maga a költő írta le, s éppen azon a módon, ahogyan ezekben a sorokban rögzítette, azaz diktálás útján, akkor adódik a következtetés: ebben az esetben mégiscsak maga az elítélt betyár alkalmazhatta magára egy komoly tradícióval rendelkező folklórműfaj adott toposzait, s így akkor viszont a kivégzés előtti búcsúversek lehetséges keletkezésének egy eddig jószerivel hozzáférhetetlen körülményéhez jutottunk közelebb. Hiszen eszerint megtörténhetett az is, hogy a kivégzés előtti búcsúvers, még ha nem volt is a delikvens saját alkotása, az élettől búcsúzó betyár applikációjának tekinthető,

5 A megjelenés idejét lásd Jókai Mór, *Elbeszélések* (1851). S. a. r. H. *Törő Györgyi*. (Jókai Mór Összes Művei. Elbeszélések 3.) Budapest, 1973. 356.

6 Életrajzáról lásd Küllös Imola, Arany János Dalgyűjteménye és Fábián Pista „nótái” In: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXXV. Főszerk. Balogh Balázs, szerk. Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán, vendégszerk. Landgraf Ildikó*. Budapest, 2018. 305–335. Konkrétan: 317–330.

7 Remény, I. évf. 1851. 6. sz. 334–336. Kiemelések az eredetiben.

8 Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919. A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi *Olosz Katalin*. Kolozsvár, 2018. 81.

9 *Küllös* 2018. 324.

10 Uo. 330.

a hagyomány szentesítette elemek kompilálásával kialakított módon. Ezen szövegeknek ugyanis ugyanaz volt a funkciója, mint a kivégzés előtti személyes viselkedésnek: a halálra ítélt személy ilyenkor és ily módon tudta egy nagyobb közönség számára utoljára megjeleníteni saját viszonyát a halálhoz, s felmutatni ennek a leginkább példaértékű elemeit. A halálra való felkészülés helyes (vagy éppen helytelen, s ezért kárhoztatandó) változatai a szűkebb és tágabb környezet reakcióitól visszaigazolt módon az erkölcsi hatás, a példaadás lehetőségét adták meg a halálraítélteknek, s ennek nyilvánvalóan tudatában voltak azok, akik ebbe a szituációba kerültek. Ez a körülmény is magyarázhatja Fábíán Pista verses szövegeinek a lediktálását (már ha elhiszük persze Arany jegyzetét), s az akasztófa alatti viselkedését is, amely viszont a nevéhez hozzákapcsolt, későbbi, Olosz Katalin kötetében szereplő prózai emlékezésekből lehet ismert.¹¹

Az Arany nevével megjelent közlés felfogható egy, a folklóralkotás születésének a pillanatát rögzítő adatként, s aztán ezekhez lehet mérni a közösségi használatba került szövegek későbbi életét, amelyet aztán éppen a későbbi nagyszalontai gyűjtés anyaga dokumentálhat – márpedig ez még akár a folklóralkotások egyébként igen ritkán megragadható kronológiájához is adatot jelenthet, hiszen nyilván az 1851-es közlésű, Aranyhoz köthető szövegek tekinthetők a legkorábbi, Fábíán Pista életéről szóló folklórszövegeknek. Ha azonban Arany jegyzetét nem fogadjuk el tartalmilag hitelesnek, azaz nem tételezzük föl a szövegek lejegyzőjének és a közlőnek az azonosságát, a közlő személyéhez való eljutás során fel kell tételeznünk egy közbülső, számunkra ismeretlen személyt, aki lejegyezte Fábíán Pista szövegét, s aztán juttatta el a versezetet Aranyhoz – ám még ebben az esetben is csak egyetlen közvetítő léteire következtethetünk. Küllös Imolának a betyárhagyományról szóló könyve egyébként több esetben rögzít igen gyors reagálást egy-egy betyár halálára vagy valamely nevezetes büntetése, ¹² ám arra nincs más példa, hogy a róla szóló versezeteket egy olyan jelentős költő nevéhez kapcsoljuk, még ha áttételesen is, mint ez Arany esetében történt, aki persze nem szerzőként határozta meg magát a közleményben. Az is eléggé társztalan, hogy egy, a 19. századi betyárfolklórba tartozó szöveg kapcsán olyan személyiségtől származik a keletkezésre vonatkozó adat, mint Arany János, aki – ahogyan ezt egész életműve és a rá vonatkozó könyvtárnyi szakirodalom bizonyítja – nem nagyon szokott az irodalmi nyilvánosság előtt teljesen valótlan dolgokat állítani, legföljebb a tények kisebb fokú átrendezésén lehet őt rajtakapni. Ráadásul Fábíán Pista emlékére nem a ponyva reagált elsőként, hanem egy olyan folyóirat, amely saját magát irodalmi tartalmúként határozta meg, tehát nem a popularitás, hanem az elkülönült irodalmiság ígézetében működött. Persze ettől még valóban lehet – Küllös Imola megállapítása szellemében – tipikus a szövegekben megjelenített helyzet, s nem egyedi alkotás a Fábíán Pistához kötődő két szöveg, ám akkor is számolni lehet a korábbi következtetéssel, azaz a személyes applikáció lehetőségével. Legalább a másodikként közölt szöveg esetében. S így derenghet át a Jókai-regénybéli Csendes Marci alakján Fábíán Pista árnya is.

Már önmagában ez is Arany jegyzetének és szövegközlésének páratlan interpretációs lehetőségét mutatja. Ehhez pedig érdemes hozzászámítani a kísérőszöveg másik, explicit állítását. Arany ugyanis azt állítja, a versezetet Fábíán Pista „lediktálta” a lejegyzőnek. Küllös Imola kutatásaiból tudjuk, hogy ez persze toposz a kivégzés előtti búcsúversek fennmaradása kapcsán. Csakhogy a korábban elmondottak alapján itt az első közlés tényleg olyan gyorsan követte Fábíán Pista kivégzését (a betyárt 1851. február 20-án akasztották fel, a

11 Ezeket lásd Olosz 2018. 341–343.

12 *Küllös Imola: Betyárok könyve.* (Néprajzi Kiskönyvtár) Budapest, 1988. 85–184.

Remény című kiadványban pedig június 17-én már meg is jelent Arany közleménye), hogy ez még aligha lehetett a hagyomány hatása csupán, s Arany egyébként is azt sejteti, hogy ő mint közlő legalábbis igen közel volt az eseményekhez. S ez valószínűsíthető is: Arany ekkor annak a Kenyeres János szolgabírónak az írnoke volt, aki Fábián Pista elfogásában a kulcsszerepet játszotta, s akit az Olosz Katalintól közölt balladák és népi elbeszélések úgy mutatnak be, mint Fábián legnagyobb üldözőjét.¹³

Természetesen nem állítható, hogy az Arany közölte két szöveg Jókai regényének szövegszerű előzménye volt. De annyi talán kijelenthető, hogy ez a lehetőség sem zárható ki, legalábbis annyiban, hogy motivikus előképpé válhatott ez a Jókaitól bizonyosan ismert, a keze között bizonyíthatóan megfordult szövegközlés. S ez újabb szál, amely a két író életműve közötti kapcsolatra utal. Annak idején Gálos Magda vetette föl, hogy a *Hétköznapiok* első fejezetében leírt bikahecc (vagy bikahajsz) hathatott Arany János *Toldijára*: ez kronológiailag valóban szóba jöhető hatás, s Gálos érvei is meggyőzőek a két mű párhuzamos szöveghelyeinek együttes olvasására.¹⁴ Az új kritikai kiadás¹⁵ pedig arra hívta föl a figyelmet, hogy Arany *Aranyaimhoz* című versének az alapötlete – a lírai én a hozzákerült pénzekhez beszél, s igyekszik őket meggyőzni arról, hogy maradjanak nála – erősen hasonlít Jókai Mór első regényének, a *Hétköznapioknak* a harmadik fejezetéhez (*Csodák*), amelyben a zsugori Körmös Gáspár a pénzesládáját kinyitva beszél a zacskókban összegyűjtött pénzméihez.¹⁶ Jókai Aranyra tett (vagy legalább: valószínűsíthető) hatása mellett tehát számontarthatunk egy ellenkező irányú összefüggést: amikor minden bizonnyal Arany is lehetett Jókai egy motívumának a kiindulópontja.

Szilágyi Márton

Családok és színterek

Jókai Mór *Mire megvénülünk* című regényéről

A HÁTTER

Sok, Jókai Mórról szóló mű inkább csak említi a *Mire megvénülünk* című regényt, és többnyire részletesen nem térnek ki rá, egyúttal általában azzal a megjegyzéssel sorolják az életműbe, hogy borongós, melankolikus hangulatú. Ez a szöveg szerepel például a mű 1979-es – a belőle készült, s a Magyar Televízióban sugárzott filmsorozat utáni – Szépirodalmi Könyvkiadó általi kiadásának fűlszövegében is. A hangulatra a keletkezési körülmények azonban csak részben adnak magyarázatot. E munkában a hitnek, a szépnek, a jónak, az emberi nagyságnak olyan vesztesége, az ártó szándékok viharában olyan sérülése mutatkozik meg, ami nem pusztán a történelem krónikája vagy írói lelemény, hanem benne a személyes tapasztalatnak is nyoma van. Mindezek mellett Jókai gyermekora, családi éle-

13 Olosz 2018. 247, 249, 261, 267.

14 Gálos Magda: Arany Toldijának egyik forrása, EphK, 50. évf. 1926. 167–168.

15 Arany: Kisebbségi költemények 1. 382–384.

16 Jókai Mór: Hétköznapiok (1846). S. a. r. Szekeres László. (Jókai Mór Összes Művei. Regények 1.) Budapest, 1962. 33.

tének lenyomata, diákéveinek emlékei is átszűrődnek a szövegen olyan megkapó hitelességgel, hogy már csak ez is felkeltheti érdeklődésünket.

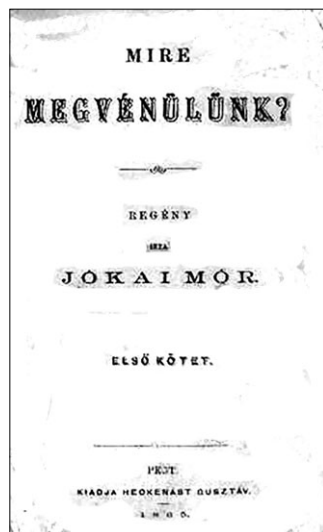
A regény – 1864-es tárcaközlése után könyv alakban – 1865-ben jelent meg, a 48–49-es emlékeket őrző Jókainak és még sokaknak bizonytalan korszakban. Az 1861-es országgyűlés összehívása, majd feloszlata, vagyis a felbukkanó, de be nem teljesült remények és a próbálkozás kudarcra egyértelművé tette, hogy az egy időre megelevenedő, nemzeti értékeket is hordozó közélet ismét a ködös, bizonytalan távoli jövőbe húzódik vissza. Már maga a tény, hogy az író 1863-ban lapszerkesztői tevékenységéből kifolyólag börtönbüntetést szenved, sokat elárul a körülményekről.

Jókai tanúja volt több reményteli korszak elmúltának. Ismerte azoknak a személyeknek a szabadságharc alatti és utáni tetteit és körülményeit is, akikkel 1861 után a Határozati Párt „romjain” később is együttműködött. Támogatásukkal és felkérésükre szerkesztette a *Magyar Sajtót* 1862-ben. Kapcsolata e lappal a feloszlott országgyűlés után vált szorossá, amikor a Határozati Párt politikusai véleményük publikálására megjelenési lehetőséget kerestek. Jókai előbb főmunkatársa, majd szerkesztője lett a *Magyar Sajtónak*, amelynek politikai nézeteit mint (Határozati Párti) képviselőjelölt is támogatta. Ebből az együttműködésből fejlődött ki, egy Jókainak nemcsak szerkesztésében, de tulajdonában is lévő lap ötlete, s 1863 januárjában elindította *A Hon* ellenzéki hetilapot. E sajtóorgánum közölte Zichy Nándor gróf *Alapkérdéseink* című, politikai állásfoglalását 1863. február 7-én. Ezt követően közcsendháborítás vétségéért Jókait mint szerkesztőt, a szerzővel egyetemben, először egy évre, majd a büntetés időtartamát csökkentve 6 hónapra „porkolábfogságra” ítélték. Később az uralkodó tovább mérsékelte az ítéletet, s az író 1863. április 24-én kezdte meg egyhavi büntetését a budai Nádor laktanyában. Jóllehet a fogság nem kellemetlen körülmények között telt – még kapcsolatot is tarthatott az otthoniakkal, ő maga is kijárhatott –, mégis, a pusztán tény, hogy ez bekövetkezhet, mindent idézőjelbe tett. Ehhez járult az író még inkább sújtó mellékbüntetés, amely eltiltotta őt a lapszerkesztéstől. Jókai személye, ismertsége, közkedveltsége és a rá kirótt börtönbüntetés együtt, jó eszköz volt a hatalom számára, hogy a politikai ellenzéknek üzenjen.¹

Ez volt tehát a háttér a *Mire megvénülünk* keletkezése és megjelenése idején Jókai írói és közéleti tevékenységét illetően. A regény 1864. július 1. és 1865. január 19. között jelent meg az *A Hon* hasábjain.

ÖNÉLETRAJZI ELEMEEK

Az író akkor is önéletrajzi elemekkel él, ha nem szándékoltan vagy pontosan írja bele életútjának egy-egy részletét a műveibe, hiszen azzal, hogy motívumként, „nyersanyagként” használja fel a vele történeteket, vagy ha egy valós személyt regényalakjai valamelyikének

A regény első kiadásának címlapja, 1865.

1 Szajbély Mihály: Jókai Mór. Pozsony, 2010. 204–212.

modelljéül választ, saját életéből emel át elemeket, amelyek sok esetben felismerhetők az olvasók és/vagy az irodalomtörténészek számára. A Mire megvénülünk bővelkedik ilyen elemekben, ám Jókai nem saját történetét meséli el regényes köntösben, nem is dokumentálni akar, mint egy emlékiratban, hanem saját emlékein szűri át a korszak hangulatát és eseményeit, emlékeit használja fel arra, hogy megelevenítsen egy-egy szituációt. A szó legjobb értelmében „nyersanyagként” alkalmazza a valóság elemeit. Erre vonatkozóan – a regényről részletesebben szólva – az alábbiakban néhány példa is következik.

JÓKAI VILÁGA

Jókai Mór képes külön világot teremteni műveiben, amelybe belépve az olvasó egy egészen sajátos, a valóságot az írói szűrőn keresztül megmutató fiktív létbe kapcsolódik be, ha akar. Kívül is maradhat és/vagy azt is szemlélheti, elemezheti, hogy milyen technikával él a szerző, vagy mennyiben túloz és tér el a valóságtól. Mindegyik viszonyuláshoz ugyanannyi joga van a szövegek olvasóinak.

Egymástól különböző szemléletű emberek, eltérő időkben látták meg ugyanazt a teremtő erőt Jókaiában, amely az általa létrehozott írói világ megteremtéséhez szükséges volt, s közelítettek hozzá hasonló módon: „Minden ember, agyának elűtő szerkezeténél fogva más-képp látja a világot, s eme látomásáról jelentést tehet embertársainak; hát csak a költőnek ne volna meg ehhez a joga, neki kellene úgy látnia, mint ahogy a kritikusok kívánják? Csapd fel Jókai könyvét bárhol és olvasd el valamelyik leírását. látni fogod a tárgyat, vidékét, embert, hogy jobban sohasem láthatod, éppen olyan valóság lesz az számodra, mint az a másik, amelyet elég szűkkeblűen megszoktál az egyedüli valóságnak tekinteni.” – írja Kunfi Zsigmond a Huszadik Század lapjain 1905-ben.² Húsz évvel később, Jókai születésének századik évfordulóján jelent meg Ravasz László *Jókai lelke* című írása,³ amely többek között – szintén – ezt a teremtő erőt ismeri fel benne, amellett egyéb jellemzőire is rávilágít. Véleménye szerint „*Jókai epikáját egyetlen nagy összefüggő alkotásnak kell vennünk*”⁴ az értékeléskor, ez a „Jókai-világ” a szerző fantáziája, leleménye: „*Így teremtette meg reánk nézve Jókai a török világot, Erdély aranykorát, koldusok, gonosztevők társadalmát, középkori titkos társaságokat, régi városok életét, főúri világnak, diplomáciának a rajzát.*”⁵ Ravasz László esszéjében Jókai alkotóerejének eredetét, hátterét is igyekszik meghatározni. A sokszor említett gyermeki énből kiindulva olyan értelemben használja e meghatározást, hogy azzal az író fantáziadúságát magyarázza: „*Ilyenné a gyermekek szent kíváncsisága, a fantázia tette.*”⁶ Erre a gyermeki énre az írónak más értelemben is szüksége lesz a vizsgált regény esetében, hiszen a szöveg egy részét egy tízéves fiú naplójának részleteként írta meg. Önmagának más helyzetű, korú, sőt, nemű emberek életébe, helyébe való beleképzelése kellett ahhoz, hogy alakjait megteremthesse. „*Hétköznapi életének egy csomó olyan tevékenységét is átszöttek élő ábrándjai, amelyek kívül estek az alkotáson*”⁷ – írja Ravasz kiemelve Jókai „álmodó” voltát. Ezt megfogalmazhatjuk úgy is, hogy a belső világ, a bent érdekelte, arra figyelt, s azon

2 Kunfi Zsigmond: Jókai című, Huszadik Században megjelent írását a Jókai Mór. A szellem zónái című kötetben leltem fel. Pannon panteon 2. Szerk. Kőszegi Lajos. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1991. 63–78. Az idézett szöveg: 74.

3 Ravasz László: Jókai lelke. Közli: Kőszegi Lajos: Jókai Mór. A szellem zónái. Pannon panteon 2. Szerk. Kőszegi Lajos. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 1991. 79–91.

4 Uo. 84.

5 Uo. 87.

6 Uo. 79.

7 Uo. 80.

keresztül szűrte át a kint észlelteket. Nem véletlen Ravasz László esszéjének címválasztása sem – *Jókai lelke* –, hiszen az író legbelső énjét kutatva próbálta leírni személyét, írói jellegzetességeit, illetve működését. A „gyermek és álmodó” jellemzőkön túllépve – amelyek Jókairól szólva sok szerzőnél szinte már közhelyszerűen elhangzanak – az esszé érdekessége, hogy a valóság és a fantázia viszonyára levetítve végig követi a világirodalom fejlődési szakaszait a mítoszoktól, a mesék, a mondák, s a középkori lovagregények koráig bemutattva a fejlődési ívet. Ez a háttér, nyersanyag, alap, a „nagy kollektív fantázia”, amelyből Jókai is merít, a valóság és fantázia sajátos elegyeként létrehozva műveit.⁸ Ez is oka, hogy munkáiban a Jó és a Rossz „ kozmikus harca” jelen van.

Van a fentiekkel közös gondolat az újabb tanulmányokban is, így Szajbély Mihály 2010-ben kiadott *Jókai Mór* című kötetében. A szakszerű tudományos szöveg helyenként ugyanazt emeli ki, mint a több évtizeddel korábbi, irodalmi igénytel megfogalmazott esszé. Szajbély rámutat arra, hogy Jókai az egyszerű formák, a mese mutációját képezi a történetekben: „*A jó/rossz mindenki által befogadható dichotómiáját fenntartotta ugyan, de a kettő határát nem a triviális alkotások módján, azaz nem a vesztesek és győztesek között vontta meg.*”⁹ És ez a megállapítás nemcsak a szabadságharcot tárgyaló írásokra alkalmazható, amelyek esetében a szabadságharcos hősökkel szemben is teremt a győztesek oldalán álló kiemelkedő alakokat, hanem általában egyéb témájú műveire is, mivel a történetek „győztesei” és „vesztesei” nem az erkölcsi nagyság alapján kerülnek ki, a pozitív hős a történet egy részében bizonyos értelemben „vesztes” is lehet, s a Jókai-regények az erkölcsi győzelem mellett sokszor nem végződnek jól. Az emberi tisztesség a legfőbb erény, amely nem feltétlenül párosul a hétköznapi győzelemmel, sikerrel, vagy csak sok veszteség árán jut nyugvópontra a hősök élete, s az sem a felhőtlen boldogság. A *Mire megvénülünk* is ezt a mintázatot mutatja. Sok negatív esemény után kerül egyenesbe a pozitív hősök, az Áronffy testvérek élete, akik a történet számos pontján veszteséget szenvednek, fájdalmak érik őket, s közülük csak a fiatalabb él többé-kevésbé boldogan családja körében. Nem tud azonban szabadulni ő sem testvérével közös ifjúkori emlékeitől, a múlt ragyogó lehetőségeinek megsemmisülésétől, múltbeli esélyeik elvesztésétől. A hit és a csalódás regénye, a csalódáson túl a realitást is (meg)ismerő kitartás regénye. Attól függően, hogy melyik főszereplő szemüvegén keresztül nézzük az eseményeket, kerül előtérbe egyik vagy másik értelmezési lehetőség.

CSALÁDOK ÉS HÁZAK TÖRTÉNETE

Jókai regényeiben mindig lényeges, hogy a cselekmény színtere valamely nyilvános tér-e, vagy pedig a magánszféra, a magánház. E regényben utóbbi van előtérben, ami a cselekmény szempontjából kulcsfontosságú. (A kiegyezés előtti regények közül a *Mire megvénülünk* és *Az új földesúr* egyértelműen a magánéletet állítják vizsgálódásuk középpontjába.) A magánház elvileg a béke, a családiasság helyszíne, vagy legalábbis egy olyan otthonos közeg, ahol közelebről megismerhetjük a szereplőket. Mindenkiel találkozhatunk a saját otthonában, s a főszereplők, valamint ellenségeik is járnak többnyire egymás „területén”. Hogy e történetben a magánszféra került előtérbe azért is érdekes, mert Jókai munkáiban a közösségi színterek csaknem háromszor annyiszor fordulnak elő, mint a bensőséges, ma-

⁸ Uo. 82–85.

⁹ Szajbély 2010. 119.

gán helyszínek.¹⁰ A társadalmi krízis maga után vonja a magánszféráét is, ez mutatkozik meg abban, hogy e történet főként magán színtereken játszódik: „*az emberek egymás közti viszonya zavarossá, kuszálttá vált, ellentmondásokkal terhessé lett, minthogy a társadalmi-gazdasági élet 1848 előtti normái és bevett szokásai is érvényüket veszítették már.*” – írja Bori Imre a Jókai regényekben ábrázolt zavaros magánemberi viszonyok kapcsán.¹¹ A megállapítás e regényre is alkalmazható. A történet első tizenegy éve a reformkorban játszódik, a kezdő év 1836, rövid utalás történik 1848–49-re, s a cselekmény összesen 28 évet ölel fel, vagyis Jókai jelenében fejeződik be.

A *Mire megvénülünk*ben az író egy nemzedékek óta hordozott nyomasztó családi „hagyaték” rémélvel szembesíti az olvasót az Áronffy család történetét mesélve, amelynek több tagja is öngyilkosként fejezte be életét. A történetnek is ez a kiindulópontja, az öngyilkos apa, Áronffy Lőrinc két fiának – Loránd és Dezső – sorsát követhetjük végig. A szerző – ez okból – családregeként alkotta meg művét, de nem csupán egyetlen család, hanem családok történetével ismerkedhetünk meg. Nemcsak emberek, hanem fizikai és átvitt értelemben vett házak is megjelennek előttünk. Embercsoportok, amelyeket a főszereplők, de ellenségeik köré is szerveződött rokoni, baráti személyek, segítők, szövetségesegek alkotnak.

A szereplők jellemzése során környezetük, lakóhelyük leírása is szerepel, utóbbié legalább olyan részletes, mint a külső tulajdonságok bemutatása. A családtagok egymáshoz való viszonya, a köztük működő dinamika mellett a látszat és valóság, valamint ehhez kapcsolódóan a jellemek sokszor csak látszólagos ellentétessége jellemzi a regényt.

A történet középpontjában álló Áronffy család emberileg a legvonzóbb, szeretetteljes emberi kapcsolatot ápolnak a családon belül. A nyugalom és a béke azonban nem valódi, az idill csupán látszat, hiszen a családfő csak fél szívvel van benne e földi létben, tudja, hogy egy régi amerikai párbaj veszteseként legyőzője bármikor felszólíthatja, hogy ölje meg magát. Ezzel az árnyékkal él, aminek van persze jele, de a történetet elbeszélő kisebbik fia, Dezső számára is csak utólag nyernek magyarázatot az észlelések. Beszédes a szavak mögötti vagy szavak nélküli kommunikáció, amelyet a családfő a velük élő édesanyjával folytat. A nagymama – féltve fiát a családi sorstól – annak minden gesztusára figyel; jelez, ha az elkomoruló férfi magába zárkozik szeretetei körében. (Valószínűleg a nagymama minden gyanú ellenére nem amerikai párbajra, hanem talán „búskomorságra” [depresszióra] gyanakodott, amely már szedett áldozatot családjukban.) Az Áronffy családot kertés, nagy városi házukban és a közeli birtokukon, egy nemesi kúriában láthatjuk, ízléses jómódban, nem fényűző, inkább otthonos, kellemes környezetben. Ezek megrajzolásához a szerző minden bizonnyal saját mintákat is felhasznált, hiszen ez volt az a lépték, ami az ő családjára is jellemző lehetett. Itt-ott egy személyes motívumot is belecsempészt a szövegbe, ilyen például, amikor Dezső rajzolóasztalát említi, ilyen bútora feltehetőleg a fiatal korában egy időben festőnek készülő Jókainak is volt.

A regényben előforduló családi viszonyok is hordozzák magukon Jókai mintáit. A naplót író Dezső tízéves, amikor meghal az édesapja. Ekkor kerül Pozsonyba cseregyereknek, német nyelvtanulás céljából. Bátyja, az őt mindenben védelmező, neki irányt mutató Loránd hat évvel idősebb. A két testvér között szeretetteljes és erős a kapcsolat. Mindez motívumaiban megfeleltethető Jókai életének viszonyaival és fordulataival. (Jókai is tízéves amikor

10 Fábri Anna: Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben. Skiz, Budapest, 1991. 45.

11 Bori Imre: A magyar „belle époque”. 318. In: Jókai Mór emlékezete. Szerk. Margócsy István. Budapest, 2022. 318–330.

Pozsonyba kerül, az evangélikus líceumban tanul. Dezső is a líceumot említi iskolájaként. Innen hazatérve Jókai tizenkét éves, amikor meghal az édesapja, 1837-ben. Az író bátyja, Károly tizenegy évvel volt idősebb, s ők is jó testvéri kapcsolatban voltak.) Kiemelkedik a történetben a nagymama figurája. Ő az a nagyasszony típus, aki az *És mégis mozog a Földben* Jenőné, *A kőszívű ember fiaiban* Baradlayné, vagyis egy határozott, családját és háznépét irányítani tudó, őket védelmező, érdekükben cselekvő, szigorú, de szeretetteljes anya. A figurához egyértelműen Jókai Mór saját édesanyja adta a mintát. Az is nyilvánvaló, hogy a pozsonyi diákevek háttérként szolgáltak Áronffy Dezső diákélményeinek megírásakor. Az iskolába készülés, a leckeírás, a latin laborok, a tanárokkal zajló kommunikáció (a beiratkozás vagy a tiltott iratok [országgyűlési tudósítások] másolása miatti iskolai vizsgálat) ábrázolása élénk emlékekre enged következtetni. (A regény 1836-ban kezdődik, Jókai 1835 őszén kerül Pozsonyba.)

Az Áronffy család sajátos genealógiájával a családfő temetésekor ismerkedhetünk meg. Az öngyilkos családtagok számára a familia falusi birtokán, kúriája kertjében építtetett sírboltot. E helyszín különös „senkiföldje”, a temetővel ellentétben felszenteletlen terület, a ház „melléképülete”, itt mondja el a nagymama a család történetét a két fiúnak. A felszenteletlen temetkezési hely éppen fordítottja a Jókai-regényekben másutt előforduló szakrális helyek profán használatban való megmutatásának. Ez esetben egy látszólag egyszerű épület a család számára „megszentelt” helyé válik a kegyelet, a családi identitás érzése okán.

Az Áronffyakkal ellentétben családi kapcsolataikra nézve merőben ellentétes, negatív, rideg és szeretetlen Bálnokházy udvari tanácsos és neje, Hermine/Emília, valamint lányuk Melanie viszonya. A pozsonyi iskolai évekre érkező Áronffy fiúk bemutatkozó látogatásakor Dezső szemén keresztül még csak azzal a látszattal találkozunk, amelyet a világnak mutat e familia. Az üzleti alapon kötött házasság még csak nem is becsületes üzletként működik, hiszen egyik fél sem tartja be a szavát, ráadásul minimális rokonszenv sincs egymás iránt. Pompázatos, kétemeletes házuk, fényűző bútoraik nemcsak a hideg családi élet csillogó, de rideg hátterét jelentik, hanem önmagukban is látszatok, mivel anyagi helyzetük nem túl stabil. Nemcsak a családtagok egymáshoz való viszonya a látszat, hanem magának az udvari tanácsosnak egész megjelenése (paróka és bajuszfesték a fiatalság illúziójának megteremtéséhez). Ez a ház nem is otthon, hiszen benne a családtagok találkozása is többnyire mások jelenlétében bálók, estélyek alkalmával történik, vagyis társasági, sőt közéleti helyszíneként működik a magánélet tere. Bálnokházy saját otthonát, az ott megfordulókat, a feleségétől hallott információkat is felhasználja a hivatali előrelépés érdekében. Szimbolikus az a jelenet, amikor a családtagok bejönnek a szalonba, hogy Áronffyt első látogatását fogadják. Mint egy megrendezett színpadi jelenetbe, úgy lépnek be: „*Három külön ajtón jöttek elénk. A szemköztin urambátyám, az udvari tanácsos, dolgozószobájából, a baloldalin nagyságos nénikém nappali szobájából, a jobboldalin a kis kisasszony, Melanie húgom, a gouvernante-nével a tanulószobából.*”¹² Jellemző a regényre, hogy benne a színházat idéző jelenet negatív töltetű, s a színészet is negatív előjellel jelenik meg. A családját elhagyott Bálnokházy végül egy színésszel szökik meg, s ő maga is színpadra lép. Későbbi felbukkanásakor a szerző – Dezső szájába adva a szót – megjegyzi róla, hogy modorán nyomot hagyott a színpadi lét. Jókai felesége révén is jól ismerte a színházat és a színészeket, így bizonyára voltak előtte túlzó és negatív példák. (Más műveiben a színészet ábrázolása lehet pozitív, ilyen *A Szegény gazdagokban* Lapussa Kálmán mint Babérossy Leánder, de bemutat ellentétes színészi értékrendeket és viselkedésmintákat is, mint az *Egy magyar*

12 Jókai Mór: Mire megvénülünk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 69.

nábobban Catalani és Mainvielle-né példája, vagy az *És mégis mozog a Földben* Bányaváry és Cilike.)

Áronffyék környezete, háza azonban nemcsak Bálnokházyékétől különbözik, hanem a Pozsonyból Dezsőért cserébe elhozott Fromm Fanny családjának otthonától is. Míg az Áronffy család városi háza földszintes, legalább ötszobás ingatlan, amelyen belül folyosón közlekednek – az nem derül ki, hogy a folyosóról még hány szoba és milyen irányba nyílik, de valószínűleg tágas épület –, kocsibejárója is van, valamint udvara, addig Frommék emeletes háza szűk lépcsőivel, kusza szerkezetével átláthatatlan, barátságos, de idegen közege. Ez a labirintus – szimbolikusan is értelmezve – az oda érkező Dezső számára is csak lassan lesz kiismerhető. Pozsony és az ott történő események összefüggései idővel állnak csak össze a gyermek elbeszélő – és az olvasó – számára. A házigazda Fromm családban egyébként semmi titok nincs, s ők maguk is megmosolyogtató tulajdonságaikkal (Fromm táti konyhalatinja, a mama és a grószmama bőbeszédűsége, fiuk, Henrik nehézfejsége és a pékmesterség iránti olthatatlan szeretete) egyértelműen pozitív szereplők, az Áronffy család segítői, később – Dezső és Fanny házassága révén – rokonai. Házuk a béke és családiaság színtere. Szerepük a hétköznapi élet, a valódi vidámság, némiképp a komikum megjelenítése a regényben, valamint talán az egyetlen olyan közeg, ahol nem találkozunk a látszat mögötti másik jelentéssel. (Hacsak azt nem számítjuk, hogy Fromm papa fitogtatva kevés latin tudását tanult, művelt embernek szeretne látszani.) Jókai ezúttal egy boldog sorsra jutó, vidám kedélyű pozsonyi polgárlányt ábrázol Fromm Fanny alakjában, ellentétben a Kárpáthy Jánosnévá váló Mayer Fannyval. Mindketten kedves alakjai az írónak, de sem természetük, sem sorsuk nem hasonló, csupán keresztnevük és pozsonyi polgárlány mivoltuk azonos.

A történetben előforduló családnevek, különösen a negatív szereplőké – Bálnokházy, Sárkölygyi – beszédek, de vajon mennyire volt tudatos a főszereplő testvérpár keresztnevének kiválasztása? A bátor, ragyogó képességű, becsületes és jobb sorsra érdemes Loránd (germán eredetű) neve a dicsőség, hírnév, merészség szavakból ered. Dezső nevének (a latin Desiderius) jelentése az óhajtott, kívánt (gyermek). A két fiú karakteréhez illő nevek ezek, a történet szempontjából pedig az is kifejeződik, hogy Dezső tulajdonságaira volt szükség az események jó irányba fordulásához. Ő az óhajtott, kívánt, várt személy, aki esetenkénti különös makacsságával, ugyanakkor körültekintő figyelmével, kevésbé csillogóan, de bátran oldja meg a történet kritikus pontjain a nehezen kibogozható szálakat.

Jókai saját gyermekkori énjére visszaemlékezve egy védett környezetben növekvő, mindentől óvott, kissé elkényeztetett, érzékeny, ám tehetséges gyermek képét rajzolja meg a naplóíró testvér személyében. Megmosolyogtató részek azok, amelyekben Dezső túlzott tekintélytisztelőtét, a külvilág ítéletére, véleményére adó tulajdonságát rajzolja meg. Mint utóbb kiderül, kritikus helyzetben a fiúnak helyén van a szíve, el tudja választani az igazi értéket a látszattól, s nem fél az erkölcsileg megfelelő utat követni.

A történet alapkonfliktusát az országgyűlési tudósítások másolását megszervező Loránd és az őt eláruló iskolatársa, Gyáli József (Pepi) amerikai párbaja, illetve Loránd – Gyáli családa okán csak látszólagos – párbajveresége adja. Ezért menekül el Loránd Pozsonyból, s tűnik el tíz évre szerettei elől, elrejtőzve míg el nem jön a végzetes határnap. Kapcsolódó történetyszál, hogy Bálnokházy és Loránd szerelme nem bontakozhat ki, előbbi becstelensége okán. A nő azonban Loránd nélkül is elhagyja családját. E csalással, megtévesztéssel, ugyanakkor cserbenhagyottság érzéssel terhelt viszony adja meg az alapját a történet későbbi részében a negatív eseményeknek, hogy majd kibontakozzék a leleplezés is, amely mind Loránd, mind édesapja történetét feltárja.

Még két másik ház és háznép játszik komolyabb szerepet a műben a cselekmény szempontjából: „világosítsuk a tért a család környezete körül, melynek eseményeiről beszélünk”.¹³ – Jókai ezzel vezet be bemutatásukat, egyértelműen jelezve, hogy egy-egy személy, család történetéhez hozzátartozik a környezete is, a velük kapcsolatban lévők, vagyis a kapcsolati háló. E háló két kulcsfontosságú szereplője egymás pendantja, ahogy a fejezetcímből is rögtön kiderül: Az ateista és a kegyeskedő.

Az első, Topándy Samu, aki mind az Áronffy, mind a Bálnokházy család rokona; vidéki kastélyában ismerkedhet meg vele az olvasó, ahol éppen egy vármegyei egzekúció zajlik, amire Topándy a hosszú évek alatt – a hatóság bosszantására tett cselekedeteivel – bőségesen szolgáltatott okot. A közigazgatás próbálja utolérni, feltérképezni Topándy tevékenységét, ő azonban macska-egér játékot játszik minden hatalommal. Világa és háza vendégszerető ugyan, még az őt megbüntető hatósági férfiakat is meghívja az eljárás után villásreggelire, e barátságosság azonban nem jelenti azt, hogy számára a függetlenség, a gondolatok szabadsága, a magánszféra tiszteletben tartásának elve ne lenne a legfontosabb. Sőt, ellenkezőleg. Topándy éppen a legszélsőségesebb példa arra, hogy számára az otthon a szabadság terepe. A vármegyei vizsgálat során is elhangzik tőle részben ateista magatartását indoklóan: „*Én bíz az ördög barátságát sem keresem; fogjon magának embert, ha tud.*”¹⁴ Fábri Anna találóan írta róla: „*a magánszféra igazi bajnoka: az ő háza valóságos sziget a reprezentáló középnemesség tengerében*”.¹⁵ Topándy kastélya valóban szigetként, menedékként működik a történetben, hiszen ide menekül Loránd miután Pozsonyt elhagyja, itt él tíz évig álneven, Tátray Bálintként mint gazdatiszt, nem felfedve kilétét. A cselédeken, helybélieken, és korhely cimborákon kívül mindenki más elkerüli Topándy házát istentagadó életvitele miatt. Az sem véletlen, hogy birtokán van az a zsombékos, mocsaras terület, amelyet még ő maga sem közelít meg, s amely a kertje végéig ér. Nyitottság és zártság, megközelíthetetlenség és barátságosság mindezek egyszerre jellemzőek a Topándy-házra. Az ateista alakját ruházza fel a szerző talán a legtöbb rokonszenves tulajdonsággal (humor, szellemesség, tudás és értelem, bátorság, hűség, humánus). Őt jellemzi Jókai a csillagászat, növénytan, vagyis a természetbúvárlat szenvedélyével is, megmutatva hőse valódi arcát: „*mikor egyedül maradt, egészen más ember volt; amilyennek csak maga előtt szeretett látszani*”.¹⁶ Nem véletlen az sem, hogy Áronffy Lőrinc ifjúkori történetét, Sárvölgyi általi elárulását egy szabadelvű iskolai újság miatt, s az amerikai párbaj hátterét – nem tudva még Loránd igazi kilétét – éppen Topándy beszéli el neki. Ezt a jelenetet egyébként végigkíséri a hold motívuma, amely a kiszámíthatatlant, az ismeretlent is szimbolizálja. Jókainál „*az életfájdalom, a lelki zavar, a halálon túli élet, a kínzó hiány s az elvágyódás kifejezésére szolgál*”.¹⁷ E műben sajátosan keveredik a körülményeknek és némiképp a saját helyzetfelismerésének és döntésének kiszolgáltatott ember története.

Vannak persze a látszat-valóság viszonyinak tréfás helyzetei is. Cipra, a cigánylány, Topándy fogadott leánya tréfásan könyvtárának nevezi a szobájában lévő faliszekrényekben tárolt befőtt arzenált. De humoros látszat-valóság a Sárvölgyi házának falára pingált Szent Nepomuk esete is, amelyről az első eső lemosta a kegyes tartalmú vízfesték feliratot, s láthatóvá vált a Topándy által megrendelt gúnyos szöveg.

13 *Mire megvénülünk*, 81.

14 *Mire megvénülünk*, 86.

15 Fábri 1991. 47.

16 *Mire megvénülünk*, 221.

17 Fábri 1991. 241.

Az ateista ellentétpárja, az említett Sárkölyi házába – bár fizikailag nem különösebben nehéz megközelíteni, mégis – nehéz bejutni. A környező portáktól elütően, városi házra vallóan falkerítéssel van körülvéve, amelyből vasszegek állnak ki, minden zárva, s ami főleg e falusi környezetben furcsa, hogy csengettyű van a kapura szerelve, amelyet csupán csengetésre nyitnak ki még a meghívott vármegyei uraknak is. Mindez annak ellenére, hogy a ház ura mindenki szemében törvénytisztelő, kegyes férfiú – látszólag. Esetében erősen jelen van a látszat és a valóság kettőssége, amely köré a regény cselekménye szerveződik. Sárkölyi nemcsak, hogy nem pozitív alak, de Gyáli Pepi mellett ő az egyik legtöbbet ártó figura, s háza egy rablóbanda központja, hiszen ő maga az orgazda. Lelkiületével tökéletes összhangban van szikár, kissé riasztó külseje: „*Hanem bármilyen nyájas volt, arcának egy vonása sem mozdult soha.*”¹⁸ Első felbukkanásakor a szolgabíró szemével látjuk, s bár a szerző megjegyzi, hogy e kegyes úr modora kedves, az olvasó a naiv vármegyei tisztviselővel együtt érez valami hátborzongatót. Ahogy haladunk előre a cselekményben hámlak le róla minden külső máz, lelepleződik orgazdasága, gonoszsága, s az az ártó szerep, amit az Áronffy fiúk apjának életében játszott.

A „két szomszédvár” közti különbséget van hivatva hangsúlyozni a vendégfogadás módja is, a Topándynál feltálat jóízű étek, a velük együtt falatozó és poharazgató házigazda és a barátságos háziasszony (Cipra). Sárkölyi ellenben éppen böjtöl, nem tart vendégeivel, ráadásul nekik is böjtös ételt főzet gazdasszonyával Boris asszonnyal, aki minden csak nem barátságos és kellemes jelenség.

A korabeli vendéglátásra, az ételféleségekre, táplálkozási szokásokra sok példa van a regényben. Áronffyk a regény elején a vadászatra és az utazása hideg sültet visznek, Frommék több más étel mellett a maguk sültötte süteménnyel „szarvacskokkal”, kuglóffal, kávéval kínálják őket, a pozsonyi kétszersültet pedig tokajiba lehet mártogatni – ahogy Bálnokházy ajánlja a vendégség során. A „legnagyobb” terített asztal Topándynál van, ahol étek egész sorát vonultatja fel a házigazda. Sárkölyi „jóvoltából” képet kaphatunk egy elég részletesen taglalt más típusú konyhaművészetről, amelynél vajjal főznek, Cipra éjszakai utazása során pedig a sült mellé fogyasztott krampampuli készítésének is tanúi lehetünk. A kiragadott néhány példa is elég annak alátámasztására, hogy a ház, s a magánszféra jellemzőiként a vendéglátás módja és tartalma is nyomatékosan jelen van. A felsorolt ételek nagy részét valószínűleg Jókai is ismerte és fogyasztotta, a pozsonyi kétszersültet és a szarvacst bizonyára.

A történetben elrejtett jelekkel, utalásokkal is találkozunk, amelyek előre vetítik a jövőt. Ilyen például a regény elején amikor Dezső Pozsony várát óriási vesztőhelynek nézi (Loránd számára erkölcsi vesztőhely, s majdnem valóságos vesztét is okozza e város); Sárkölyi házában a főszolgabíró, akit elnyomott az álom, a házigazdát a csillár helyén felakasztva látja (Sárkölyi lelepleződése utáni halála ilyen lesz később valóban).

SZABADULÁSI KÍSÉRLETEK

Jókai több regényében ábrázolja azt a situációt, amelyben a szereplő élethelyzete – magánélete vagy társadalmi helyzete kényszerítő körülményei – okán valamilyen megoldást, meneküloutat keres a világból való kilépéshez. Ez a situáció különböző történelmi korokban játszódó regényekben egyaránt előfordul, a jórészt a reformkorban játszódó Mire megvénülünkben, de a saját korát elbeszélő Az arany emberben is. A válsághelyzetbe ke-

18 *Mire megvénülünk*, 107.

rült szereplők többféle módszert alkalmaznak problémájuk megoldására, ilyen a kettős élet, a párbaj vagy az izoláció.¹⁹ Történetünkben mindháromra akad példa. Amerikai párbaj (Sárvölgyivel) áldozata az Áronffy testvérek apja, családja körében bizonyos értelemben kettős élet jellemzi, hiszen nem fedi fel, hogy valójában milyen súlyos titok nyomasztja. Loránd ugyancsak amerikai párbajt vív (Gyálival), esetében azonban nem pusztán a párbajról való hallgatás miatt alakul ki kettős élet. Az országgyűlési ifjúság vezéréként a törvénnyel összeütközésbe kerülve inkognitóban él Topándynál, aki a világtól lelkileg elszigetelődve, saját szabadságát igyekszik fenntartani. Topándy magatartása némiképp fizikai izolációt is eredményez, s bár vendégszerető, de házától elriasztja a máshogy gondolkodókat. Éppen ez a tény segíti Lorándot, hogy ő valóban elszigetelődjön, elrejtőzzön Topándy védelme alatt.

A személyiség másnak látszódása, a más személyazonosság tudatos felvétele (inkognitó), illetve a valós származás és társadalmi helyzet elhallgatása összefügg egymással a történetben. Loránd tudatos inkognitója mellett szerepel még Bálnokházné színésznői személyisége, de ide köthető más előjellel Cipra származásának nem közismert ténye (a rablóvezér, Kandúr leánya). Az utóbbi típusú információ elrejtések nem öncélúan vannak jelen a regényben, hanem a cselekmény megfelelő pontján okkal alkalmazott írói fogások.

A társadalmi élet és magánélet értékválságának jele az ún. „mást szeretés” motívuma Jókainál.²⁰ Bálnokházné nem a férjét szereti, hanem mindig valaki más fiatalember tetszik neki; Loránd nem az őt hűségesen szerető Ciprát választja a történet egy szakaszában, hanem a látszólag valóban társadalmilag hozzáillő, immár felnőtt Melanie-t, aki apja halála után, nyolc évvel a pozsonyi események után Topándy gyámsága alá kerül. Hogy azonban ki az igazi, a valódi, az nem derül ki a felületet szemlélve. El is hangzik ez Cipra szájából: *„Azért akármilyen okos és szép és bűbájos az a másik, azért mégis én vagyok az igazi; ezt érzem, ezt tudom; de nem tudom bebizonyítani! Téphetnének csak ki a szíveinket, s hasonlíthatnánk össze; – de hát azt nem lehet.”*²¹ A felület és a valós személyiség közti különbségre jó példa Loránd mondata Ciprának, utalva Melanie hamisságára: *„Látod, látod: nem azok a cigányleányok, akiknek az arcuk barna, akik sátor alatt születtek, akik kártyát vetnek, abból imádkoznak.”*²² Cipra „igazsága” nyilvánvalóvá válik, amikor apja, a rablóvezér Kandúr vezette támadáskor zajt csap és igyekszik felverni a Topándy-házat, s Lorándot – eléugorva és halálos sebet kapva – megvédi Kandúr késétől. Ez a – más regényekben is előforduló – „helyettesítő áldozat”²³ a pozitív hős életben maradását szolgálja, de pontosan a végre megtalált, méltó és igazi társtól való megfosztottságba veti bele azzal, hogy immár menyasszonyát túléli. (A Ciprát megkeresztelő lelkész Topándy kérésére össze is adja Lorándot az utolsó perceit élő lánnyal.) Természetesen nemcsak a szerelmi szál esetében jelenik meg e megosztottság, hanem más területeken is. A felületen „fenegyerek” Topándy becsületes és jószívű, míg a kegyeskedő, nyájas Sárvölgyi tisztességtelen és gonosz. Gyáli fontos embernek mutatja magát, de kiderül róla, hogy szélhámos. Jókai fantáziadús világa nem szakad el a valóságábrázolástól még akkor sem, ha részleteiben nem feleltethető meg minden a tényeknek, vagy ha valószínűtlen elemek is felbukkannak művében: *„a »regényt álmodni« kérdésében ott van a »valószínűtlen« kategóriája is, amely végső soron a »valót*

19 Fábri 1991. 239–241.

20 Bori 2022. 324.

21 Mire megvénülünk, 257.

22 Mire megvénülünk, 324.

23 Margócsy István: Kalandorok és szírenek. Jókai Mór jellemábrázolásáról. 413–414. In: Jókai Mór emlékezete. Szerk. Margócsy István. Osiris Kiadó, Budapest, 2022. Margócsy 2022. 401–428.

írni» kérdését állítja elénk»²⁴ – elemzi a kérdést Bori Imre, s mondandóját magától a szerzőtől vett idézettel is alátámasztja: „szándékosan van összekeverve az igaz a hamissal, a valószínű a hihetetlennel, hogy utoljára is rá kell jönnünk, hogy ami hihetetlen benne, az az igaz, s ami valószínű, az a hamis.”²⁵

A látszat – valóság viszonyt színezik a nőalakok is. Látszatra mindkét lehetőség ott rejlik a személyiségükben, legalábbis Melanie és Cipra esetében, s ezzel a szerző túllép az angyal–ördög dichotómián, amivel sok kritikusa jellemezte.²⁶ A személyiség jó és rossz oldalának küzdelmére legjobb példa Cipra fájdalomból, féltékenységéből fakadó cselekedete, amikor Lorándot „átengedi” Melanie-nak, a Ha szereti, hát szeresse! című fejezetben olvashatók ezek a nagyon is érthető, emberi érzelmek.

A JÓ ÉS ROSSZ KETTŐSÉGE A FIKCIÓBAN

Nem csupán a nőalakokat, hanem általában minden szereplőt, az egész világot a Jó és Rossz kettőssége hatja át Jókainál, de ez nem azt jelenti, hogy sematikus besorolhatók az általa rajzolt karakterek. Szereplőpárhuzamai nem véletlenek, rendszerének része. A figurák – különösen a kiemelt szereplők – sok esetben a Jó és Rossz közti döntés során kapnak értéket, nem tehetségükben különböznek, nem is mindig nyilvánulnak meg egyértelműen, titokzatosság is jellemző alakjukra. Az emberi lélek bonyolultságát nem leplezi el a szerző, inkább a választási lehetőségek során alakítja ki az alakok „helyiértékét”, mindig felmutatva a többféle utat. Főhősei közősek abban, hogy az átlagtól eltérőek, konvenciókon túliak, de döntéseik során – például hogy minek az érdekében cselekszenek – válnak pozitív vagy negatív alakokká, s ezért a történet egyes szakaszaiban kiismerhetetlenek vagy nehezen kiismerhetők.²⁷ (Pozitív és negatív értékek felvételére példa a *Mire megvénülünk* lapjain Loránd döntése hogy Pozsonyból ahelyett, hogy Bálnokháznynéval – és az ékszerekkel együtt – szökne, egyedül, pénz nélkül bujdosik el; Dezső döntése a hallgatásra az iskolai bizottság előtt; Gyáli szélhámosága és hazugsága jó pozíciójáról, s szemben ezzel Dezső „hazugsága”, hogy nem az amerikai párbaj sorshúzásához használt cédulákat semmisítette meg, hanem egy érdektelen táncrendet.) Loránd és Topándy esetében szerepel is a rendkívüli jelző, amely e két alak esetében ugyanakkor pozitív értékek felvételével társul.²⁸ Cipra – aki az egyik legpozitívabb és legérettebb alak – jellemzésekor is megfogalmazódik, hogy „két szíve van, egy jó meg egy rossz! Az egyikkel szeret, a másikkal gyűlöl. S mentül jobban szeret az egyikkel, annál jobban gyűlöl a másikkal. Őbelőle lehetne igen jó, szelíd áldott teremtettség, akinek nagyító üvegen keresztül kellene keresni a hibáit, hogy megláthassa valaki; de ha fölébressztik azt a másikat, akkor nem fognak a régire találni többé.”²⁹ A főbb szereplők tehát valami módon mindig kivételesek, kiemelkednek környezetükből, s az dönti el besorolásukat, hogy pozitív vagy negatív értéket vesznek-e fel a történetben.

A jellemábrázolással szemben megfogalmazott kritikákhoz hozzátartozik, hogy felismerjük, Jókaiival szemben még mindig él az a „naiv, realizmuselvárás”on alapuló művé-

²⁴ Bori 2022. 325.

²⁵ Jókai Mór: A két Trenk. Idézi Bori 2022. 325.

²⁶ Lásd erről: Fried István: A „való” és az „igaz” között. 343. In: Jókai Mór emlékezete. Szerk. Margócsy István. Budapest, 2022. 333–344.

²⁷ Lásd erről: Margócsy 2022. 401–428.

²⁸ *Mire megvénülünk*, 219.

²⁹ *Mire megvénülünk*, 246.

szetmegközelítés”,³⁰ amely a valóságot kéri számon a szerzőn, elfeledkezve művének fiktív voltáról. Az elmúlt néhány évtized részben könyv, részben filmsikerei is a Jó és Rossz ősi harcán alapulnak. J. R. R. Tolkien *Gyűrűk ura* trilógiája, J. K. Rowling Harry Potter története, a Star Wars filmek. Ezeken az alkotásokon sem kéri számon, hogy nem realisták, miért éppen Jókainak kellene annak lennie? Egyébként valamennyi felsorolt mű fikció volt, ellenére sem szakad el a reális világtól, hiszen a bennük felismerhető jelenségek, törvényszerűségek a világban jelen vannak, ám az alkotó jelképeken keresztül, a fikció eszközeivel dolgozik. A valóságról beszélés többféle módon megtörténhet, attól függően, hogy a szerző azt motívumaiban, hangulatában, jelképekkel vagy valóságghűen (és más egyéb módokon) akarja megtenni. De bármelyik utat is választja, műve akkor is egy teremtett alkotás. Éppen emiatt is jó példa a *Mire megvénülünk*, amelyen a valós világon túl még a személyes emlékek (szülőház, iskola, gyermekévek, családtagok alakja) is nyomott hagytak.

Kovács Eleonóra

Gasztronómiai séta Jókai nyomán Balatonfüreden

„Étel, ital, álom, boldogít e három.”

A Balaton-parti városban élve, a turizmusban dolgozva munkám során sokszor kerül terítékre Jókai Mór (1825–1904) munkássága. Tematikus városnéző sétáim során szinte kimeríthetetlen kincsesbánya a Jókai-hagyaték, akár egészen különböző témákban is. A helyiek és a város vendégei is fokozottan érdeklődnek a reformkor fontos szereplői és a ma is aktuális gondolataik, tetteik vagy akár írásaik iránt. Jó pár példakép alakján mintha az idő sem fogna. Ilyen Jókai is, akiről naplója, valamint kortársai, rokonai visszaemlékezései alapján szerencsére sokat tudunk. Ezúttal az írófejedelem füredi nyaralásainak helyszíneit járjuk végig, kiemelten figyelve a gasztronómiára és a hozzá kapcsolódó történetekre, ami sokkal több, mint a Jókai-bableves kérdése. Ez az írás a tematikus séta keretét adja, a témára vonatkozó szak- és szépirodalmat foglalja össze, hosszának csak a megadott keretek szabnak határt.

JÓKAI BALATONFÜREDEN

Jókai Mór neve és Balatonfüred ma is szorosan összefonódik. Életének közel három évtizedét töltötte el a fürdőhelyen, egykori villája ma emlékmúzeum. Sétánk során természetesen ide is betérünk, de a látogatást a Balatonnál kezdjük, majd egy képzeletbeli útvonalat járunk be a reformkori városrész és Balatonarács között, amely ma már a fürdőváros szerves része, keleti kapuja. Elsőként azonban annak járunk utána, mit jelentett a gasztronómia – vagy ahogy szívesebben hívta: konyhaművészet – Jókainak.

30 Margócsy 2022. 402.

JÓKAI ÉS A GASZTRONÓMIA

A füredi múzeumi kiállítás egyik legérdekesebb, kihagyhatatlan része a konyha, valamint a mellette lévő étkező és ezek berendezése. Az itt látható tárgyak (pl. a lombikkávéfőző) jól mutatják, hogy a Jókai családban a gasztronómia fontos szerepet töltött be. Az író kedvenc vagy kedvencnek mondott ételeit egy ország ismeri. Egy valamit azonban nem tett a nagy mesemondó: ételrecept írására nem vállalkozott. 1901-ben a költő, író Ignótus, aki Emma asszony álnéven szakácskönyvet állított össze, a témához felkérte kora legjobb íróit, művészeit is. Az éppen a Sváb-hegyen nyaraló Jókai a következőket írta neki: *„Megpróbáltam konyha receptet írni, de semmi jóízű dolog nem sült ki belőle. Asszonyaink jobban értenek ehhez. Hiszen a mi ételeink készítésénél éppen a szájíz hatása, amit definiálni nem lehet.”* (Vinkó 2023) Emiatt keressük hiába a róla elnevezett bableves valódi hozzávalóit. Ha receptet nem is írt, a Jókai-életműben komoly gasztronómatörténeti írások, összeállítások, forrásközlések találhatók. Jól ismerte kora és a régi idők szakácskönyveit, szakkifejezései precízek, leírásai hitelesek.

Balatonfüreden Ács Anna kutatta Jókaiék háztartását. Sok érdekes részletet tudunk meg tőle az író füredi időszakáról, a nyaraló berendezéséről és a híres vendégekről: *„Jókai Mór komáromi gyermekeveitől, édesanyja példáján különösen nagyra értékelte a nők háztartási tevékenységét, tűzhely melletti munkáját. Így vélekedett: »Ugyde ahhoz, hogy egy háznak éléskamrája legyen, az is szükséges, hogy a család urasszonya gazdaasszony is legyen. S ez nem olyan alacsony állapot. Családi életünknek a titka fekszik benne. Olyan kevésre becsülik ezt a szót: »gazdaasszony«! pedig a középosztálynak ez a létfenntartója. A középbirtokosra nézve a gazdaasszony-feleség az ispán, a számtartó tiszt, a könyvelő, ki többet ér a gazdaságra nézve, mint bármely férfi, ki akkor, midőn látszólag semmit sem csinál, csak épen felügyel mindenre, több hasznot tesz, mint a férj, ki házon kívül hivatála után lát... Mikor a klubokban látjuk azokat a derék férjeket (hadd dicsérjem őket, magam is ebbe a regementbe tartozom), a kik este, amint a nyolcz órát kongatja a harang, veszik kalapjukat és sietnek haza; tudja mindenki felőlük, hogy ezek boldog házasságok, kiket otthon vacsorával vár a gyengéd feleség, s a jó ételt elromlani, a jó asszony arcát megszorodni hagyni semmi jó pajtás kedvéért nem szabad... Hogy miért dicsőítem én az asszonyt a tűzhely mellett? Arra én nekem személyes tapasztalásból vett indokaim is vannak.«”* (Ács 1988)

Jókai írásaiban hálával idézte felesége, Laborfalvi Róza háziasszonyi munkáját, például 1848-as debreceni menekülésük idejéből: *„Egy magyar asszony – két lábas és egy főzőkanál segítségével – megmentett a hazának egy poétát meg egy kormánytanácsost, pedig hivatására nézve az az asszony, mint művésznő volt ismeretese a »régi magyaroknál«.”* (Ács 1988) Laborfalvi Róza házassága alatt egyre szenvedélyesebb háziasszony lett, kiterjedt, vidéki jellegű háztartást vezetett pesti házukban és a sváb-hegyi nyaraló-gazdaságban, nyáron pedig Balatonfüreden.

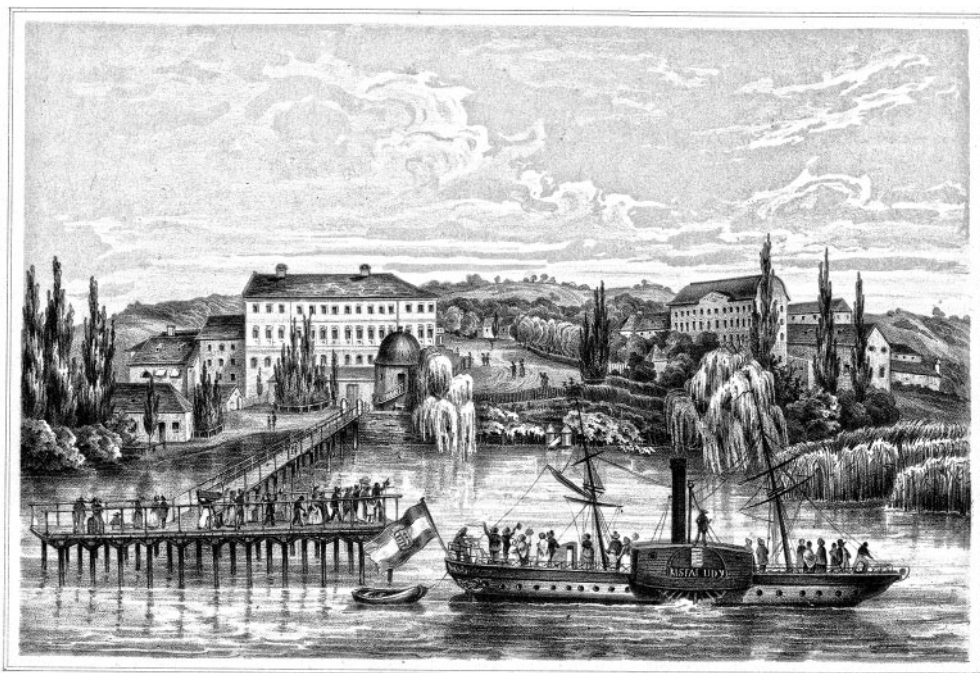
A rövid bevezető után induljunk el gasztronómiai sétánkra Balatonfüreden. Kísérőnk, útmutatónk maga Jókai Mór.

ELSŐ ÁLLOMÁS: A BALATON-PART ÉS A KISFALUDY GŐZHAJÓ

Kezdjük a sétát a tóparton. Mindjárt az elején egy igazi Jókais történet. Sokszor idézik a téli Balaton leírását *Az arany ember*ből. Tele színekkel, képekkel, történetekkel. Pedig szinte biztos, hogy 1872, azaz a könyv megjelenése előtt Jókai nem is járt télen a tónál. De

egyvalamit nagyon tudott: elképzelni. Saját bevallása szerint orvosa, Huray István mesélt neki a téli Balatonról, ami alapján regényét megírta. Valós köze ekkor legfeljebb az elvermelt jéghez volt, konyhájának ma is izgalmas tárgya a korhű hűtőszekrény, amely a Balaton jegével működött a nyári időszakban.

Több balatoni utazásnak is fennmaradt az emléke, ezekből néhányat megidézőnk a cikk során. Fontos tényező, hogy az étkezést tekintve a Jókai család semmit nem bízott a véletlenre. Rengeteg holmival utaztak, az állatokról nem is beszélve. Történt egyszer, hogy viharos idő miatt nem tudtak a Kisfaludy hajóra felszállni, így a túlparton, a révben kellett tölteni az éjszakát, közben pedig nagyon megéheztek. Jókay Jolán, az író unokahúga erre így emlékezik: „Nagy örömmel fogadtuk [a vendéglátást], csak legyen, mert már dél rég elmúlt, mi meg korán reggeliztünk. Míg az ebéd készült, átöltözködtünk és mikorra az ebéd megfőtt, Róza néni csak szedi ki a kosarakból meg a táskákból a sok jó eledelt, sült csirkét, túrós bélest, üvegben svábhegyi bort meg feketekávé és finom kalácsot. — Na látja, méltóságos uram, — szólt [Laborfalvi Róza a barátjához] Radnótfáihoz, ez van ezekben a csomagokban. Móric nem iszik más bort, mint a maga termését és más kávé, mint amit én főzök, hát előre elkészítettem, hogyha megérkezünk Füredre, ne kelljen korcsmába menni, hanem legyen meg a rendes étkezése. Az ebéd nagyon ízlett, ebéd után mindenki ledőlt ágyára az ijedelmet kipihenni. Ozsonnára volt jó tejszínes kávé a puha kalácshoz, amit Róza néni magával hozott. Radnótfáinak nagyon ízlett minden. Vacsorát már a mi szakácsnének főzött, paprikás csirkét galuskával.” (Jókay 2007)

Balatonfüred látképe a Kisfaludy gőzhajóval, 1847
(Szeremley Miklós litográfiája – Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)

KÖVETKEZŐ ÁLLOMÁS: A TAGORE SÉTÁNY

A füredi kikötőből a nyaraló felé sétálva érjük el a híres Tagore sétányt, amely Jókai idejében még Deák Ferenc nevét viselte. Hiszen az államférfi, ha tehette, minden évben itt nyaralt, fontos szereplője volt a füredi életének. Jókai sűrűn sétált erre, egyrészt az ivókúrák során, amelyek fontos része volt a legalább félórás gyaloglás a két savanyúvizes kóstolás között, másrészt erre járt a fürdőházba. Rendszeresen megjelent a hidegfürdőben is, annak ellenére, hogy saját bevallása szerint úszni csak úgy tudott, ahogy az „*öreg fejsze*” (tehát sehogy). Emlékezetes, hogy második felesége kezét éppen ezen a sétányon kérte meg. Grósz Belláról azonban e cikkben keveset mondhatunk, hiszen főzni éppenséggel nem tudott.

A Tagore sétány ma a környék egyik legnagyobb gasztronómiai rendezvényének ad helyet, itt rendezik minden év augusztusában a füredi Borheteket. Jókaink, ahogy a fentebbi idézetből is kiderült, ha tehette, csak saját borát itta, vitték is mindenhová magukkal.

A JÓKAI EMLÉKMÚZEUM

Különös, hogy a Jókai házaspár nyaralótulajdonos lett a Balatonnál, hiszen kényelmes nyaralójuk a budai Sváb-hegyen várta őket. Valójában a füredi fürdőorvos, Huray István és felesége, Benke Jozefa, valamint rokonuk, Szücs Lajosné biztatására vettek Jókaiék az épülő Huray-villa szomszédságában egy kopár telket. A házaspár 1867. június 27-én írta alá a 410 négyszögölnyi ingatlan adásvételi szerződését. A nyaraló építésére Huray ügyelt, de Jókai

is gyakran lejárt Füredre. A házat egy Sturm nevű helyi pallér építette.

1870 szeptemberében azt írta a *Fővárosi Lapok*, hogy „Jókai villája majdnem egészen kész, de már befejezése előtt, nyáron birtokba vették a kor pesti divatját követő, kora eklektikus stílusú nyaralót. Az üveges teraszról, ahol Jókainé papagájának, Kokócskának kalitkája is állt, Jókai teleszkópjával a csillagokat tudta tanulmányozni, de meg lehetett figyelni vele a hajón érkező vendégeket is. A teraszról nyílt a szalon, innen jobbra a hálószoba, balra az író dolgozószobája, amelynek csak egy bejárata volt, így nyugodtan tudott dolgozni. A szalonból az ebédlőbe lehetett jutni, ahonnan Laborfalvi Róza unokájának szobája nyílt. Volt egy vendégszoba is, konyha és tágas pince, más kisebb helyiségek. Jókai az évek során gyönyörű kertet varázsolt a ház köré, főleg tearózsák díszlettek kertjében.” Jalsovics Aladár korabeli leírása szerint „a kertben lévő kutat szomorúfüzek környezik. Kiválóan meglepők a szebbnél szebb rózsák, különösen a thearózsák. Ezeket, valamint a többi gyümölcsfákat is, jeles regényírónk a villa tulajdonosa maga gondozza. A nyaraló háttérét szép gyümölcsöskertecskék ékesítik.” (Jalsovics 2008)

A Jókai Emlékmúzeum főbejárata
(Vörös Ákos felvétele)

A Jókaiék által megvásárolt telek nagyobb volt, mint ami ma látható. Közismert, hogy Jókai Füreden is szívesen foglalatzkodott szabadidejében virágokkal, gyümölcsfákkal. A gyümölcsöskertet a villa mögötti, magasabban fekvő területen alakította ki. A kert északi részét három teraszra osztották, ahova lépcsőkön lehetett feljutni. A legfelsőn juharfák alatt állt nevelt lányuk, Róza festőműterme. A másodikon ritka fajtájú szőlőtőkék és törpe gyümölcsfák, az alsón füge, franciabarack és egyéb törpe gyümölcsfák voltak.

JÓKAIÉK KONYHÁJA FÜREDEN

„Miután 1870-ben már a fürdőidény kezdetén birtokba vehették az újonnan épült balatonfüredi villát, Jókai Mór hitvese nekiláthatott a harmadik háztartás megszervezéséhez. Pestről hozták magukkal, „a sok mindenféle ládát, kosarat” pakkos kocsival” szállították Füredre. A nyaralónak tágas konyhája volt, „a nagy ablakokkal ellátott pincehelyiség pompás élestar-nak szolgálhatott mindenféle alakú polcaival és szekrényeivel. (A tojás eltartására szánt szekrényben minden tojás számára volt külön-külön hely.) Laborfalvi Róza gyorsan kapcsolatot teremtett a helyi és a környékbeli asszonyokkal a zöldség, gyümölcs és hal beszerzésére. Jókai már az első füredi fürdőidény után így mesélhetett a Sváb-hegyen, dicsérve az új otthont, „hol felesége egész kedvteléssel élhetett a gazdaasszonykodásának”. „Van már nénéteknek egy csomó kereskedő-asszonya Füred faluból, [...] sőt a többi környékbeli falvakból is, ezeket megtanítja, milyen zöldbabot, borsót termeljenek, honnét hozzák a korai francia barackot, torzsatlan körtét meg az narancssárga, mézesbélű szultánfügeket. Rókáné, egy magasra nőtt halászné hordja naponként a szép, eleven süllőket és fogasokat. Három-négyféleképpen készített hal kerül a füredi asztalra. Nem kevésbé hasznos mindennapi látogató Rókánénál a Bagóné: ez szállítja a finom tejsűrűt és tejest, úgyhogy nénétek híres kávéja Füreden sem vesztethet hírnevéből. De nemcsak nénétek, hanem a kis Róza is jól feltalálja magát, füredi játszótársának, „Mariskónak” édesanyja, Bartókné nenne hordja neki a sok jó gyümölcsöt és édes tejeskukoricát.” (Ács 1988)

Laborfalvi Róza Balatonfüreden is gondosan ügyelt a háztartási kiadásokra. „Jóralalót szakácsnő, Netti – aki korábban Gyulayéknál szakácsnősködött, – főzött a Jókai család számára a nyaralóban is, mint Pesten Jókainé felügyelete mellett. Jókainé pedig igencsak megmustráltra még a hozzávalókat is, sőt nem átélt férjét zavarni háztartási ügyeivel a dolgozószobájában. „Be vitte hozzá a – szerinte rosszul mért ürühúst (Kis Rózának birka pörkölt volt a kedvenc étele s azért ez a fogás minduntalan az étlapon szerepelt) szidva a falusi mészárosok zshivány voltát kik „valósággal kilopják a pénzt az ember zsebéből. „Be vitte a Rókáné szállította friss süllőket, gardát és fogast, tanácsot kérve: milyen módon legyenek azok a konyhán elkészítve. Be vitte a baromfias kofa által hozott csibéket, fiatal pulykákat, s győzött panaszkodni azoknak „hallatlan drága” voltáról! Sőt, be vitte még a főzeléknek szánt zöld babot is, ha hüvelyeit szálkásnak találta tisztításuk közben s szörnyülködött, hogy mennyi finom fajtájú bab magot ki osztott már a környékbeli asszonyoknak! Még is ilyen, kóts portékát” termelnek. Mind ez a sok háborgatás egyetlen türelmetlenkedő szót sem hozott Jókai Mór ajakára!.. Adott tanácsot is, – a mi rendesen inpraktikusnak minősített felesége által – vagy adott tárczájából egy csomó bankjegyet (akkor is volt már „drágasági pótlék a világon!...) melyeket Róza néni egykedvűen gyűrt bele házi köténye egyik nagy zsebjében tanyázó óriási pénztárczájába... Azután írhatott tovább Jókai...” (Ács 1988)

Jókainé a Balatonfüreden eltett befőttek többségét a fürdőidény végével pesti lakásukra szállíttatta. Amint azt Jókai unokahúga, Váli Mari feljegyezte: „A befőttes üvegek egész tömege fért el a rekeszekkel ellátott óriási kosárládikában.”

Jókainé unokája, a kis Róza számára Füred a „savanyukáposztaszagú leányszobát” idézte. *„Kis szobámban volt egy fali szekrény. Elöttem ismeretlen okból/okokból oda tettek el minden megmaradt ételt másnapra. – A káposzta a legerősebb illat, a káposzta sokszor melegítve legjobb. Jókaiék szerették a nyári új káposztát. Tehát nekem a nyári éjjelek káposztaszagúak voltak, mert az ablakot be kellett tenni akármilyen meleg volt is. Az volt az illendőség.”*

Laborfalvi Róza baromfikat is tartott a füredi villa udvarán. Amint azt Krúdy Gyula megörökítette, *„kakasait mindig az ország legnevezetesebb férfiairól nevezete el, mert nem szerette a nevezetes embereket, akik véleménye szerint Jókai elől szedik el a hírnevet”.* (Ács 1988)

Apropó Kakas! Kakas Márton halhatatlan figuráját Jókai teremtette meg a 19. század közepén indult élcloppaiban. Ez a gonoszkodó, csipkelődő furcsa kis teremtny nem kímélt senkit és semmit és sokszor megfordult Balatonfüreden.

KÖVETKEZŐ ÁLLOMÁS: A SZOMSZÉDOS HURAY-VILLA (A FÖLDSZINTES ÉPÜLET)

A szomszéd villa tulajdonosa az az orvos volt, aki Jókai életét megváltoztatta. Dr. Huray István biztatására a Jókai házaspár 1867-ben villateltet vásárolt a János-dombon (többek szerint csak egy sziklát), a Kerek-templom szomszédságában. Huray 57 éven át gyógyította betegeit, köztük sógorát, Jókai Mórt. Hiszen 1865-ben a doktor feleségül vette Jókainé 22 évvel fiatalabb féltestvérét, a Pepinek becézett Laborfalvi Benke Jozefát, akinek első férje Szerdahelyi József színész volt. Jókaiék a nyarakat ettől kezdve – saját nyaralójuk felépüléséig, egészen pontosan 1871-ig – náluk töltötték.

Jókai Jolán visszaemlékezése szerint Jókaiék már 1862-ben ismerték Hurayt, 1866-ban és 1867-ben a Huray házaspár még a fürdőházban lévő lakásukon látta őket vendégül. Hurayék 1867-ben két telket vettek, ide épült 1868-ban első, földszintes villájuk. Jókaiék 1870-ben, szomszédos villájuk építésekor is itt töltötték a nyarat. A Huray házaspár nyílt házat tartott, szívesen látott vendég volt náluk mindenki. Aki meglátogatta őket, ott fogták ebédre vagy vacsorára.

VENDÉGJÁRÁS A HURAY-VILLÁKBAN

A szomszéd villát Jókay Jolán többször is felidézi: *„1866 nyarat a Svábhegyen töltöttük és csak augusztusban mentünk el Füredre pár hétre. Ekkor már Pepi néni, Róza néni nővére, akinek első férje Szerdahelyi Kálmán volt, elvált első férjétől és férjhez ment dr. Huray István balatonfüredi főorvoshoz, aki úgy a fürdőn, mint az egész megyében nagy népszerűségnek örvendett, a tihanyi apátság orvosa is volt. Akkor Vaszary Kolos, a későbbi hercegprímás volt a tihanyi főapát. Pepi néni szintén ritka jószívű vendégszerető ur volt, uzsonnára annyi mindenfélét tálaltak fel, hogy elég lett volna egy nagy bankett számára...”* Bátyám nagyon jól találta magát Hurayéknál, elmentek Hurayval foglászni és nagy volt az öröm, amikor a vadásztarisznya tele volt zsákmánnyal. Róza néni, ha látta a szép kis fürjeket és foglyokat, mindig elsajnálkozott rajtuk:

– Hogy voltak képesek meglőni?
– Hát kedvesem, repülő foglyot még senki sem evett, azt biz meg kell valahogy fogni, ha meg akarjuk enni!

[...] Télire Hurayék jöttek fel Pestre, akkor meg ők voltak nálunk ebédeken és mindig arról tanácskoztak, hogyan lesz a nyáron? Bátyám is igen kedvesen gondolt vissza Füredre, ahol

A Kerek-templom 1910 körül (Kurzweil Frigyes felvétele –
Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

ő oly jól összeszedte magát, azóta még csak egyet sem köhintett és az idén, ha Isten éltet, korábban el fogunk menni Füredre. Azon a télen sokszor voltak nálunk színészek és írók vacsorákon. Bátyámnak nagyon jó kedve volt és mutatta a karját, hogy az mily erős és hogy Füred mily jót tett az ő gyatra tüdejének.” (Jókay 2007)

Jókay Jolán azt is elmeséli, hogy az írónak nem a bableves volt a kedvenc étele, hanem a sült veréb, méghozzá vékony szalonnaszletekbe burkolva. A fürjvadászatot tekintve pedig a legjobb helyen voltak, hiszen Balatonfürednek már a neve is fürjes helyet, fürjekben gazdag területet jelent.

A SÉTA ÚJABB ÁLLOMÁSA: A KEREK-TEPLOM

A Huray-villák alatt áll a Kerek-templom, mely Jókai életének fontos állomása. 1873. augusztus 29-én Laborfalvi Rózával itt ünnepelték meg 25 éves házassági évfordulójukat, Lengyel Samu helyi fotográfusnál fotó is készült róluk. Az esztergomi Szent Anna-templom hasonmása, a kör alaprajzáról elnevezett, több mint 160 éves római katolikus kápolna Füred egyik jelképévé vált, számos festményen, rajzon ábrázolták. A műemlék Kerek templom a késő klasszicizmus centrális felépítményű alkotása. Fruman Antal győri építész tervezte a római Pantheon mintájára. 1841 és 1846 között épült, avatásán Deák Ferenc is részt vett.

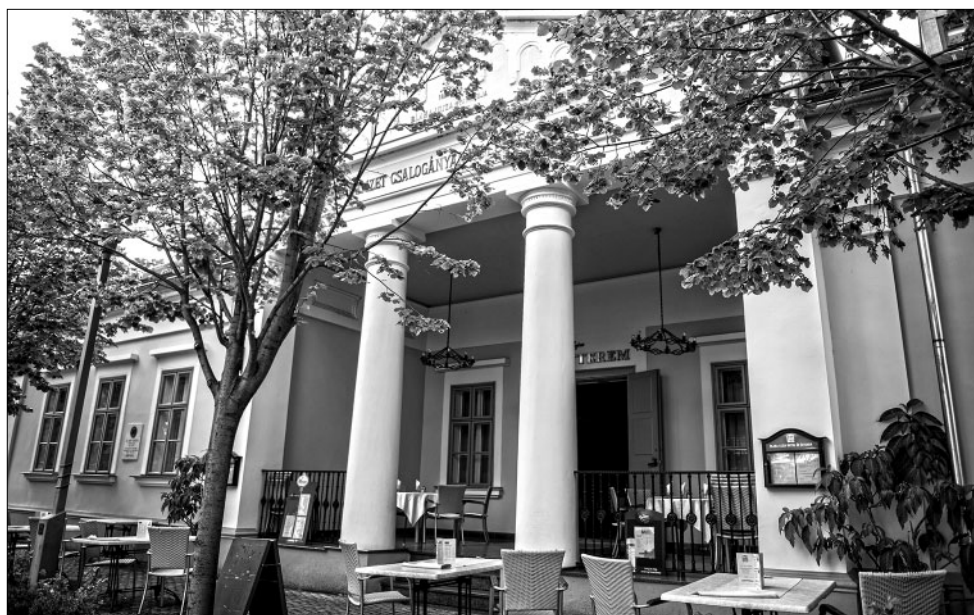
PIKNIK A KISFALUDY HAJÓN

Még a házaspár fent említett évfordulójáról is maradt fenn vendéglátással kapcsolatos történet. Az ezüstszlakodalom előtti napokban, augusztus 21-én a Keszthelyre szervezett hajókiránduláson részt vett az egész Jókai család. A *Fővárosi Lapok* tudósítója beszámolt arról,

hogy Jókaiék felkészültek az útra, és a magukkal hozott elemőzsiából a Kisfaludy hajón mindenkit megvendégeltek: „... Jókainak hallgatva is beszélő alakja, a mint az általa már oly sokszor látott vidék nézésében elmerülve áll előttünk, megkészszerzi bennünk is a figyelmet, oda nézünk, ahová ő, mert ő mindenben a legszebbet látja meg. Hátha ama bűvös fátyol, mely lelkében szövődik, s melyet minden tárgyra rá tud teríteni, hogy azok kezei alatt megszépüljenek, – hátha e bűvös fátyolból nekünk is jut valami? Ha e fátyolból nem kapunk is ezúttal: megnyílnak az ő kosarai, melyekből szeretetreméltó háziassággal kínálják a vendégsereget Jókainé, három kedves hölgyrokonával együtt, a legízletesebben készített, rózsapiros, jóízű pogácsákkal, piruló hideg sülttel, oly szívesen, hogy a kínálatnál már csak az elfogadás lehet szívesebb, miután itt van a villásreggeli ideje, s a balatoni lég nemcsak a szemnek, léleknek és a szívnek üdítője, hanem a mi oly közel áll a szívhez, a – prózai gyomornak is. Oh a gyomor igen lényeges része az embernek. Én már sok szívtelen embert láttam a világon; de gyomortalanat még egyet sem. Íme, a Jókai párnak mennyit köszönhet a szellem, a szív költészete által, a most még a próza, az élet prózája is általuk nyert kielégítettést; miután a hajón lévők közül senki sem gondolt amaz evangéliumi igazságra, hogy nemcsak szép víddel él az ember, hanem finom pogácsával, kapros bélessel és hidegsülttel is!” (Fővárosi Lapok, 1873)

MÉG EGY TÖRTÉNET A KISFALUDYRÓL

Jókai az egyik Kisfaludy gőzhajós kirándulás során élete „főműve” történetét kapta meg nénikéjétől. Az *arany ember* című regény utószavában az író leírja, hogyan segítette Szűcs Lajosné a regény létrejöttét: „... nagyanyai ágról ismét egy nagy vagyonú családból volt közös eredetünk: a Szűcsökéből. Szűcs Lajosné még a hetvenes években mindenkitől ismert alakja A volt a budapesti társaságnak. Nagy háza volt a Múzeum körúton, villája Balaton-

A Blaha-villa homlokzata (Vörös Ákos felvétele)

Füreden [ma ez a Blaha-villa]: az idény alatt minden este ott lehetett látni a Nemzeti Színházban, szögletpályában. Jótékonyágáról beszélt minden közintézmény. Szép öregasszony volt. Én is kaptam tőle valamit: ennek a regénynek az alapeszméjét. Egy délután összehozott velem a véletlen. Együtt utaztunk át a Kisfaludy gőzösön Balaton-Füredről Siófokig. A feleútban kegyetlen nagy vihar fogta elő a hajót: a veszedelmes Bakony szele egyszerre háborgó tengert alakított a kedves tóból: az utazók férfai, nője mind tengeribetegséget kapott, s menekült a kabinokba. Csak mi ketten: nagynéném és én maradtunk a födélzeten, föl sem véve az egész hajótáncoltató zivatart. – Csak fenntartja mibennünk az erejét az ősi Szűcs vér. – mondá nagynéném, ki maga is Szűcs családból született: nagyanyámnak nővére volt: férje után lett gazdag. S aztán odaültetett maga mellé, s azalatt, amíg a hullám dobálta a hajót, hogy annak az egyik lapátkereke folyvást a levegőben kalimpált, elregélte nekem azt a történetet, ami az »Arany ember« regényemnek a végét képezi, a fiatal özvegy, annak a vőlegénye: a katonatiszt, társalkodónője, a tiszt korábbi kedvese és annak az anyja között, kiket ő mind személyesen ismert. Ez volt az alapeszme, a végkatasztrófa, amihez aztán nekem a megelőző történetet, mely e végzethez elvezet, hozzá kellett építenem, s a szereplő alakokat, helyzeteket mind összeválogatnom: hihetővé tennem. De azok az alakok és helyzetek mind megvoltak valósággal.” (Jókai 1964)

EGY ÚJABB ÁLLOMÁS, A GYÓGY TÉR

Ezen a téren a fürdőhely fő forrásai fakadnak. A város legfontosabb épületei állnak itt, például az Állami Szívkórház, melynek elődjébe, a fürdőházba rendszeresen járt a Jókai házaspár, emiatt nem épült fürdőszoba a nyaralójukba. De itt találhatjuk a régi Anna-bálok helyszínét, a Horváth-házat is.

Fürdőtelep, Gyógy tér, 1860 körül (Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

A HORVÁTH-HÁZ

A ház neve többször megváltozott, de a köztudatban ma is az építtető Szentgyörgyi Horváth család nevét őrzi. Közel száz évig az ő tulajdonukban volt, a füredi Anna-bálok története ehhez a családhoz és ehhez az épülethez kötődik. A hagyomány szerint 1825-ben a ház emeleti nagytermében rendezték meg először a messze földön híres eseményt. (1848-ban már a szomszédos, megnagyobbított Nagyvendéglő báltermében tartották, majd 1880-tól, néhány év kivételével mai helyén, az egykori Kurszalomban.) A legenda szerint az egyik nagy tűzvész pont a bálra készülő konyhában tört ki, mely során leégett a fürdőváros nagy része. Jókai életében az Anna-bálok fontos szerepet játszottak, feleségével és fogadott lányával, Rózával többször is részt vett rajtuk.

TÖRTÉNETEK A FÜREDI SAVANYÚVÍZRŐL

A hungarikumnak tartott szódavizet egy angol úr fedezte fel 1767-ben. Magyarországi gyártását 1826-ban dolgozta ki Jedlik Ányos, aki a balatonfüredi savanyúvizet szeretete volna előállítani mesterségesen, sima víz szénsavas dúsításával. Az ő nevéhez fűződik a szódavíz, azaz a szikvíz nagyüzemi gyártása és elterjesztése. Szorosan ide kapcsolódik egy másik hungarikum, a fröccs feltalálása és története. A reformkori ifjúság a krónika szerint gyakran találkozott Fáy András (1786–1864) ifjú reformer, író, politikus és nemzetgazda fóti szőlőskertjében. Ennek a körnek volt tagja Szemere Bertalan, Vörösmarty Mihály, Jedlik Ányos és természetesen főszereplőnk, Jókai Mór is. Történt, hogy 1842 októberében Fáy szüretre hívta barátait. Jedlik erre az alkalomra magával vitte legújabb találmányát, a szó-

dásüveget, amelyből a szódavizet ki lehetett fröccsenteni. A házigazda és a vendégek nagy ámulatára Jedlik elkészítette a Fáy-birtokon az első fröccsöt, amit németesen spriccernek nevezett el. Vörösmartynak azonban nem tetszett a németes elnevezés, helyette találta ki a fröccs szót. Itt született és ekkor hangzott el Vörösmarty híres verse, a *Fóti dal*, amelyben megénekelte a szódával hígított bort. A többi pedig már történelem.

Milyen megható, hogy a füredi Gyógy térhez több hungarikum is köthető: a szóda, az Anna-bálok és a báli vacsorák során használt étkezészet, a herendi porcelán.

AZ EGYKORI NAGYVENDÉGLŐ, A MAI ANNA GRAND HOTEL

A Gyógy teret északról záró épület homlokzatán az 1786-os évszám olvasható, jelezve, hogy egy része már a 18. században is állt. A főépülettel egybekapcsolt régi Kurszalomban (napjainkban a hotel étterme és díszterme) tartják ma az Anna-bálokat. A Gyógy téri homlokzaton lévő tábla szerint a Nagyvendéglő toldaléképülete késő copf ízlésben 1810 körül, a Blaha utcai szárny 1836-ban klasszicista stílusban épült. Az alapjaiban több mint kétszáz éves épületet a századok alatt sokszor bővítették,

Anna Grand Hotel főbejárata
(Vörös Ákos felvétele)

A Kurszalón 1921 körül
(Monostory György felvétele – Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

átépítették. A vendéglő közelmúltban kiadott, régi receptekből összeállított szakácskönyve igazi különlegesség.

AZ ANNA KÁVÉZÓ ÉS A KÁVÉSZERTARTÁSOK A JÓKAI CSALÁDBAN

A régi Grand Hotel mellett álló – ma már szervesen hozzá tartozó – épület, az Anna kávézó 1848-ban épült, a kor egyik legismertebb pesti kávéháza, a Pilvax mintájára. Ide Jókai is betért, naplójában emlékezik meg róla. Ma reformkori receptek alapján is készítenek itt süteményeket, így pl. Jókai kedvencét, ami egy csipkebogyólekvárral készült csoda.

Jókai valószínűleg kávéfőzést fogyasztott, amikor itt járt, hiszen családjában a kávézásnak kiemelt szerepe volt. Erről egyik unokahúga, Váli Mari így emlékezik: „*Füredi nyaralásai-kon Jókaiék gyakorta szertartásszerűen kávéztak. Laborfali Róza kényesen ügyelt még arra is, hogy a kávé mindig friss pörkölésű legyen. Zichy Livia grófnő, aki a közeli Écsy villában lakott, s ki bámulatosan takarékos magyar asszony volt mindenképpen rá akarta beszélni Jókainét, hogy ne minden harmadnap pörköltesse a kávéfőzést, hanem tegyen úgy, mint ő, ki negyedenként egyszer pörköltet kávéfőzést s a három hónapra szánt mennyiség – jól záródó bádogdobozban – olyan aromás marad, mintha a használat órájában pörkölték volna. Róza néni sehogy sem akart ennek a lehetőségnek hitelt adni! Mert ő, az a híres jószágú kávéfőzőhöz lehetőleg mindig friss pörköltet használt s annyira kényes volt a pörkölés eszközeire, hogy legtöbbször maga vesződött azzal.*” (Praznovszky 2006)

Ahhoz, hogy Laborfalvi Róza Balatonfüreden is híresen jó kávéfőzést készített, rendelkezésére állt egy speciális kávéfőző lombik, amely akkoriban igencsak különlegesnek számított. Az ebédlőben, „*a terített asztalon, kis lyukacsos rézállványon állt egy rézlemezekkel átfogott üveglombik (olyan lombik, minőt én eddig csak kedves apám kémiai laboratóriumában láttam) fogantyús és két lyukkal ellátott kis rézfedővel betakarva. Ebből a lombikból pompás aromájú, frissen főtt kávé illata tört elő a fedő két kis nyílásán, betöltve az egész kissé sötétes*

szoba levegőjét” – számolt be Jókaiék masinájáról Váli Mari. Másik unokahúga, Hegedűs Sándorné Jókay Jolán pedig így emlékezett Laborfalvi Rózát a füredi színielőadásokra, melyeken korának leghíresebb színészei és színésznői léptek fel. Az író egy különleges figuráról, Bizay grófról is ír, akinek fő kedvtelése volt a vendégek felhajtása, becserkészése az előadásokra. Ezek helyszíne az egykori Angolparkban (ma Kiserdő) felépített nyári színkör, más néven Aréna volt.

ARÉNA (MA SZÍNHÁZROMOK A KISERDŐBEN)

Jókai rendszeresen kísérte el feleségét, Laborfalvi Rózát a füredi színielőadásokra, melyeken korának leghíresebb színészei és színésznői léptek fel. Az író egy különleges figuráról, Bizay grófról is ír, akinek fő kedvtelése volt a vendégek felhajtása, becserkészése az előadásokra. Ezek helyszíne az egykori Angolparkban (ma Kiserdő) felépített nyári színkör, más néven Aréna volt.

ARÁCS – SZERETETHÁZ (MA SZENT BENEDEK GIMNÁZIUM)

A Kurszalon mögött, a Kiserdő mellett találjuk meg az utat, amely ma Táncsics Mihály nevével viseli és utolsó helyszínünkre, Arácsra visz. Kedves kirándulóhelye volt Jókai Mórnak Arács völgye, a Koloska. A tervezett út felénél, az arácsi, egykori Esterházy családi birtokon, a dombtetőn áll egy különleges épület, mely az író egyik legismertebb regényében is szerepel. Térjünk be Timár Mihály balatoni kastélyába, hiszen *Az arany ember* főszereplője a regény szerint itt élt. Jókai az épületet mint Szeretetházat ismerte meg. Fontos megemlíteni, hogy az írónak volt egy karitatív, segítő oldala is, tevékenyen részt vett a Szeretetház munkájában. 1871-ben a ház igazgatótanácsának tagja volt, Molnár Aladár halála után, 1881 decemberében pedig őt választották az igazgatótanács elnökévé.

Balatonfüred színháza Rudolf Alt litográfiáján
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

Az eredetileg családi nyaralónak készült épületet 1782-ben Széchényi Ferenc építtette. A balatonfüredi Szeretház létrehozója, Molnár Aladár kultuszminisztériumi osztálytanácsos 1870-ben vette meg a villát állami segélyből. Igazgatónak Svájcból hívta meg Wéber Ede pedagógust, aki megtanult magyarul és a gyümölcs- és szőlőművelésben is gyakorlatra tett szert. 1872-ben megnősült, Michelini Laurát vette el, akinek éppen a veszprémi gabonakereskedő apja vásárolta meg később a Jókai-nyaralót.

Az író által ideképzelt főhősnek, a regénybeli „arany ember”-nek, Levetinczy Tímár Mihálynak a Balaton mellett, Füred közelében, az arácsi völgynél, a szőlők között van egy magányosan álló verandás, erkélyes, nyári kastélya, amelyben csak néhányszor járt, amióta megvette. Orvosi javaslatra, lelki betegségének gyógyítására jön ide ősszel, hogy elkerülje az embereket. Sokat sétál, gyönyörködik a tájban, úszik a Balatonban, távcsővel a csillagokat tanulmányozza. Egy alkalommal télen is itt tartózkodik. Ekkor éli át a rianás jelenségét a Balaton jegén, látja a jeges halászatot, megvendégeli a halászokat, a halvásárlókat, s kastélyában találkozik Krisztyán Tóddal, aki később a rianásban leli halálát. Innen indul, hogy új életet kezdjen.

Jelenleg a Pannonhalmi Bencés Főapátság kezelésében lévő egykori kastélyban a Szent Benedek Gimnázium működik. Minden évben több gasztronómiai rendezvény is zajlik itt az Arácsért Alapítvány szervezésében.

A SÉTA VÉGÁLLOMÁSA: ARÁCS, KOLOSKA-VÖLGY

Az egykori Szeretetházat elhagyva, a Lóczy Lajos úton folytatjuk tovább utunkat az erdő, a Koloska-völgy irányába. Fontos kisétálni a Koloska-forráshoz, hiszen kedves piknikező helye volt ez Jókai Mórnak.

„Mozgalmas volt az 1886-os nyár is, amelyet utoljára töltött együtt a Jókai házaspár Füreden.” Marczali Henrik, a neves történész, aki Jókaiék baráti társaságához tartozott, 1886-ban családjával Füreden nyaralt. Visszaemlékezésében Jókaiékkal kapcsolatos emlékeit is felidézte. A nosztori völgybe tett kirándulás és piknik különösen emlékezetes maradt számára, mert ráhárult az előkészítés legnehezebb feladata. „Jókaival ott volt Róza lánya is, de egészen elzárkózva Laborfalvy Róza őrizete alatt. Reám bízta a zár feloldása lehetetlennek látszó művét. Bejelentettem magam és a nagy tragika királynői tartásban fogadott. Egész elfogultan hebegtem el mondókámat, kérve a nagyasszonyt, vegyen részt a mulatságban Róza asszonnyal. Igen kegyes volt: maga ugyan nem jöhet, de Rózát elengedi feleségem gardejá alatt. Általános volt az öröm, a szolgabíró úr szavai szerint Jókai ugrált, mint a bakkecske. Felesleges mondanom, hogy a piknik nagy siker volt, ahogy máskor is.” (Marczali 1929)

JÓKAI ÉS A BABLEVES TÖRTÉNETE

A Koloska-völgyben kerül évtizedek óta megrendezése az író nevét viselő bablevesfőző verseny. Idén 22. alkalommal kerül rá sor, melyet hagyományosan Jókaira emlékezve, május elején szerveznek. Közismert és sokszor leírt (csak nem igaz), hogy kedvence volt a malacköröm babbal főzve. Kapott ez az étel Jókaitól mesés elnevezést: görög olvasó angyalbakancssal.

Jókai ma rá sem ismerne a róla elnevezett bablevesre. „Füstölt köröm babba főzve, ő ezt szerette. Nem tett abba Laborfalvi Róza se zöldséget, se csipetkét, de főként nem csülköt – lóbab, sűrű rántás, kocsonyássá főtt malacláb adta az ízét. Ahogy a Kőszívű ember fiai című regényében leírta. Külön érdekesség, hogy Jókaynak nem a levest, hanem a babot nevezték,

amely a Jókay kertből származott, mely apró volt, fehér és gömbölyű” – ahogy Jókay Jolán le is írta. (Praznovszky 2006)

VÉGEZETŰL A CSATTANÓ

Valójában egy izgalmas gasztronómiai kérdésnek köszönhető Jókai hivatásválasztása is. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a fehér asztal kellemességeinek köszönhetette azt, hogy erre vonatkozó tanulmányai ellenére nem lett ügyvéd. *„Történt, hogy Jókai fiatalkorában a jó nevű Nagy Komló vendéglő tulajdonosa kárpótlási pert indított a bérlője ellen, aki kocsmáros volt. A tulajdonos serfőzéssel foglalkozott és azzal vádolta bérlőjét, hogy édes ételeket ad a vendégeknek. Arra inkább bort kívánnak, mint sört. Így a tulajdonos gyártmánya nem fogy eléggé. Jókai lett a kocsmáros ügyvédje. Megesketett hat jurátust és tíz iparos legényt, hogy az édes ételre inkább sör kívánczik innivalóul. A tulajdonos ügyvédje pedig megesketett tizenkét jurátust és húsz mesterlegényt arra, hogy az édes ételtől borra szomjazik az ember. Persze, hogy mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert, mind arra, hogy ki ihatnék bort, tanút annyit lehetett kapni, ahány seres és boros pohár van a világon – írta Jókai. [...] Az első bíróság úgy döntött, hogy édesre bort kell inni. Veszített tehát a kezdő ügyvéd, de fellebbezett. A királyi tábla az Ő vélekedésének adott igazat. Az ellenfél is fellebbezett. Az akkori legfelsőbb bírósághoz, a hétszemélyes királyi tábla elé került az ügy. Jókai megharagudott. »Nem bánom, igyatok sert, akár bort, én jóllaktam, nem veszekedem tovább. És soha többet engem a magisztrátus nem látott. Elhatároztam, író leszek és semmi más.«” (Draveczky 1999) Milyen jól tette...*

Krúdy Gyula alakja megkerülhetetlen, ha az irodalom és a gasztronómia kapcsolatát nézzük. De Jókai regényeit olvasva elmondható, hogy ugyancsak fontos elem nála a konyhaművészet és az étkezések bemutatása. A nagy mesemondó műveiben egymást érik az áldomások, farsangi lakomák, szüreti multságok. Sokszor idézik ma is gasztronómiával kapcsolatos adomáit, például a *Felfordult világ* című regényéből azt, hogy *„aki leves után vizet iszik, attól nem lehet tanácsot kérni. De, aki leves után 40 csepp bort iszik, az, ha 70 évig naponta gyakorolja, öreg lesz.”* Ha nem hisszük, járjunk utána, talán a legjobb, ha Balatonfüreden.

Fülöp Júlia

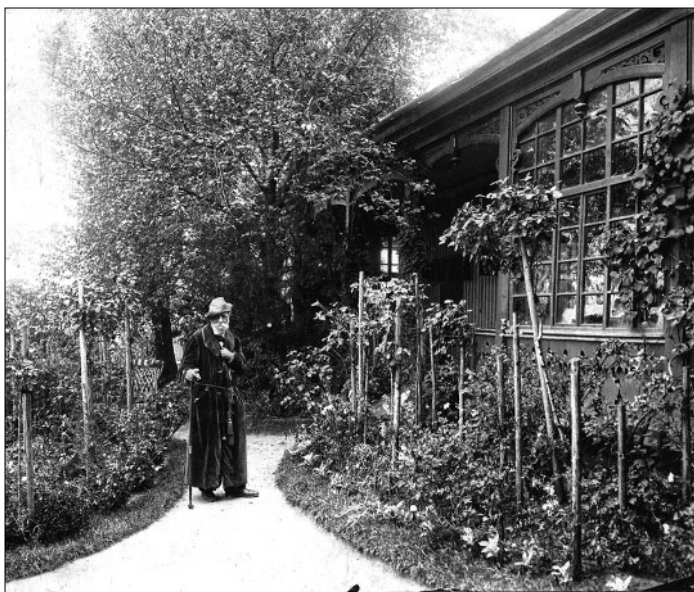
Felhasznált irodalom:

Ács Anna: „Minden tál étel egy szerelmi vallomás”. Jókaiék háztartása Balatonfüreden. In: Múzeumi Diárium. Veszprém, 1988. 23–26.; Draveczky Balázs: Történetek terített asztalokról és környékükről. Budapest, 1999. 88–91.; Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai: Jókai és Laborfalvi Róza, Budapest, 1927.; Balatoni kirándulás. (B. Füred) Fővárosi Lapok, 10 évf. 1873. aug. 28. 197. sz. 856–857.; Jalsovics Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei 2008.; Jókai Mór: Az arany ember, Budapest, 1964.; Jókay Jolán: Móric bácsi-val Füreden. Szerk. Praznovszky Mihály. Balatonfüred, 2007.; Marczali Henrik: Emlékeim 9., 1929.; Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Budapest, 1982. 263–277.; Némethné Rácz Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, házak, történetek. Balatonfüred, 2019. 36–222.; Praznovszky Mihály: Jókai Mórnál, a füredi uradalomban. Balatonfüred, 2006.; Uő.: Jókai Mór, Kakas Márton Füreden. Balatonfüred, 2005.; Uő.: Jókai Mór, Bölcsesség és bohóság. Balatonfüred, 2004.; Vinkó József: Szellem a fazékból. Gasztrotörténetek. Budapest, 2014. 64.; Uő.: Szellem a fazékból II. Írói fogások. Budapest, 2023. 71–85.

Jókai rózsái a füredi Anna bálokon

Jókai és a rózsák. Az író neve már életében összefonódott e „*drága szép virág*”-gal, de különösen röviddel halála után, a 20. század első évtizedében. Színes képes levelezőlapok jelentek meg róla, tovább formálva Jókai mítoszáát. Az író rózsával a kezében ábrázolták, lábához nimfák szórták a rózsát, illetve rózsakoszorút fontak köré. Ezek a képeslapok – nem véletlenül – főleg a nők körében voltak igazán népszerűek. Jókai a „*nemzet nagy mesélője*” megnevezés mellé a hódolat jeleként megkapta a „*jó kertész*” majd a „*fülemülék atyja*” és a „*rózsák atyja*” titulust is. Fogadott lánya, Feszty Árpádné Jókai Róza memoárjában a „*Fülemülék Apja*” és a „*Rózsák Apja*” megnevezéseket olvashatjuk az íróról.

A szenvedélyes kertész a kor fotográfusai szívesen fényképezték kertjében, kedves rózsái között. A felvételek a sváb-hegyi birtokán készültek, jobbra az idős író örököltette meg a maga teremtetten, szinte édeni környezetében. Sajnálhatjuk, hogy ilyen témájú füredi fotóról nincs tudomásunk. Létezését azonban nem zárhatjuk ki. Lengyel Samu, a fürdőtelep, azaz Savanyúvíz neves fotográfusa felvételt készített Jókai frissen elkészült füredi villájáról, miért ne állította volna néhány év múltán masinája elé az író a rózsáktól pompázó kertjében?

Jókai a rózsái között. Budapest, 1898. október 2.
(E. Csorba Csilla 1981. 200.)¹

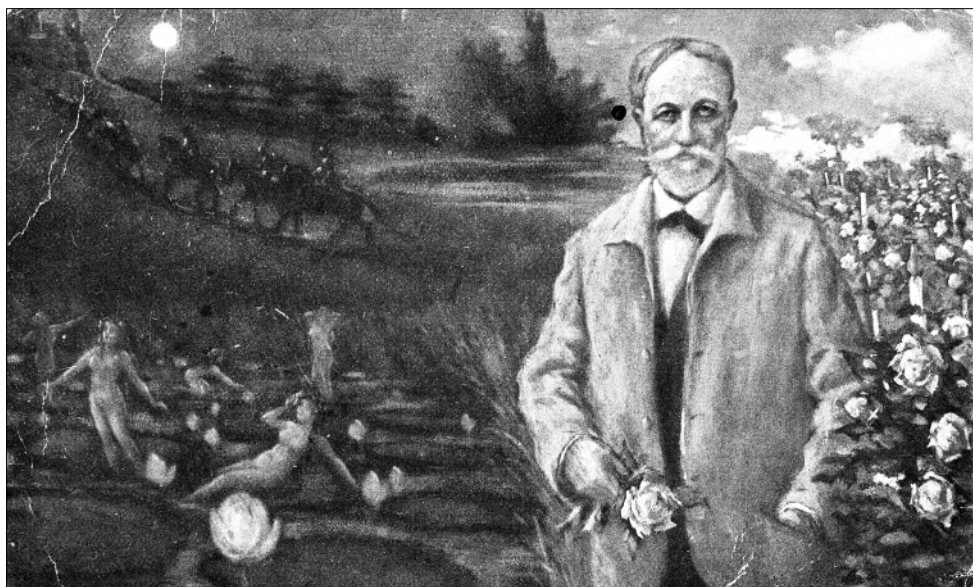
A FÜREDI VILLATULAJDONOS ÉS KERTÉSZ

A híres fürdőhely nyári vendégeit elkápráztatta Jókai füredi kertje. A „*szerencsés kezű kertész*” – jellemezte a virágai és gyümölcsfái között munkálkodó író a hajdani pápai diáktárs, az újságíróként hírnevet szerzett Roboz István. Jókai valóban szerencsés kézzel, a Sváb-hegyen szerzett tapasztalatait felhasználva csodát tett a savanyúvízi telken. Termővé varázsolta a kübörcöt, azt a sziklás, köves telket, ahol a barát Eötvös Károly leírása szerint egy talpalatnyi termőföld sem volt. „*A kertnek való földet virágcserépben kellett tartani,*

1 Köszönöm Tóth-Bencze Tamásnak, a balatonfüredi Lipták Gábor Városi Könyvtár helyismereti könyvtárosának a képek kiválasztásában nyújtott segítségét.

máskülönben megette a kavics” – fogalmazott enyhe túlzással. Írónkat sógora, a Savanyúvízen villát építő fürdőorvos, Huray István is óva intette a „kis sivatag” megvásárlásától. Mikszáth Kálmán így rekonstruálta szavait: *„De hiszen természetlen, a bogács sem nő meg rajta!”*. Jókai viszont lelkendezve a következőt válaszolta: *„Éppen az a szép benne, az a nagy élvezet, mikor a földet kényszerítjük, hogy teremjen.”* Hiszen ezt tette korábban a Sváb-hegyen is, az elhanyagolt kőbánya silány talaját tette termővé, majorgazdaságot hozott létre, édenkertet varázsolt. Így, minden ellenérv dacára 1867. július 27-én vette meg a 410 négyszögölnyi birtokot (az író és felesége egyenlő részben lettek tulajdonosok). A telek nem volt pusztá, romos ház állt rajta. Jókai a szerződés megkötése után egy csokor viraggal tért vissza fővárosi otthonába. *„Ezt a csomó vasvirágot már a mi telkünkről hoztam neked, koszorút csinálhatsz belőle szegény urad arcképére”* – e szavakkal adta át az éppen náluk tartózkodó unokahúgának, a fiatalon megözvegyült Peti Józsefné Váli Marinak.

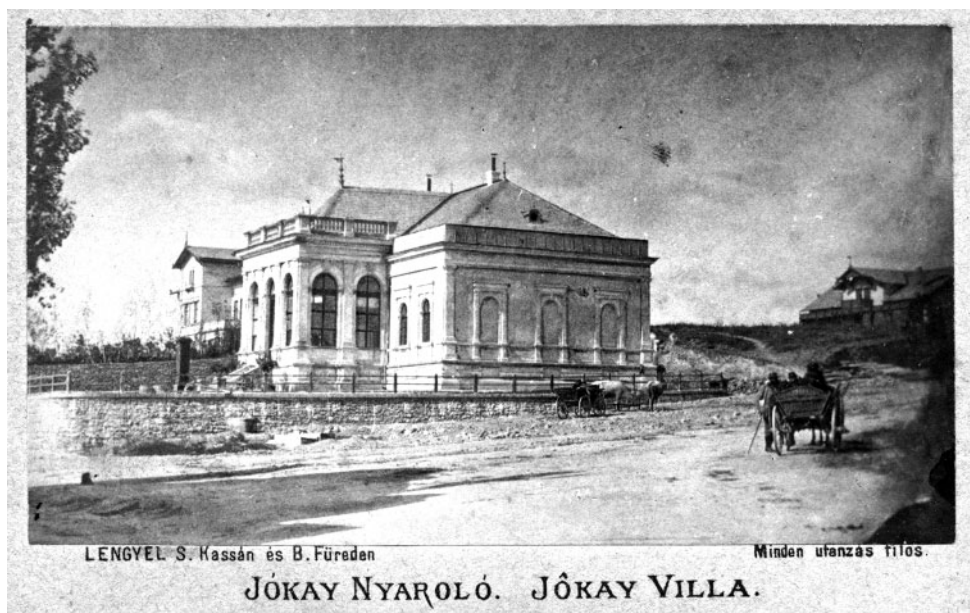
Jókai a fürdőtelepi templommal, a Kerek-templommal átellenben fekvő, a fürdőhely jötevéjéről, dr. Kruesz Krizosztom Jánosról elnevezett János dombon fekvő telkén 1870-ben nyaralót építtetett. A pesti divatot követve kora eklektikus stílusban készült villát a Balaton partjától csupán egy dűlőút választotta el, páratlan panoráma nyílt onnan a tóra és Jalsovics Aladár, az első modern füredi útikalauz írója szerint *„a somogyi és a tihanyi hegységre”*. Az író talán már telekvásárlásakor ennek a látványnak a nagyszerűsége ragadta meg. 1871 nyarán költözhetek be, (bár az épület homlokzatán elhelyezett emléktáblán az 1870-es évszám olvasható, viszont tudjuk, ekkor még nem volt teljesen kész, hiányzott a kő-és vaskerítés, a bástyafal, a díszkert is váratott magára). Jókai az erősen emelkedő domboldalon két szintet hozatott létre. Az alsóra építtette a nyaralót, a felsőre a szőlőt és a gyümölcsöst. A kettőt egymástól 25 méter hosszú, 4 méter magas bástyafallal választotta el, hogy megakadályozza a domboldal csúszását. Teraszáról 14 fokú lépcsőzet vezetett le a főbejárat előtti virágoskertbe. Jókai szorgos kerti munkájával néhány év alatt valóságos kis paradicsom formálódott a nyaraló körül.

Jókai Mór a rózsái között (Képeslap, 1925 – Magyar Rotophoto)

Hihetjük, leendő kertjéről álmodozott, amikor a villa telekkönyvi bejegyzésének évében, 1871 telén, Mikszáth szerint „villabeli magányában” (Huray doktor lánya, Anna visszaemlékezését elfogadva viszont az ő házukban, mivel Jókaiék nyaralójában nem volt fűtés) megírta Az arany ember című regényét a Senki szigetével. A főhős, Tímár Mihály számára már első szigeti útján megigéző az elé táruló táj: „Amit maga előtt látott, az a paradicsom volt. Egy rendezett kert, valami öt-hat holdra terjedő, nem sorba, de szabályos csoportokba ültetett gyümölcsfákkal, amiknek ágait földig húzza édes terhük.” Későbbi szigeti látogatásán beszélt Noéminek a rózsákról, elmondta neki, amit utazásai során tapasztalt róluk, „tanulságos dolgokat, amikre Noémi nagyon figyelt, s amikért Timárt még magasabbra kezdte becsülni”. Teréza asszony és lánya, Noémi házáat Jókai valósággal lefestette e mondatokkal: „A kis lak lángban áll; de nem tűzlángban, hanem rózsalángban; felfutó rózsza borítja egész tetejéig, s körülötte két holdnyi területen csupa rózsza minden. Ezernyi bokor, öles fa, gúla, sövény, lugas, csupa rózsából. Liget az, berek, labyrinth, rózsafákból, miknek pompája elvakít, s már messziről terjed üdítő illatárja, mint egy túlvilági légkör.” Timárt elbűvölték a rózsák: „Egyik bimbó a másik után nyílt a fehér rózsatőn. Timár egész nap azt tette, hogy a rózsabimbók kifejlését és kinyílását figyelte.” Noémi rózsalevélagýról ábrándozott, viszont a rózsza inkább a megélhetést nyújtotta számukra az ínséges időkben. „Ez a drága szép virág, ami maga elég arra, hogy az emberrel a világot megszerettesse. Aztán nemcsak gyönyörűséget ád, hanem kenyeret is” – olvashatjuk az 1872-ben előbb hírlapi folytatásokban, majd könyv alakban megjelent Jókai-regényben. A sziget asszonyai az „életadó virágból” rózsavizet főztek, amiért ínséges időkben búzát kaptak.

Jókai füredi kertjében tudomásunk szerint nem főzött rózsavizet, bár Timár Mihály módjára talán ehhez is értett. Mindenesetre szinte szakértői tudással le tudta írni ezt a folyamatot gyorsan népszerűvé vált művében. Füreden először a földet kellett kényszeri-

Jókai Mór nyaralója 1872-ben
(Lengyel Samu felvétele – Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred)

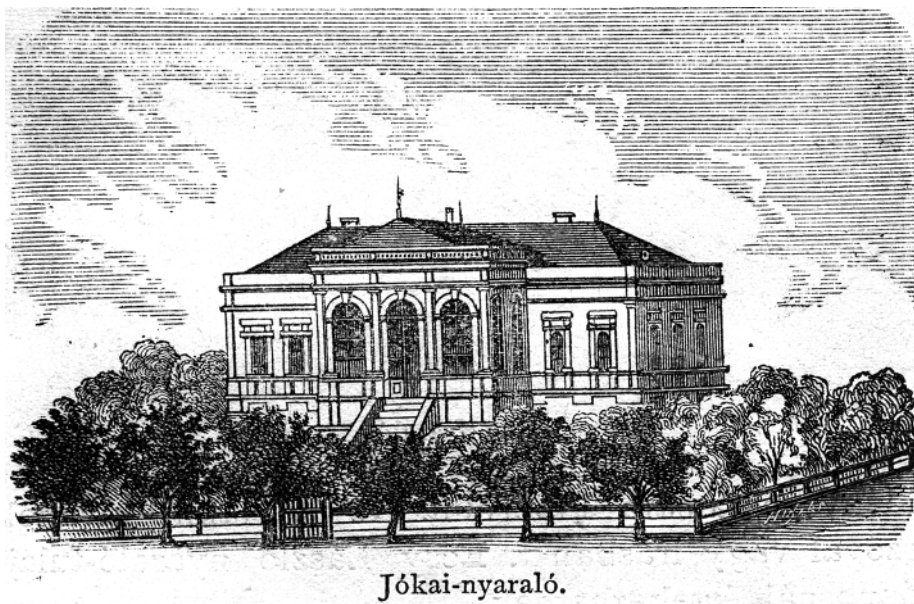
tenie, hogy teremjen. S valóban kényszerítette, termővé tette, mert az író számára a kert egyszerre kínálta a teremtés és a szemlélődés lehetőségét. Sikeres íróként, kedvelt közszereplőként a kert engedte, hogy ideig-óráig kiléphessen a nyilvánosságból, alkotó személyiségét szabadon kiteljesítse. Önmagában teljes magánvilágot teremthetett saját birtokával, kertjével mind Svábhegyen, mind Füreden. Jókai 1883-ban a *Negyven év visszhangja* című önéletrajzi írásában így vallott: „A szabad természet volt az én sokatírásomnak legfőbb, legmélyebb titka.” Fesztyné emlékezete szerint „kertjében együtt élt minden virággal, együtt dalolt minden madárral s a legszebb pille sem szállt könnyebben, mint az ő fantáziája”.

Balatonfüredi fürdőtelepi nyaralójának előkertje virágoktól díszlett, a virágágynakat kavicsozott út körítette. Kút állt itt, annak vízával locsoltak a nyári hajnalokon, estéken. „Engesztelő árnyék”-ként szomorúfüzek borultak rá, kellemes látványul a kert vendégeinek. A villa déli oldalán a teraszt az égető napsütéstől pipa alakú virágokat hozó, nagy levelű kúszócserje védte. A telek északi részén nagy munkával három teraszt alakítottak ki. Jókai a dombot „levágatta” és felhasználta a további munkálatoknál előkerült sziklatömböket is. „Egy kicsit olyan ez, mint a Semiramis függőkertje” – mondta vendégeinek, akik e jellemzéssel terjesztették hírét az író kertjének. A felső teraszra 1886-ban vincellér-, illetve cselédházat építtetett, amit az utókor kis Jókai-ként emlegetett. Azonban sem vincellért, sem cselédet nem költöztetett bele, inkább ő használta műteremként, hogy kedvenc hobbijának, a fafaragásnak élhessen. S oda vonult vissza gyakorolni a müncheni festőiskola szüneteiben a fogadott lánya, Jókai Róza. Vakációbeli tanárául maga Jókai szegődött, aki szívesen igazította ki saját ecsetvonásaival Róza műveit. A középső teraszra ritka fajú szőlőket, törpe gyümölcsfákat ültettek. A fák alakítgatását szigorúan az író végezte. Az alsó szintet fügebokrok, francia barackfák és másfajta törpe gyümölcsfák borították. Jókai és felesége, Laborfalvi Róza szívesen kínálták vendégeiket a kertjükben termő gyümölcsökkel. Amikor 1874-ben Ottó Janke, Jókai műveinek német kiadója meglátogatta őket fürdőhelyi nyaralójukban, a Laborfalvi Róza által a vendég tiszteletére főzött pompás ebédet a kertjükből származó, vékában felszolgált szebbnél szebb gyümölcsök zárták. Jókai sokféle svábhegyi fügéjénél többre, sőt a legjobbnak tartotta balatonfüredi fügéjét, amelynek kifejlett gyümölcse mézédese, zamatos volt, versenyezhetett a szmyrnai szultánfügével. Ezek számára külön, két méter magasságú kőfalat emeltetett, hogy az átfülve egész éjjel tartja meleggel a fügefát. Felesége ízletes lekvárt főzött belőle, a feleslegnek darabja pedig a közeli fürdőtelepi piacon 30-tól 50 krajcárig kelt el.

Az író, aki „együtt dalolt minden madárral”, a kertben fészkelő rigókról külön gondoskodott. Különböző szerkesztői, politikusi és egyéb kötelezettségei gyakran szőlítették a fővárosba, onnan visszatérve hangyatojást vitt nekik kedvelt eleségül.

A FÜREDI RÓZSÁK APJA

Virágokat, különösen rózsát nem kellett hoznia a sváb-hegyi kertjéből felesége és a villában gyakran nyaraló nőrokonok megörvendeztetésére. A füredi előkertben ugyanis sokféle virág pompázott, többek között dupla petúnia, muskátli, tulipán, amit Csobánc várából hozott, ahová a hagyomány szerint még a török telepítette. S a kavicsos utak mentén hárs, juhar, kőris, cserjék, boróka, tuja és tűlevelűek, köztük két nagy császárfák állt hatalmas levelekkel. Ám az előkert igazi díszai a rózsabokrok voltak. „A rózsák dúsan nyíltak keze alatt, a gyümölcs zamatos volt” – emlékezett Fesztyné. „Füreden barátságos, ízléses fehér villa, óriási ablakokkal. Rózsák hajolnak be az ablakon. Mindennap bemutatják szép új ruhájukat” – idézzük ismét Jókai fogadott lányát. A rózsák látványa elragadtató mon-

Jókai-nyaraló.

Jókai Mór villája 1878-ban (Jalsovics Aladár 1878)

datokra készítette Roboz Istvánt is: „Szín pompájukkal meglepik a legkiválóbb műértőt is. Midőn az esti órákban a rózsák közé lépsz, mintha Luef illatos üvegcséi közt volnál; itt-ott lehullott viráglevelek mint keleti szőnyeg borítják a földszínét, az anya keblére estek meghalni!” A villa nyugati oldalának kőfalát lugasszerűen fehér rózsza, Roboz István szerint Belle Baltimore takarta. Virágzása idején „nyíló tavaszba” öltöztette a házoldalt. Az újságíró feljegyezte a többi rózsaféle nevét is: Marechal Niel, Senateur Wusse, Empereur Marocco, Capitein Cristü, La France, Malmaison, Villiám Wod, Reine de la Reine. Köztudottnak gondolta, hogy ezek mind Jókai szemzései és oltásai voltak. Jalsovics Aladár 1878-ban így írt: „Kiválóan meglepők a szebbnél szebb rózsák, különösen a thearózsák. Ezeket, valamint a többi gyümölcsfákat is jeles regényírónk a villa tulajdonosa gondolzza.” Az emlékezet megőrizte, hogy egy plébános rendszerint Jókaitól kért tearózsát elhalt gazdaasszonya sírjára.

Jókait Füreden napi első útja rendszerint virágai, lugasai, gyümölcsfái közé vitte. Szokása szerint reggel korán kelt és írás közben is gyakorta pihent meg kertjében. „Midőn a tinta-méh beleunt íróasztalánál a mézcsinálásba, akkor kimegy fái, virágai közé s örömmel tölti köztük idejét; öntöz, nyes, ültet, ott, hogy ne csak betűk, hanem virágokban is örökítve legyen neve” – jegyezte le Roboz István. Jókai alkonyat felé ismét a villa körüli kertjébe vonult vissza. „A szellő odahozta egy-egy búgó-zúgó csobbanását a Balatonnak, egy-egy foszlányát a cigányzenének, – a rózsák illatoztak a Rózsák Apjának – és ő mesélt” – idézte a füredi idillt Fesztyné. Az egész napi munka után annyi szórakozást talált szőlői, gyümölcsfái, rózsái ápolásában, hogy csak ritkán mozdult ki nyaralójából. Roboz egyszer a délutáni órákban látogatta meg. Jókai éppen a rózsafáit öntöztette, „melyek másodvirágzásban voltak s a színpompa és illatárban úgy úszott a szép stílu villa, mint tündérmesékben a kis királyfi aranypalotája”. Esténként az előkert fehérre festett padjain és kerti székein élvezte a hörgurutját gyógyító balatoni levegőt családja és vendégei társaságában.

Legfeljebb a Gyönyörde (a Balatonra nyíló, a Kúrszalón szomszédságában levő terasz) alatti kávéházba látogatott el, ahol füredi és főleg Pestről érkezett barátai társaságát élvezte.

Tábori Kornél jegyezte fel az egyik ilyen, az író társaságbeli viselkedésére igazán jellemző esetet, amikor Csemegi Károly készülő jogi kódexéről beszélt hosszasan, majd kikérte Jókai véleményét. Rögtön kiderült, az író gondolatban messze járt, legújabb regényének fonalát szötte.

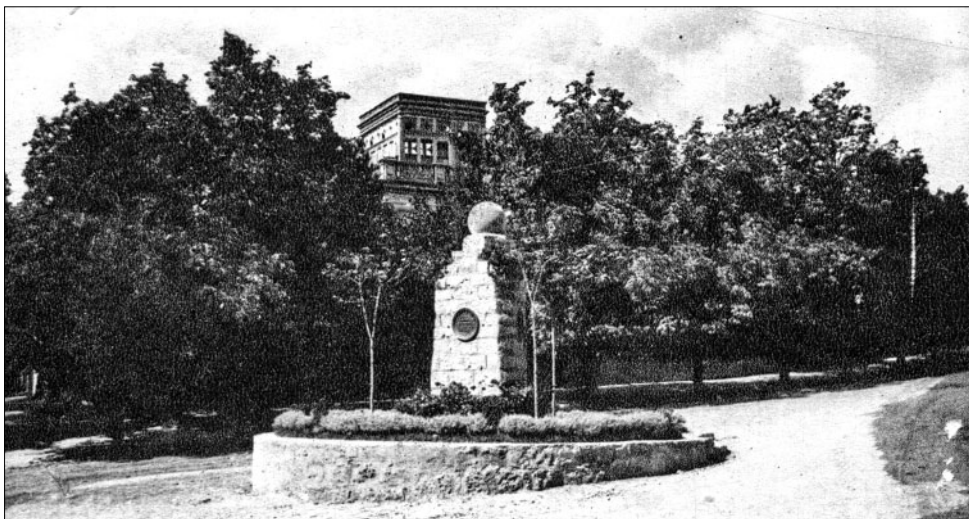
RÓZSÁI AZ ANNA-BÁLOKON

Bár a hagyomány úgy tartja, Jókai egy alkalommal részt vett a balatoni fürdőélet ünnepén, az Anna-bálon, ennek hitelessége azonban megkérdőjelezhető. Viszont személye – különleges módon – mégis köthető a nevezetes eseményhez, amelyről Jalsovics Aladár, a tudós pap útikalauzában ekként írt: *„A mulatságok fő és góczpontja a füredi híres Annabál, melynek közeledte nem egy ifjú szívet hoz gyorsabb dobogásba.”* Laborfalvi Róza unokája, Jókai fogadott lánya, a családban kis Rózának nevezett ifjú hölgy 1880-ban már a bál nézője kívánt lenni. A bál rendkívüli díszűnek ígérkezett, az újonnan felépült nagy gyógyteremben, azaz a Kúrszalomban tartották. *„A terembe vörös bársony pamlagok vannak elhelyezve, számos nagy tükör díszíti, az ajtók s ablakoknál drága függönyök alkalmazzák”* – adta hírül a *Zalai Közlöny*. A Kúrszalomban karzatán pompás hely kínálkozott a bál nézőinek. A bálra meghívták Jókai bátyjának, Károlynak a leányát, Etelkát és fivérét, Jókay Móricot, az ifjú jogászt, a *„família kirakatba való tagját”*. Jókai így szólt az ifjúhoz: *„neked adom gyerek estére a legszebb rózsza bimbómat frakkod gomblyuk díszéül”*. Fogadott lánya erre nevetve jegyezte meg, hogy *„az egész arany ifjúság a papa rózsáival fog hát ezen a bálon díszlegni! mert már ugyan sokan kértek! Köztük Fenyvessy Feri is, akinek pedig igen szép virág kell!”* Az író válaszáat így örököltette meg a lányokhoz báli kísérőül szegődő Váli Mari emlékezete: *„Persze, hogy igen szépet adok is! De azért a szerelmes kis öcsémnek még is a legszebbet ígérhetem: vagy mi?!”* A „szép” Fenyvessy Feri, az ifjú jogász Eszterházy Pál gróf fiainak, Mórnak és Jenőnek volt jogtanítója Pápán, rendkívül népszerű fiatalember a füredi társaságokban. Jókai szintén kedvelte, járt neki is a rózsája. A Malmaison rózsák első szálját unokahúgának, Jókai Etelkának (Etulinak) szakította le, amikor a fiatal lány élete első Anna-bálijába indult. Erről emlékezett meg, amikor az újságíró, Tábori Kornél azt kérdezte tőle, melyik művét tartja a legkülönbnek. Jókai válasza nehezen született meg, végül így szólt: *„A legszebb alkotásom, amiről szólni érdemes, a Malmaison-rózsza volt, amit a köves füredi kertemben produkáltam. Szép volt még a halála is: Etelka hugocskám hajában hervadt el, amikor az első Anna-bálra megkapta.”*

RÓZSÁI – EMLÉKMŰVE TALAPZATÁN

Ezt a rózsát emlegette Ihász Lajosné Jókai Etelka az író születésének centenáriuma könyvet összeállító Tábori Kornélnek a füredi Jókai-villában. És megmutatta a nevezetes rózsatövet, ami ugyan már kiszáradt, de az asszony nem engedte kivenni a hozzá fűződő emlékei miatt.

Jókai a füredi villát felesége halála után, 1889-ben eladta egy nyugalomba vonult veszprémi gabonakereskedőnek, Michelini Jánosnak. Tőle vásárolta vissza 1908 szeptemberében az író bátyjának unokája, Jókay Ihász Miklós Móric. A villában gyakran nyaraló Ihász Lajosné Jókai Etelka családjá segítségével ismét gondozta a kertet. Ott újra kavicsozott utak kanyarogtak virágzó díszbokrokkal, a kert felében rózsák illatoztak, az épület déli oldalánál barackfák, fügék ontották termésüket. De Jókai rózsái többé már nem díszítették az ifjú hölgyek frizuráját és a fiatal urak frakkját a füredi Anna-bálokon. Az efféle báli

A Jókai- emlékmű Balatonfüreden, 1932 (Fortepan/Monostory György)

dísz kiment a divatból s talán Jókai báli emlékezete is elhalványult. Ihász Lajosné a nyári délutánokon rózsát szedett kis kosarába a Jókai-villa kertjéből. Rokon gyerekek kísérték a rózsaszálakkal a közelben levő, a Jókai centenárium évében, 1925-ben felállított emlékoszlophoz. A Kerek-templom melletti obeliszket három bronzplakett díszítette. A művész, Sinkó András ezek egyikén Jókai portréját mintázta meg. Ennek talapzatára helyezték szertartásosan az író kedvelt virágait. Az emlékoszlopot – közlekedési okokra hivatkozva – 1961-ben elbontották. A lokálpatrióta fürediek azonban 2006-ban újra visszaállították és felavatták. Emlékünnepeken, így a hagyományossá vált Jókai Napokon a koszorúk mellett rózsaszálakat is elhelyeznek az obeliszknél. Mint egykor tette azt Ihász Lajosné Jókai Etelka, aki első füredi Anna-bájlára nagybátyjától, Jókai Mórtól kapott rózsaszálát füredi villája kertjéből.

Ács Anna

Felhasznált irodalom:

Ács Anna: Jókai és Balatonfüred. Veszprém, 1988.; *Uő.*: Jókay Etelka, a balatoni nagyszony emlékezete. In: Füredi História, 2004. 9. sz. 2–4.; *E. Csorba Csilla*: Fototéka: Jókai Mór. Budapest, 1981.; *Elek Miklós*: A Jókai emlékoszlop története, sorsa és jövője. In: Az emlékörzés szolgálatában. Tanulmányok Bándi László 70. születésnapjára. Szerk. Csizsár Miklós. Veszprém, 2012. 32–34.; *Eötvös Károly*: Balatoni utazás. I. Budapest, 1982.; *Fesztty Árpádné Jókai Róza*: Akik elmentek. Budapest, 1923.; *Jalovics Aladár*: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei. Budapest, 1878.; *Jókai Mór*: Az arany ember. Budapest, 2019. *Uő.*: Negyven év visszhangja. Budapest, 1883.; *Uő.*: Kertészgazdászati jegyzetek. Budapest, 1896.; *Mikszáth Kálmán*: Jókai Mór élete és kora. Budapest, 1907.; *Némethné Rácz Lídia*: Balatonfüred nevezetes épületei. Balatonfüred, 2008.; *Praznovszky Mihály*: Mesés Füred. Balatonfüred, 2014.; *Roboz István*: Látogatásom Jókai Mórnál Balatonfüreden. In: Balaton, 1914. 121–123.; *Takáts Sándor*: Jókai, a jó kertész. In: Hangok a múltból. Budapest, 1930.(380–383); *Tábori Kornél*: Jókai regénye. Budapest, 1925.; *Váli Mari*: Emlékeim Jókai Mórról. Budapest, 1955.

A magyar ősvallás képe Jókai Mór *Bálványosvár* című regényében

Jókai Mór számos műve érint vallási kérdéseket, ám a különféle vallási közösségek életének és rítusainak bemutatása többnyire csupán színes háttérteret fest a hősök mögé, a *Bálványosvár* című regény ugyanakkor kifejezetten vallási kérdésekkel foglalkozik.¹

A 13. század első felében játszódó *Bálványosvár* megírását komoly tanulmányok előzték meg, melyekre jegyzeteiben az író maga is hivatkozik.² „Jókait foglalkoztatták az 1850-es években fellendült őstörténeti kutatások, több művét is ennek a témának szentelte, ilyen a *Bálványosvár*.³ A mű földrajzi, növény- és állattani háttérének, a választott székhelyföldi színhely történelmi eseményeinek, regéinek forrásául elsősorban Orbán Balázs híres munkája: *A Székelyföld leírása* szolgált.⁴ Az ősi vallási szokások, rítusok, szertartások leírásában pedig Ipolyi Arnold nagyszabású műve, a *Magyar mythologia* nyújtott bőséges információt.⁵ Ez utóbbi forrás jelentőségéről ezt írja Jókai Mór: „Mi szerepet játszottak pogány elődeink népeletében a hazába vezérlő turul, a fehér szarvas, [...] a tündérek, törpék; az álomlátások, hősök, a négy elem tisztelete? Mindezeket gazdag adatbőséggel fejtegeti Ipolyi Mythologiája, melynek [...] legalaposabb kútforrása [...] a néphagyomány, miután e tárgyról az írott betű nagyon kevés.”⁶

Jókai maga is tanulmányozott történeti forrásokat, krónikákat, és Háromszékben járva, személyesen gyűjtött regéket, mondákat, melyek többnyire megerősítették a fent jelzett forrásokban olvasottakat.

Szépírótól szokatlan alázattal és filológiai alaposággal utal jegyzeteiben egy-egy motívum, nyelvi adat, szokás leírásának általa ismert forrására.⁷

Orbán Balázs ezt írja *A Székelyföld leírása* című művének Bálványos váráról szóló fejezetében: „Minden régi, főleg a történet előtti korba felható romnak vagy dolognak eredetét bajos meghatározni; hol a történelem szövétnéke nem világít, ott a titokszerűség homálya dereng, ott a csudás, tündéres rege képe tűnik fel, mely csak homályos vázlatokban mutatja fel az ezredévek eseményeit. Így a Bálványosról szóló első adataink is ily homályos regék, ily elmosódó képek, melyek azonban néha parabolás igazságokat rejtegetnek; azért én azokat itt is, mint mindenütt figyelmesen és szorgalmasan egybegyűjteni igyekeztem, mert azokban az elleplezett történelmi vonatkozások mellett igen gyakran a leggyönyörűbb, a legmeglepőbb költőiséget, a nép eszmemenetének legszebb jelentkezését találhatni. Iszapba tévedt drágakövek azok a legtöbb esetben, melyek csak szakértő kezek csiszolására várnak, hogy belértéküket és ragyogványukat visszanyerjék. A felkeresést elvállaltam tehát én, míg a csiszolást másra bízom.”⁸

1 Vö. Margócsy István: Bálványosvár – avagy Jókai és a vallás, *Tiszatáj*, évf. 2014, szám? 62. http://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/22119/1/tiszataj_2014_005_062-074.pdf

2 Jókai Mór: Bálványosvár. Budapest, 1964. 221–228.

3 Adamikné Jászó Anna: Jókai időszerűsége, *Könyv és nevelés*, XVII. évf. 2015/2. https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/jokai_idoszerusege

4 Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Pest, 1868. In: <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/>

5 Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*, Pest, Heckenast, 1854.

6 Jókai Mór: *A magyar nemzet története regényes rajzokban. Az ősi vallás*. <https://mek.oszkhu/00800/00840/html/jokai11.htm>

7 Jókai Mór: Bálványosvár. 221–228.

8 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. (Háromszék, XIV. fejezet)

Néhány évvel később, 1883-ban maga Jókai Mór csiszolja nagy gonddal és ihletettséggel az Orbán Balázs által lejegyzetteket.

RITUÁLIS ÉS SZAKRÁLIS ALKALMAK BEMUTATÁSA A BÁLVÁNYOSVÁR CÍMŰ REGÉNYBEN

A regényben alapvetően két vallás: a magyar ősvallás és a korai kereszténység szokásait, rítusait ismerhetjük meg.

Üdvözlés és eskü

A regény tele van különféle rítusok, szertartások szemléletes leírásával. Időrendben haladva, az első a székely Mike Sára úrasszony és Kuthen kun vezér kölcsönös üdvözlése és esküvése. „A kun vezér levette a válláról a kürtjét, s megmerítve azt a sáncárok vizében, felvetette a vizet az ég felé, azután a görbe késével egy marok füvet vágott le, azt is a feje fölé szórta; harmadszor pedig egy marok porondot vett föl, s azt a tenyerén fölemelve, szerzetét hagyta a szétnyílt ujjai közt omlani. A vándor népeknél ez volt a bizonyossága, hogy békés szándékkal jönnek, nem kívánnak se vizet, se mezőt, se földet elfoglalni.”⁹ Viszonzásképpen a székelyek sót, bort és tüzet hoztak Kuthen vezér elé.

Az esküvé is különbözőképpen zajlott. Mike Sára úrasszony esperese jelenlétében, harangzó mellett tett esküt, „bal kezét a feszületre tevén, jobbát felemelte az ég felé.”¹⁰

Kuthen vezér pedig a négy éltetőre, esküszik: „[...] esküszöm a négy éltetőre, hogy ami szövetséget ma a székely nemzettel kötöttem, azt mindenben megtartom, amíg a Székelyföldön járok: ha e szövetséget megszegném, föld elnyeljen, hegy betemessen, víz elborítson, tűz megemésszen, ég rám szakadjon; magam és egész nemzetem fegyver miatt elpusztuljunk”.¹¹

Székelyek tanácskozása: a Körültáj

A tanácskozás helyszíne szakrális tér: „Egy kerek domb tetején száz hársfa körbe ültetve, ötszáz éves valamennyi, a távolból olyan, mint egy boltkúpolás szentegyház”.¹²

A teljességet szimbolizáló hely belseje is szimbolikus rendet követ, egy-egy fehér kő jelöli az egyes nemzetségek helyét a tanácsban. „E nyitott boltív bejáratánál van az áldozatkő; egy óriási koloncra egy még roppantabb kőlap fektetve. Benn az élő teremben pedig a boltívvel átellenes félkörben van elhelyezve huszonhárom fehér lapos kő. Ez a huszonhárom székely törzsnek az ülőhelye. Középen a legmagasabb kő a főrabonbán ülőszéke”.¹³

A regényben két tanácskozás is zajlik ezen a szakrális helyen.

„Ötüzoltó, újtűzgyújtó ünnep”¹⁴

„Amidőn az éjszakai csillaghullást az egész vidék népe ébren alvó szemmel lesi kinn a mezőn, s reggel, mikor a Bálványosvár falain megfűjják a horkázók a hosszú kürtöket, siet fel minden nép a körül levő helységekből, a pásztorkunyhókból Bálványos alá. [...] Minden aszszony elhozza magával a tűzhelyén tegnapról megmaradt parazsat fazékban, a férfiak száraz

9 Bálványosvár, 18.

10 Uo. 20.

11 Uo. 21.

12 Uo. 26.

13 Uo.

14 Uo. 56.

rőzsekötegeket, a lányok kilencféle fűvet és virágot. Otthon minden tüzet eloltottak, egy égő paráznak nem szabad maradni a háznál, mert az veszedelmet hozna.¹⁵ Mikor a tűzoltás áldozatának vége, akkor¹⁶ kell két szűz legénynek az új tüzet – bevett rítus szerint – meggyújtania.

Asszonyá avatás, esküvő

Miután a regény főhősnőjének, Mike Sárának lányát, Mike Imolát erővel elragadja a szerelmes Opour Szilamér a torjai templomból, hazaviszi Bálványosvárba. Ott tuhudun szokás szerint válik Imola Szilamér asszonyává: „– Nálunk nem esküszik az, aki menyegzőt ül. Hisz ez a szív dolga. Megesküdhetem bizonyra arra, amit a fejem, a kezem, a lábam, a szájam végez; s akkor rám nézve rabság, kötelesség. De hogy a szívem szeresse azt, akit megszerettem: az velem jár, velem él, velem hal meg; minek esküdném rá? [...] A „nap” meg látja jól, hogy íme a kezdet a kezemben tartom, ha szóval nem mondom is neki. Nálunk a férj maga köti be a felesége fejét, mikor asszonyává teszi, a leáldozó napnál: úgy avatja fel a maga asszonyává.”¹⁷

„Imola pedig odament az asztalhoz, felvette a tálról a mátkakenyeret és kettétörte azt. Felét odanyújtá Szilamérnak. Maga is evett belőle, s aztán a szétmorzszált darabjait odaszórta a galamboknak. – S aztán, mikor ez megvolt, akkor leült a guzsaly mellé, s elkezdett a finom lenből az orsóra szálát eresztetni.

Nem is tudta pedig, hogy ez az összekelyeknél a menyegzői szertartásnak a valósága: a kenyértörés, a galambok megetetése és a fonáleresztés. – Ez volt a menyegzői szer a napnál!”¹⁸

Az ősvallás szerinti menyegző leírása részletes, tiszteletteljes és emelkedett. Ehhez képest a keresztény esküvő ábrázolása csupán dramaturgiailag jelentős. A regény végén egyetlen, rövid bekezdés tudósítja az olvasót három szakrális eseményről: Szilamér megkereszteléséről, egyházi esküvőjéről és fiának kereszteléséről¹⁹

Gyászszertartás, temetés

Jókai Mór regényének egy teljes fejezetét szánja Opour Kevend középső fia, Zsombor gyászszertartásának leírására.²⁰ Ipolyi Arnold maga is egy egész, gazdagon hivatkozott fejezetet szentel a temetéseknek.²¹ Jókai elsősorban az ő gyűjtéseire támaszkodik, melyek egyébként nagy hatással voltak Gárdonyi Géza 1902-ben megjelent regényére, *A láthatatlan emberre* is.

A regényben lépésről lépésre megismerhetjük a háromnapos gyászszertartás főbb mozanatait. Az első napon, mely a virrasztás napja, s egyúttal böjti nap, kürtszó hívja a népet, az asszonyok fehérítetlen vászonban vagy festetlen gyapjában siratják a halottat. Ezt a gyászt egy évig viselik azután. A halottat a szent pataokban mosdatják meg az asszonyok, majd felöltöztetik legdíszesebb fegyverzetébe. „Azalatt a »hegedősök« koboz- és hegedűszó mellett énekelnek végeszakadatlan hősdalokat a kimúlt erősről, aki sérthetetlen, sebesíthetetlen volt a harcban: egy csapása egy emberhalál volt!”²² Az asszonyok minden versszak

15 Uo.

16 Uo. 57.

17 Uo. 101.

18 Uo. 102.

19 Uo. 206.

20 Uo. 119–127.

21 Ipolyi 1854. 548–570.

22 Bálványosvár, 119.

után sírnak, jajgatnak. „Könnyekkel asszonyok siratnak. Maga a rabonbán²³ ott ül a ravatal fejénél a csupasz földön, ahogy gyászoló apához illik: könnyökét a szelíd oroszlánja fejére nyugtatva.”²⁴ Közben a fegyvertársak is jönnek búcsút venni, a csatákban leginkább megviselt, tépett ruháikban.

A második nap a „halottkövető”.²⁵ A vidék minden tájáról összegyűlnek a táltosok, a gyulák, a kádárok²⁶, és a horkázok. „Opour Kevend rabonbán ekkor áll fel ültéből a földről. Itt az ideje a „búcsúztatónak”. Kivonja görbe kését az öve mellől, s megfogva baljával a bal felől lelógó ősz hajfonadékát, azt lenyiszálja töben, s aztán odateszi a fia kezébe. Ez a legnagyobb áldozat, amit tuhudun székelly adhat, ez a legdrágább apai örök a halottnak, mehet vele a Damasek isten elé.”²⁷ A halott vitézt lovára ültetik, így járják végig vele utoljára barátai, ismerősei házát. Végül mindnyájan a hatalmas veremhez vonulnak, ahol majd Zsombor „Föld isten ölébe” tér. Onnan indul majd „Nap isten országába”.²⁸

A második nap a lovas temetéssel ért véget. Saját kérésére Iblát, a főtáltos. leányát is a halott Zsombor mögé ültették, majd száz harcos egyszerre lőtte ki rájuk nyilat.

A harmadik nap a halotti tor napja. Ez a féktelen evés-ivás, tánc és vitézi torna ideje. Zsombor temetésének hajnalán kilencen is odavesztek a tusákban. „Azokat mind szépen odafektetik körbe a nagy sírhalomra, s még egy réteg földet hordanak föléjük. Azzal is magasabb lesz a Zsombor vitéz dombja. Együtt lesznek vele a leghívebb vitéz cimborái, akik ugyan siettek egyszerre megérkezni vezérükkel és menyasszonyával együtt a felséges virányú napmezejére.”²⁹

Az újszülött közösségbe fogadásának szertartásai

Az ősvallás szertartása szerint a billogos tűz fölé tartja, majd állán meg is jelöli a csecsemőt, így avatja fel.³⁰ Imola és a már kereszténnyé lett Szilamér gyermekét pedig vízzel keresztelik meg.³¹ Mindkét elem jelenléte a tisztaságra, a megtisztításra utal.

A NÉGY ŐSELEM³²

A négy őselem, a négy éltető többször is megjelenik a regény cselekményében, mindahányszor emelkedett, ünnepélyes alkalmakkor.

A csillaghullás napján előhozzák Bálványosvár tornyából a bálványokat, melyeket „maga a négy éltető, a négy »kis isten« készített – az »Öreg isten« parancsolatjára”.³³

„Az egyiket a Föld isten adta. Csodálatos, félig ember, félig hal alakú kő az: így termett a földben, senki sem csinálta más, mint maga a föld. [...]

23 „pap, bíró a pogány korban” Balácsi József Attila – Kiss Gábor: Jókai-enciklopédia. Budapest, 2020. 681.

24 Bálványosvár, 120.

25 Uo. 121.

26 „mondabeli pogány magyar pap” Jókai-enciklopédia, 414.

27 Bálványosvár, 121.

28 Uo. 122.

29 Uo. 127.

30 Uo. 30.

31 Uo. 216.

32 Vö. Jókai Mór: Az ősi vallás, In Uő.: A magyar nemzet története regényes rajzokban

In: <https://mek.oszk.hu/00800/00840/html/jokai11.htm>

33 Bálványosvár, 54.

A másik bálványt a Víz isten alkotta: mai nap özönfának nevezik. Óriás fatörzs, ami a Fekete Úgy vizében koromfekete kővé vált. Fejsze nem fogja, s szikrát ad az acélütésre. Ez is a teremtó „kis isten” csodája.

A harmadik a Lég isten bálványa: egy roppant nagy lebkő,³⁴ ami itt esett le a Bálványos mellett, letört darabjából készült az a pallos, amivel a székely fejedelmek megtették a »napvágást«.

A negyedik a Tűz isten bálványa. A kovásznai sárokádó pokolkéménynek egyszer eszébe jutott sár helyett tüzet és olvadt érceket okádni; akkor dobta ki ezt a bálványt; olyan az, mint egy kétfejű ember, térdén guggolva. Mind a négy bálványt maga az istenség alkotta, az küldte.³⁵

A regény valamennyi szereplője egy-egy szakrális közösséghez tartozik, ugyanakkor mindnyájan szorosan összeszövődtek a szülőfölddel, a székely tájjal, a természettel, jeleként olvassák és értelmezik minden rezdülését. Tájékozódásuk alapvetően érzékeny és spirituális.³⁶

Az őselemek megjelennek a Körültájnak, a székely ősök tanácsdombjának leírásában is.³⁷

A regény két hangsúlyosan jelen levő őseleme a tűz és a víz.

Első pillantásra talán úgy tűnhet, hogy az ősvallás és a kereszténység ellentétének szimbólumaként jelennek meg a regényben. Ezt a benyomásunkat erősítheti az is, hogy az ősvallás kiemelt képviselői mind férfiak: Opour Kevend rabonbán és három fia: Iszla, Zsombor és Szilamér. A keresztény oldalt pedig elsősorban két nőalak: Mike Sára asszony és leánya, Imola testesíti meg.

A műben ugyanakkor az ősvallás is hordoz kapcsolódást a vízzel: a pogány szakrális helyek is kötődnek a forrásokhoz, a regénybeli csodás gyógyulások a pogány Szilamér szertet-közvetítésével váltak lehetővé.³⁸

Másfelől pedig, az égi tűzhöz, a Naphoz, a Holdhoz és a csillagokhoz kapcsolódik a zsidó-keresztény hagyomány is, nem csupán a székelyek ősvallása. Ennek számos példáját találjuk az Ószövetségben (pl. Számok 16,35; Zsoltárok 89,46) és az Újszövetségben (pl. Lukács 22,56; Márk 14,54) is.

Még egy szemléletes példa a regényből a vallások közötti hasonlóságra és különbségre az égi tűz egyes jelenségeinek értelmezésében: *„Holnap lesz Szent Lőrinc napja, ma van az éjjele. Amikor, tudjátok, Szent Lőrinc tüzes könnyei hullanak az égből. Szent Lőrinc könnyei nekünk; de a tuhudunoknak a csillaghullás a tüzeloltó, újtűzgyújtó ünnepet jelenti.”*³⁹

Gyakran nevezték, s nevezik még ma is Jókait idealistának, elsősorban amiatt, hogy történetei a szép, a nemes, a dicső múlt megjelenítését választják tárgyul, s hogy a cselekményszövés nem ritkán „mesei”, a szónak abban az értelmében, hogy a jó győz, a szereplők többnyire archetipusokat jelenítenek meg. Az idealizmus címkéjét az író felháborodottan és határozottan visszautasítja: *„Hát miért volnék én idealista? S miért volnának realisták csak azok, akik Balzac és Zola iskolájához tartoznak? [...] A munkáim összes tömege egy egész nemzet népeletét igyekszik híven, a valótól ellesetten visszaadni. Én egész hajlamom szerint realista író vagyok, s azt mondom, hogy ilyen a valódi élet. Csak egy különbség van közöttünk. Megmondom, hogy mi. Én ezer ember közül, akinek az élettörténetét ismerem*

34 „meteorkő” Jókait-enciklopédia, 488.

35 Bálványosvár, 54.

36 Pl.: „Amit a jelek előre mutattak, az valójában be is teljesedett.” Uo. 11.

37 Bálványosvár, 26.

38 Uo. 168.

39 Uo. 182.

*(pedig annyiét ismerem), találtam ötven olyan alakot, aki képviselője volt a rossz szenvedélyeknek; de találtam ötszázat olyant, akinek jelleme a mindennapin felül emelkedett. Hát, ha az ötvennek a történetét írtam volna meg csupán, most magasztalnék, hogy milyen derék realista író vagyok; de mert azok mellett a többséget alkotó magasabb jellemeket választottam vezéralakokul, azoknak a történetét vettem tanúságul: azzal szidnak, hogy idealista vagyok. Én nem tagadom el a regényírónak azt a jogát, hogy az élet árnyoldalait élethűen részletezve csoportosan adja az olvasó elé; de követelem, hogy az élet fényoldalai is el legyenek fogadva realizmusnak.*³⁰

Jókai Mórnak nem csupán regényírói tehetsége, hanem értékgyűjtő, értékőrző és értékelmutató habitusa is kivételes.

Ipolyi Arnold és Orbán Balázs jeles munkái a mai napig forrásértékűek. A magyar ősvallás témakörben, illetve a Székelyföld történetével foglalkozó kutatók számára megkehlhetetlenek. De ha nincs Jókai, aki a fenti művekben olvasott meséket, mondákat, népdalokat, rítusokat, vallási szertartásokat regényes formába önti, vajon hányan ismernék ma ezzel az átéltséggel a székely múlt eseményeit?

Spannraft Marcellina

Jókairól szóló mondák a magyar folklórban

A magyar mondahagyomány 18–19. századi rétegében külön csoportot képeznek azok a történetek, melyek a történelmi személyek között az irodalmi élet jeles alakjait szerepeltetik. Köztudomású, hogy a maga korában már Balassi Bálintról is számos olyan extravagáns esetet híreszteltek, melyek a korabeli szájhagyomány lenyomataként maradtak fenn a feljegyzésekben.¹ A 2018-ban publikált magyar történetimonda-katalógus IIb. kötete a magyar felvilágosodás költői közül Bessenyei Györgyről, Kazinczy Ferencről, Berzsenyi Dánielről és Csokonai Vitéz Mihályról jelez mondákat és mondatöredékeket,² Csokonairól viszonylag nagy számban, hiszen őt a Tiszántúlon magyar Faustként és nevezetes próféciák jövendőljeként is emlegették.³ A Csokonairól szóló folklórhagyományokat a közel-múltban elhunyt jeles néprajzkutató, Lukács László önálló kötetben is közreadta.⁴

A 19. század (a magyar romantika) legnevezetesebb íróinak és költőinek majd mindegyikéről ismert néhány korabeli anekdota, műfajilag mondának minősülő történet azonban viszonylag kevés. A már említett folklorisztikai kézikönyv mondataként értelmezhető

40 Jókai Mór: Utazás egy sírdomb körül. In: <https://mek.oszk.hu/00800/00826>

1 Magyar Zoltán: Nőrablás, lányszöktetés. Szerelmi históriák a magyar kultúrtörténetben. Budapest, 1997. 63–71.; Kőszeghy Péter: Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész. Budapest, 2008.

2 Magyar Zoltán: A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. IIb. Budapest, 2018. 338–340.

3 Magyar Zoltán: A magyar történelmi mondák katalógusa... IIb. 307–310.

4 Lukács László: Csokonai a néphagyományban. Budapest, 2007; Vö. Mikos Éva: Táltozott volt-e Csokonai? A költő néphagyományának jelentőségéről. In: Doromb. Szerk. Csörsz Rumen István. (Közkeletészeti tanulmányok 11.) Budapest, 2023. 259–285.

hagyományokat Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Madách Imre, Arany János, Tompa Mihály (róla kisebb mondakör is fennmaradt Gömörben), Kemény Zsigmond és Jókai Mór kapcsán jelez.⁵ Továbbá természetesen Petőfiről, aki a 19–20. század folyamán egyikévé vált a magyar folklór legnépszerűbb mondahőseinek.⁶

Habár Jókai anekdotakörének gazdagsága a kor legismertebb szereplőivel vetekszik,⁷ mondákat vagy mondaszerű történeteket viszonylag kis számban jegyeztek fel róla. Ezek többsége olyan helyi vonatkozású népi elbeszélés, amelyben a monda műfajának egyik fő ismérve, a lokalizálás is tetten érhető. A Bükk-hegység északi lankáin fekvő Borsod megyei Tardonán, ahol Jókai valóban rejtőzött egy ideig a szabadságharc leverését követően, az a népmonda maradt fenn, hogy az íróat disznópásztornak öltöztetik be a falubeliek, és küldik ki a határba a kondával, hogy ne kerüljön az utána nyomozó hatóság kezére. És valóban, amikor megérkeznek a faluba a zsandárok, nem ismerik fel Jókait a disznókat hajtó álsruhás pásztor személyében.⁸

Más hagyományok az ott járt Jókai pihenőhelyét tartották fenn a helyi emlékezetben. A szintén borsodi Bánfalván egy famatuzsálemet már több generáció óta *Jókai fájának* neveznek, mert a hagyomány szerint az író e fa lombjai alatt pihent meg.⁹ Szintén Jókai bujdosásának időszakával függ össze az a Torna megyei Hidvérgárdón ismert hagyomány, amely arról szól, hogy ottani rejtőzködése idején Jókai a Soltész-kúria udvarán lévő malomkőasztalon írta a regényeit.¹⁰ E helyi tradíció némi áthallással bír a hajdani barát, Petőfi mondakörének ama vonatkozásaival, hogy az ország különböző pontjain számon tartották verseinek – vélt vagy valós – keletkezési helyét,¹¹ sőt e helyszínek között még a malomkőasztal is megjelenik, utalhatunk itt a koltó Teleki-kastély parkjának máig meglévő legendás malomkőasztalára.¹²

Jókai erdélyi utazásainak állít emléket az a monda, amelyet Vöő Gabriella örökölt meg 1972-ben az akkor még szórványmagyarsággal bíró dél-erdélyi Verespatakon. E nagy múltú bányásztelepülésre az író második erdélyi körútja alkalmával, 1958 októberében jutott el.¹³ E mőcvidéki/bányavidéki látogatás több későbbi Jókai-regénynek (pl. *Szegény gazdagok*) is ihletadó élményforrásává vált. Jókai ekkor már országszerte ismert, népszerű író volt, akit a korabeli hírlapi beszámolók szerint Abrudbányáról és Verespatakról „valóságos sokadalom” kísért el a közeli Detonáta nevű impozáns bazalt-hegy meglátogatására, amely hegy egyik csúcsát az ünneplők ekkor nevezték el *Jókai-szirtnek*.¹⁴ Valószínűleg e napok folklorizálódott emléke az a verespataki hagyomány, amely az ottani Cseátye-bánya felkeresésével kapcsolatos: „A Királység a Cetátye-bánya bejáratánál van, amelyik egy fotel

5 Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa... IIb. 340–346.

6 Vö. Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa... IIb. 237–269. Róla szóló folklórgyűjtemények és önálló folklorisztikai feldolgozások: Baróti Lajos: Petőfi adomák. Budapest, 1908; Baróti Lajos: Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Budapest, 1910; Dienes András: A legendák Petőfije. Budapest, 1967; Magyar Zoltán: Petőfi. A folklórhőssé vált költő. Budapest, 2023.

7 Például számos történet szerepel róla Tóth Béla többkötetes anekdotagyűjteményében: Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. I–VI. Budapest, 1898–1903.

8 Magyar Zoltán Archivum 23941. – Magyar Zoltán gyűjtése, 2002.

9 Hajdu Imre: Nekem nem térkép e táj. Miskolc, 1997. 14.

10 Merényi László: Hidvérgárdó helynevei és az azokhoz fűződő hagyományok. In: Hidvérgárdó. Fejezetek a község történetéből. (Szerk. Koleszár Krisztián.) Hidvérgárdó, 2001. 84.

11 Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa... IIb. 242–243.

12 Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa... IIb. 243. Malomkő asztalon írt Petőfi-versekről Koltón kívül a dunántúli Ostffyasszonyfán, a Kővár-vidéki Sárosmagyarberkeszen és a székelýföldi Kelemtelkén is meséltek.

13 Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben. Bukarest, 1975. 106–115.

14 Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben. 113.

alakú, kőbe faragott szék. A monda szerint vagy a történet szerint, ahogy beszéltek, a római helytartónak a megbízottja szokott ottan ülni és átvenni a kitermelt aranyat. Mikor a bányából kijöttek a rabok. No, kérem szépen, ez egy nevezetes hely és történelmi emlék is volt, és kár, hogy nincs. Erről aztán azt beszélik, hogy Jókai is, amikor ezen a vidéken járt – mert Jókai járt a gäinai vásárban,¹⁵ járt Kornán, járt Verespatakon –, ő ült azon a széken. Mások szerint azt mondják, hogy Ferenc Jóska király ő is ült azon a széken. Azért nevezik eztet Királyszéknek.¹⁶

Rokonítható e verespataki hagyománnyal az a nagybányai monda, amely egy ottani háttérbeli domb névadásának, pontosabban átkeresztelésének szellemes folklóremléke. Mint azt Görbe István a város magyar bányászok által lakott Veresvíz nevű részében hallotta az 1950-es évek végén: „Biztos van már száz éve is, hogy Jókai Mór, a híres író nagybányán járt. Leginkább a Ligetben tanyázott, a Papok-dombján, mert onnan nagyon szép volt a kilátás a városra. Egyszer megkérdezt egy öregasszonyt, hogy mi a neve annak a dombnak. Az meg így felelt:

– Eddig Papok-dombjának hítták, de máttul Jókai-dombnak fogják nevezni.

Ez tényleg így lett.¹⁷

A monda azonban esetenként görbe tükröt is állít az író emlékének. Az erdélyi Dicsőszentmártonban és környékén a szájhagyományban máig él az a falucsúfólgé jellegrű szólás, amely a város nevének lekicsinylő magyarázatát Jókaihoz, az író ottani, balul sikerült országgyűlési jelöltségéhez kapcsolja: „Mikor Jókait nem választották meg Dicsőben követnek, akkor osztán fel volt háborodva S amikor ment ki itt Radnót fele, akkor mondta, hogy: »Dicsőnek nem dicső, szentnek se szent, Mártonnak is csak Marci!«”¹⁸

Nyírségi adatok szerint Jókai a 20. századra egyes hiedelemmondákba is bekerült. Bizonyára invariáns hagyományok ezek, és Csokonai mondaköréből tevődhettek át az ismertségben a 19. század második felében már a debreceni költőn is túltévő Jókai személyére. E mondák, melyeket Erdész Sándor gyűjtött 1961-ben Kállósejnen-Újfaluban, Jókait, mint a magyar Faustok egyikét, mint mágikus képességekkel bíró személyt mutatják be, aki különféle, általa előidézett illúziókkal, varázslatos erővel tréfálja meg a vendégeit, illetve tesz szert a vásárban busás jövedelemre.¹⁹

Az egyik ilyen monda szerint Jókai vendégeket hív a névnapját megünnepegni. A kis sátor egyre nagyobbodik, amint sorra érkeznek a vendégek, akiknek az író az asztal alól adogatja ki a székeket. Egy másik történet arról szól, hogy Jókai a király lakomájával egy időben hív vendégeket magához. A királyi udvarban elcsodálkoznak azon, hogy a vendégek elé kirakott ételek sorra eltűnnek. Az uralkodó elküldi Jókaihoz a hajdúját, aki visszaérkezve jelenti, hogy az írónál esznek-isznak, mulatoznak. A király megkárosítása miatt Jókaira ötven botütést szabnak ki, de hiába verik el, mert a rendőrök csak egy szalmazsákot püfölnek, miközben az író az ablakon kacag be rájuk. E történetcsokor azzal végződik, hogy az író az általa rendezett vigasság végén fiákert rendel a vendégeinek, akik csak hazaérkezve veszik észre, hogy a saját fenekükön csúsztak odáig, lerongyolva hátsó felükön a nadrágot.

15 A havasi mőcok ott tartott nevezetes, leányvásár nevű párválasztó éves összejöveteleire történiük utalás.

16 *Magyar Zoltán*: Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya. (Magyar Népköltészet Tára VIII.) Budapest, 2008. 247.

17 *Magyar Zoltán* (közreadja): Tatárok, betyárok, bányarémek. Folklórhagyományok Nagybánya vidékén. Nagybánya, 2010. 74.

18 *Magyar Zoltán*: Népmondák a Kis-Küküllő mentén. Marosvásárhely, 2005. 85. E történet egy másik szövegváltozata a szintén Kis-Küküllő völgyi Héderfáján lett feljegyezve.

19 *Erdész Sándor*: A magyar Faust-mondák. *Ethnographia* 104. (1993) 79–101.

Egy további monda a kereskedőket becsapó mágikus illuzionistáról szóló népi elbeszélés: Jókai kukoricacsutkából 100 disznót varázsol, és a sertéseket eladja a kereskedőknek, akiket figyelmeztet, hogy az állatok vízbe nem léphetnek. Amikor a disznók mégis beszaladnak a vízbe, csak száz csutka marad helyettük a felszínen. A feldühödött kereskedők keresni kezdik, és megtalálják Jókait, s követelik tőle a vételárat, mire az író azt mondja, hogy csak húzzák le a csizmáját, az összeg abban van. A kereskedők a csizmával együtt tőből kitépik Jókai lábát is, és tettüktől megrettenve elszaladnak, Jókai pedig a trükkösen szerzett pénzzel nyugodtan tovább sétál.²⁰

E mondák mindegyike olyan vándortörténet, amely részét képezi a „magyar Faust”, Hatvani István hagyománykörének is.²¹ Az analógia és párhuzamosság már csak azért sem lehet véletlen, mert Jókait nem csupán mint folklórhóst, hanem mint folklórgyűjtőt is számon tartja a magyar néprajztudomány, és aki Szilágyi Istvánt követve²² a nagyközönség számára is összefoglalta és közreadta az ördögös hírű néhai debreceni professzor mondakörét,²³ amely aztán javarészt az ő közleményének köszönhetően terjedt el a debreceni református kollégium falain, valamint Debrecen város határán túl is.

Jókai úgy vált folklórhósszá, mint többen mások is, hogy már hosszúra nyúlt élete során is keringtek róla a szóbeszéd részeként különféle pletykák és anekdotikus történetek. Mondái – vagy némi túlzással: mondaköre – azonban folklorisztikai értelemben túlnyúlik a korabeli hírlapok, vicclapok és képes magazinok keltette, bulvár jellegű hírnevéen. A közege is más: alapvetően az a vidéki, falusi társadalom az ismerője, amely e mondákban az író iránti megbecsülését és személyes kötődését jutatta kifejezésre. A 19. században országszerte általánossá váló alfabetizáció, az írni-olvasni tudás tömegessé válása, a falusi olvasóköri elterjedése, a nyomdák és a különféle nyomtatványok megsokasodása mind-mind azt segítette elő, hogy a kor, a 19. század második felének legnépszerűbb magyar íróját a köznép is közeli ismerősenek érezte, kifejezésre juttatva nagyrabecsülését a maga hagyományos kulturális repertoárjában és társadalmi közegében. Így vált mondahósszá Jókai is, és maradt fenn népi emlékezete a magyar mondahagyomány különféle regisztereiben. Sőt, még olyan családi tradíció részeként is, mely szerint a zaborvidéki Ahán (v. Nyitra vármege) paraszti sorban élő Jókai család még a 21. század elején is számon tartotta ama családi rokonság tudatát, amely őket őseik meghagyása szerint a révkomáromi Jókaiakhoz fűzte.²⁴

Magyar Zoltán

20 A történetek szövegű lejegyzése: Jósa András Múzeum Néprajzi Adattára 109–67/11–12., 15.

21 *Magyar Zoltán*: A magyar történeti mondák katalógusa... IIB, 299–309.

22 *Szilágyi István*: A Hatvani-monda. Vasárnapi Ujság 19. évf. 1872. 154–155., 170–171., 182–183.

23 *Jókai Mór*: A magyar Faust. Népmonda Hatvani István debreceni professzoráról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam VI. 1870/71. Budapest, 1871. 140–163.

24 *Magyar Zoltán – Varga Norbert*: Felvidéki népmondák I. Szlovákiai magyar néprajzi kistájak népi elbeszélései. Dunaszerdahely, 2024. 43.

Hogyan készülnek a múzeumi katalógusok?

Jókai tárgyi hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban

A Jókai-család tárgyi hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumnak az egyik legrégebbi, legnagyobb, komoly iparművészeti értéket hordozó s talán muzeológiai szempontból a legjelentősebb tárgycsoportja. Az irodalmi muzeológia egyik nagy kihívása mindig is az volt, milyen szempontok szerint gyűjtsön a személyes tárgyakat és aztán hogyan tegye közzé, hogyan állítsa ki őket.

Fontos módszertani kísérlet is ezért a Petőfi irodalmi Múzeum katalógus-sorozata, *Egy ember, akit még eddig nem ismertünk* (2004, 2006, 2018), amely Jókainak intézmény tulajdonában lévő kéziratait, könyvtárát, képzőművészeti és fotógyűjteményét ajándékba kapott és személyes tárgyait tette nyilvánossá. A remek kiállítású albumokat haszonnal forgathatják mind a Jókai életműve iránt érdeklődő laikusok, mind a szakemberek.

Szerencsés helyzet, hogy az író tárgyi környezetéről már életében számos interjú, képriport jelent meg és maga is szívesen anekdotázott az őt körülvevő, élethossziglan kísérő bútorokról, emléktárgyakról. A gyűjtemény tárgyainak azonosítását segítette számos visszaemlékezés, a lakásfotók, sajtócikkek, a kiállítások dokumentumai. Rendelkezünk pontos hagyatéki listákkal és korabeli múzeumi leltárkönyvekkel is, hiszen az író halála után hagyatéka több részletben állami tulajdonba került. Ennek első kiállítása már 1909-ben a Bajza utcában, a Jókai-Feszty-villában, a Petőfi Házban megnyílt, de készült jubileumi tárlat és katalógus 1925-ös Jókai-évfordulón a Magyar Nemzeti Múzeumban is.

A személyhez kötődő tárgyi gyűjtemények (a relikvia- és ereklyetáruk) a kultikus érület és a szaktudományos objektivitás feszültsége miatt hosszú évtizedekig a muzeológia mostohagyerekei voltak. Az 1970–1980-as években a néprajzban, antropológiában érzékelhető „tárgyi fordulat” nyomán ezen a területen is megindult a forráskritikai szempontú feldolgozás, ennek talán legismertebb példája a Nemzeti Múzeum 1998-ban *A márciusi ifjak nemzedéke* címmel rendezett kiállításának monumentális, mintaadó múzeumi katalógusa.

Az irodalom szerzőihez kötődő tárgyak származásának, életsorsának felderítése általában meg lehetőségen törékeny adatokra épül. Kevés az olyan műtárgy, ahol világos és egyértelmű személy és tárgy kontextusa, az, hogy mi volt a kettőjüköt összekötő láncszem. Egy következő, talán még fontosabb feladata az irodalmi muzeológusnak, hogy feltárja a kötődés motivációit, a szerző érzelmi viszonyát a tárgyhöz.

Jókai Mór íróasztala (Pest-Budapest, 1860-80-as évek –
Petőfi Irodalmi Múzeum;
Művészeti, Relikvia- és Fotótár)

MIT GYŰJT AZ IRODALMI MUZEOLÓGIA?

Jókai, saját bevallása szerint, tárgy- sőt emléktárgygyűjtő típus volt, élete számára jelentősnek tűnő rekvizitumait megpróbálta átmenteni a legviharosabb életszakaszokon is. Jó példa erre az a sajtóban többször közölt tény, hogy gyermekkori, komáromi „relikviáit” idős korában az íróasztala mellett tartotta a 60. születésnapjára a szülővárosától kapott díszládában. „Az az óhajtam, hogy halálom után ezen láda így kerüljön többi holmijaimmal a múzeumba és így álljon asztalom mellett, mint életemben tartom. Mert ez a láda itt maradt tanubizonysága életemnek.”¹ – vagyis Jókai már életében megnyitotta tárgyai első leltárkönyvét, írásaiban maga készítette el személyes emlékeinek, „szentélye kegytárgyainak” első katalógusát. Vagyis látszólag Jókai könnyű esetnek tűnik, hiszen sokszor és szívesen írt személyes tárgyaihoz fűződő viszonyáról.

Legendás íróasztalát, mint a Külső Stáció utcai majd a Feszty-palotabeli dolgozószobáját egyaránt uraló tárgyat jól ismerjük, számos Jókai-portréről is visszaköszön, ott van az *Vasárnapi Ujság* 1894-es, Jókai otthonát bemutató képriportjának fotóin. Valószínűleg erre a tárgyra gondol az olvasó, ha Jókainak az íróasztaláról szóló vallomásaiba botlik: „Az én templomom az íróasztalom, én amellel szoktam imádkozni.”² „Ketten vagyunk: én meg az íróasztal. Élőlény ez már, aki beszél velem.”³ – írja másutt.⁴ „Sok baj ért már az életben! Ez az íróasztal mindig menedéket nyújtott; ez védelmezett, megsegített, megvigasztalt, meggyógyított sok nagy nehéz sorsban.”⁵ – ez utóbbi mondat Jókainak a felesége halálát feldolgozó vallomásából való. A három idézet rögtön három értelmezést kínál. Az első esetben az íróasztal egyértelműen a hivatás, sőt az elhivatás jelképe: a (magyar) írói sorsé. A szöveg másrészt figyelmeztet arra az életrajzi tényre, hogy a napi írás Jókai önként vállalt kötelezettsége volt, a reggeli-délelőtti penzum szinte vallásos rituálévá vált az író számára. Ennek a belső fegyelemnek köszönhető a „Jókai-univerzum”, a szépirodalmi, publicisztikai, szerkesztői, közéleti írások elképesztő tömege. Az íróasztallal „kettesben” eltöltött idő változtatja érző élőlénné az asztalt a második idézetben, majd a harmadik szövegben a protestáns hitvalló hangja szólal meg ismét. Itt az írásnak, a tevékeny létnek, a munkának mint menedéknek, a gyógyulásnak a szimbóluma lesz az íróasztal, az elkerülhetetlen sorscsapások nyomán az egyént sújtó borús kedély ellenszere.

HOL VAN A TELJES HAGYATÉK?

Az idős Jókai közös otthonban élt a Feszty-villában fogadott lányával, Jókai Rózával s vejével, a festő Feszty Árpáddal. Az idős író számára kialakított külön lakosztály már magánmúzeum jellegű volt, berendezése igyekezett életét tárgyakban megjeleníteni. Jókai olyan gyűjtő volt, aki a látogatóknak bemutatandó tárgyait szinte megszerzésük után nyomban

1 Idézi Praznovszky Mihály: Jókai tulipántos ládája. In: *Uő: Tájirodalom. Vár ucca tizenhét könyvek.* 9. Veszprém, 1996. 150.

2 Jókait idézi Hegedűs Sándorné Jókay Jolán: Jókai és Laborfalvy Róza. Budapest, 1927. 82.

3 Jókai Mór: Az én életem regénye. Jókai Mór hátrahagyott művei. [1–12.] 5. köt. Budapest, 1912. 336.

4 Ugyanezt olvashatjuk egy másik idézetben a katalógus bevezetőjében: Hogy mi volt fontos Jókainak ebből a színes kavalkádból? Az íróasztala. Talán nincs még olyan tárgy, amelyet oly szeretettel, perszónifikálva szólítana meg: „Negyven éve beszélgetünk már egymással, s még mindig van egymásnak valami mondani valónk. Sok jó volt, amit szerettem ezen a világon, sok elmúlt már belőle: a többi itt kell hagynom. Megnyugszom benne. Hanem hogy az íróasztalomat itt kell hagynom: azt sajnálom.” Jókai Mór: Negyven év visszhangja. Nemzet, 2. évf. 1883. aug. 19. 228. sz. Reggeli kiad. Melléklet [1–3] 1.

5 Jókai Mór: Utazás egy sirdomb körül. Budapest, 1932. 7.

elrendezte, „kiállította”, muzealizálta, írói önreprezentációjának sikeres részévé tudta tenni. Ezzel vált bizonyos értelemben maga is nemzeti jelképpé, az 1848–1849-es szabadságharc emlékezetének és dicsőségének, a század második felében legnemzetibbnek érzett, különleges történeti időszakának, a reformkornak a szimbólumává. vált maga az író, s személyes tárgyai magánmúzeumi gyűjteménnyé váltak. Így már életében közgyűjteménnyé kívánták alakítani lakását, sőt a tervek szerint a legrangosabb intézmény, a Nemzeti Múzeum fogadta volna be a párizsi világkiállításról egyenesen ideérkező Jókai-relikviákat. (Ezt az elgondolást zavarta meg a Nagy Bellával kötött házasság és egy új otthon közjátéka.) De a Petőfi Ház megnyitása után két évvel, 1911-ben sor kerül a Jókai-szoba felavatására a Bajza utcában, abból a hatalmas anyagból, amelyet az unokahúg, Hegedűsné Jókay Jolán, illetve a második feleség, Nagy Bella adományozott. Természetesen az az elképzelés, hogy a *„nagy költő íróasztalát és kézikönyvtárát maga özvegy Jókai Mórné fogja elrendezni úgy, amint abban a percben volt, amikor a nagy költő kezéből örökre kihullott a toll”* – kudarcba fulladt, de mégis leltári számot kapnak műtárgyak, létrejön a szoba rekonstrukciója.

1944 őszén a háború pusztításai miatt a már a Fővárosi Múzeum kezelésében lévő egy részét – főleg a kéziratokat – hat nagyméretű ládában a Halászbástyában elhelyezett Középkori Kömlektár légópincéjébe menekítették. Az itt elhelyezett műtárgyakat a háború végén a Fővárosi Régészeti Intézetbe szállították, ott átcsomagolták, átvizsgálták. A Petőfi Irodalmi Múzeum megalapítása után a Jókai-hagyatéknak a mai gyűjteményben használatos, „modern” leltára 1962-ben készült el. E munka szinte a mai napig tart, 1970-től több, egymást váltó irodalomtörténész-muzeológus generáció – természetesen jelentős szemléleti különbségekkel és módszertani eljárásokkal – tett kísérletet a hagyatékból felbukkanó, még be nem leltározott tárgyak meghatározására. Jelentős kihívás minden újonnan felbukkant tárgy integrálása a hagyatéknak a rendszerébe, hiszen a visszaemlékezésekből, vásárlási listákból látható, hogy meglehetősen nagy mennyiségű bútort és használati tárgyat halmozódott fel, majd szóródott szét nemcsak Jókai lakásaiból, hanem a svábhegyi- és a füredi villából is. A nyilvánosság előtt az Elnök utcai lakásába elzárkózó özvegy Jókainé Nagy Bellát felkereső riporterek beszámolóiból ismert, hogy Jókainé még az 1930-as években is számos, jelentős tárgyat őrzött férje hagyatékból, sőt, emlékmúzeum berendezését tervezgette. Természetesen maradtak jelentős tárgyak a Jókai család különböző tagjainál és a Feszty-leszármazottaknál.

MI TÖRTÉNT A 21. SZÁZADBAN A GYŰJTEMÉNYBEN ÉS A KIÁLLÍTÁSOKON

A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-hagyatékának publikálását döntően meghatározta, hogy az ezredfordulón az épület rekonstrukciója miatt bezártak a régi kiállítások. A teljes műemléki felújítás után az intézményben már nem épültek emlékszoba-típusú állandó tárlatok, hanem tematikus, erős látvány- és installációs elemekre építő kiállítástípus vált általánossá. Ennek egyik első példája volt a 2000–2006 között álló, Jókai nyilvános- (írói-politikusi-közéleti) és magánéletének párhuzamait, ellentmondásait, feszültségeit középpontba állító, *Napfény és holdfény. Jókai világai 1850–1904* című négytermes kiállítás.⁶ Ez a nagyszabású tárlat természetes módon mobilizálta a szakértők és az intézményben a Jókai-hagyatékkal foglalkozó kutatókat, a tárgyak szerepe tárlaton a személyiség különböző olda-

6 Napfény és holdfény. Jókai világai. 1850–1904. rend. E. Csorba Csilla, Fábri Anna, Kalla Zsuzsa. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000–2005.

lainak plasztikus megjelenítése volt s elsősorban Jókai életének „írófejedelmi” időszaka került fókuszba. A kiállítás nyomán jelent meg a hagyatéki katalógus első két kötete. A harmadik kötet, a tárgyi hagyaték publikálását a Magyar Nemzeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum munkatársaiból álló, tekintélyes külső szakértői csapat datálásai, tárgymeghatározásai segítették, ennek során számos korábbi tévedésre, újraleltározásra derült fény. Ez a szívos, sokéves munka tette lehetővé, hogy komplex forráskritikai adatok kerüljenek a 2018-ban megjelenő katalógusba, tehát összevethessük a készítés és használat tárgytörténeti adatait a különböző leltárkönyvekkel, hagyatéki és kölcsönzési listákkal. Így sikerült felülvizsgálni a hajdani adományozók, lajstromkészítők gyűjteményépítő attitűdjeit, amely kételyek nélkül emelte leltári tételcímme a tágabb családtól, a fiatal özvegytől származó információkat. Bebizonyosodott, hogy legnagyobb eséllyel akkor kerül múzeumba egy személyes tárgy, ha tárgytörténeti jellemzők megerősítik az adományozó állításait, ha jelentős, fontos életpillanat lenyomatát őrzi, ha tudunk olyan érzelmi-akaratú gesztusról, amivel a tulajdonos „emlékké”, gyűjteményi tárggyá tette, ha szövegek segítségével ma is feltárható érzelmi viszonya az adott objektummal.

A katalógusok fontos alapjai annak, hogy egy-egy múzeumi terület hogyan alakítja ki a „hiteles” gyűjtés módszertanát. Az irodalmi múzeum az örökösöktől ma is a privát életet a nyilvánosság számára leginkább megjelenítő emlékeket kér – a dolgozószoba, az alkotás eszközeit, családi ereklyéket, ajándékokat, ruhadarabokat, testen viselt jeleket, személyes használati tárgyakat, pipákat, szemüvegeket, kávéscsészéket, fotókon és filmfelvételeken

A balatonfüredi Jókai Emlékház kiállításának részlete
(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

szereplő tárgyakat, úti emlékeket. Gyakran a muzeológus ötletei alakítják az adományozás során a bizonytalankodó örökösöket – így folytatva valamiképpen a 20. századon átívelő hagyományt.

E láthatatlan háttérmunkának a nagyközönség számára is reprezentatív eredménye volt 2010-ben a balatonfüredi Jókai Emlékház állandó kiállításának megnyitása. Egy véletlen adott lehetőséget a tárlat létrehozására. 2009-ben fejeződött be a Jókai-villa korszerű, az eredeti beosztást, nyílászárókat, kertkapcsolatot visszaállító műemléki felújítása. Az 19. század egyik legismertebb író-színésznő házaspárja 1870-ben költözött be a nyaralótelep közepén építtetett, hatszobás, kétszintes, neoreneszánsz és klasszicista stílusban épített, egyedi és nagyvonalú otthonába, Jókai 1889-ben, Laborfalvi Róza halála után adja el a villát, az épület 1954 óta emlékmúzeum.

Az épület átalakítása szükségessé tette a korábbi hagyományos, nagy múltú tárlat újragondolását. Így jött létre a Balatonfüredi Önkormányzat és a Petőfi Irodalmi Múzeum összefogásával, a Magyar Irodalmi Emlékházak Szövetsége háttértámogatásával és tapasztalataival Az *aranyember* című állandó kiállítás, amely a „nyaralás”, a fürdőhelyre kiköltöző pesti értelmiség életformáját jeleníti meg, az író „költészetének arany korát”⁷ – ahogy neves pályatársa, Mikszáth Kálmán látta Jókai a balatonfüredi éveit.

MIT KÍNÁLNAK NEKÜNK A FORRÁSOK?

A Jókai-hagyaték esetében a hitelesség megállapításához rendkívül termékenynek látszik a filológiai közelítés, hiszen Jókai szenvedélyesen írt tárgyairól. Talán éppen ezért kell a muzeológusnak nagy óvatossággal eljárnia és elsősorban szövegkritikusi énjét működtetnie, hiszen az író élete különböző szakaszaiban, különböző célok érdekében idézte fel – akaratlanul is számos verziót létrehozva – élete sorsfordulatait, szereplőit, változó tárgyi környezetét. (197–198. tételek). Az „érzelmi emléknyom” feltárásának lehetősége Jókai valomiasos énreprezentációja miatt rendkívül finom megközelítést kíván.⁸

Kiváló lehetőségnek látszik, hogy rendelkezésünkre állnak a Külső Stáció (ma: Baross) és a Bajza utcai otthon képekkel is illusztrált leírásai, ami mindenképpen csábító, ha a konkrét tárgyakat kívánunk beazonosítani. A sajtóban közölt tudósítások többsége az ünnepek, majd az írói jubileum légkörében keletkezett, céljuk Jókai „életközegének” érzékeltetése, nem konkrétumok leírása. „*A falakon mind családi és irodalmi vonatkozású képek, egy óriási fali óra, a maga nemében unikum s a fal melletti üveg-szekrényben egy szerfölött érdekes és gazdag csiga- és kagylógyűjtemény, melynek már 'regényét' is megírta [itt a Csigák regénye című politikai utópiáról van szó – K. Zs].*”⁹

Kivételesen sok visszaemlékezés maradt fenn a komáromi szülőház világáról és a Jókai házaspár otthonairól olyan családtagoktól, akik rövidebb-hosszabb ideig közös fedél alatt laktak velük. Megjelenítik a mindennapok közegét, ritmusát, az egymást követő élethelyszínekhez szükséges berendezési tárgyakat. Szakadás és változás állandó jelenlétével kell számolnunk, azzal a hétköznapi tapasztalattal, hogy a lakókörnyezet nem igazodik automatikusan a benne élők ízléséhez, lehetőségeihez, igényéhez. Az újabb otthon közegének kialakítása/kialakulása általában hosszú és bonyolult folyamat.

7 Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Budapest, 1907. 312.

8 „A tárgyakhoz fűződő érzelmek nemcsak a jelenben kapcsolódhatnak, hanem a régebben átélt érzelmek felelevenedő nyomai is kapcsolódhatnak tárgyakhoz.” Polcz Alaine: Rend és rendetlenség. Pécs, Jelenkor, 2017. 93.

9 Török Kálmán: Jókai Mór hatvanadik születésnapján (arczképpel és 10 rajzzal). Vasárnapi Ujság, 32. évf. 1885. márc. 1. 9. sz. [137–142] 141.

Jókai Mór otthonában, 1892. szeptember
(Erdélyi Mór felvétele – Petőfi Irodalmi Múzeum; Művészeti, Relikvia- és Fotótár)

Számos visszaemlékezés beszél Laborfalvi Róza elkötelezett, de olykor szeszélyes háztartásvezetéséről, arról, mennyit szenvednek a családtagok a rendszertelenül felhalmozott, örökölt, rosszul szerzett, kényelmetlen tárgyak tömegétől. Ezt a tárgycsoportot az egyik emlékező, Hegedűsné Jókay Jolán, az író nővérének lánya gyűjti össze és listázza a Petőfi Ház számára. Az adományozók a hitelességet tartják a legfontosabbnak, ezt igyekeznek minél meggyőzőbbé tenni, elsősorban valamely, a nagyközönség által is ismert eseményhez kötik. Így jegyzik fel Jókai édesapjának távcsövről, hogy nemcsak a Napóleon elleni nemesi felkelés során használta, hanem azt is, hogy az író ezen nézte Buda 1849-es ostromát a pesti oldalról, azt az eseményt, ami majd a korszak egyik legnevezetesebb Jókai-regényének kulcsjelenetéhez köthető, Baradlay Ödön és Richárd párbajához. Ilyen nevezetes életrajzi elem Jókai „fogsága” is, amelyhez több faragványt is kapcsolnak a visszaemlékezők.

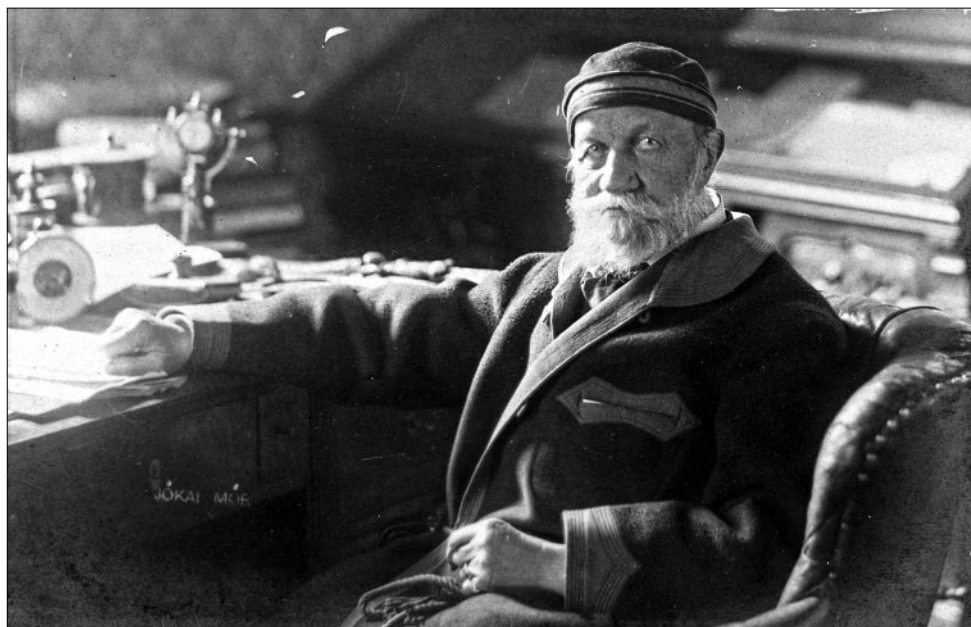
Nincs okunk ezt a mai múzeumi szempontoktól eltérő gyakorlatot kritizálni. A kultikus szerepet hangsúlyozó annotációk nem csak a laikus adományozókat jellemzik, a korszak misszióinak tekintette a gyűjtést, a nemzeti múlt és művelődés tárgyi kultúrájának megőrzését a nemzeti öntudat kulcsának tartották. Ennek nyomán maradt fenn Jókainé jelmeze, díszöve az 1860-ban a Nemzeti Színházban bemutatott *Szigetvári vértanúk* című előadásból mint az öltözködésével „tüntető” magyar ellenállás relikviája. Jókay Jolán írja, hogy az írói jubileumi előkészületek során Jókai így szólt Feszty Rózához: *„Vedd elő azt a darab fekete bársonyt, mely megmaradt anyád jubileumi ruhájából, amelynek egy részében eltemették és abból készítettetek magamnak mentét és attilát, a mentére az ő mentéjén*

*lévő cobolyprémet tegyék, mit 1861-ben a Szigetvári vértanúk előadása jövedelméből vettem számára, azon ékszerrel, melyet Róza néni ugyancsak a Vértanúk előadása alkalmából az ifjúságtól kapott.*⁷⁰ Vagyis ezen változat szerint a ruhát Jókai díszmagyarjának varratásakor újrahasznosították, amit a tárgytörténeti adatok csak részben támasztanak alá. A háborús pusztulásban részben megsemmisült, a fotók alapján muzeológiaiailag újraalkott díszmagyar, hosszú évtizedekig szolgált Jókai „megtestesítőjeként” a balatonfüredi majd a budapesti kiállításokon.

A tárgytörténeti szakvélemény a készítő személyéről, helyéről olykor rendkívül fontos adalékokat hoz felszínre. Izgalmas példák erre Jókai apjának és az írónak Komáromban készült, monogramos ezüst evőeszközei, esetükben még az ötvösmester műhelye is megmondható. Itt egyértelműen illeszkednek Jókai levelezésének adatai is igazolják a származást – de nem rendelkezünk információkkal arról, milyen kapcsolatban volt velük élete során, vajon utólag, családi ereklyeként vagy saját emléktárgyként került a Petőfi Házba.

HOGYAN HATOTT A MÚZEUMI MUNKÁRA AZ IRODALOMTÖRTÉNET JÓKAI-RENEZÁNSZA?

Minden bizonnyal befolyásolta a tárgyakhoz való közelítésünket az utóbbi évtizedekben megélénkülő érdeklődés Jókai írásművészete iránt, hiszen egy irodalmi tárgygyűjtemény fennmaradásában, egy hagyatékek muzeológiai feldolgozottságában, publikálásában bizto-

Jókai Mór időskori portréja, 1903. február 22. előtt (Hungária Fénykép Társaság/Békei Ödön felvétele – Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti, Relikvia- és Fotótár)

10 Jókay Jolán, gépirat, IX. fejezet 5.

san szerepet játszik a szerző hivatalos népszerűségének árapálya, a kánon alakulása. Ha van társadalmi igény emlékezetének megőrzésére, ez minden bizonnyal beindít muzeológiai folyamatokat, befolyásolja az intézmények értékrendjét és működését, a róla szóló kiállítások számát, nagyságát, a nyilvántartás pontosságát, a tárolás szakszerűségét.

Jókai esetében pontosan látszik, hogy a halála utáni évtizedben az emlékszoba, gyűjtemény létrehozására, „kultusza” életbentartására határozott igény van. Ugyanilyen egyszerűen, hogy az első világháború után hangsúlytalanok és visszhangtalanok maradnak a sokszor pusztán szimbolikus gesztusként megrendezett Jókai-kiállítások. Sőt, a bemutatás már kezdetben radikálisan beavatkozik a Jókai által kialakított látványba is, átalakítva jelentését. Példa erre, hogy az íróasztal jól dokumentált, kisméretű Kossuth-büsztyjét Petőfiére és Széchenyiére cserélik.

A Petőfi Ház gyűjteménykezelői az első világháború kitörésétől folyamatosan jelzik a kiállítási feltételek romlását: „A Petőfi-Házban, mikor oda beköltöztem, meglehetősen rendetlenséget találtam. Hogy csak egy példát említsek: A Pilvax-beli márványasztal lapját a mosókonyhában találtam, alsó vastalapzatát pedig a szenespincében.”¹¹ „A Petőfi-Ház mostani épülete ugyanis, mint azt sokszor jelentettem hét esztendő folyamán, egyáltalán nem való múzeumi célokra. Az egyes tárgyak észrevétlenül, de biztosan pusztulnak benne.”¹² A számos mozgatás során felbomlanak az eredeti egységek, csaknem egy évszázad telik folyamatos költözéssel. Ennek az áldatlan helyzetnek a mélypontját jeleníti meg az 1946-os, a háborús károkat felmérő jegyzőkönyv. Az 1950–1960-as, tárgyihiányos években másfajta veszélyek fenyegették a Jókai-hagyatékot. Számos bútor, dísz tárgy „kortörténeti kiegészítőként” kerül 19. századi szerzők vidéki irodalmi emlékszobáiba. Például Jókay Józsefné asztala hosszú ideig a pesti Petőfi-kiállítás biedermeier enteriőrjének pusztá látványeleme-ként funkcionál, az író ágytakarója a kiskőrösi Petőfi Múzeum emlékszobájának „szülőágyát” díszíti csaknem fél évszázadig.

Az irodalmi múzeum Jókai-kiállításai a jelentős szakmuzeológiai tudás ellenére szerények maradnak, ahogy erre egy 1975-ös kiállításkritika is utal: „... [a múzeum Jókai] egyéniségére, sokoldalú érdeklődésére jellemző darabokat be tudja mutatni, ezek ugyanis az évszázad során nem vesztek el, legfeljebb az áldatlan tárolási lehetőségek miatt kissé megkoptak, s azonosításuk egyre nehezebbé válik. [...] Szekeres László [a kiállítás rendezője, a relikviagyűjtemény gondozója – K. Zs.] egyetlen teremmel rendelkezett, s ez bizony meglehetősen kevés ahhoz, hogy akár a tenger egyetlen cseppjét is bemutassa.”¹³

Az ezredfordulón kezdődő Jókai-reneszánsz, az „újraolvasás” jelentősen átpozícionálta az író helyét a kánonban és számos következménnyel járt a múzeumi bemutatásra is, kiállítások, tanulmányok, katalógusok készültek az íróról. Így jutott el Jókai tárgyi hagyatéka a raktár nélküli, üveges-szekrényes látványtár állapotából a mai korszerű, számmal ellátott egységekben tárolt, polcos tömörraktárba.

Kalla Zsuzsa

11 Jelentés a Petőfi Társaság elnöksége számára a Petőfi-Házban idők folyamán eltűnt tárgyakról. 1924. jan. 9. Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattára, ltsz. 4559/355/9.

12 Komáromi János: Jelentés a Petőfi Társaság elnökségének. 1929. szept. 22. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, ltsz. 4559/355/

13 Rónay László: Ütkeresés – úttévesztés. Literatúra, 1975. 140.

Jókai fényképeiről

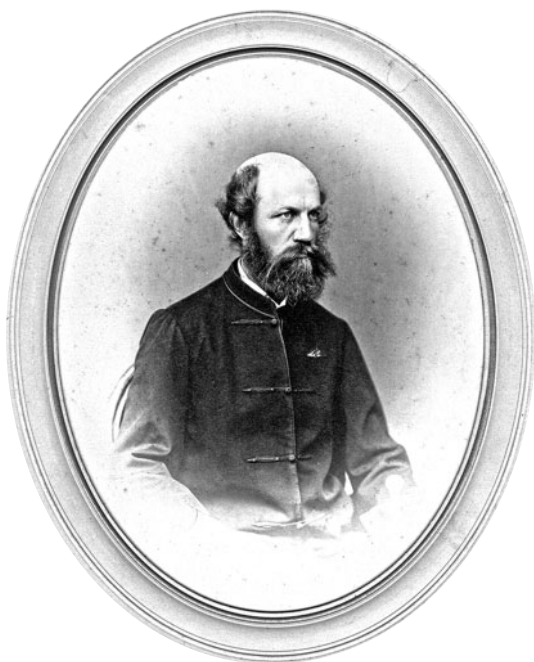
Jókai Mór nevét minden magyar ismeri, s talán sokakban fel is villannak arcvonásai. A fiatalon már ismertté és híressé vált íróról csak az 1860-as évektől ismerünk fotográfiákat. Korai arcvonásait Barabás Miklós róla készült portréiról és saját önarcképeiről ismerjük. Tudjuk, hogy róla is készült dagerrotípiá, ahogyan Petőfiről, de sajnos ez az ezüstözött rézlemezre készült felvétel jó esetben lappang, ma nem ismert.

Jókai eleinte nem volt barátja a fényképezésnek, hevesen kritizálta Vörösmarty portréját például. Mondhatjuk, hogy számon kérte az idealizálást, az eszmék megjelentetését. Az 1850-es években nem is készült róla fotográfia, azonban az 1860-as évek elejétől egészen haláláig számos alkalommal, sok helyütt állt neves és kevésbé neves fotográfusok kamrája elé. Nagyjából ekkortól írásaiban is megjelenik a fotográfia, megemlíti a műtermek berendezését, a pózokat. S írásainak előkészítéséhez is használt fényképeket: például a népviseleti és tájképeket. S használta a fényképet saját imázsának, ismertségének erősítéséhez, számos dedikált felvétel ismert róla.

A Jókai hagyaték jelentős részét a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi, kéziratait a Széchenyi Könyvtár, de több mint negyven fotográfiája megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában is. Ebből válogattunk a *Honismeret* olvasói számára.

Jókai az 1860-as évek elején
(Simonyi Antal felvétele – Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár; a továbbiakban: MNM TF)

Jókai 1866-ban
a pesti Borsos és Doctor
műteremben készült felvételen
(MNM TF)

A Radó Kálmán országgyűlési képviselőnek ajánlott, Ellinger Ede pesti műtermében 1872/73 fordulóján készült Jókai-portré (MNM TF)

Jókai Veress Ferenc kolozsvári műtermében 1871-ben (MNM TF)

A többi fényképfelvétel a Nemzeti Múzeum honlapján a műtárgyadatbázisban megtekinthető, együtt a róla készült karikatúrákkal, festményekkel, grafikákkal (<https://gyujtemenyek.mnm.hu/online-collection/>).

A legkorábbi fényképfelvétel valamikor 1861. április és augusztus vége között Simonyi Antal műtermében készült a Váci utcában. Az író később többször is visszatért Simonyi mesterhez, például az 1860-as évek elején új, egész alakos, magyar ruhás fotográfia készült róla.

Jókai képviselőként vett részt a 1865-67-es országgyűlésen, amelynek tagjairól a Borsos és Doctor műteremben több mint háromszáz felvétel készült. A portrékból reprezentatív albumok és olcsóbb képösszeállítások készültek, s a képek megjelentek egyenként is, a politikai események miatt kialakult igények miatt. A Sándor utcai képviselőházban (ma Bródy Sándor utca Olasz Kulturális Intézet) egykor keretben lévő példány az, amelyet a Nemzeti Múzeum őriz.

A politizáló Jókai látható a Balközép Párt képviselőiről készült csoportképen is (lásd a hátsó belső borítón).

Jókai feleségével Laborfalvi Rózával öt napot tartózkodott Kolozsvárott 1871-ben, a kolozsvári színház fennállásának 50. évfordulójára rendezett ünnepségeken vettek részt. De nem mulasztották el felkeresni az országos hírű Veress Ferenc fotográfus műtermét, ahol Jókai első parókás fotográfiája készült. A korabeli tudósítások szerint kitűnően sikerült az író portréja.

A kolozsvári fényképezkedést követően a híres színész-író házaspár nyaralóhelyükön, Balatonfüreden állt kamera elé együtt, Lengyel Samu műtermében

Már az 1870-es években nagy igény mutatkozott Jókai fényképeire, sokan kívánták birtokolni a nemzet mesélőjének arcképét. Veress Ferenctől származó képek mellett, amelyekből ugyancsak többet rendelt Jókai, több példány ismert a pesti Ellinger műteremben készült portrék közül is dedikációval ellátva.

Az 1880-as években egyre több ismerősnek és ismeretlennek dedikált Jókai magáról készült felvételt. A legnépszerűbb, több példányban is ismert portré, illetve annak variánsai az elegáns Strelisky műterem felvételei, amely(ke)t évekkel később is ajánló sorokkal látott el az író.

Jókairól közéleti tevékenységét megörökítő felvételeket is őriz a Nemzeti Múzeum. Az Írók és Művészek Társaságának vagy a Petőfi Társaság közös programjain, kirándulásukon készült fényképeken is megtaláljuk alakját.

Halálakor felesége, Nagy Bella saját fényképét helyezte Jókai kezébe Jelfy Gyula fotóriporter fényképész érkezésekor, bár készültek olyan felvételek is, amelyeken az elhunyt író kezében nincsen ott a felesége fényképe.

Több mint százhusz különféle fényképfelvételt számolt össze Jókai fénykép-ikonográfiájának készítője, Csorba Csilla. Sajnos néhány közülük csak a sajtóban megjelent változatban ismert. Jókai a kezdeti idegenkedését követően tudatosan használta a fényképet saját népszerűsítésére, idős korában pedig fiatal második felesége, Nagy Bella is igyekezett minél több alkalommal fényképfelvételt készíttetni magukról,

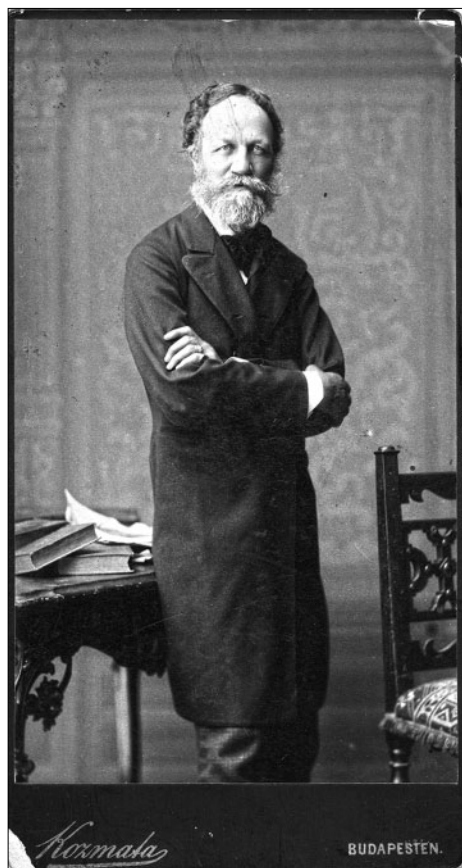
Jókai egyik legnépszerűbb fényképe, mely a neves Strelisky-műteremben 1887-ben készült (MNM TF)

Jókai a halottas ágyon az Erzsébet körút 44. sz. alatti lakásában 1904. május 5-én, kezében második feleségének, Nagy Bellának a fényképe (Jelfy Gyula felvétele – MNM TF)

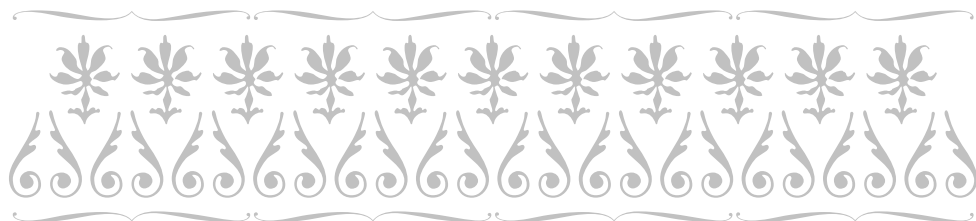
Jókai és Laborfalvi Róza Balatonfüreden
Lengyel Samu műtermében,
1873 augusztusában (MNM TF)

Jókai 1883-ban
Kozmata Ferenc műtermében
(MNM TF)

s Jókairól egyedül is, s minden képet gondosan megőrzött majd évekkel az író halála után többet közülük közgyűjteménynek ajándékozott. Gyűjteményeink alapját ezek a fényképek képezik, de azóta is gyarapodtak ajándékok és vásárlások útján újabb és újabb fotográfiákkal a múzeumok, s bukkannak fel képek magántulajdonban, aukciókon, online árveréseken.

Cs. Lengyel Beatrix

Aki a szívével írt... 125 éve született Fekete István

„Kerestem az utat, sirattam a tájat,
a patakot, a poros utcát, a nádast,
a cserszagú erdőt, mindent,
de nem találtam kibúvót, és nem vettem észre,
hogyan közben – megtaláltam a Hazámat.”
(Fekete István)

Kevés íróval bánt annyira méltatlanul a hivatalos kultúrpolitika és irodalomtörténet, mint Fekete Istvánnal. És kevés író kapott és kap folyamatosan akkora szeretetet és elismertséget az olvasóktól, mint Fekete István. Furcsa ellentmondás, amelynek gyökere az író életében és munkásságában rejlik.

A 19–20. század fordulóján, 1900. január 25-én a Somogy megyei Göllén tanítói családba született Fekete István kaposvári érettségije után gazdasz tanulmányokat kezdett a Debrecen-pallagi mezőgazdasági akadémián, de diplomáját Mosonmagyaróvárott szerezte. A pannon táj és ember visszahívta a Tiszántúlon helyét nem lelő fiatalembert.

Szépen induló szakmai, gazdatiszti és írói pályája a II. világháború után megtört. A Földművelésügyi Minisztériumból, ahol elsősorban oktatófilmek készítésével foglalkozott, 1949-ben elbocsátották. Műveit ugyanez év tavaszán tiltó listára tették a *Zsellérek* című könyve miatt, amelyben leírta az első proletárdiktatúra és a bolsevizmus rémtetteit. Elbocsájtása után állandó állást sehol sem kapott, alkalmi munkából tartotta el családját. Kizárták a Magyar Írók Szövetségéből, csupán a katolikus hetilap, az *Új Ember* és az ugyancsak katolikus *Vigilia* című havi folyóirat fogadta rövid tárcáit és novelláit. A munkanélküliség három éve után egykori minisztériumi kollégái segítségével 1952. november 17-én a kunszentmártoni Mezőgazdasági Szakiskola Halászmesterképző Tanfolyamában jutott előadói tanári álláshoz.¹

Emlékezésünk az író életének kevésbé ismert kunszentmártoni időszakán, a halászmesterképző tanfolyamon,² az itt megírt művein és főleg közreadott levelein keresztül idézi meg az 1970. június 23-án elhunyt író és természettudós alakját.

Az 1989-ben felavatott emléktábla
a volt gazdasági iskola falán, 2025
(A szerző felvétele)

1 Gáspár János: Fekete István sorsa. Ajka, 2016. 116–117.

2 Sánta Gábor: Fekete István nyomában. Rendhagyó életrajz. Budapest, 2014. 159–178.

A KUNSZERTMÁRTONI HALÁSZMESTERKÉPZŐ ISKOLÁBAN

Fekete István nem rendelkezett tanári képesítéssel, mezőgazdasági akadémián szerzett diplomát, okleveles gazda volt, aki nagyon jól ismerte a természetet, a növények és az állatok világát. Tanári munkájáról Lang Rezsőnek így írt egy 1952. december 21-én kelt levelében: „Ötvenkét hallgatónk van, és ketten vagyunk a »tanári kar«. Ez is nagy szerencse. Első óráimra meglehetősen elfogódottsággal mentem be, de úgy látom, megy a dolog. Csak úgy csodálkozom a Gondviselés megfoghatatlan útjain, hogy én, F. I. az összes megjárt középiskolák leghírhedtebb alakja, tanári és szülői szívek szomorítója [...] én megyek be hónom alatt az osztálykönyvvvel és »előadok« és »feleltetek.« Előadásait a leendő halászmesterek számára Fekete István maga írja, hiszen használható tankönyv nincs.

„Biológiát oktat – olvassuk Valló László könyvében – és természetesen elsősorban a halak életmódjáról, a vízi világról beszél hallgatóinak, akik között a tizenöt-tizenhat éves suhancoktól a negyven-ötven évesekig szinte minden korosztály képviselteti magát. Előadásaiban nagy tárgyi tudását mindig kíséri az a »költészet« is, amit egykori természetrajztanára valaha bűnéül rótt fel tanítványai előtt, hogy ennek csodájára is ráeszmélhessenek. [...] kunszentmártoni tanítványai rajongásig szeretik Fekete Istvánt. Évekkel később is – és halála után is – szeretet és tisztelet hangján emlékeznek meg szinte valamennyien. S halálig nem múlik el karácsony, hogy egykori diákjai halat ne küldjenek neki egyik vagy másik gazdaságból. [...] Tanítványaival gyakran kimegy a Körös partjára, és ott a fűre letelepedve, valóban természetközeli tartja meg előadásait. [...]”³

Halászmesterképző, csoportkép, 1953.

Az ülő sorban jobbról az ötödik Fekete István,
mellette Sebők Jánosné, Bíró József (?), Smuta Kálmán oktatók.

A legfelső sorban balra id. Molnár András, ülében az ifj. Molnár Andrással

3 Valló László: Emlékké válok magam is... Fekete István élete. Móra, Budapest, 1986. 128–137.

Az ország minden részéből érkező különböző életkorú, 17–60 éves, eltérő iskolai háttérű: 4–5–6 elemi végzett hallgatók, a halászati szövetkezetek dolgozói, megismerhették a halak életét, a halászat hagyományos és modern módszereit, a vízgazdálkodás alapjait, valamint a természetes vizek ökológiáját és kezelését. A tanfolyam célja gyakorlati szakemberek képzése volt. Nagy hangsúlyt fektetett a gyakorlati oktatásra, lehetőséget biztosítva a diákoknak, hogy közvetlen tapasztalatokat szerezzenek a szakma gyakorlati oldaláról. Vezetője Bíró János volt. A tanárok összesen hét tárgyat adtak elő: politikai gazdaságtant, magyar nyelvet, matematikát, üzemszervezést, műszaki ismereteket, számvitelt és halászatot. Fekete István tanította a halbiológiai és halászati ismereteket.

A fekete-fehér rajzokkal gazdagon illusztrált, 1955-ben megjelent tankönyve a halászat világát mutatja be, összekapcsolva a természet iránti szeretetét az emberek mindennapi életével és munkájával. A könyv részletesen tárgyalja a halászat különféle módszereit, eszközeit, és a halak éltét, természetét, viselkedését. Élénk leírásokat és személyes élményeket is megoszt, így az olvasó szinte érzi a vízparti környezetet. Hangsúlyozza a természet tisztetét és az ember felelősségét a természeti erőforrások megőrzésében, miközben betekintést nyújt a halászok életébe és a hagyományos halászati kultúrába. A Dalányi Józsefnek írott levelekből kapunk tájékoztatást kunszentmártoni írói munkásságáról: „*Én is rettentően be vagyok fogva. Tíz-tizen négy ív halászati könnv, terminus: október 15. ... Szakkönyv is legyen, irodalom is legyen... Nehéz ügy, de meglesz.*”⁴ [...] A »Halászat«-tal agyondolgoztam magamat és most sebeimet nyalogatom.”⁵ Miután a *Halászat* című könyvét befejezte és leadta, megbízást kapott a szarvasi arborétum, a Pepi-kert történetének megírására.⁶ A könyv nehezen született meg: „*Szarvast kivégeztem, igaz olyan körülmények közt éltem – és írtam egy földes kamrában – testileg, lelkileg betegen, hogy csak fogcsikorgatva jutottam egy-egy oldallal előre... Itthon vagyok, és – óh, relativitás! – ez a lenézett kunmártoni iskola: komplett Mennyország...*” – írta Dalányi Józsefnek.⁷

A tanfolyamot azonban 1954 végén elsöpörte a takarékosági hullám. Állása megszűnt, de kinevezték tanárnak a szarvasi technikumba, pesti székhellyel „... mert tavasszal ott akarják a tanfolyamot a technikum keretében, de vezetésem alatt megindítani.”⁸ Ezt az állást azonban már nem foglalta el Fekete István. Kérte nyugdíjazását.⁹

KUNSZENTMÁRTONI MINDENNAPJAI

Kunszentmártonban visszahúzódó életét élt. Tanártársain kívül csupán néhány emberrel, családdal tartott fenn laza kapcsolatot. Az iskola gondnoka, Molnár András és családja segítette a mindennapokban. Kátai Pál István orvos, Szabó Margit orvos, Jerney Irén Irma nővér, Kiss Péter prépost-plébános tartoztak ebbe a szűkebb körbe és talán néhány, 1951-ben Budapestről kitelepített család. Orvosától, Kátai Pál Istvántól tudta meg, hogy tisztelőinek egész sora él Kunszentmártonban. Ekkor még nagyon sokan járatták az *Új Ember* hetilapot és a havonta megjelenő *Vigilia* című katolikus folyóiratot, amelyekbe rendszeresen

4 Dalányi József: Kelével, Bogánccsal Tüskevárig. (Fekete István 100 ismeretlen levele) Ajka, 1994. 114. (Dalányi Józsefnek [1911–2002] írott levélből, 1954. március 28.)

5 Dalányi 1994. 138. (Dalányi Józsefnek [1911–2002] írott levélből, 1954. március 28.)

6 Dalányi 1994. 138. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1954. október 24.)

7 Dalányi 1994. 121. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1954. június 30.)

8 Gáspár 2016. 117–122. Lásd még: Dalányi 1994. 138. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1954. október 24.)

9 Gáspár 2016. 118–127.

Kunszentmárton, a Farkas-kanyar az 1950-es években

írt. Nevét ismerték. A mélyen hívő katolikus Fekete István a lakásához közeli Karmelita rendházba és a Nagytemplomba járt misére.

Az egykori gazdasági iskola Újvilág utcai szolgálati lakásában lakott, amelyből akkor költözött ki a gondnok Molnár András családjával. Az iskola konyhájáról étkezett. Kenyeret a szomszédos Kiss-pékségben vásárolt. Kiss Árpád, a pék legidősebb fia, horgásztársa lett.

„Magamról: [...] Csak zavart, ha jött valaki ebből a világból, kivéve a doktort, aki kétheti kezelés után egyszer csak azt mondja:

– Pista bátyám, dolgozol most valamin?...

– Az anyád! – mondtam én, mire kiderült, hogy »tisztelemnek« egész garmadája él itt, hallgat és figyel...

S a doktor – aki az OTI-lapból tudja születésnapom, meghívott vacsorára, szűk családi körbe... s ott »ünnepeltek« 8-tól kilencig, amikor az ünneplést szigorúan beszünttettem, mondván, hogy az ünneplést a mai napra lezártuk, gyerünk a vacsorával... [...]” – olvashatjuk egy másik levelében.¹⁰

Minden szabad idejét a lakásához közeli Körösparton töltötte. „Természetesen – horgászva. Sportélvezetet azonban csak a pontyok adtak, szépen verekedve, míg a süllők elhagyták magukat, mint a rosszleányok... Közben ornitológus barátaim helyett a madarakat is figyelem, és ez is örömet okoz... s amit láttam, – a tudományt is szolgálja mert nem lesz hallatlan, nem lesz látatlan. [...] És – ha Isten is így akarja – repülnek majd ezek a madarak ezen rossz tollam jóvoltából is.”¹¹

10 Dalányi 1994. 105. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1954. február 4.)

11 Dalányi 1994. 54. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1953. május 31.)

Horgásztársai is voltak: az akkor még siheder ifj. Molnár András és Kocsis István, akik gyakran elkísérték horgászó helyére, a Körös folyóra, a péterszögi szivattyúház közelében lévő nyárfákhoz. Hű társa volt a horgászatban a fiatal családossal Kiss Árpád, akit gyakran felkeresett a folyóra menet Bercsényi utca 14. alatti házában. A horgászat megfigyelési és anyaggyűjtési alkalom volt számára.

KUNSZENTMÁRTONBAN ÍRT MŰVEI

Kunszentmártoni éveiben írta a *Kele* és a *Lutra* című regényét. Itt kezdte írni „kisbalatoni álmát”, legismertebb regényét talán, amely csak később kapta a *Tüskevár* címet. Levelei tanúskodnak erről: „A fő lektor írt, hogy a LUTRA első 100 oldala »nagy tetszést aratott és melegen gratulált hozzá«. Ennél többet alig várhatok... Megjegyzem, – de ezt úgy is tudod – hogy egy hajszálnyi »irányításnak« sem engedtem. [...] A KELE c. gyöngyszem még a Magvető Könyvkiadó mocsarai felett tévelyeg, nehezen talál békára... karácsonyra – állítólag – illusztrálva is kezdedbe veheted.”¹²

A termékeny kunszentmártoni éjszakákról – szeretett éjszaka dolgozni, emlékezik vissza a Molnár család – álljon itt néhány levélrészlete, amelyeket Dalányi Józsefhez írt: „Szóval, reggel megírtam egy novellát az Új Embernek, utána belevetettem magam a megírandó tankönyv szűzséjébe vagy tíz oldalon át, utána megírtam négy kis cikket a Halászat című lapnak, aki felszólított munkatársnak.”¹³

„Irodalom: »HALÁSZAT« c. könyvem most korrigálom és – állítólag (minden állítólag van ezen a világon) könyvnapra jön ki.”¹⁴

Vidrák a Körös jegén (Benke Márta felvétele)

12 Dalányi 1994. 135. (Dalányi Józsefnek írott levélből, keltezés nélkül.)

13 Dalányi 1994. 112. (Dalányi Józsefnek írott levélből, 1954. március 25.)

14 Dalányi 1994. 135. (Dalányi Józsefnek írott levélből, keltezés nélkül.)

Két tanévet töltött el a kunszentmártoni Halászmesterképző Iskolában. Közben az egyik rosszul működő veséje miatt gyakran betegeskedett, és olykor-olykor már szívpanaszai voltak. A tanítást, a Budapesttől messzi távollétet nem vállalta. 1954-ben rokkantsági nyugdíjaztatását kérte. Ettől kezdve minden erejével az írásnak élt.¹⁵

A *Kele*, a sebesült gólya története szép összefoglalója Fekete István gólyákkal kapcsolatos sokéves megfigyeléseinek. De belefoglalta a Körös menti horgászó helye közelében látott gólya család életét is. A megsebesült gólya nem tarthat a többiekkel Afrikába. Hogyan veszi gondjába az ember, hogyan szokik össze a háziállatokkal, hogyan vészeli át a telet, milyen ösztönöket ráz fel benne a tavasz és a nyár – ezt mondja el vonzóan és költőien Fekete István, a természeti világ és falusi élet avatott ismerője. Nem csak a házörző kutya, a csacsi és a ló meg tehén tárgyalja meg életének apró-cseprő gondját és baját Kelével, a sérült szárnyú és következésképpen túlzottan érzékeny, gyanakvó, sértődékeny gólyával. Itt az ember is néhány jellegzetes karaktert ismerünk meg a történetben – a természet egészének szerves részeként él falusi környezetében.

Részben kunszentmártoni megfigyelései alapján Kunszentmártonban megírt regénye a *Lutra*, egy vidra története. Két szálon fut a történet: Miklós, a vadász és Eszti kibontakozó szerelme, valamint Lutra, a vidra mindennapi élete. A szálak a könyv végén végül szépen összefutnak. A két fiatal a történet végén egybekelt. „... az igazi szívet nem a házasság előtt, hanem a házasság alatt faragja ki az ember” – írta.¹⁶ Kell ennél szebb megfogalmazás a házastársi hűségre? Hu, Karak, Cin, Nyau, Vahúr, a Matyimadár és a többiek már ismert szereplői a szerzőnek. A folyóból a patakon a pisztrángtelepig felúszó vidra esetére az adta a valós háttérrel, hogy Fekete István a halászmesterképző tanfolyam hallgatóit rendszeresen elvitte a lillafüredi pisztrángtenyésztő állomásra.¹⁷ A történetből érződik az író szeretete a föld, a természet, az egyszerű emberek iránt, és emellett sok érdekes és hasznos tudnivalót mesél el nekünk az állatok viselkedéséről.

Bogáncs című regényének alaptörténete is Kunszentmártonhoz és a halászmesterképző iskolához kötődik. Így írt egyik levelében erről: „Csutak vízen érkezett, bár ő nem nagyon tudott róla, s arról sem, hogy ő tulajdonképpen nem is Csutak, hanem »Bogáncs«, hiszen »Bogáncs« c. sok kiadást megért és filmben is megörökített kutyaregényem alapjait ő rakta le. Kunszentmártonban 3 évig vezettem a Halászmester-képzőt s a halászati módok között, akinek kedve volt hozzá, gyakorolhatta a horgászatot is. A horgászok általában jólelkű és barátságos emberek, így összebarátkoztunk odavaló horgászokkal is. A Körös néha megáradt és egy ilyen áradás alkalmával érkezett Csutak, még egy kicsit élve. Tanítványaim partra segítették a kis kutyát, kirázták belőle a felesleges vizet, megszárogatták, és engedélyt kértek, hogy Csutakot adoptálhassák. (A nevet is valamelyik halászlegény adta.) A halászati tanfolyam azonban véget ért, a hallgatók elszéledtek, és mivel Csutak nagyon egyedül érezte magát, hát kinevezte gazdájának a szomszéd nyugdíjas öreg postást, aki valóban gyógykönyvtár volt.”¹⁸

Kunszentmártonban Fekete István nem vadászott. A szocializmus szigorúan ellenőrzött világában egy B-listázott ember fegyvertartási engedélyt nem kapott. Vadászni majd csak az 1950-es évek végétől tudott ismét. „A vadászatot egyáltalán nem a lövés tudománya, nem

15 Valló 1986. 128–137.

16 Fekete István: *Lutra*. Egy vidra regénye. Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó, 1955. 342.

17 Várai Judit Szilvia: *Lutra a pisztrángosban*. Fekete István és Lillafüred. Honismeret, XLIII. évf. 2015/3. sz. 81–87.

18 Gáspár János: Fekete István ajkai képeskönyve. Ajka, 2004. 58–60. (Levél dr. Kolta Ferenc főiskolai tanár és Muszti László főisk. adjunktus uraknak szóló, Pécs, dátum nélküli leveléből [1960-as évek közepe].)

a gyilkolás és nem az étel, a bőr s a trófea jelenti, hanem mindez együtt, és még sok-sok minden, ami túl van ezeken. Ősi örökség ez, amit egyik ember örököl, a másik nem. Ősi harc ez a család táplálékának megszerzésére, kutatási vágy, megfigyelés, tudásszomj, kalandkeresés, gyűjtési szenvedély, erdők, mezők, nádasok szeretete, még ilyen fagyaltállapotban is... és ha nem szólhat a puska, akkor is!” – írta.

„Számomra a vadászat nem sport, hanem ösfoglalkozás. Atavizmus. Hagyományai és törvényei vannak. S ne gondolja, hogy a vadász csak arra gondol, hogy elejtse a vadat! A szalonkavadászatot például azért szeretjük, mert a tavaszt jelenti, az ébredő erdőt. A páras levegőben olyan puhán repül a hosszúcsőrű madárka, mint a bagoly, de ha vihar készül, gyors, mint a villám!” – nyilatkozta a Búvár című folyóiratnak 1969-ben.¹⁹

A horgászás során, a Körösparton, háromlábú vadászszékén ülve a madarak megfigyelését sem mulasztotta el. Figyelte, értette és megjegyezte a természet üzeneteit, és beépítette az itt született regényeibe. „[...] az erdő beszél ahhoz, aki ismeri: jeleket ad, üzen, kitárja magát, csak meg kell érteni. De ahhoz, hogy érthessük, ismernünk kell fáit, bokrait, fűveit, virágait, gombáit, állatait, s a sok színt, hangot, az állatok mozgását, életrendjét, természetét, az erdő minden lakójának örök, ősi törvényeit... Csak ez a tudás hozza közel az embert az erdőhöz, s ha ilyen jó barátságban vannak, akkor szívesen veszik egymást.”²⁰

FEKETE ISTVÁN EMLÉKEZETE

Jóllehet, Fekete István csak két évet élt Kunszentmártonban, Szolnok megye – akkoriiban ez lett rövid neve – területén, a *Szolnok Megyei Néplap* gyakran hírt adott egy-egy műve megjelenéséről. Megemlékezett az újság haláláról és halálának évfordulóiról is. A lap újságírói szerették műveit.

Mezőtúron vadásztársaság viseli a nevét. Kunszentmártonban 1986-ban Fekete István horgászegyesület alakult, majd 1989-ben az egykori mezőgazdasági iskola falán emléktáblát lepleztek le.²¹ Ezt azóta is minden évben megkoszorúzzák gyerekek és felnőttek. A rendszerváltozás után a település alvégi részén, péterszögi kedvelt horgászhelyéhez közel, utcát neveztek el róla. Józsa László helytörténész összegyűjtötte és a *Honismeret* című folyóiratban közölte a Fekete Istvánhoz

4. osztályos tanulók Romhányi Ágnes tanítónő segítségével megkoszorúzzák az emléktáblát, 2025. január 24.
(Szarka János felvétele)

19 Kerényi Mária: Őszi beszélgetés Fekete Istvánnal. Búvár, 14. évf. 1969. 6. sz. 374–376.

20 Harsányi Gréte: Bizalmas beszélgetés Fekete Istvánnal. Új Idők, XLVIII. évf. 1942. nov. 14. 46. sz. 579.

21 Az emléktáblán tévesen 1951–1953-as évszám szerepel. Helyesen: 1952–1954.

közelálló kunszentmártoniak: Molnár András és ifj. Molnár András visszaemlékezését.²² Műveiből a kunszentmártoni könyvtárban a nevét viselő felolvasó estek vannak.

2025-től, születésének 125. évétől *Tüskevár – Természet és művészet – Fekete István emlékhely* néven kiállítás őrzi kunszentmártoni működésének emlékét. Nem személyes relikviákat látunk, hanem a kiállítás galéria részében jeles festőművészek: Rádóczy Gyarmathy Gábor, Mártonfi Benke Márta és mások állat- és növényábrázolásait mindig megújuló időszaki kiállításokon. Az emlékház lehetőséget teremt fiatalnak és idősnek Fekete István műveinek olvasására, írásaiból készült filmek megtekintésére, a foglalkozások keretein belül madármegfigyelésekre, a vízi és vízparti élet felfedezésére szakavatott vezetéssel, a kicsiknek pedig a természet játékos megismerésére.²³

Fekete István regényeinek állatai és növényei szigorúan a természet törvényei szerint élnek és viselkednek – jóllehet néhányan emberi tulajdonságokat tulajdonítanak nekik, ám ezt az író határozottan visszautasítja –, az emberek pedig a saját erkölcsi felfogásuk szerint. A természet világa könyörtelennek tűnik: *„A berekben nincs protekció, és a tél nem ismer pótvizsgát. Itt állandóan tudni kell az egész anyagot, mindennap felelni, sügni nem lehet, és*

**A leendő Fekete István-emlékház, Kunszentmárton, Bercsényi u. 12.
(A szerző felvétele)**

22 Józsa László: Fekete István emlékezete Kunszentmártonban. Idős és ifjú Molnár Andrással beszélget ~. Honismeret, 18. évf. 1990/4. sz. 45–47.

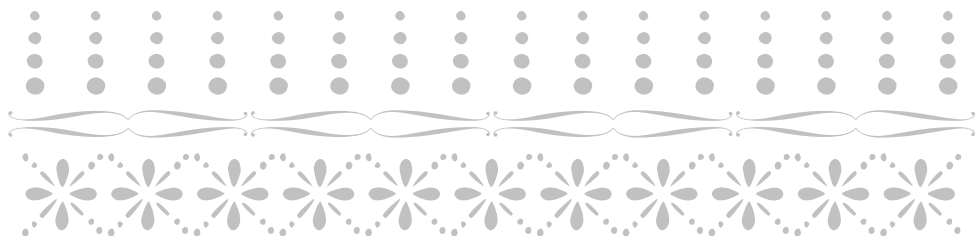
23 A kiállítás a Nemzeti Kulturális Alap miniszteri támogatásának segítségével készült. Az emlékhely fővédnökségét Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes vállalta.

egyetlen rossz felelet az élet bukását jelenti. Mindenki csak saját magát üti meg, ha elesik, és az elesés és a felkelés is senki másra nem tartozik ezen a világon.” A Teremtőtől az állatok mindegyike „[...] parancsot kapott, hogy mit csináljon a földi világban. Ők csak ahhoz tartják magukat, és inkább visszatérnek abba a másik világba, semhogy megszegjék az örök parancsot, mely ellen nem lázadt fel soha egyetlen teremtett lény sem, csak a teremtés mind halványabban ragyogó koronája – az ember.”²⁴

„Ember és táj nála rokonok, epikáján végigvonulnak az évszakok: a tavasz rügyfakasztó várakozása, a nyár érlelő heve, az őszi betakarító gondossága, a tél méltóságos nyugalma...” – írja Jókai Anna.²⁵ S bár a természet és az emberi világ szorosan összefügg, az ember szolgálja a természetnek: „A házak és az emberek elmúlnak, de az őszi mezők egyformák maradnak, akárhogy öröklük, mérjük, művelik is őket az emberek. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy nem az emberek bírják a földet, hanem a föld szolgálja az embereket.”²⁶ „Az idő múlhat, a szépség és a jóság, a szeretet és az igazság nem múlik el az évszakokkal, nem múlik el az emberekkel, hanem örökös, mint a testetlen valóság, s ezekből annyit kap mindenki, amennyit megérdemel...” – olvashatjuk a Tüskevárban. A mai ember felgyorsult életéből és egyénekre bomlott világából „[h]iányzik a csend, ami minden mögött van, hiányzik a távolság és az idő lassú ballagása, hiányoznak a hajnalok és az esték, hiányoznak a vasárnapok és a hétköznapiak, hiányzik az egész rét – mert hiányzik az emberekből s a világból a béke.”²⁷

Még sok-sok megfontolandó tanulságot szűrhetünk le magunknak Fekete István műveiből, legszebbnek és legmaradandóbbnak azonban Jókai Annának az író göllei újrateremtésekor elmondott gondolatait tartjuk: „Fekete Istvánt jó olvasni. Megkönnyebbedik a lelkünk. Optimizmusa nem giccses, rózsásra lakkozó hazugság-optimizmus: keletkezés és elmúlás harcában azonban mindig a keletkező, a mindig újra-keletkező, a mag önfeladása árán megvalósuló sarjadás a lefontosabb: az élet primátusa a halál felett. Melankólia és remény: együtt adják a varázst. [...] Tudta, amit a kor írói közül sokan elfelejtettek, hogy a művész elsősorban hírhozó, Isten követe – kapocs a szenvedő, sóvárgó, kereső emberiség és a létbe-emelő, rá várakozó istenség között. Fekete István minden sorát Isten lehelete konzerálja.”²⁸

Barna Gábor

24 Fekete István: A feketevarjú. In: *Vadászatok erdőn, mezőn*. Budapest, 1987. 272.

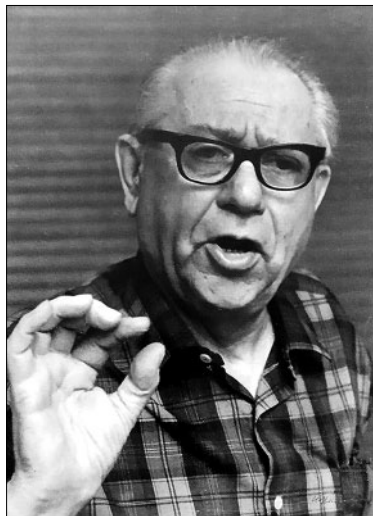
25 Jókai Anna: „Nézem a sötétséget, de látom a csillagokat” Fekete István hazatért. *Tiszatáj*, 58. évf. 2004. 11. sz. 34.

26 Fekete István: Őszi számadás. Fekete István füveskönyve. Szeged, 2009. 77.

27 Fekete István: *Tüskevár*, Budapest, 1976. 351.

28 Jókai Anna 2004. 34.

Fekete István egy ismeretlen műve

Fekete István író
(Fekete István Múzeum,
Csermely-hagyaték)

Fekete István író 125 éve, 1900. január 25-én született a Somogy megyei Göllében, Fekete Árpád és Sipos Anna első gyermekeként. Édesapja kántortnítóként 21 évig (1889–1910) oktatta, nevelte a helybéli parasztyerekeket. Itt került soha meg nem szűnő kapcsolatba a természettel, a növényekkel és az állatokkal, illetve ahogy írta „*a falu egyszerű, de értékes embereivel*”. Életének első tíz évét töltötte szülőfalujában, mely időszak meghatározta későbbi életét és írói munkásságát.

2004-ben végleg hazatért! Gyermekei: dr. Fekete Edith (1930–2013) és ifj. Fekete István (1932–) akaratának megfelelően augusztus 14-én, mintegy 2,5 ezer ember jelenlétével újratemették a göllei temetőben, feleségével, Piller Edithtel (1909–1997) és Bogáncs kutyával együtt. Sírjukon mindig van friss virág, koszorú vagy mécses. Szülőháza, kezdeményezésemnek köszönhetően 1987 óta múzeum.

„*Szívébe mártott tollal írt!*” – Ennél szebbet és többet pedig egyetlen magyar íróról sem lehet elmondani!

A *Vadászat Magyarországon* című írást a Fekete István Múzeumban őrzött *Amnesztia* vegyes kéziratkötetben találtam meg. Biztosan tudható, hogy eddig még nem jelent meg sehol. A kéziratból nem derül ki, hogy melyik újságnak szánta az író, de mivel dátum sincs, így a keletkezési ideje is ismeretlen. Az említett kéziratos kötetet az író özvegye, Piller Edith ajándékozta nekem 1995-ben, halála előtt két évvel.

VADÁSZAT MAGYARORSZÁGON

Írta: Fekete István

Ez az ország a múltban is híres volt vadbőségről és ma is az. Azok a vadászok, akik ismerték a kontinens vadászati viszonyait, jól tudták, hogy nincs egyetlen ország Európában, amely változatosság, mennyiség és kapitális tróféákban hasonló eredményeket tudott volna felmutatni. Mert lehetséges ugyan, hogy valamely vadban egyik vagy másik állam felülmúlta ezt a kis országot, de a vadak sokféleségében, a vadak és vadászat változatosságában meg sem közelíti egyik sem.

Vajon hol lőtt 8 puskás egyetlen napon 6300 fácánt, egy másik alkalommal ugyancsak 8 puskás 3 nap alatt 24000 apróvadat (fogoly, fácán, nyúl), van-e ország, ahol egy vadász egyetlen napon 150 vadlibát ejtett, és van-e ország Európában, sőt, a világon, amely olyan agancsgyűjteményt tudna felmutatni, mint Magyarország? Bizony nincs!

Hol költ még a tűzok Európában és mint természeti ritkaság hol fészkel még együtt a közönséges vadkacsák ezreivel a nemeskócsag, a gulipán, a batla, a gólyatöcs, a nyári lúd? Bizony sehol!

Mintha ez az ország földrajzi fekvésénél fogva, a kelet és nyugat találkozásánál, mérsékelt éghajlatával – ami átmenet észak és dél között – szinte gyűjtőterülete lenne a vadászatra érdemes nagy és apró vadaknak.

A Duna-medence peremhegyei, a lankás dombvidék, a szikes pusztaság, a tavak óriási nádasai, a nagy folyók árterületei, s az összefüggő nagy erdőségek mind benépesültek a maguk szőrmes és szárnyas vadjaival, mert a változó táj és klíma magához vonzotta a vadak vándorló, változó sokféleségét is.

És ami szintén egyedülálló ebben az országban, az hogy egyik tájegység szinte látható távolságban van a másiktól, s aki ma hajnalban vadlibázott a Hortobágyon, és rekkenő hőségben fácánozott valamelyik dunai erdőben, alkonyatkor már szarvasbikára cserkészhet a Bükkben vagy vaddisznóra leshet akár Dunántúlon, akár a pilisi hegyek hóharmatos bükköseiben.

A vadbőséget és változatosságot elősegíti az is, hogy a különféle tájegységek szelíd átmenettel, szinte észrevétlenül kapcsolódnak egymáshoz. A mérsékelt klíma, a váltakozó erdő és mezőgazdasági területek, a folyók és patakok sűrű hálózata, a mindenütt feltalálható élelembőség olyan teljes szaporodási és életlehetőséget nyújtanak a vadak sokféleségének, mint sehol Európában.

Ha nyugatról, Ausztria felől érkezünk az ország területére akár vonaton, akár autón, először azt a nem csak földrajzilag, vadászatilag is különálló országrészt érintjük, amelynek Dunántúl a neve.

Mivel azonban a felgyorsult életütem mai világában repülőgépek állnak rendelkezésre, jobb, ha a kiszámított idejű vadász ezen a légi úton érkezik, mert akkor maga alatt láthatja elvonulni a Dunántúl vadászatilag is különálló tájegységeit.

Az országhatár után széles síkság felett száll a gépmadár: ez a Kisalföld, amelynek nyugati részén ott csillog a Fertő tó náderdőkkel szegélyezett sekély vize és a Hanság hatalmas füves, sásos rétségei. A Fertő nem csak vízimadár eldorado, de vaddisznó túrja itt a láp fekete földjét, róka oson a nádasban és vidra vadászik a kövér pontyokra azzal a csodálatos rátermettséggel, amely csak neki sajátja.

A Hanság buja füves, sásos, ligetes térségein, s a dunai erdőkben otthonos a szarvas és az őz is, s a Kisalföld egész területén a nyúl, fogoly, fácán, sőt, a túzok is. És mindenütt ott vannak az apróvadat kísérő szőrmes és szárnyas ragadozók, amelyeket a magyar vadászok nem mindig, nem mindenütt és nem feltétlenül tartanak kártékonyak. Szaporodásukat féken tartják, de nem írtják őket, hiszen vadászatuk sokfélesége egészen különös ízt ad, akkor is, amikor a többi vadat tilalom védi.

A Kisalföld széles rónaságától délnyugatra az Alpok vonulata ereszkedik az ország területére, üde fenyveseivel és lomberdeivel, amelyeknek magasabb részein otthonos a siketfajd, de mindenütt a szarvas és az őz, s általában az ország egész területén élő apróvad.

Már a Rába folyó felett száll a gép és kelet felé felkéklenek a párás messzeségben a Bakony, a Vértes, s a Dunazug erdős hegyei, melyek folytatódnak a Duna derékszögű könyökéig és Budapestig.

Ez már egészen más táj és más klíma. Itt már zordabb az időjárás, keményebb a vad, s az itt-ott megszakított száz kilométeres erdővonulatokban mindenütt ott vándorolnak a kapitális szarvasbikák, ha elérkezett az őszi nász ideje. Az a vadász, aki ilyenkor cserkészett bőgő szarvasbikára, sohase feledi el az ezüsttörzsű bükkösök nyárvégi pompáját, a ködös, hűvös hajnalokat és a szerelmes bikák orgonálását, amelyet átszó a vadászat őszi izgalma.

Sok itt az őz is, de az egész országban itt van a legtöbb vaddisznó, amelyekből egy-egy vadászévad alatt sokszáz fekete lovag számol be kapitális agyarával és bőrével.

Ezekből az erdőkből –mint majdnem az egész ország erdeiből – nem hiányoznak a leg-nemesebb kis szőrmeések sem: a nyest és a nyuszt, s a róka olyan közönséges, hogy alig múlik el hajtóvadászat, hogy pár róka ne esne.

A hegyek aztán a Balaton és a Velencei tó vízi- és apróvadban dús síksága felé lejtjenek. Ezek a tavak azonban nem csak csodálatos vízimadár-faunájukról híresek, hanem, ha a repülőgépen utazó vadász véletlenül sporthorgász is, bizonyára sajnálja, ha horgászó készségét nem hozta magával, mert akár csónakról, akár horgászpadról feledhetetlen élményeket vihetne magával. Kipróbálhatná, hogy milyen íze van a süllőzésnek a Balatonban, a pontyozásnak a Velencei tavon és kipróbálhatná azt is, hogy milyen íze van a híres rostonsült balatoni süllőnek vagy a velencei halászlének, s a hozzájuk tartozó móri vagy badacsonyi nemes boroknak.

A Balatont azonban a féltve őrzött Kisbalaton nélkül nem hagyhatjuk el. Ez a 10 000 hektár területű ősnádas a maga egyedülálló madárvilágával, egyedül áll egész Európában is. Itt költ még a nemeskócsag, kiskócsag, batla, üstökösgém, vörös- és szürkegém, kormorán, bakcsó, bölömbika és a mocsár madárvilágának felsorolhatatlan százezrei, amelyeknek tömegeit a költözők nyárvégi elvonulása után az északról érkező vadlibák és más téli vendégek helyettesítnek.

A Balatontól délre, a Dráva és a Duna háromszögében ismét új táj látszik a messzeségben. Lankás dombvidék, sűrű patakhálózattal, nagy erdő- és mezőgazdasági területekkel, s a Mecsek hegység kiemelkedő zöld halmaival. Itt lőtték az utóbbi évek minden bizonnyal világrekord bikáját, a Dunántúlnak ez a tája olyan változatos vadászati lehetőségekkel dicsekedhetik, mint az országnak egy része sem. A mezőgazdasági területeket mindenütt erdők szakítják meg, s a nyüzsgő apróvad mellett mindenütt ott vannak az erdő vaddisznó farkái, szarvascsapatok, őzek, s a kisebb tavak környékén a vonuló és állandó szárnyas vízivadak. A téli körvadászaton egyáltalán nem ritkaság a napi ezres teríték, a nyári foglászaton a százas fogoly zsákmány, s erdei hajtásokban a fácánok százai.

A szarvas, őz és vaddisznón kívül itt vannak a híres dāmvd területek is, s itt lőtték a világrekord dāmvdát is.

Végül ide tartoznak azok a dél-dunántúli ártéri Dunaerdők, amelyekben a világ legjobb szarvas állománya él. Ezek az ősi erdők rejtett lápjaiival, mocsaras dzsungeljeivel olyan nyugodt szaporodási lehetőséget biztosítanak minden nagy vadnak, amely sehol sincs meg már nyugaton. Ezek az erdők bővelkednek vaddisznóban és őzben is és a kisebb számban előforduló apróvaden kívül mindenféle szőrme és szárnyas ragadozóban. Vízivad mindenütt van, különösen őszi és tavaszi vadliba vonulás idején.

Ha aztán a vadász egyúttal horgász is, a hajnali cserkészlet után felcserélheti a puskát a horgászbottal és villantózhat ragadozó önrre [lásd balin vagy vadászkeszeg – a szerk.], csukára, harcsára vagy fenekezhets pontyra, márnára, kecségére.

Az utasgép azonban átrepült más Dunántúl változatos térségein és leszállt Budapesten, ahol megpihenhet a vadász is és válogathat a programok között, ha ugyan már előre le nem kötötte volna a megfelelő területet.

Nem lenne csodálatos, ha éppen a Hortobágyot választotta volna, ahol az őszi és a tavaszi vadlibázás valóban ékes gyöngy a vadászat koronájában. Azzá teszi nem csak maga a vadászat, de a 27.000 hektáros ősi pusztaság panorámája, ahol a napfelkelte káprázatos szín- és fényjátékát az ezerhektáros halastavak felett vagy a süket köd gomolygásában felrobajló vadlibatömegek elfogyhatatlanságát soha nem felejt el, aki egyszer látta és hallotta. Mert milliónyi itt a liba, s a felszállásuk olyan robajjal jár, mintha híd alatt állnánk, melyen gyorsvonat vágat keresztül. És szólhat a puska egész nap, mert a vetésekre kiszálló és a

tavakra visszaérkező libák soha nem fogynak el. Ha azután úgy érzi a vadász, hogy elég már a fél szekér liba, vagy elfáradt a lövöldözésben, gyönyörködhetik a szárnyas vadászok művészi vadászatában, amikor a vándor- vagy kerecsensólyom biztosabban vágja le a libát, mint a legjobb puska és multhat, amikor a levágott zsákmányra szépen rászáll a hatalmas rétisas a sólymokat újabb zsákmányszerzésre utasítva. A nemes rablók szédületes mutatványaiban azonban a solymászok által betanított sólymok és héják idomított munkája közben is gyönyörködhetik a vadász, mert a halastavak és rizsföldek halivadékára kártékony gémekeket nem puskával, hanem ezekkel a tévedhetetlen ragadozókkal gyérítik.

Mivel azonban a Hortobágyra is kényelmesen, repülőgépen utazhatik a vadász, amíg odaér bizonyára körülnéz, hogy milyen vadászatra alkalmas területek vannak még az Alföldön.

A táj, amely felett elrepül, úgy a Duna és a Tisza folyók között, mint a Tiszán túl, felülről egyhangúnak látszik, beláthatatlan síkságnak. Lent azonban dús apróvadas területek vannak s a vizek mentén mindenütt szárnyas vízivadak. A vizek mellől nem hiányzik a halak legnagyobb ellensége, a vidra, a nádasokból a róka, s a szárnyas ragadozókon kívül a nagy pusztaságokra ellátogatnak néha a keselyűk is.

A folyók galérierdeiben otthonos az őz s a déli részen megtalálhatjuk a dámvadat is.

Az Alföld északi peremén azonban ismét dombosodni és erdősödni kezd a vidék bevezetőjéül annak az új nagy vadászati tájegységnek, amely a Börzsöny, Mátra, Bükk, Sátor és Avas hegységeket jelenti.

Az átmenet itt is nagy fogoly, fácán, nyúl tömegeket táplál, de a felmagasodó hegyek, a bükk, cser, tölgyerdők már – akárcsak bárhol az országban – itt is a nagyvadnak a hazája, ugyanazon szárnyas és szőrmés ragadozókkal, mint az ország többi erdei. Fő állomány a szarvas és vaddisznó, a szelídebb dombokon az őz, de meg kell említenünk a négy lábú vadak közül csak itt található muflont és a szárnyasok közül a császármadarat.

A hegyek között csodás tájakon kanyarog az autótűt és ha valaki legyezőhorgászat, a pizstrángozás legmagasabbrendű sportjának is időt szentel, megtalálja ezt a nemes halat a lillafüredi Hámori tóban, s fürge hideg hegyi patakokban.

Íme végigrepültünk egy országon s gondolatban, vágyban talán már végig is vadásztuk, mert ebben az országban, Európa legvaddúsabb és vadakban legváltozatosabb országában vadászni és horgászni is – mindenütt lehet. Hogy ennek mi a módja, készséges felvilágosítást ad a „MAVAD” Budapest, Honvéd utca 16.

Végül meg kell említenünk, hogy ez a kis írás egyszerű ismertetés Magyarországról – írásban és képen –, de nem propaganda. A propaganda-anyagot a vadászat sportjának nemes ragályát majd széthordják úgyis azok, akik egyszer elsütötték a puskát a Duna ősi erdeiben, a Bakony bozótjaiban vagy a Velencei tó nádasaiban.

Elviszik azok, akik csak egyszer látták a Hortobágy felett, hogy kelfel a nap és hallották, hogy csattog százezer szárny, hogy zúg végig a szarvasbikák vágyakozó vagy haragos bőgése a völgyek visszhangján: és ha csak egyszer is tűztek véres őszi lombot kalapjuk mellé, a nemes vad ravatalánál nem is felejtik el soha a ragyogó emlékeket, amelyeket a vadak és vadászok hazájából, Magyarországból vittek magukkal.

Bodó Imre

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

A magyar Tempevölgy.¹

Regényes tájleírás Jókai Mórtól

Mit érthetnék mást e név alatt, mint a *Balaton vidékét*? amelyik tájrésze hazánknak érdemli meg inkább a Tempevölgy nevet? ahol magasabb szellemek dalolni taníták a költőt; a nem költőt pedig érezni azt, amit a költő énekelt.

Sok szép tájkát bejártam hazámnak; voltam azalföldvégtelen rónám, álltam a *székely havasok* csúcsain, de mindeniknél jobban megragadott a *Balaton-vidék*. Az alföld úgy tesz nekem, mint egy *édesanya*, ki nem sokat piperézi magát gyermeke előtt, nem iparkodik kedvéért szép lenni; de kalászos mezőinek aranytengerével mutatja, milly híven szereti, millyen jó anyja volt, s míg rezgő délibábjában *tündér* meséket mond neki, pacsirta énekben zengi bölcsődalát. – Erdély képe viszont úgy tűnt fel előttem, mint egy büszke tündér, ki bámulatra hív, bűvöl és elcsábít; fenyvesek zúgása titkos szókat beszél, havasok látása a távol után vonz; valami úgy kényszerít elérhetlenek után sohajtani; és egy fájó érzés nehezíti a megválást. – Ah de a Balaton-vidék egy bájos *menyasszony*, ki vőlegényére vár, minden ponton uj bájait tárja fel; mentül tovább nézzük, annál szebbnek látjuk, s bár nevensenek ki érte, én azt mondom, hogy az egész táj mosolyog! S még egy mélyebb, még egy jellemzőbb benyomást hagytak lelkemben e külön tájak. A hegytelen alföld, mellyen semmi emlék, vagy rom nem hirdeti multunkat, képzeltem velem a derék *köznép*t, a mellyel becsülök; az emlékes Erdély minden heverő kőhöz csatolt történeti nevezetességeivel tünteti elém az *aristocratiát*, a mellyet tisztetek; Erdély a magyar tájak aristocratája; ah de a Balaton-környék a *táblabíró világ* képe, a középosztályé, a mellyet szeretek, a mellyhez tartozom, a mellyről beszélni soha ki nem fogyok. Ha gazda vagyok, a Tisza mellék rónájának adom az első rangot; ha politikus vagyok, Erdélybe leszek szerelmes; de mint költő, a Balaton vidéknek nyújtom a szépség almáját.

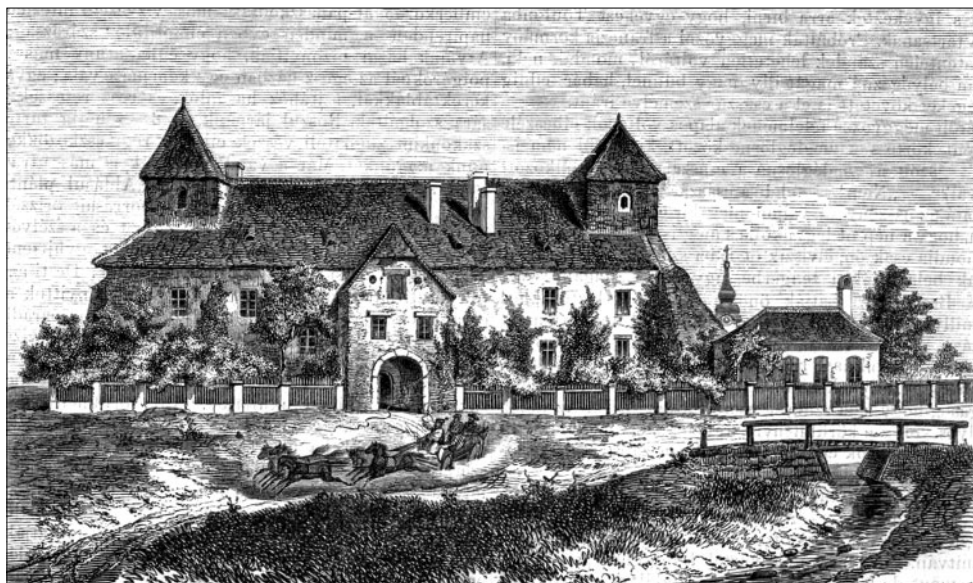
Csak az az egy fáj, hogy nem tudom azt olyan szépnek leírni, mint amilyennek láttam. Amint Veszprém megyébe érünk, már kezdődnek azok az apró emlékek, mikkel e táj teli van szórva. Nem a márvány írotáblás história emlékei ezek, hanem a regék, a mondák, az adomák emlékei, miket a nép szeszélye, vagy a költő ihlete alkotott.

Itt az ősvár, mellyet a Corvinok hires ellenfele, Újlaki Miklós építtetett. Igazán Palota. Hajdan széles árok fogta körül, mellyet friss forrásvíz töltött meg s néha friss törökvér. Mikoriban a török szultánnak nemcsak a félhold, hanem a félföld is birtokában volt még, sokat hallották Palota körül a hadi lármát. 1598-ban Sinán basa spahijai lovagoltak be a kastély felvonó hidján s öt esztendeig ültek benne. A népmonda azt beszéli róluk, hogy egy

1 Jókai Mór: A magyar Tempevölgy. Vasárnapi Ujság. 5. évf. 1858. ápr. 25. 17. sz. 195–197., máj. 2. 18. sz. 208–209., máj. 9. 19. sz. 221–222., máj. 16. 20. sz. 233–234., máj. 23. 21. sz. 241–242., máj. 30. 22. sz. 258–259., jún. 6. 23. sz. 268.

török aga, a mint a fegyverteremben meglátta Ujlaky Lőrincz képét, dárdájával keresztül szúrta azt; ez csőtörtőkön volt, péntekre virradón halva találták ágyában az agát. Ujlaky ölte meg, annak a szelleme fojta meg éjszaka, a két ujj helye is ott volt még a torkán, mintha két hegyes köröm ásta volna bele magát. És ezentúl minden, pénteken meghalt egy a török harcosok közül, ugyanazon két körömhellyel a torkán; pénteken már rendszeren volt halott a várban, a miből a magyar köznép azt következteté, hogy az ördög nem bőjtöl. A török had azonban utoljára is megrémült e láthatlan ellenségtől s a nélkül, hogy úzték volna, kitakarodott a várból. A történetíró azt mondja erre, hogy mesebeszéd, a természetbúvár azt, hogy tán vampír lehetett az öldöklő kísértet, a poéta azt mondja, hogy szép tárgy balladája. Mulatságosabb az adoma az 1687-ki visszafoglalásáról, amikor Eszterházy hirtelen körül fogta két ezer lovassal és ezer hajdúval a töröktől megszállt várkastélyt, s azzal a hajdunép rögtön elkezdett lövöldözni kerekas ágyukkal a várkerítésre, a törökök meg várpuskákkal s szakálás ágyukkal rájuk vissza. Miután vagy öt hajdú elesett, s néhány török is hasonlóul járt, akkor kijön egy török hirnök a magyarokhoz s azt kérdi tőlük: „mit akartok?” – „El akarjuk foglalni a várat.” – „Hát mért nem szóltok? Itt a kulcsa, mit rontjátok a kerítést?” Így értették aztán meg egymást. Nevezetes, hogy akkor 67 török harcos volt a várban, aztán volt velük az asszony. – A várkastély most is bir még tisztos ódon külsejével; a rondella, melly előtt ez a kedélyes discursus folyt, most is áll még; vörös téglafalai vakolatlanok, de köröskörül benőtte azokat szélesen a repkény, melly egész elevenzöld szőnyeget képez a ritka ablakok körül; belül azonban új divatú izlés rendezte a boltozatos ősi termeket. Távolabb az erdők között, sűrű mogyorófabokrok közé rejtve látszik valami feketülő rom. Pusztá-Palota az, Mátyás király kedvencz vadászkastélya, ott csente el a királyi ebédből a torkos szakácsné a csuka máját, a kérdező királynak furfangosan felelve: „csóri csuka: nincsen mája” mire a király rögtön cadentiát mondott: „palotai pálcza: nincsen száma” s a csukamáj rögtön előkerült.

Mátyás vára összeomlott, Ujlakyé most is áll még.

A palotai várkastély (Vasárnapi Ujság, 1858. ápr. 25. 196.)

Nem messze innen az út mellett látszik az a kettős kőfal, mely közt most egy kis malom-hajtó patak foly alá; a néphagyomány „Kinizsi ugratójának” nevezi azt, s az a monda róla, hogy az hajdan erős hid volt, s ha a Kikiritő zsilipeit felhúzva, a tavat lebocsáták a mezőre, csupán a hidon keresztül lehetett Palotának menni. Kinizsi Pált egyszer nagy számu török had szokta meg e téren, a vezér hirtelen felvonatta a tó zsilipeit s míg bajnokai háta mögött a hidat letörték, azalatt egymaga harczolt az ellennel; tudjuk azt felőle, hogy két kézzel szokott verekedni. Mikor aztán a hid le volt rontva, egy ugrással átszöktetett rajta villám paripáján. Egy török sem csinálta utána ezt az ugrást. Hogy Kinizsi idejében nem járt még itt a nagyságos török, az ugyan bizonyos; de azért nincs az a bölcs, a ki ezt a mondát kibeszélje a nép fejéből s minek is beszélné ki?

Az út irtott erdőkön visz keresztül. Én úgy minden megsirathatnám kipusztított erdőt; nem statusgazdászati szempontból, azt nem bízták rám, hanem azért, hogy a szép lombos fákért, amiket olyan ingyen teremtek számunkra a jó föld; talán nem is a mi számunkra, hanem árnyékul az erdei virágnak, fészkei az énekes madárnak; az éhes ember aztán neki-megy fejszével, kivágja, éget hamuzsirt belőle, helyét beveti búzával s még azt akarja, hogy a föld háladatos legyen érte hozzá. Ez pedig azzal áll boszút, hogy az irtott erdők helyén annyi követ vet föl a szántó eke után, hogy a tér fehér lesz tőle, mintha jég verte volna el, de nagy darabokban. Én bámulom, hogy van kedve valakinek az ilyen földbe belevetni a búzát, a mely fordított mértékben követ ad annak, a ki őt kenyérrel hajítja. Bele is untak sok helyen, s parlagon hagyták a felbolygatott földet, azt most aztán belepte szélűben hozs-zában a kökény és galagonya bokor.

Most ez a nyomorék cserje tenyész a szép őslakók, a régi erdők helyén. De sok tanulságot lehetne ebből olvasni, ha volna a ki az ilyen betűt is olvassa. Most egyszerre, mint egy boldogabb világ révpártja, tűnik elénk a Balaton, mint egy hegy lejtőjére feljutottunk, két erdős domb völgyelete közöl kivillanik a regényes tó naptól aranyzott tükre, oldalt Őrs helysége, túlhan a somogyi partok tornyos falvai foglalják rómába, s ezentúl egészen meg-változik a táj arculata. A mint Őrsön alul a Balaton partjára leszállunk, mintha egyetlen kert tárulna elénk; egy óriási kert, melyben mulató lakok helyett egész falvak vannak el-szórva, egymáshoz sűrű kö zelségben; csupa gyümölcsös és szőlő minden falu körül, mely oly hűsítő, oly boldogító látványt nyújt szemnek és léleknek az egész nap látott sárga tarlók, kavicsos parlagok után, miknek nézésébe beféradt.

Egyfelől az édeni táj, másfelől a tündéri tó, olyan főséges, olyan megragadó látvány! Ha ez külföldön volna, a magyar emberek seregestül vándorolnának azt látni, s azóta száz útleírás jelent volna meg felőle lelkesült utazóktól. Oh mi kár volna, ha sikerülne a kap-zsi nemzedéknek e gyönyörű vizet lecsapolni! Ugyan mi célra? Miért veszítse el hazánk költői szépségeinek egyik legszebb gyöngyét? Csak azért, hogy néhány földesúrnak, ki a meglevőt sem képes okosan mivelní, nagyhatáru birtokához még néhány ezer holdnyi szá-raz föld ragadjon? Porzót az igaz, hogy árulhatnának akkor eleget; mert hogy a Balaton medrének vasporos és magnésiás talaja nekik semmiféle füvet meg nem fog teremni, azt láthatják a somogyi partokon. S millyen Nemesis következne a hálátlan fajra; hogy állná-nak boszút az elűzött tündérek kiszáradt vizükért! Ez a szép zöld tájék, hogy kopárulna el; patakok, csermelyek utána vesznének, s lenne a kiszáradt tó helyén egy sivó homokpuszta, egy istenverte tájék közepett, melyet soha eső nem látogat. Ez a szép Balaton nemcsak szépsége, de áldása is a környéknek, hanem olyan az ember, hogy mindig azon töri a fejét, millyen nagy ur lehetne, ha azt bírná, ami nincs.

De hallgassunk el e szomorú jóslatokkal, hisz az egész képtelenség. A Balaton tükreben még sokáig fog így ragyogni a felkelő telihold, s Balaton-Füred parkjában vig magyar zene

hangzik az érkező elé, míg az est ködében kékelő Tihany kettős tornya felől anda ringással hangzik az esteli imára buzdító harangszó.

A mint Balaton-Füreden a kocsiról leszálltál, egyszerre otthon vagy. Ha magyar ember vagy, lehetetlen, hogy ott az első perczben ismerősdre ne találj, mert ott minden ember magyar, s minden ember megismeri egymást, az érkező gyorskocsira pedig épen mindenki vár, és oda incognito nem lehet megérkezni. Az egész fürdő fiatal telep még; a park sem régi, a sétány még újabb, melly körül magas vendégházak emelkedtek minden oldalról; sétány közepén áll a savanyua vizes kút; a park elején a nemzeti színház, egy földött épület, melly közkölségen épült; homlokzatán e szép felírással: „hazafiság a nemzetiségnek”, beljebb az erdőben a tágas nyári színpör, mellyben derült estéken szabad ég alatt tartja egy-egy legjobb vidéki színtársulat előadásait. – Azért beszélek legelőször is a színházakról, mert a színház tesz tanúbizonyságot egy-egy vidék míveltsége felől. Vannak nagy alföldi városaink, mikben még egy színpör, vagy rögtönzött pajta sem hirdeti a nemzeti költészet és művészet ígét; míg sok dunántúli kis városka versenyez műizlés és pártolás tekintetében Pesttel. Íme Fürednek két színháza is van, mindkettő csinos, jó izlésű. Nyáron át látogatóinak buzgalma fenn tudja tartani színészetét, míg Pesten szeretnék e felől igen keserű dolgokat írni, ha most épen olyan gyönyörűen nem ragyogna a hold a Balaton felett, hogy kiveri a fejemből az egész szomorú történetet az egyszeri emberről, a kit addig gyógyítottak, amíg belehalt, majd máskor elmondom.

Hogy Balaton-Füred mint gyógyfürdő milly ritka nevezetesség – most még csak hazánkban, – egykor tán egész Európában is, azt nálamnál szakértőbbek eléggé elmondták már; hogy ez éltető alkatrészekkel terheltség, melly a Balaton hullámairól jó, milly áldott hatással lepi meg az életműszert és a kedélyt, hogy a Balaton-iszap minden fontja egy lat szénsavas vasport tartalmaz, melly tüneményes gazdagság már a külföld előtt is olly hirre kapott, hogy a francia kormány tudományos vizsgatétel végett odaküldé egyik tudós orvosát, dr. Rohesant; hogy e kis tenger partján, melly maga is csupa ásványforrásoknak köszöni tételét, a meder közelében gazdag savanyuvizforrás buzog; ez mind igen érdekes dolog lehet azokra nézve, kiknél a vér, a mell, az idegrendszer beteg; – hanem van Balaton-Fürednek még egy ollyan tulajdona is, ami egyenesen a beteg szívnek tesz jót, s amit eddig az orvosok, a vegyészek kifeledtek az analysisből: nem a vas, nem az alkalik, nem a savak, nem a langy lég, nem a szép táj, hanem egy derék, becsületre méltó, hazafias érzelmű közönség. – Én szeretem látni, ha nagyuraink vigadnak, de ne menjenek vigalmaikkal messzire. Nem szeretem azt az elvet, hogy idehaza legyünk mogorvák, gazdálkodjunk, takarékoskodjunk; s ha mulatni van kedvünk és pénzünk, azt vigyük ki külföldre. Miért ne legyen nekünk idebenn a hazában is ollyan választott helyünk, mellyel meglátogatni élvezet és divat? hol a fesztelenség és az elegancia egymással találkozik, hol távol ismerősök, hazai notabilitások egymást feltalálhassák, hol a főúri körök a középrend osztályaival barátságos érintkezésbe jöhessenek s mindkettő megszerethesse egymást, tanulhassa kölcsönösen egymás előnyeit becsülni, hibáit megszokni. És ez a megbecsülhetlen hely Balaton-Füred.

Öreg zászlós urak, régi hangzatos időkbl nagyrabecsült nevek, országos kapacitások a megyei világból, deli úrhölgyek, fiatal mágnások, lelkészek, tanárok minden felekezetből, kisebb nagyobb urak mind egy barátságos ismerős körré alakulva, melly egymást szívesen üdvözli, a közbeszéd tárgyából ki nem fogy, sem nagyságát, sem kicsinységét nem érzeti a másikkal, minden élvezetet megoszt mindenkivel, az első szóra kész és előzékeny bármilyen okos indítvány felkarolására s iparkodik egymás óráit kellemessé tenni; ezekből áll Balaton-Füred vendégközönsége. Megérkezésem estéjén gyönyörű holdvilágos idő volt,

a Balaton ezüsthimes tükrén csónakok lebegtek, s a csónakok felől andalgó népdalok s méla nemzeti dallamok hangjait ringatta felénk a szélcsendes alkonyi lég. Fiatal szép nők, magyar főurak csónakáztak ott, ők énekelték a népdalokat. Ez első vonásból rajzolja magának az arczképeket tovább, a kinek helyes képzelme van, – nem fog csalatkozni. Ez a vonás húzódik végig az egész társaséleten s ez a mi többet ér Balaton-Füred minden mag-nésijánál.

Reggel jeles zene ébreszti felavendégeket, sietni kell a savanyuvizre, a savókúrára, a séta tart, míg az idő bemelegszik, akkor a fürdésre kerül a sor, a kis tenger langyos vize tán még régi nymphájától örökölte csodálatos vonzerejét; bűbájnak lehet azt nevezni, ahogy óhaj-tatja magát azzal, aki egyszer megfürdött benne, s ha átlátszó hullámai között libegünk, alig tudjuk azt elhagyni. A bátrabb úszók künn versenyeznek a zöld tükör fodrozatos szí-vén; két nevezetes úszóról beszélt akkoriban a közfigyelem; az egyik volt egy fiatal magyar gróf, roppant athlétaí termet, a másik egy kis tíz esztendőös növendék diák. A gróf nagyon megszerette a kis diákot, amiért az merész ambícióval minduntalan vele bátorzkodott ver-senyezni. A gróf többször megtette azt a férfias mezenyt, hogy Füredről átúszott Tihanyra; ez néha négy órai úzás; egyszer a kis diák is bemerészkedett vele e bátor vállalatba; a gróf bizton hitte, hogy a gyermek, ha érteni fogja, hogy fárad, majd visszakérezkedik, de az csak úszott vele tovább: ekkor megszólítja a gróf: „van az ön atyjának még több fia?” – A gyermek azt felelte „nincs.” – „Akkor hát forduljunk vissza.”

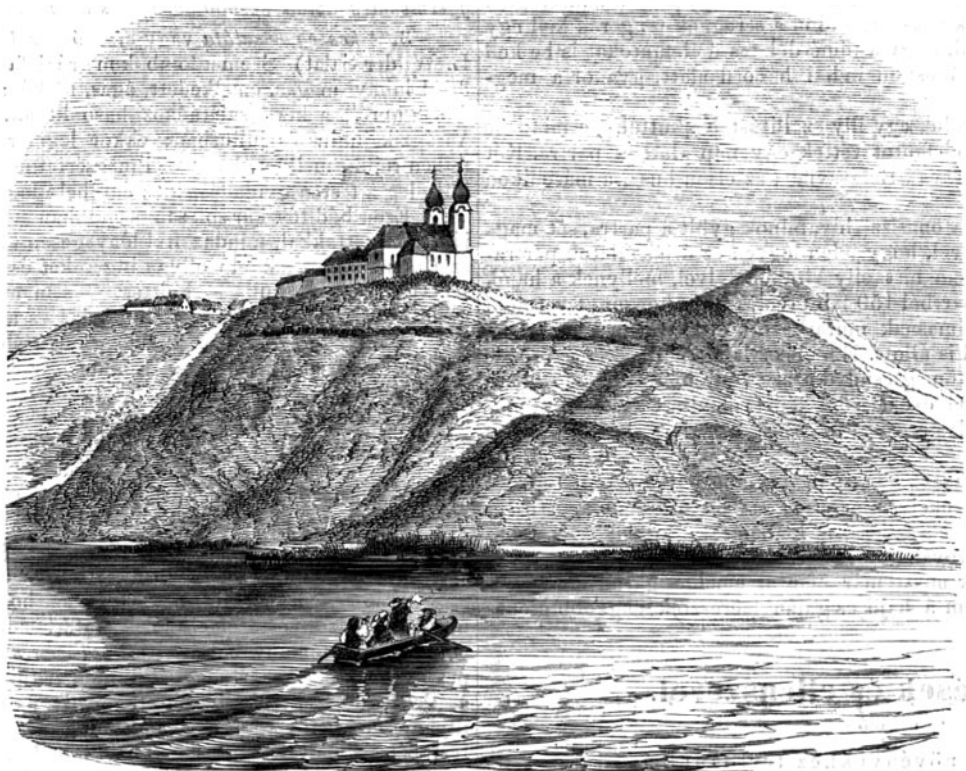
A délutánt regényes kirándulások, az alkony óráit a színház, az estét kedélyes társalgás foglalja el, többnyire a szabadban, mert Füreden rendesen derült idő van, eső ritkán esik, a környék mégis olly üde zöld, a Balaton lehellete teszi azt; csak néha jönnek pompás ziva-tarok onnan a somogyi partok felől, miket napokka előre megjósol a Balaton, legnagyobb szélcsendben elkezdi háborogni, tengerhullámot hány, s harsogva csapkodja partjait, a zi-vatar napján fekete zölddé lesz csak szélei szegélyezvék fehér tajtékprém-mel; s e sötétzöld tükörben ollyan tündérien rémes a cik-kázó villámok lobbanása, mikor egy-egy belecsap a vízbe mintha onnan alulról egy másik csapna hozzá vissza: pár óv múlva aztán kiderül az ég, a Balaton megint kéken mosolyog mint egy könnyen haragos, könnyen engesztelődő hölgy.

Füred-dal szemben a tihanyi magas félszigeten emelkedik a tihanyi apátság kéttornyú kolostora. Magasztos egy tájkép! A zöld környezetben csak ez a sziklafal kopár, homlokán mint egy régi korona az ódon épület, tövét a zöld hullám locsolja, kövült csigákat, a mesés kecskekörmöket hányva ki a partra.

E kolostort a Bencze szerzet bírja, mellynek derék tagjai s kitűnő igazgatója előzékeny szívességgel mutatja meg vendégei előtt a kolostor történelmi emlékeit; a pompás templom alatt van az épület legrégibb emléke, az I. Endre által építtetett templom, melly most tulaj-donkép sirbolt, a hegyives boltozatok egyike alatt látható még Endre sírkere-sztje, a faloldal-ba beállítva, melly elég egyszerű egy fejedelem síremlékének.

Sajátságos nevezetesség a tihanyi zárdában, a Jesuiták alapítójának, Loyolának viaszképe, mi annak halott arczáról jön eredetileg levéve, mint ezt az átadó hiteles okirat bizonyítja.

A ki a tihanyi kolostor viszhangos folyosóin végig jár, önkénytelen jut eszébe az a gon-dolat: millyen szép lehet az élet végnapjait itt tölteni el! Az ember sejti azt az eszmét, amit gondolhat egy trónjáról önként lelépett fejedelem, egy férfi, ki a világból számkiveté magát, egy boldog ember, ki mindenét elveszté s a veszteség fájdalmait már nem érzi, ha a tihanyi zárda ablakán kitekint. Köröskörül mosolygó vidék, eleven zöld hegyoldalok, boldog apró falvak, a vidám Balaton repkedő csüllöivel, halászbárkáival; – azután a háborgó zivatar, sötét fellep-alástjával, tűzostorával; a hánykódó hab tetején menekvő halászcsonakok; –

Tihany (Vasárnapi Ujság, 1858. máj. 9. 221.)

télen a fényes jégtükör, a távol fehér vidéke – és idebenn mindig ugyanaz a csend, az a változatlan nyugalom hazája, melyre a külvilágnak semmi öröme, semmi fájdalma vissza nem hat.

Még egy nevezetessége van Tihanynak: nagyszerű viszhangja; a kolostor fala veri azt vissza; tiszta csendes időkbén egy egész hexametert képes visszamondani. Egyszer angol hölgy kísérté meg a viszhanggali beszélgetést; szél lehetett, a viszhang nem felelt neki: „Haj asszonyom, szólt neki a kalauz, nem tud ám még a mi echónk ezen a nyelven.”

A mi kis magyar tengerünknek még saját gőzöse is van, annak nevét a viselő, ki e táj minden kövét megénekelte, Kisfaludyét. E gőzösön magyar kapitány van, a ki magyar vezényszavakkal kormányoz, gépész, kormányos hajóslegények mind ide valók, még az ebéd is nekünk való: pörkölt hús, galuska, paprikáshal, badacsonyi bor hozzá; s ha némelykor egy kissé erősebb szél indul meg a Balatonon, s a habok oldalt kaphatják a hajót s hintáznai kezdenek vele, még egy kis szelid tengeri betegséget is érhetünk – tulajdon magunk vizén! és ez is élvezet.

Mig a gőzös Füredtől Keszthelyig végig hasítja a Balatont, a világ legszebb panorámája halad el szemeink előtt. Változatos halmok, majd kopár sziklás homlokkal, majd vad erdőkkel benőve, oldalaik többnyire szőlőkkel beültetve. Itt-amott a parton, vagy az erdők közepéből egy-egy ős rom vára fehérlik elő, de annak a képe sem olly szomorító, mint más romjainké. Nem az ősi dicsőség omladéki ezek, hanem egy kedves lejárt koré, melynek baját örömet ismerjük, s tudjuk jól, hogy e várakat, fedeletlen kastélyokat nem egy nagy

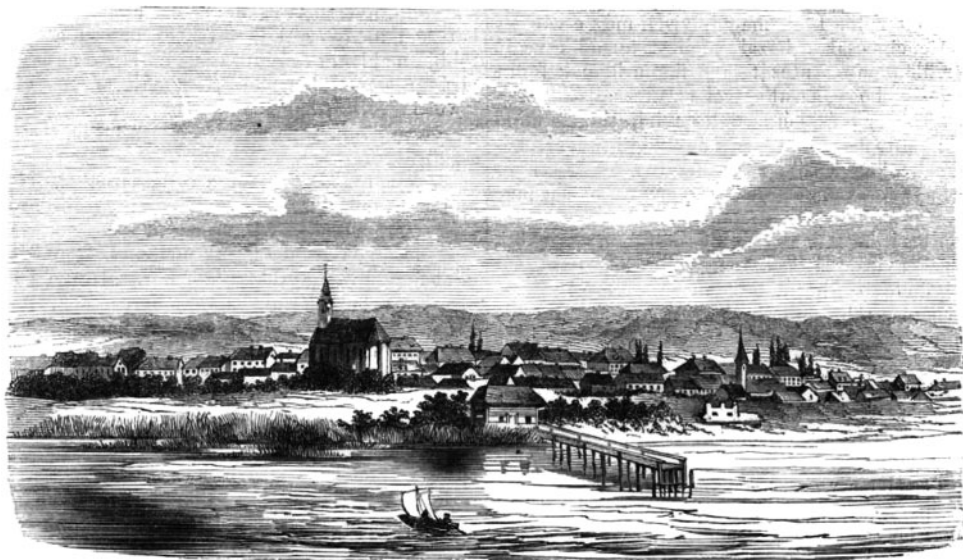
veszteség hagyta illy üresen, hanem csak a haladó korizlés, mellynek kényelmesebb, okosabb és czélszerűbb gondolat most lenn a sikon s benn a falu közepén lakni, mint odafenn a szellős tetőkön s a mai kor lovagjai és delnői könnyebben sohajtozhatnak egymáshoz a nemzeti színház páholyaiból, mint régen egyik vár ablakából a másikba. Az pedig épen kiment a divatból, hogy valaki szerencsétlen szerelem miatt remetévé legyen s kis csengetyűvel harangozzon az ájtatos népnek; most legfeljebb rossz verseket ír, azokkal harangozza be a publikumot.

A változó halmok háta mögött egy távolabb álló pont, egy várral koronázott szikla emelkedik ki. Ez a költői várhalmok hőse, Csobáncz. Ötször tűnik el a szem elől s ötször mutatja meg újra magát, mint egy drámai hős, ki végig játsza mind az öt felvonást. A megénekelt halmok egyenkint tűnnek el a végig vonuló part mellett: látjuk Badacsonyt, ismerjük hírhedett borát s némelyikünk arra is emlékezik, hogy itt e hegyoldalon áll még a költő kicsiny nyári háza, a hol azon gyönyörű költeményeket írta, miket azóta paloták és gunyhók megismertek; mikor elhaladunk alatta, úgy tetszik, mintha még most is melegebb volna itt a jég, zöldebb a falevél, mint másutt.

Ama kis lapos domb ott a Szent-Mihály hegy. A kis ház ott a közepén most is olyan remetének való kis hely: olyan eszményi lakás valaki számára, aki szerelmét elveszté, csak boszuját tartotta meg, s addig várni akar csendesen, amíg az megérke.

A gőzös Keszthelyen éri el a végpontot, melly regényes utjának célja. A ki idáig is meg van elégedve sorsával, az a fedezeten marad s visszatér vagy lefekszik s végig aluszsa az egész délutánt, vagy újra végig nézi a balatoni panorámát megfordított sorozatban. A ki azonban megérti azt a vágyat, melly e távol látszó romok után vonzza a szívet, az kiszáll Keszthelyen s egy rövid kerülővel szekéren tér vissza Balaton-Füredre, sorba látogatva a regényes pontokat, mikén még most is a költő szelleme borong.

Keszthely maga is drága emlék az eszmélő magyar előtt, a ki keresztül megy rajta, hogy kerülhetné ki azt a helyet, azt a kastélyt, mellyben egykor a Georgikon alapítójának

Keszthely (Vasárnapi Ujság, 1858. máj. 16. 233.)

nagy szelleme működött, irányadó eszméket adott nemzetének nem szavakban, hanem tettekben.

Jártam a grófi kastély nagyszerű könyvtárában, mellynek kéziratai közt legnevezetesebb Kinizsinek egy irott imakönyve, melly annyira magyar, hogy abban elejétől végig egy idegen szót nem lehet találni; a miből az a tanúság, hogy már Mátyás király idejében túl voltak azon az elven, amit mi még folyvást vita alatt tartunk, hogy a tudományos mivelttség mellett tökéletesen ellehet nyelvünk minden idegen kifejezéstől.

A könyvtárban különösen egy férfi arczkép vonja magára a figyelmet; egy középkori magyar hős alakja; kinek szabályos finom vonásait a ki egyszer látta, soha többet el nem felejt; nagy, mélázó kék szemeiben, megszólalásra kész ajakon valami élni látszik, a mi soha meg nem halandó. Ki e rokonszenves arczu férfi? Ez a költő Zrínyi Miklós; korának és honának kedvence, az édes tollú, éles kardú hős-költő, ki irt nagy diadalokról, s segített azokat megvívni, ki hazájának szemfénye volt, mig végre őt is ledönté a böszült kritika, mint mondják egy vaddisznó képében. Meglehet, hogy ez csak képes beszéd; vadkan alatt akarja érteni a hitrege az ádáz bírálatot, melly a megirigyelt férfit elvette azoktól, a kik olyan nagyon szerették

.... Szekéren ülve haladunk végig a völgyön, mellynek min den követ összegyűjté a regék írója, Kisfaludy Sándor, azokból alkotott magának síremléket. Az általa megénekelt vidék most is szebb, mint a többi. Az egész országon átok gyanánt feküdt az aszály, kiszáradt avar mezőket lehete látni mindenfelé, de Csobáncz, Tátika, Rezi, völgyeiben most is virágos volt a rét, a fű most is buján és gazdagon nőtt ott e várak alján. Mégsem hiába hullt hát, ahol elhullt a jó hősök vére, s nem hiába hullt utánuk a szegény hegedősök könyve; a fű, a réti virág legalább háladatos maradt érte.

Ki ne ismerné e szép regéket? a ki még nem hallotta hírüket, ismerje meg Kisfaludy költeményeit, mert azoknak minden sora a mi vérünkéből való vér. A ki még többet is akar tudni, kérdezze meg sorban a falvak öregeit, az írástudó jegyzőket, a tanítókat, minden dombról, minden kőhalomról új regét tudnak neki mondani.

A ki Szigliget alatt jár, ne feledje el magának megmutattatni a megáldott és a megátkozott halmot: nem messze fekszenek az úttól. Régen történt, még a regényes nyilvesszők idejében, hogy egy heves izzó vérű vadász megszeretett egy fiatal lyánkát; azt nőül kérte, de a leány nem adta neki kezét, mert Szívét egy ifjú parasztleány birta, s szülői is inkább ahoz akarták adni. – Farsangra volt kitűzve a menyegző napja; a vőlegény násznépe átjött Sümegről a menyasszonyért; szép szánut volt, csengős, lobogós paripák vágattak a fehér uton a lakadalmas néppel. Az elutasított vadász egy odvas fa háta mögül nézte őket. – Mikor az a szán is közel jött hozzá, mellyen a menyasszony ült, hirtelen egy nyilat tett tegzére s azzal keresztül lőtte a leányt. Az ott meghalt vőlegénye karjai közt, piros vére befeste a havat.

A násznépe üldözőbe fogta a gyilkost s nem messze a helytől utolérve agyonveré. A meggyilkolt leányt aztán eltemették az ut egyik felére, a másik felén pedig behányták kövekkel a gyilkos holttestét, mellyből azután nagy halom támadt, mert, később is minden azon menő hajított reá egy követ; ez a szokás még máig is fennmaradt ott. A bekövetkezett tavasszal a meggyilkolt leány sírján vadrózsa bokor kezdett támadni, a gyilkosét pedig ellepték a sötétkék iringó tövissek, miket ha megszáraszt az összetépve maga előtt kerget a szél, a nép úgy nevez, hogy, ördögszekér.”

És csodálatos! a rózsabokor máig is ott virít a zöld halom tetején, pedig senki sem ápolja, s a kőhányás most is tele van iringó tüskével, pedig egyre hajigálják rá a követ az azon menők.

Estére Sümeghet érjük el; a legregényesebb fekvésű kis városkát, mely fölött, csaknem a közepében emelkedik ki a regedús sümeghi várrom, még mindig erős falaival, miket, hogy haragjában le nem tudott dönteni az idő, jó kedvében benövesztő köfali virággal. Ezen város lakói olyan közel laknak őseik szellemeihez; házaik ablakaiból megláthatják holdvilágos éjszakákon a reszketeg árnyakat, mik úgy hasonlítanak pánczélos lovagok, pártás hajadonok alakjaihoz.

Pánczélos lovagok, pártás hajadonok, mesemondás az egész. Mesemondás az egész lélekjárat elmúlt dicsőségről, ragyogó napokról: ha a költők nem idézgetnék őket, elő sem jönnének, akkor is csak az hisz bennük, aki babonás. A mai reális kor embere csak Rothschildnak hisz s csak azokat a költeményeket olvassa, a mik börzetudósítás czim alatt jönnek; s meg van elégedve, ha azokkal jók a rímek.

Nem háborgatott bennünk Sümegben egész éjszakán át semmi szellem; pedig hisz itt lakott a regék halhatatlan írója.

Ha ő nem keresett fel, meglátogattam én őt; ott alszik az ut melletti temetőben; egy kis alacsony sírkereszt jelöli sírdombját a sírkeresztben akkor is volt egy hervatag koszorú, mellette kétfelől korán elhunyt rokonai, Tivadar és Elvira fekszenek; az a bogácskóró ottan, jobbfelől egy egészen a földdel egyenlővé taposott sír helyén nőtt fel; az a bogácskóró jelöli azon boldog nőnek örök alvóhelyét, a kihez a költő a Himfy szerelmeit irta! Annyi virágából a pazarló költői szerelemnek nem maradt a nő sírjára egyéb enné a szomorú tövises virágnál.

Nem is tudná azt meg senki, hogy ki fekszik ottan, ha egy sirnyomnyira onnan egy másik elsimult halom előtt egy rozsan bálványfa nem állna, melyre rozsdás vaslemez van szegezve: kopott lapon olvasható valami búskomoly versezet, becsületes jóakarát szüleménye: ez tudatja velünk, hogy kik fekszenek ottan Magyarország legkedvesebb költője körül?

Sötényi Horváth Trézsia
Nyugszik itt a bús sirban
Vajda Ignác hítes társa
Kedves leányi sorában
Amália fekszik balrul
Kisfaludy Sándorné (itt a vadvirágbokor)
Franciscája fekszik balrul
Szende Fodor Lajosné
Mind a kettő nővéreknek
Őn férje van mellette.
Közöttük ifjabb párnak
Elvirájuk temetve.
Hatan itten egymás mellett
Egy családbul nyugosznak.
Rettenetes bús képzelet:
Össze még sem szólhatnak
Néma csendben porladnak.
Szánd meg őket itt nyugvókat
Ki ide jutsz sirjokhoz
Kérjed értük Megváltónkat,
Meghaltakért imádkozz,
Mi az ember? gondolkozz?

A pókok olyan szépen bekötötték szőnyegeikkel azt a sirverset, én leszedtem azokat az emléklapról: gondoltam, nekem is jól fog esni, ha egyszer valami érzékeny poéta odavetődik hozzám s leszedi fejfámról a pókhálót, ha ugyan lesz fejfám.

Itt e sir oldaláról nézve rajzoltam le Sümeget, melly tán szebb volna a túlsó feléről tekintve; de én nem tehetek róla, ha Kisfaludy sirja a legnevezetesebb pont benne.

A pókhálót pedig tárczámba rejtettem és magammal hoztam. „Mi az ember? gondolkozz?”

Még egy pontja van e rege szépségü tájnak, melyet nem szabad kikerülnünk: ez Csobáncz.

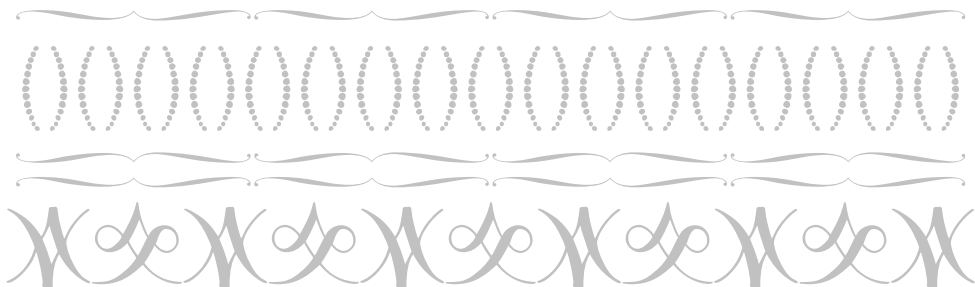
Ötször láttuk előtűnni a Balatonról, mindig más meg más hegyen háta mögül, végre előttünk áll egy magas hegyormon, messzire fehérülő sáncaival. E sánczok magasából viszszaalátni a Balatonra, a távol csillámló ezüst tükrön most úszik végig a kis magyar gözös; körül zöld sikság, erdős hegyek, csillogó patakok a mezőkön; patakok mellett fehér falvak hegyes tornyocskákkal és az erdős bércek homlokain a komor várromok; egy közölök úgy áll a sikság közepett egy vulkánalakú hegytetőn, mintha az egész egy egyiptomi gúla volna.

És e várromoknak meséit mind ismeritek. Tudják azt az öregek és az ifjak, tán még a dalamra is emlékeztek, amire énekeltük hajdan: „Szomorúan hallott kongni.” S ha magatok körülnéztek, még ott láthatjátok az orgonabokrokat, mik elvadulva lepték el a vár udvarát, és a zsálya- és a liliombokrokat, mik most is diszlenek a mezei fű között, s a borostyán-rep-kényt, melly felfut a falakra; – a hősöket, kik itt éltek, csatáztak és szerettek, túlélte az orgonafa, a liliom és – a költő dala.

A hegytetőn örök szél fuj, s üldöz bennünket a méla dallam: „Szomorúan hallott kongni. ...” Alant a hegy tövében forró napsugár éget, s jókedvű szőlőmunkás emlegeti az adomát a csobánczi kutyáról, melly vizet nem kaphatva Csobánczon, ha megszomjazik, kénytelen a szomszéd faluba menni ivásra; míg azonban hazajön, újra megszomjazik, megint csak vissza kell mennie a szomszédba; így aztán egész nap jót fut egyik falutól a másikig; innen a csobánczi ebbel való variációja az Orbán lelkének. – Magasban él a poézis, ide alant az adoma, – és mind a kettő az Urtól jön.

Egy kis kerülővel Szigliget felé szekérháton térünk vissza Balaton-Füredre; még odáig is majd itt, majd amott tűnik el mellettünk egy-egy kisebbszerű rom; de már ezeknek a nevét sem tudja jóra való ember, s be kell érünk azzal, hogy ez is valami pusztá templom, régi kastély; most azután virágcserep, mellyből szép nagy szálfák nőttek elő.

Estére ismét előttünk áll a kis hazai tenger, ismét. Füreden vagyunk, és azt mondjuk, hogy hazajöttünk, mert ott mindenki olyan otthon érzi magát. – A benyomás, mit e pár napi látvány hagyott a szívben, eltörölhetlen marad.

SORSKÉRDÉSEK

Haza a magasban

Csorba László az idei évfordulókról,
a főváros elnevezéséről
és az egyetemi órák humoros pillanatairól

A honismeret a lokálpatriotizmus egyik tudományos támasztéka: tudományos eszközökkel gyűjteni és feldolgozni valamely kisebb hely, terület, tájegység, táj múltjának fennmaradó forrásanyagát, és abból rekonstruálni az ott élők anyagi és szellemi kultúráját, annak valamely korszakát, épített tanúit, folklór hagyományait – fogalmaz a folyóiratunknak adott interjúbán Csorba László. A Budapesti Történeti Múzeum igazgatója hangsúlyozza: az identitások legtöbbször a gyermekkorban alakul ki.

– Idén emlékezünk a reformkor kezdetének 200. évfordulójára. Mit köszönhetünk a reformkornak?

– Azt talán kevesen vitatják, hogy a magyar történelem legsikeresebb korszaka a 11. század volt, mert István király a nomadizáló törzsi szövetségből ekkor teremtette meg – a magyarság fennmaradását egyedül biztosító – korszerű, keresztény, monarchikus államot. Ám múltunk második legsikeresebb korszakának – számos történész kollégámmal közös véleményünk szerint – a 19. század tekinthető, mert a már hanyatló, bomló feudális világból ekkor jött létre a modern Magyarország: a piacgazdaság, a civil társadalom és a parlamentáris államberendezkedés. Nos, az ehhez az utóbbi történelmi teljesítményhez vezető, ezerszálú, végtelenül bonyolult folyamatnak az alapozó szakaszát nevezzük reformkornak, hatásában pedig hozzászámítjuk 1848/49 időszakát is. A március 15-én kirobbanó – de szimbolikusan is hozzá kötődő – forradalomnak az áprilisi törvényekben megvalósuló társadalmi célkitűzéseiről ma az a történeti közmegegyezés, hogy lényegüket tekintve győztek és megvalósultak, mert a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést és a jogegyenlőséget a később felülkerekedő osztrák önkényuralom nem merte visszavonni – vagyis 1848 óta már nem feudális, hanem polgári világban élt a Magyar Királyság minden lakója. A katonai terrorral érkező uralkodó „csak” az államhatalom demokratizálását és a birodalom belüli helyzetünkre vonatkozó, tehát a nemzeti önrendelkezés korszerűsítését célzó változásokat utasította el, majd verte le az ezért vívott szabadságharcot az orosz túlerő segítségével. Ám 18 évvel később mégis rákényszerült arra, hogy ezek jelentős részét – a kiegyezés keretében és korrekciójával – elfogadja. A reformkor így mélyen összefonódik a forradalom és a szabadságharc időszakával, amely a közösségi érzelmvilágban a modern magyar nemzet „alapító mítosza”.

– Széchenyi István felajánlásának köszönhetően idén a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) is 200 éves. Mit gondol az MTA múltbeli és jelenlegi, illetve jövőbeli szerepéről?

– Messzemenően egyetérték azzal, hogy változatlanul érvényes Széchenyi korszakos gondolata: „a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma”. Nem véletlen, hogy amikor az MTA vezetői a közvéleményhez és a politikusokhoz fordulnak, akkor újra és újra

visszatérnek ehhez a sarokigazsághoz. Glatz Ferenc, az ezredforduló idején a tudós testület elnöke is úgy fogalmazott, hogy az MTA-nak hármaskörű funkciója van: tudományos műhely, a magyar kutatói társadalom érdekképviselője és a nemzet tanácsadója. E szerepek, sőt közösségi küldetés hangsúlyozása ma azért is életbevágóan fontos, mert miközben nyilvánvaló, hogy az emberiség előtt álló globális kihívásoknak csak és kizárólag a tudomány segítségével lehet megfelelni, eközben a modern média világa sajnos egyre látványosabban rombolja azt a közbizalmat, amellyel a modern társadalom nem tudományos képzettségű milliói egészen a 20. század utolsó harmadáig a tudományt szemlélték és tisztelték. Az MTA jelenlegi elnöke is arra figyelmeztet, hogy „tudománybarátabb társadalom” kialakítását kell segítenünk, mert a tudomány közvetlen ellenőrzésére ugyan a hétköznapi ember természetesen nem képes, ám ha nem bízunk a tudósok szavában és nem követjük figyelmeztetéseiket, akkor az emberiséget és a nemzeteket fenyegető katasztrófák elkerülhetetlenek.

– *A 200 éves évfordulók között Jókai Mór születéséről is meg kell emlékeznünk. Hogyan értékeli Jókai munkásságát, örökségét?*

– A válaszom szubjektív lesz, mert én nagyon szeretem Jókai írásait, rendkívül jól érzem magam az ő belső világában. Talán amiatt is, mert a 19. század a kedvenc kutatási területem: közel állnak hozzám e korszak főszereplői és kisemberei, a hangulatai, a művészeti stílusai, az épített környezete, mindennapjainak történetileg rekonstruálható egész „valósága”. Ráadásul kevésbé zavarunk az úgynevezett „romantikus túlzások”. Valahogy kezdetől éreztem, hogy Jókai elbeszéléseiben mi az, ami igazán hiteles, mert egy okos, élesszemű, sokszor kellően empatikus megfigyelő jóformán akaratlanul is beleírja a szövegeibe azt a milliónyi elbűvölő, elgondolkodtató, informáló, felbosszantó mozzanatot, amelyből a való élet és a működő személyiség szövődik. De már kamaszként is szinte mindig észrevettem azt is, ha kilógott a lélektani „lóláb”, amikor a pszichés mozzanat elrajzolása valamiképp hiteltelenné – túlságosan romantikussá – tette az ábrázolt szituációt. Jókainak az egész magyar irodalomtörténetben betöltött szerepét persze a vele szorosabban foglalkozó szak-tudós kollégák tudják megítélni, és időről időre meg is írják szép könyvekben és tanulmányaikban. Én csak azt mondhatom, hogy a lenyűgöző nyelvi gazdagság és történetészeti találékonyság, amely írásait jellemzi, még sok nemzedéket szórakoztathat és meghódíthat, ha – és ez talán fontos kiegészítés – figyelembe vesszük, hogy nem mindegy, miképp, hogyan találkozunk vele először az olvasó. Egy 19. századi szerzőt, még a legnagyobbat is, a mai nyelvi és művelődési viszonyok között már „föl kell építeni” és menedzselni kell, ha azt szeretnénk, hogy az értékei érvényesüljenek. Tegyük hozzá, hogy ez bizony az ókori szerzőkre vagy akár Shakespeare-re is igaz.

– *Kell ma is olvasni és az iskolákban olvastatni Jókai műveit? Ha igen, melyeket ajánlaná?*

– Persze, hogy kell olvasni és olvastatni – de fontos a népszerűsítése az új médiumokon, tehát a filmekben és a képregényeken keresztül is. Sőt, videójátékokat is lehetne fölépíteni a történeteiből. Legnépszerűbb műve *Az aranyember*, és hát nyilván nem véletlenül, mert ez a történet tényleg remekmű, a valóság és a költészet egészen egyedi és lenyűgöző ötvöze! Már jóval korábban elolvastam, mielőtt kiderült, hogy kötelező az iskolában, és boldogan beköltöztem a benne föltáruló mikrovilágokba. Lehet persze, hogy sokaknak túlságosan idealizáló társadalompolitikai utópia a Senki szigete, ám másfelől – hogy csak egy példát említsek – a tényirodalom egyik csúcsa a komáromi erődítési munkálatok körüli ingatlanpanamák roppant szórakoztató bemutatása, amelyet akár tanítani lehetne a korrupciós furfangokat leleplező jogtudományi tanfolyamokon. De hadd említsek egy másik kedven-
cet, a címe: *Nincsen ördög*. Szintén tele van romantikus túlzásokkal is, de egyben sok tréfás, ám mégis abszolút hiteles fordulattal a magyar országgyűlési választási csalások környéké-

ről, a nemzetközi bankéletből vagy épp az 1860-as évek nemzetközi konfliktusai világából. Ha pedig Jókainak a szabadságharc idején játszódó, túlzás nélkül mítoszteremtő írásaira gondolunk – és ezeknek csupán a csúcsa *A kőszívű ember fiai*, számos más pompás darabot is ide sorolhatunk –, akkor ha történész szemmel meg is kell jegyezni, hogy a kis részletek nem mindig állják ki a szigorú forráskritika próbáját, az összkép mégis nem csupán lelkesítő, de nagy vonalakban bizony megfelel annak a tudományosan is hiteles panorámának, amelyet a „Nagy Évről” a historikusok rajzolnak.

– *A reformkorban kapta a főváros a Budapest nevet – egyelőre még nem hivatalosan. Ki nevezte el így először, és mi volt ennek a szimbolikus jelentősége és a háttere?*

– Ez valóban kivételesen érdekes történet és valamiért még nincs igazán benne a köztudatban. Maga a névalak először Széchenyi híres könyvtáriása második kötete, a *Világ* utolsó előtti fejezetében bukkan fel, melynek *Töredékek egy angol leveleiből* a címe. A friss, eleven, sokféle személyes célzással teli fogalmazás megfigyelései, állításai, tanácsai oly mértékben egybecsengenek a gróf fejtegetéseivel, hogy sokáig én is – számos kollégámmal együtt – azon tanakodtam, vajon nem maga a jeles szerző „gyártotta” e fiktív szövegeket annak érdekében, hogy mondanivalóját egy igazi, külső tekintéllyel megtámogassa? Ha pedig ez a helyzet, akkor természetesen megtévesztő az a bevezetés is, hogy e levelek eredetileg „*Haszánk egy nagy érdemű leányához irattak*”. Ám nem így van! Hornyák Mária történész megtalálta Brunszvik Teréz grófnő – aki messzemenően megérdemli Széchenyi jelzőjét! – levelesládájában Edward Reed angol lelkésznek, a kisdudóvás szigetországi úttörőjének eredeti leveleit, és valóban, ezek lelkes szövege megegyezik Széchenyi iratközlésével. A vonatkozó levélrészlet – Széchenyi fordításában – így hangzik: „*Fővárosotok nevét Budapestre kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap múlva olly megszokottan s könnyen hangoznék, mint Bukarest; és így két város egyesülne, mely most nem legjobb szemmel nézi egymást. Milly haszon áradna ezen egyesülésből, milly virágzó fővárosa lenne Magyarországnak rövid idő múlva!*” A keresztapa tehát nem maga a gróf volt, ám a név elterjesztésében már az övé a legfőbb érdem. Olyannyira, hogy Szemere Bertalan miniszterelnök-belügyminiszter 1849. június 24-i keltezéssel – tehát a szabadságharc végnapjaiban – már hírül adta, hogy „*Buda és Pest, ’s illetőleg ó-Buda hatóságának egyesítése elrendeltetik, ’s a’ testvér két főváros mint Budapest ezennel egyesítettik*”. Ám tudjuk, a döntést a győztes császári önkényuralom hatályon kívül helyezte, így csak a kiegyezés után, az 1872. évi XXXVI. törvénycikk 1. paragrafusa mondta ki végül, mindmáig érvényesen, Budapest megalakulását és így e névforma törvényesítését.

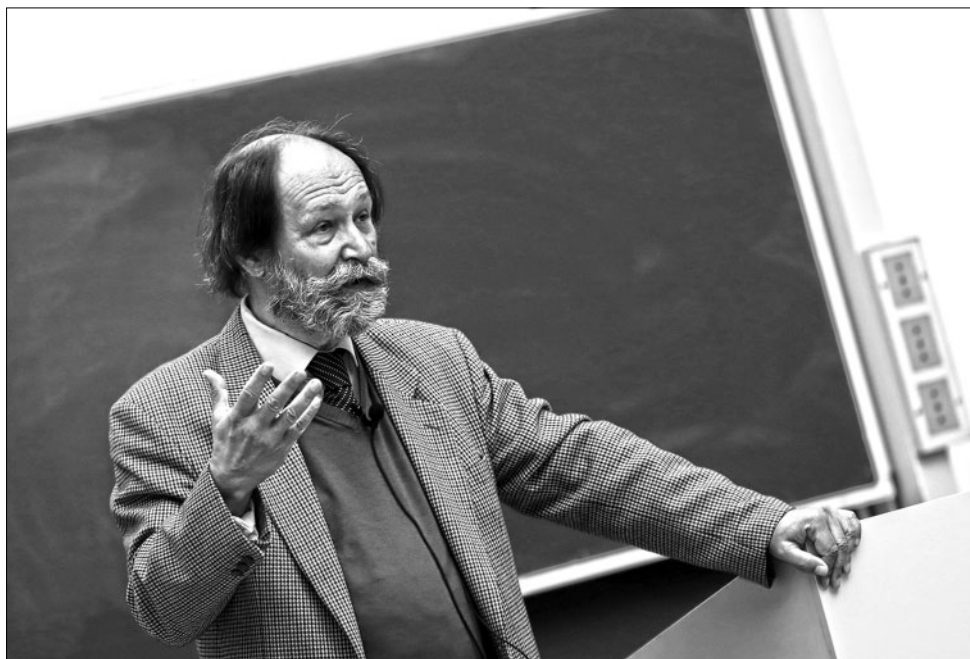
– *Tavaly nevezték ki a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójának. Mi a múzeum mai küldetése, és hogyan szolgálhatja a lokálpatriotizmus kialakulását, erősítését?*

– Szociálpszichológiai tény, hogy idővel minden csoport életében elérkezik az a pillanat, amikor azzal erősíti meg tagjai számára az összetartozást, hogy elkezd gyűjteni a saját múltjára vonatkozó tárgyi emlékeket. A múlt állandó földidézése a csoportélet egyik alapélménye, az identitás megélésének nagyon fontos eleme. Úgy határozzuk meg magunkat, hogy gyakran előhívjuk a múltunkat, a csoport alapításának és korábbi életének – amúgy könnyen és hamar mitizálódó – történeteit. Ez a földidézés lényegét tekintve rítus, és ebbe a rítusba illeszkedik bele a saját múlt tárgyainak gyűjtése – majd a modern korban ezeknek a tárgyaknak a tudományos feldolgozása, őrzése és bemutatása a csoport újabb és újabb nemzedékei számára. Ez minden múzeum mai küldetésének is változatlan alapja. Az emberi kultúra egyik legerősebb csoportfajtája a város és a városi közösség. Nem véletlen, hogy Budapest lakói is rátaláltak a történelmi emlékgyűjtés csoportmegerősítő formájára, és a Fővárosi Közgyűlés 1887-ben határozatot hozott arról, hogy létrejöjjön a fővárosi mú-

zeum. Azóta van egy alapvető folyamatosság, amely figyelembe kell vegye azt a tényt, hogy amiképp a város maga változik, ahogyan a város lakói változnak, úgy mindig egy kicsit másképp képzelik el önmagukat és azt az örök feladatot, hogy a múltjukra emlékezzenek, annak tárgyi örökségét gyűjtsék, a jelenükről és a jövőjükéről ennek segítségével beszéljenek. Úgy vélem, valamiképp ezt a komplexitást kell manapság egy korszerű városi múzeumnak megjelenítenie, és gyűjtési, feldolgozási és kiállítási tevékenységében képviselnie.

– *Fontosnak tartja a lokálpatriotizmust?*

– A város a közösségeknek abba a fajtájába tartozik, amikor az identitás egyik nélkülözhetetlen, alkotó eleme az a hely, az a tágabb tér, ahol a közösség élete zajlik. (Például a nyelvi vagy a vallási csoportok nem ebbe a típusba tartoznak.) A lokálpatriotizmus azért rendkívül fontos érzelem, mert a térbeliség dimenzióját hozzácsolja a közösségi „éntudat” alakításához. A modern kor persze létrehozza e komplex érzelem megélésének új, korszerű formáit. Talán mindig is igaz volt az a megállapítás, hogy sokféle Budapest létezik egymás mellett. Lehet, hogy napjainkban az egyik legfontosabb feladat annak fölismerése, hogy ezek hogyan tudnak egymás mellett működni, egymást észrevenni, egymással párbeszédet folytatni. A közösséget valamilyen szempontból egységesnek vesszük, miközben tudjuk, hogy millió részből áll. Minden ember egyszerre többes identításban él. A „budapestiség”-et – és így a hozzá kötődő lokálpatrióta érzelmeket – többféle módon, több szinten éljük meg. Megéljük a lakókörnyezetet, a munkakörnyezetet. Megéljük a politikai közösséget, a *démosz*-létet, amikor az önkormányzatunkról, a saját szabadságunkról döntünk. Megéljük a várost mint a világnézeteink geográfiai terepét. Megéljük természeti tájként és épített örökségként, továbbá mint műalkotások és művészeti produkciók helyszínét, ahol a kulturális árukat fogyasztjuk mint életünk fontos szellemi „táplálékait”. És megéljük

Csorba László előadást közben az ELTEFESZT-en (Rusznák Gábor felvétele)

mindezt persze olyan klasszikus közösségi kategóriákban is, mint például a családi élet, az első és az utolsó szerelmek, az örömök és a gyász színterei, és még a társaslet sok más formájában. A „budapestiség” mint lokálpatriotizmus annak az intellektuális és érzelmi élménye, amely ezt az összes identitásmozzanatot érzelmileg össze tudja kötni.

– *Miként jelenhet meg a lokálpatrióta érzelem a legjobban az ember gondolkodásában és mindennapi életében?*

– Az identitások legtöbbje a gyermekkorban alakul ki, akkor sajátítja el és szilárdítja meg a világot megtanuló személyiség a maga életének fundamentumaként az őt a közösségekhez hozzákötő és ezzel megtartó érzelmeket. Persze felnőtt korban is létrejöhetnek még újabb és újabb kötődések, de ezekhez – fontos pszichológiai tény! – a gyermekkorban megtanult kötődési mintákat használjuk fel. Mindezt a család, a lakókörnyezet és az óvoda/iskola a lokálpatrióta „tanulás” elsődleges helyszínei és „rítusainak” szervezése, támogatása, pozitív érzelmi élményként való tudatosítása ezek rendkívül fontos feladata, mert része a térben is létező közösség folyamatos és sikeres öfenntartásának. Ha pedig a közösség fölismeri e folyamat fontosságát, akkor például Honismereti Szövetséget szervezhet a feladat magasabb szintű koordinálására és támogatására...

– *Lát-e ellentétet Budapest és vidék között vagy mit gondol az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokról?*

– Történeti értelemben nyilvánvaló, hogy a területek közötti földrajzi, gazdasági, társadalmi, geopolitikai különbségek egyszerre lehetnek az együttműködés és az ellentétek forrásai. Klasszikusan érvényes ez a város és a körülötte lévő vidék mindenkori viszonyára. Ha egy közösség élőterületén különféle városok és nem városi jellegű települések (vidékek) váltakoznak, akkor a magasabb szerveződés elemi érdeke, hogy a kooperációban – és nem a konfliktusokban – érdekelt erők érvényesüljenek. E viszonylag nyilvánvaló törvényszerűség hatását azonban a mi esetünkben megnehezíti, hogy a történelmi magyar állam felbomlásakor, a mai Magyarország területén Budapestnek sokkal jelentősebb – ráadásul valljuk be: lényegében megváltoztathatatlan – túlsúlya alakult ki; nagyobb nyomatéka, mint amekkoráival korábban rendelkezett. De e kökemény adottság ellenére is változtatlanul nyitva áll annak lehetősége, hogy a politikai döntéshozók az együttműködés és a kölcsönös előnyök örökké adódó lehetőségeit használják ki, és ne a szintén mindig nyitva álló ellentétekből kovácsoljanak tőkét maguknak. Ez utóbbi ugyanis romboló hatású, és szomorúan teszem hozzá, hogy időnként sajnos erre is akad példa a mai hazai politikai térben. Rajtunk áll tehát, hogy a munkamegosztás és ezer más gazdasági-társadalmi tényező okos kalkulálása során semmiképp se csökkentjük a főváros objektív helyzetéből következő kreativitási előnyöket, és semmiképp sem ennek kárára próbáljuk növelni más vidékek országos hasznát is hozni hivatott teljesítményét.

– *A mai világban a helyhez kötődés, hazaszeretet érzése mintha háttérbe szorulna. Lehet-e a globalizmus érvényesülése közben ennek az érzésnek, a nemzeti és a lokális hovatartozásnak jövője?*

– Természetesen nagyon is lehet, ha egy közösség fölismeri, hogy tagjai körében a szűkebb és tágabb otthonhoz, lakóhelyhez, tájhoz kötődésnek – ahogy az előbb már volt róla szó – milyen pozitív szerepe lehet az „én-tudat”, az identitás alakításában. A globalizálódás világfolyamata megállíthatatlan, mert a Föld gyorsuló sebességgel növekvő népességét már csak a gazdasági folyamatok globális szervezésével lehet eltartani. De a világfolyamatok helyszíni adaptálásában, alkalmazásában nagyon is lehetnek sokféle különbségek, amelyek során ráadásul reális érdekeltség alakulhat ki a korábbi fönnmaradt és hagyományvá váló örökségelemek őrzésében, sőt ápolásában. A ma már „örökségipar”-nak nevezett,

és gazdaságilag életképes ágazat erősen támaszkodhat a nemzeti és lokális hovatartozás komplett jelenségvilágának tudományos alapú őrzésére és menedzselésére, mert segítségével – többek között – hiteles vonzerőt adhat a turista- és idegenforgalmi ipar választék-kínálatának. Miközben tehát ezek az érzelmek betölthetik személyes identitásadó és közösségformáló hivatásukat, egyben olyan gazdasági aktivitással társulhatnak, amely képes kitermelni azt a profitot, amellyel ennek az identitásnak az épített és szellemi öröksége a mai világban fenntartható. Mondok egy példát: a táncházmozgalom. Ez egyértelműen a városi fiatalok kultúrája, tehát nem azonos az elmúló 19. századi falu – és az annak hagyományában egykor még szervesülő korábbi századok – zenei életmód-világával. De mégis, egyedül ennek révén mégiscsak képes fennmaradni a „rég falu” értékeinek sok drágaköve és gyémántja, mert a táncház „megszüntette-megőrizve” kimentette abból az életből, amelyben egykor ezeket „bányászták”, ám amelyet mára menthetetlenül elsodort az ipari civilizáció szökőárja. A városban pedig a táncházat élte a nemzeti kultúra szeretete, gazdaságilag pedig eltartja a tartalmas szabadidő-eltöltéssel üzletileg foglalkozó kulturális infrastruktúra.

– *Miként látja a honismeret szerepét?*

– A honismeret a fentiekben taglalt lokálpatriotizmus egyik tudományos támasztéka: a klasszikus történettudomány eszközeivel gyűjteni és feldolgozni valamely kisebb hely, terület, tájegység, táj múltjának fennmaradó forrásanyagát, és abból rekonstruálni az ott élők anyagi és szellemi kultúráját, annak valamely korszakát, épített tanúit, folklór hagyományait. Az így születő tudás nemcsak sokoldalúan fölhasználható a közösség tagjai térbeli kötődéseinek kialakulásához (jobban szeretem a faluvégi dombon a várromot, ha tudom, melyik kuruc kapitány csépelte ott a labancot, mielőtt az ódon falakat fölrobbantatta a bécsi császár...), de kivételes jelentősége van az ún. „nagy” történettudomány számára is, mert óriási mennyiségben termeli azt a forrásbázist, amelyen azután a tágabb, regionális vagy országos elemzések nyugodhatnak. Napjaink legmodernebb historikus irányzatai között egyébként van olyan, amely bizonyos értelemben kifejezetten a helytörténeti-honismereti kutatásnak is köszönheti ihletését: a mikrotörténet-írás, amely mindig a múltbeli valóság valamely kisebb, körülhatárolt darabját mutatja be, de úgy, hogy az eközben – mint egy foncsorozott üvegcserep – nagyobb világokat, tágabb összefüggéseket is igyekszik föl-villantani a mikrotükörben.

– *A honismereti és a helytörténeti munkák hogyan segítették az Ön történészi munkáját?*

– Számos példát említhetek, hadd emeljek ki egyet. Pályám egyik nagy ajándékának tekintem, hogy az 1990-es évek elejétől kezdve együttműködhettem a jeles városvédő művészettörténésszel és televíziós szakemberrel, Ráday Mihállyal. Ma már történelmi ténynek tekinthető, hogy klasszikussá váló egykori televíziós sorozata, az *Unokáink sem fogják látni* a késő pártállami időkben úgy buzdított az épített környezet történeti értékeinek védelmére, hogy ezzel közvetetten leleplezte a diktatúra „fejlett szocializmust építő” propagandájának demagógiáját, erős civil energiákat mozgósítva a rendszerkritikus szellemi erjedés támogatására. Ennek során több alkalommal is ráirányította a figyelmet a temetők szomorú állapotára, arra figyelmeztetve, hogy napjainkban is érvényes még a romantika nagy nemzedékének üzenete: a közösség önmagát erősítő kulturális emlékezetének nélkülözhetetlen támasztéka az a rítus, amikor ott, ahol a nagyapák sírjai domborulnak, az unokák leborulnak... még akkor is, ha a diktatúra közben azon ügyködik, hogy nehezítse a csoportos identitásépítésnek ezt a sok ezer éves gyakorlatát. 1987 őszén – amikor már közeledett az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc 140. évfordulója – Mihály az *Unokáink*... különkiadásában a honvédsírokat kereste fel kamerájával. Ám, mivel annak nem

volt szakértője, mit is cselekedtek a derék honfiak, amelyet egykor megkövetelt tőlük a haza, meghívta az adásba barátját, Katona Tamás történészt, hogy egészítse ki a látványt jóízű és szívdobogtató történetekkel. Meséljen arról, miféle valódi tetteket legendásított később a hagyomány, és építette fel belőle a modern magyar nemzet alapító mítoszáat. A nézőknek tetszett a műsor, tizennégy éven át – az események és főszereplők emlékhelyeiről forgatott filmekkel dúsítva – jelentkezett a képernyőn. Mivel közben bekövetkezett a rendszerváltozás, és Katona Tamást komoly (és időigényes) politikai feladatokkal bízták meg, így Mihálynak újabb történész után kellett néznie, aki a háttérben segíti a műsor szakmai háttérének biztosítását. Ekképp kaptam meghívást a közös munkára, és ezáltal betekintést hatalmas archívumába, amely a honismereti-helytörténeti kutatókkal való gazdag levelezését tartalmazta. Az *Unokáink...* hatalmas sikere ugyanis kezdettől fogva elsősorban azon alapult, hogy a városvédők – tartalmilag a városban élő honismerők, helytörténészek és lokálpatrióták – rendszeresen tudósították őt, ha bárhol olyan épített örökségi elem került képbe, amelyet valamilyen okból veszély, netán megsemmisülés fenyegetett. Ekkor Mihály megjelent a kamerájával, a nyilvánosság hatalmát kihasználva „balhét csapott”, és igen sokszor valóban sikeresen akadályozta meg a pusztítást, rombolást, vagy épp fordítva: jó szívvel dicsérte meg a pozitív példát, a követésre méltó, városvédő aktivitást. Nos, az eltelt harminc esztendőben, a közös forgatások és műsorok összeállítására, majd az ezek szövegéből és képanyagából a Corvina kiadónál publikált három vaskos kötet szerkesztése során magam is rengeteget használtam Mihály barátunk helytörténész kapcsolatait és merítettem adataik bőséges tárházából.

– *Tanított középiskolában, egyetemen. Bizonyosan fontosnak tartja a kiművelt emberfők nevelését. Mi a tapasztalata: a mai fiatalok érdeklődnek-e lakóhelyük, hazájuk iránt?*

– A tapasztalataim ezen a téren jók, de lehet, ez valamiféle „optikai” csalódás eredménye. Épp ebből a szempontból ugyanis a történészhallgatók talán nem tekinthetők átlagosnak, mert többségük alighanem azért választja ezt a szakirányt, mert eleve megvan bennük valamiféle érdeklődés az emberi lét, a csoportok, a környezet változásainak időbeli dimenziója iránt, és így fogékonyabbak a „lakóhely”, a „haza” fogalmával kapcsolatos gondolatok és érzelmek önreflexiójára. Számos esetben tapasztaltam, hogy amikor valamilyen egyetemesebb fogalmi probléma került szóba, bátran alkalmazták azt a saját környezetükből származó konkrét tapasztalataikra. Az érzelmek tehát pozitívak, ráadásul erős kritikai érzékkel társulnak, így – legalábbis az én gyakorlatomban – ritkán bukkan fel ezek hitszerű abszolutizálása, amely azután idővel az elfogultságok, előítéletek, igazságtalanságok melegágyává válhat.

– *„Hétről hétre találkozhatasz egy emberrel, aki a hetedik ikszen túl is szenvedéllyel, kíváncsisággal és tanulással éli az életét. Ő bármiről ad elő, egyszerűen varázsol. Egész lényével (sőt, még a kulcscsomójával is) tanít és értelmez. Nagy megtiszteltetés volt megismerni és beszélgetni vele” – írta egyik hallgatója az egyetemi kurzusáról néhány hónappal ezelőtt. Hogyan lehet varázsolni a mai fiatalok között, miként lehet őket megérinteni hazánk múltjával?*

– Természetesen nagyon jólesik, és őszintén örülök, ha valaki ilyesmit ír rólam. Persze lehet, hogy akinek kevésbé hízelgő a véleménye, talán csak lusta volt az internetre bízni a benyomásait... A felnőtt ember körülbelül 20 percig képes intenzíven figyelni, utána óhatatlanul kikapcsol, elkalandozik, valójában pihen, és jó néhány perc, sokszor negyedóra is szükséges ahhoz, hogy képes legyen újra bekapcsolódni az előadásba. Ezért tehát mindig úgy kell megkomponálni a mondanivalót, hogy időnként beleteszek valami könnyedebb, szórakoztatóbb információt, „sztorit”, hogyha már ki kell kapcsolódni, akkor azt az előadó

és a hallgató együtt tegyék meg – és utána együtt térjenek vissza a tartalmilag fontos alapanyaghoz. Mivel nincs olyan téma a világon, amelynek ne lennének szórakoztató részletei (talán még az internetes könyvelőprogramok demóanyagaiban is van ilyesmi...), így nem nehéz a végtelenül gazdag magyar múltból valamilyen nagy összefüggés illusztrálására olyan elemet találni, amely megéri a hallgatók érzelmeit vagy megcsiklandozza a humorérzéküket. Emlékszem azokra a hatalmas csöndekre, amikor azt fejtegettem, hogy Tolnai Antal cenki plébános egy feljegyzésében ott szerepel Széchenyi István személyes magyarázata arról, hogyan kell az „ideális” öngyilkosságot elkövetni, és hogy ezt miképp bizonyítja a boncolási jelentésnek az a megállapítása, miszerint a halott bal keze fekete volt a puskaportól... Éppígy mindig fölélenkül a figyelem, amikor arról mesélek, hogyan idézte szó szerint maga John Fitzgerald Kennedy amerikai elnök 1963. június 25-i frankfurti fel szólalásában éppenséggel Kossuth Lajos egyik bostoni beszédének kulcsgondolatát arról, miszerint a szabadság nem lehet amerikai vagy német, hanem csakis általános humanista eszme, vagyis minden szabad ember felelősséget visel minden rabságban élőért – majd ezt követően repült be a szovjet zónába, hogy Nyugat-Berlinben egyenesen a falnál tiltakozzon Közép- és Kelet-Európa szovjet megszállása ellen. De a nagy nevetésekre is emlékszem, amikor például arról volt szó, hogy az 1930-as évek elején a berlini magyar követet megkeresi az afgán követ titkára, hogy a főnökének annyira tetszik a díszmagyar (akkoriban a magyar diplomaták kötelező díszegyenruhája), hogy azt fontolgatja, kötelezően bevezeti az afgán diplomáciai kar számára. A visszaemlékező külügyes megjegyzi: ekkor rendült meg benne először a díszmagyar viselet célszerűségébe vetett korábbi meggyőződése...

– *Nagy múltú családból származik, jeles felmenőkkel. Milyen családi indítást kapott, hogy a magyar történelemmel foglalkozzon?*

– Nem minden család őrzi – vagy a sorsbéli viszontagságok folytán képes megőrizni – a fennállása során keletkező történeteket. Különféle szerencsés fordulatok következtében az én családom a történetörző csoportba tartozik. Amióta a világra nyitottam a szememet, festmények és rajzok vettek körül a lakásban, ahol éltünk, olyan természetességgel, hogy sokáig föl sem fogtam, mennyire befolyásolhatták már messze azelőtt is a gondolataimat, mielőtt azokat tudatos kontroll alá venné a felnőtté váló személyiség. Anyai ükapám ugyanis a 19. századi hazai piktúra egyik kiemelkedő mestere, Barabás Miklós volt. Hagyatéka nyolc unokája között oszlott meg, nem egyforma mértékben (érthetően, mert orvos unokája ápolta, gondozta a mestert utolsó évtizedeiben). De még az én katonatiszt nagyapám örökségeként is, két világháborún túl, az ötvenes években is lógott pár remek olajkép, néhány finom akvarell a szobákban, ahol a szüleinkkel mi négyen testvérek éltünk, belebújva a játékainkba, álmainkba, gondolatainkba. A jóbarát egri festő, Kovács Mihály két gyönyörű vásznáról maga az ükszüli házaspár nézett le ránk, a tekintélye csúcsán álló székelő mester és bűbájos francia neje, Susanne Bois de Chesne. Barabásnak a féltestvér öccséről, Lajosról készített portréja a biedermeier arany színeit ragyogtatta a nagyszoba falán, miközben odakinn április 4-ről szólt az ének, a munka hadának lépése dobogott és az úttörők olyan vidámak voltak, mint a mókus fenn a fán. Nyilván véletlen, de a rajzok és akvarellek közül néhány olyan is hozzánk került, amelyeket a fiatal festő 1835-ben, olaszországi útján készített. Ki tudja, talán ez is belejátszott az én későbbi Itália-imádatom kialakulásába, bár nyilván nem közvetlenül és persze nem is tudatosan. Az egyik rajz öreg házat ábrázol a Lago Maggiore közelében, előtte püspökszent szobrával díszített, vén híd íveli át a patakot, melynek partján öregasszony térdepel a mosnivalóval. Gyermeki fantáziámban a derék olasz matróna természetesen a mesék boszorkányává változott, amiként arról is álmodoztam, hogyan kergetem el az osztrák őrszemet, aki a velencei Piazzettát ábrázoló

rajzon, a Doge-palota árkádjai alatt a császári ágyúkat vigyázta. Most is emlékszem arra az izgalommal vegyes csodálkozásra, amikor apám a Révai Nagylexikonban megmutatta Veronese világhírű remeke, a *Lakoma Lévi házában* reprodukcióját és rádöbbsentem, hogy a lakomázók közül két jellegzetes fejet azokon a pompás akvarelleken másolt le Barabás mester, amelyek ott lógnak a falon a nagyszobában. A képekhez sok-sok családi történet párosult, méltó kísérőjeként az olvasmányoknak. Hiszen nemcsak Barabás ükapám ifúságát színezték érdekes és tanulságos kalandok, amiként arról pompás önéletírása beszámol, de Maszák Hugó dédapám is eredeti egyéniség volt. Szíve szerint operaénekesnek készült, ám alacsony termetű lévén, átpártolt a festészethez. Tehetséges volt, de még mesterének tudásánál is jobban vonzotta a lánya: Barabás Ilonát vette feleségül. Ifúsága őt is Erdélyhez kötötte: cseh katonazenész édesapjának halála után Nagyenyeden serdült fel és miután a 18 éves fiú szerencsésen túlélte a román fölkelők 1849. január 8-i, kegyetlen vérengzését, belépett Bem tábornok seregébe és végigharcolta az erdélyi hadjáratot. Az önkényuralom idején az ellenzéki ifúsághoz tartozott, és megvalлом, elfogott némi családi büszkeség, amikor Torinóban, az Állami Levéltár aktái között megtaláltam az aláírását azon a levélen, amelyben a forradalmár érzelmű pesti fiatalok a Kossuth-emigrációt pártfogoló nagy olasz államférfi, Camillo Cavour gróf halálakor kinyilvánították együttérzésüket. Végül az újságírásnál kötött ki és a parlamenti gyorsírást vállalkozássá fejlesztve, a Magyar Távirati Iroda (MTI) egyik alapítója lett. Deák Ferenc hívéként a kiegyezést támogatta, olyan hatékonyan, hogy a király nemességet adományozott neki. Persze afféle literátus nemesség volt ez, címer járt hozzá, de birtok már nem. Ám barátaival együtt őrizte a 48-as eszméket is és időnként megható beszédekkel mondott a honvédsíroknál a régi Németvölgyi úti temetőben.

– *De voltak másféle történetek is.*

– Anyám egyik unokatestvére, Szegedy-Maszák Aladár ugyanis disszidált – a gyerekkori emlékek között ott van a szóközépi „sz” különös, bántóan éles sziszegése a szülők közti halk beszélgetésekben. Ő a harmincas években külügyi pályára lépett, majd a háború idején fontos szerepet játszott azokban a németellenes, az angolszász hatalmakkal kapcsolatot kereső titkos tárgyalásokban, amelyek Magyarországnak a vesztes háborúból való kimenekítését célozták. A megszálló német hatóságok ezért a dachau koncentrációs táborba deportálták, amit persze csak kivételes szerencséivel élt túl. A háború után hazánk első washingtoni követe lett, de 1947-ben, Nagy Ferenc miniszterelnök csalárd megbuktatásakor lemondott posztjáról és az Egyesült Államokban maradt. Sorsáról, keserves megpróbáltatásairól és szerencsés megmeneküléséről, majd diplomata éveiről és emigrációs tevékenységéről, de leginkább Kornfeld Hanna bárónő iránti szerelméről *Csókolom a kezét* címmel szép könyvet írt a lánya, Szegedy-Maszák Marianne. Ez a családi háttér tehát nagyon fontos univerzum számomra, ám mégis azt mondhatom, mindez nem közvetlenül vezetett engem a történelemmel való professzionális foglalkozás felé. A hatvanas évek hajnalán épp második általánosba jártam, amikor megfogott a Múzeum körüti Központi Antikvárium kirakatában egy vékony kötet, melynek kihajtott karimájú süveggel ékes, hatalmas bajszú kuruc vitéz virított a címlapján. Esze Tamás ezereskapitányról szólt, Rákóczi fejedelem felszabadított jobbágy katonájáról, és a szöveget kései leszármazottja, a történész Esze Tamás írta. Kerek 2 forint volt az ára – komoly summa az én akkori erszényemnek, de négy fagyalt árából összeszóróltam. Emlékszem, azt magyaráztam a némiképp csodálkozó eladónak, hogy engem nem egyszerűen a könyvben foglalt adatok érdekelnek, hanem az is, hogy a történészek hogyan vélekednek a népi kurucság egyes vitás kérdéseiről. A történelmi könyvet később is mindig érdekes regényként olvastam, és soha semmikor nem merült föl

bennem, hogy mással is foglalkozhatnék felnőtt életemben, mint a történelemmel, annak kutatásával és tanításával. Ez a történelem pedig mindig úgy jelent meg a gondolataimban, mint egyszer már lejátszódott, tehát a szó köznapi értelmében valódinak számító történetek megismerése, rekonstruálása és újra elbeszélése.

– *Az ELTE Bölcsészkarán azután folygorsultak a dolgok, különböző hatások érték.*

– Igen. Egyfelől a vallástörténet irányából: Hahn István professzor lenyűgöző óráira jártam az első években, és ez megalapozta az egyháztörténeti érdeklődésemet. Ám jelentkezett egy másik hatás is: a modern magyar történelem irányából, Szabad György révén. Az ő óráit látogatva pedig valamiképp visszatáláltam a családi örökséghez, a reformkorral kapcsolatos gyermekkori dolgaimhoz – ezért lettem végül szakmailag elsősorban a 19. század kutatója. Azonban időnként egyes területeken – egyháztörténet, magyar–olasz kapcsolatok története – átrándulok más korszakokba is. De a családi vonatkozásokon túl, miért is volt akkoriban annyira vonzó számunkra a Szabad György óráin föltáruló világ? Nos, akikkel együtt hozzá jártunk, mind úgy éreztük, hogy a szabadság- és demokráciahiányos Magyarországnak a hetvenes évek közepén jelentkező problémáira valamiképp nyilvánvaló választ adnak a reformkor és a 19. század nagy gondolkodói és történelmi hősei, az ő eszményeik: a szabadelvűség, a demokrácia, a függetlenségi gondolat.

– *Mi határozta meg a fővároshoz, hazához való kötődését?*

– Ez, amiként a lokálpatriotizmusnál már említettem, nálam is a nem tudatos gyermekkorhoz kapcsolódik, ott alakult ki, onnan hozom magammal mint élő, magától értetődő valóságot. Még hozzá úgy, hogy arra nem emlékszem, hogy a szüleink valaha is bármi ilyesmire konkrétan tanítottak volna minket – egyszerűen csak nyilvánvaló volt minden. Budapesten születtem, szűkebb hazámként szeretem és – úgy vélem – viszonylag jól ismerem ezt a várost. Ráadásul a történelmével szakmailag is foglalkoztam kutatói pályám során. Budapest-identitásom fundamentumát elsősorban a családi emlékek adják. Ha az Üllői úton járok, sokszor eszembe villan a hajdani Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kara Ideg- és Elmekórtani Klinikájának közeli épülete a Balassa utcában, ahol egykor orvostanhallgató édesanyám és fiatal tanára, adjunktusi beosztású édesapám szerelme elkezdődött. Ha Újpest kerül szóba, most is hallom a Bányagépgyár hatalmas gőzkalapácsának dohogását és sziszegését, miközben unokabátyámmal focizunk a sporttelepen, amíg a nagymama át nem kiabál, hogy kész az ebéd. A Boráros tér sarkán álló háromemeletes bérházban lakott a másik ágról való, k. u. k. ezredes nagyapám, de mivel a háztetőn állomásozó légvédelmi egységet telibe trafálta egy amerikai bomba, a Barabás-képek fele aláhullott a berogyott törmelékbe... (Nagyapáék az óvóhelyen voltak.) A „Népköztársaság útján” pedig, ahol anyám sétált velünk, legkisebb húgomat még a korabeli nagy babakocsiban tolva, egy keresztutcában egyszer csak hatalmas szovjet tank tornyosult elénk, amelynek csövére – gyermekagyam föl nem fogta, miért – ponyvából húztak zoknit a kezelő kiskatonák...

– *Az egyes munkahelyein, állomáshelyein (oktatóként, múzeumigazgatóként, kulturális diplomataként) hogyan élte meg a nemzet szolgálatát?*

– A választ onnan kezdem, hogy az első igazán komoly emlékem, ami magyar mivoltomhoz kötődik, kamaszkoromba, 1969-re nyúlik vissza. Az előző év augusztusában – a „prágai tavaszt” eltipró 1968-as évben vagyunk – orvos édesapám munkahelyének szervezésében a Magas-Tátrába mentünk üdülni, de a programot megghiúsította a szocialista országok nevezetes „baráti segítségnyújtása” a csehszlovák különutas kísérlet katonai leverésére. Csak egyszer mehettünk föl a hegyekbe a Csorba-tóhoz, és egy héten át a poprádi vagonkempingben lestük az alkalmat – miközben körülöttünk egyfolytában zúgtak a sztrájkoló

gyárak szirénái –, hogy mikor térhetünk vissza nagyobb baj nélkül Magyarországra. De engem az az egyetlen kirándulás is elvarázsolt, és a nagy hegyek örök szerelmesévé tett. Így alig pár hónappal később, 1969 januárjában, komoly harmadikos gimnazista öntudattal (és a sikeresen megszerzett szülői beleegyezéssel) elkísértem Lányi Gergő barátomat, hogy utoljára láthassa szeretett, de már 90 fölötti dédnagymamáját Késmárkon. Majd következtek a hegyek, és a kötésig érő hóban fölmásztunk egészen a Lomnici-nyereg hajlatába (a csúcsra nem jutottunk fel, mert a nagy szélben nem járt a drótkötélpályás lanovka). Késő este volt már, amire leértünk, és az elektricskával (a Tátra alján körbejáró villamos vasúttal) visszafelé indultunk Tátralomnicról Késmárkra. Ám a szlovák utasok hamarosan kiszúrták magyar beszédünket, egyre kényelmetlenebb gyűrűben gyűltek körénk, és némettel vegyített keverék nyelven, mind emeltebb hangon kérték számon a magyar tankok és katonák részvételét az „emberarcú szocializmus” megfojtásában. Bár a szlovákul fogalmazott szidalmakat csak kevéssé értettük, az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy már nem csak 1968-ról van szó, hanem a régi szlovák–magyar sérelmek nacionalista felhánytorgatásáról is. Két érzés szorult össze bennem a fenyegető hangzavarban: a félelem, hogy hát mit is tehetek én mindarról, ami a szlovák szívnek fáj... és a csodálat azon lenyűgöző civil kurázi láttán, ahogy Gergő barátom dacos bátorsággal szembenézett a fenyegetéssel – és ezzel elérte, hogy elengedtek minket, és így végül bántalmazás nélkül úsztuk meg a kalandot. Ez az első „nemzeti” érzelmi élményem nem ütközött azzal a „szerkezettel”, ahogy – utólag visszagondolva – a nemzeti identitás az én családomban működött. Miközben benne élünk a magyar valóság meglehetősen nyers és illúziótlan mindennapjaiban, valahogy természetes volt az is, hogy közben létezik a „haza a magasban” (persze csak egyetemistaként olvastam Illyés Gyula versét), és az a remény, hogy minden apró lépés, amivel idelelni csak valamivel is előbbre jutunk, ahhoz a fenti, a gondolatokban élő, ideális világhoz is közelebb visz minket. Ezt a sajátos hiedelmet azután – szerencsém volt? – nem rombolta le mindaz, amit a nagybetűs történelemből a felnötté válás során megismertem, amit a múzeumlátogatásokon, a Nemzeti Galéria történelmi festményei láttán átéltem, vagy amit a szülők – számunkra teljesen nyitott – könyvtárában bármikor elolvashattam. Így – túl a hetedik ikszen – azzal summázhatom mindezt, hogy a múlt évtizedek során bárhová is kerültem pályám során, végső soron így vagyok ezzel ma is.

– *Mit jelentenek az Ön számára a kitüntetései, köztük a legutóbbi, a Magyar Örökség Díj?*

– Kevés tisztább öröm van annál, mint amikor az ember átélheti azt, hogy akiknek ad a szavára, azok nemcsak elismerik, de egyenesen megjutalmazzák a munkáját. Persze ezzel egyben mind följebb kerül a lév, és így egyre magasabb teljesítményt kell nyújtani, ha az ember méltó akar maradni az elismerésre. A kitüntetés egyben a család és a barátok számára is szép gesztus, mert örülhetnek annak, hogy nem tévednek: mások is olyannak látják a jutalmazottat, amilyennek ők. A külföldi és a hazai állami kitüntetések mellett pedig külön értéke van a civil világból érkező elismeréseknek, ezért nagyon fontos számomra az a gesztus, amelyet a Magyar Örökség Díj képvisel.

– *Mi lenne az a néhány szó, amit ön a mai szívekbe vésne?*

– Hűha, Kölcsey Ferencel („A haza minden előtt!”) aligha tudnék versenyre kelni, ha üzeni szeretnék az olvasónak. Ráadásul a művelődéstörténet hemzseg a jobbnál jobb szállóigéktől... De talán Deák Ferencel nem vallok szégyent, ha az 1861. évi országgyűléshez kötődő egyik szép – és talán a ma emberéhez is szóló – gondolatát idézem: „Szeressétek jobban a hazát, mint amennyire utáljátok az ellenségeiteket!”

Németh László

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

A múzeum és a népi iparművészet kapcsolatának Heves vármegyei tapasztalatai

Heves vármegyében a népművészet, azon belül a tárgyalkotó népművészet iránti érdeklődés, az ilyen darabok gyűjtése, bemutatása és tudományos feldolgozása a múzeumokhoz kapcsolódik. Már a 19. század utolsó harmadában működő Érseki Líceumi Múzeum, majd az 1930-as évektől szerveződő egri városi múzeum is rendelkezett néprajzi tárgyakkal, de a szakmai érdeklődés erősödése csak a 20. század közepétől jellemző. 1950-ben alakult meg a Heves-Egri Múzeum, amelynek a neve 1951-ben Dobó István Múzeumra változott. A Butler-házból 1958-ban költözött a várba és lett Dobó István Vármúzeum. A népi kultúra emlékeinek gyűjtése alapvetően az 1965-ben létrejött Heves Megyei Múzeumi Szervezet központi intézményének lett a feladata. A tudományterület meghatározó szerepét az is befolyásolta, hogy Bakó Ferenc 1952-ben történt kinevezése óta 2011-ig a múzeumot néprajzkutatók irányították. Néprajzi gyűjteménnyel a vármegye többi intézménye is rendelkezik, így az 1887-ben megalakult Mátra Múzeum, az 1969-től működő Hatvany Lajos Múzeum és a Hevesi Helytörténeti gyűjtemény. A többi vármegyéhez hasonlóan 1951-ben jött létre a Hevesi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet, amely ma is sikeresen működik. A szőtt és hímző hagyományokat összegyűjtve egy igen gazdag tárgyi kollekciót és dokumentumtárat hoztak létre, amelyre épül tervező munkájuk. Az alapító Tompa Béláné, majd a szövetkezetet ma is vezető Báder Miklósné elnök egy kitűnő tehetségű alkotóközösséggel világhírré emelte és fogalommal tette a „hevesi szőttés”-t. A Heves Megyei Népművészeti Egyesület 1982-ben jött létre, és az alkotók többsége a mindennapi életben használható tárgyakat készíti. A megyei múzeum elkötelezettségét jelzi, hogy első két elnöke az intézmény néprajzos muzeológusa volt. Az egyesület célja, hogy munkájuk révén a mai környezet szerves részévé váljanak a népművészeti tárgyak. Tagjai Gyöngyössolymostól Egerszólátig számos településen vezetnek gyerekek és felnőttek számára hímző szakköröket.

A mai alkotóknak sok segítséget nyújthatnak, nyújtanak megyénk múzeumai. Ahogy a Hevesi Népművészeti Szövetkezet saját kollekciója alapján újítja meg a tradicionális textilművészetet, úgy a múzeum – elsősorban a Dobó István Vármúzeum – néprajzi gyűjteményei ősforrásként szolgálnak a népi iparművészek számára. A 20. század közepén elsősorban a kiállítások mutatták be a hagyományokat. Már az 1952-ben bemutatott állandó tárlaton egy kis teremben helyet kapott a népművészet is, elsősorban az északi hegyvidék pásztorfaragásai, szöttesei és hímzései. A várban 1958-ban elsőként bemutatott két kiállítás egyike is népművészeti volt, amelyet Bakó Ferenc rendezett Domanovszky György közreműködésével. Ez három teremben tárta a látogatók elé Heves megye tradicionális népművészetét: kerámiákat, bútorokat, textíliákat, népviseleteket és pásztorfaragásokat. A bemutatóhoz Bakó Ferenc egy prospektust is készített. Faragványdíszítések címmel ő állított össze egy diafilmet, és írt hozzá ismertetést.

Az 1960-as évektől sorra nyíltak meg a tájházak, amelyek komplex módon mutatják be a népművészet egy-egy településre jellemző formáit és motívumait. A vármegye múzeumaiban számtalan állandó és időszakos kiállítás anyaga inspirálhatta a mai alkotók művészi tevékenységét. Kiemelhetjük a három észak-magyarországi vármegye *Szöttesek és hímzések a Palócföldön* című kiállítását 1976-ban, az egri múzeum pedig többek között a *Népi textilek, Magyar népviseletek és Hímzések, Palóc népművészet* című tárlatokat mutatta be. A tradicionális kultúra megismertetését segítette a 2004-ben rendezett *Népművészeti örökségünk Heves megye* című kiállítás, amelyet 148 000 látogató tekintett meg. Az országos jelentőségű tárlatok lehetőségét az biztosította, hogy 1951-ben Egerbe került Holló Valéria államosított népművészeti gyűjteményének 1368 műtárgya. Ez bővült 1985-ben 500 darabbal, valamint Szemerkenyi Ágnes néprajzkutató ajándékával. Így a jelenleg 2026 tárgyból álló kollekció kiválóan alkalmas arra, hogy a látogatók, köztük a mai alkotók az egész Kárpát-medencei magyarság népművészeti értékeit ismerhetik meg. A gyűjteményből rendezett – és jelenleg is látható – kiállításon nyomon követhető egy műtárgykereskedőből műgyűjtővé vált, a népi iparművészek munkáját segítő, és a műfajt itthon és külföldön is népszerűsítő személy életútja.

A megyében, illetve a Palócföldön végzett népművészeti kutatási eredmények publikációs fóruma az 1963-tól megjelenő *Egri Múzeum Évkönyve* (Agria). Ebből kiemelhetjük Cs. Schwalm Edit tanulmányait, aki a textil és viselet gyűjtemény gondozójaként a szakkatálogosokra jellemző részletességgel mutatja be az erdélyi, a dunántúli régi stílusú hímzéseket, a kalotaszegi férfi viseleteket, az egri férfi ruházat változását, valamint a csipke alkalmazását a Heves megyei női viseletekben. 1982-ben indította el a múzeum a *Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében* című sorozatát, amelyben a különböző tájakról, településekről tartott tudományos eszmecsere előadásait publikáltuk. Ezek között a gyöngyösi szűcsök és szűrszabók, a varróasszonyok szerepe a Mátraalján, a Bükkalja népi hímzőkultúrája, a palócok díszítőművészete és a gyöngyöspatai viselet egyaránt megjelenik. A

Dobó István Vármúzeum által koordinált Palóc kutatás eredményeit közreadó monográfia 3. kötetében olvasható Varga Marianna tanulmánya a palóc népviseletekről és textilekről, valamint K. Csiléry Klára dolgozata a palóc bútorkról. A *Tájak-Korok-Múzeumok* sorozatban több Heves megyei tájházról jelent meg füzet, amelyek a bútortárat és textíliákat is bemutatják.

A Dobó István Vármúzeum 2000–2005 között zajlott *Tradíció és továbbélés* témakörű népművészeti kutatási projektje keretében készült el és jelent meg a *Heves megye népművészete* című reprezentatív tanulmánykötet. Ez a Megyék népművészete sorozat rendszeréhez és tematikájához alkalmazkodva 12 fejezetben mutatja be a falusi és mezővárosi társadalom tradicionális rétegeinek népművészetét, a megyére jellemző sajátos

Búcsútarisznya, Felnémet, 1920-as évek
(Dobó István Vármúzeum)

ságokat, a készítőik és használók körét. A Cs. Schwalm Edit, Császi Irén, Gy. Gömöri Ilona, Petercsák Tivadar és Veres Gábor által feltárt ismeretek, a gazdag illusztrációs anyag nemcsak a néprajzkutatók és a hagyományok iránt érdeklődők figyelmére számíthat, de a mai népi iparművészek munkáját is segítheti. A fadaragók, bútorművesek hasznos ötleteket, információkat kaphatnak Veres Gábor *A népi bútortörténete Északkelet-Magyarországon* című könyvéből (2008).

A kézműves hagyományok átmentéséhez és továbbviteléhez nélkülözhetetlen a múzeumokban őrzött eredeti darabok ismerete. Ennek legfontosabb módja a raktári anyag tanulmányozása. A háromdimenziós tárgyakat semmi nem pótolhatja, az eredeti színezést nem helyettesíti a reprodukció. A kézbe fogott tárggyal érzékelni lehet a kidolgozás minőségét, az aprólékos részleteket, finomságokat. Schwalm Edit tapasztalatai alapján megemlíthetem, hogy erre az alkotók, alkotócsoporthoz kérésére, előre egyeztetett időpontban és a műtárgyvédelmi szabályok betartásával került sor. Ezek eredményeként több díjazott pályamunkát is készítettek a megye népi iparművészei. Tanulságos lehet a múzeum néprajzi adattárának tanulmányozása, hiszen a technikai leírások mellett sok mintagyűjtemény is őrzünk. Ezek egyrészt néprajzi pályázatok mellékletei, másrészt mintakönyvek, amelyeket íróasszonyok rajzoltak pl. Bélapátfalván és Boldogon Bakó Ferenc kérésére. A viselettervezők munkáját segíthetik az archív fotók és képes levelezőlapok is, amelyekből mintegy 30 féle készült az egri Baross nyomda kiadásában. A népművészeti kutatási projekt keretében bővítettük a gyűjteményt, és a létrehozott 25 000 tételből álló számítógépes Heves Megyei Népművészeti Adatbázisban hozzáférhető az ország 38 köz- és magángyűjteményének megyei vonatkozású tárgya, ábrázolása és dokumentuma.

A múzeum munkatársai rendszeresen tartottak előadásokat a magyar és azon belül a Heves megyei népművészet sajátosságairól. Különösen kiemelkedő Schwalm Edit tevékenysége, aki szakmai vezetője volt a Népművészeti Egyesület alkotótáborainak, előadásokat tartott ezeken és az Egerben rendezett *Viseletek régen és ma* témakörű konferenciákon. Részt vett a népi iparművészeti munkák zsűrizésében, kiállításokat rendezett és nyitott meg a Heves megyei alkotók munkáiból. Személy szerint ismert minden kezdő és már komoly sikereket elért népművészt, egyedi tanácsokkal segítette a tradíciók hiteles bemutatását, mai alkalmazását. Ezt tükrözi az 1996-ban megjelent *Népművészek Heves megyében* című munkája.

A Dobó István Vármúzeumban már az 1950-es években megkezdődött az ún. „élő népművészeti” gyűjtemény létrehozása. A Művelődési Minisztérium 1957-ben 160 db, az Állami Vásárló Bizottság 1958-ban 97 db népi iparművészeti alkotást adott az intézménynek. Kaposi Antaltól Kántor Sándoron át Ostoróczy József palóc fadaragóig tart a lista, és ez a kollekció méltó alapot nyújtott arra, hogy a múzeum megyei anyaggal gyarapítsa gyűjteményét. 1994-ben már kiállítást is rendeztünk a Heves megyében élő és alkotó népi iparművészek munkáiból. A kiállítók által adományozott tárgyak mellett vásárlásokkal is bővült a kollekció. A 21. század elején zajlott népművészeti projekt segítségével tudtuk a 300 darabos élő népművészeti gyűjteményt bővíteni és 19 alkotótól 91 db megyére jellemző értékes alkotást vásárolni. Ennek során jelentős számú szőttes, tárgyi együttes került a múzeumba a hevesi szövetkezetektől, amelyek korábban díjat nyertek országos pályázatokon. Ekkor jött létre az a Népi Iparművészeti Archivum, amelynek a célja, hogy áttekintést adjon a megyében élő népi iparművészekről, szövetkezetekről és szakkörökről. Számítógépes adatbázisban rögzítettük a legfontosabb adatokat: önéletrajz, fotó, kiemelkedő alkotások felvétele, publikációk, kiállítások. A hímző, népviselet tervező, gyertyaöntő, kosárfonó mesterekről videofilmek is készültek, amelyek a hagyományok átadását is dokumentálják.

Részletek a Heves megye élő népművészete című kiállításból, 2004.

A népművészeti egyesület és a hevesi szövetség által szervezett kiállítások mellett a vármúzeum tudatosan törekedett arra, hogy a tradicionális népművészet mellett utaljon a mostani alkotók tevékenységére is. Így a Palóc népművészeti tárlaton a hevesi szövetség Népművészet mesterei és néhány iparművész munkái is helyet kaptak. A *Heves megye élő népművészete* című kiállítás megrendezésével a szövetség és az egyesület tagjainak biztosítottunk bemutatkozási lehetőséget 2004–2005-ben. A 17 szakágban alkotó 56 népi iparművész 450 művét 65 000 látogató tekintette meg. A megnyitó napján szövők és kéregedény készítőik tartottak bemutatót. A tárlat mellett néhány hímző, fafaragó, népi ékszerkészítő és fazekas lehetőséget kapott arra, hogy az egri várban 2004 és 2005 nyarán megrendezett történelmi fesztiválon kézműves bemutatót tartson és termékeit árúsihassa. Az Egyesült Államoktól Franciaországon át Finnorszáig számos országban bemutatott népművészeti kiállításokon a mai alkotók munkáit is népszerűsítettük.

A *Tradíció és továbbélés* kutatási programnak fontos eleme volt az a tudományos konferencia 2004 októberében, amely a múzeumok és a népi iparművészet kapcsolatát taglalta. A résztvevők múzeumi szakemberek, alkotó népi iparművészek, a Kézműves Kamara képviselői, tanárok és főiskolai hallgatók voltak. Öröndetes, hogy szlovák és lengyel előadó is támogatta a konferencia horizontját. Az előadások anyagát az Agria múzeumi évkönyv 40. számában publikáltuk.

A Dobó István Vármúzeum folytatva a korábbi gyakorlatot 2012–2013-ban *Mesterek üzenete, Élő szellemi kulturális örökségeink* címmel rendezett egy nagyszabású vándorkiállítást, amelyet Hevesen, Gyöngyösön és Egerben láthattak az érdeklődők. Ez annak a 18 Heves megyei alkotónak a munkáit mutatta be, akik a Népművészet mestere elismerésben részesültek. 2014-ben a palócföldi ácsolt és festett ládáról készült vándorkiállítás az egri múzeum szervezésében. Az Egerben, Hevesen és Rozsnyón bemutatott tárlaton a vármúzeum anyaga mellett a hagyományokat tovább folytató mesterek munkái is helyet kaptak.

A mai konferencia¹ megszervezése és tematikája is jelzi, hogy a vármúzeum jelenlegi néprajzkutató muzeológusai – Császi Irén és Zábrátzky Éva – is szoros kapcsolatot ápolnak a népi iparművészekkel, így segítve a hiteles alkotások létrejöttét. A múzeum élő népművészeti gyűjteményébe került tárgyak alkotói mellett szeretnék köszönetet mondani azoknak is, akik munkái az egri várhoz kapcsolódnak: Balatoni Tibor fafaragó 1991-ben elkészítette a Gárdonyi-sírkert kerítését, Császi Ferenc Népművészet mestere szabadtéri játékaikat pedig 2003-tól örömmel használták a várba látogató gyerekek.

Petercsák Tivadar

Felhasznált irodalom:

Bakó Ferenc: Az egri műgyűjtemények története. Az Egri Múzeum Évkönyve I. 1963. 7–38.; *Bakó Ferenc*: Népművészeti kiállítás. Budapest, 1958.; *Bakó Ferenc*: Tájházak Heves megyében. Budapest, 1986.; *Császi Irén – Zábrátzky Éva*: Magyar minta – Holló Valéria. Eger, 2024. 12.; *Császi Irén – Veres Gábor – Zábrátzky Éva*: Mesterek üzenete. Élő szellemi kulturális örökségeink. Eger, 2012.; *Császi Irén – Veres Gábor – Zábrátzky Éva*: „Kocsira ládám, hegyibe párnám...” Ácsolt és festett ládák a Palócföldről. Eger, 2014.; *Cs. Schwalm Edit*: Az egri népviselet változása a XIX. század közepétől az 1950-es évekig. In: Mezővárosi kultúra Heves megyében. Szerk. *Petercsák Tivadar*. Eger, 1985. 51–64.; *Cs. Schwalm Edit*: Palóc népművészet. Eger, 1990.; *Cs. Schwalm Edit*: A Dobó István Vármúzeum katalógusi férfi viseleti darabjai. Agria XXIX–XXX. Eger, 1993–1994. 207–224.; *Cs. Schwalm Edit*: Népművészek Heves megyében. Eger, 1996.; *Cs. Schwalm Edit*: Costumes et textiles

Gyenes Tamás fafaragó népi iparművész gömöri ácsolt ládájával, 2014
(Császi Irén felvétele)

1 Az előadás elhangzott az Egerben 2024. november 6-án a Dobó István Vármúzeum és az MTA MAB Néprajzi és Kulturális Antropológiai Munkabizottság szervezésében rendezett *Múzeumi inspiráció a kortárs népi iparművészetben* című konferencián.

traditionnels de Hongrie. Eger–Château-Chinon, 1997.; Cs. *Schwalm Edit*: Heves megye élő népművészete. Eger, 2004.; Cs. *Schwalm Edit*: Múzeumi gyűjtemények szerepe a népi iparművészek tervező munkájában. *Agria XL.* 2004. 379–384.; *Kiss István*: Számadás. 40 éves a Heves Megyei Népművészeti Egyesület. Eger, 2022.; *Petercsák Tivadar*: A tárgyalgó népművészet Heves megyei örökségének feltárása és mai hasznosítása. *Agria XL.* 2004. 365–372.; Népművészeti örökségünk Heves megye. Szerk. *Petercsák Tivadar*. Eger, 2004.; Heves megye népművészete. Szerk. *Petercsák Tivadar – Veres Gábor*. Eger, 2005.; *Petercsák Tivadar*: Drótosok. Drótos mesterség Szlovákiában. Eger, 2006.; *Varga Marianna*: Palóc népviseletek és textilek. In: *Palócok. III.* Szerk. *Bakó Ferenc*. Eger, 1989. 497–676.; *Veres Gábor*: A népi bútorzat története Északkelet-Magyarországon. Eger, 2008.

Székelyek Örökség-mintázatok

Időszaki kiállítás a Néprajzi Múzeumban,
2024. október 15. – 2025. augusztus 31.

A Néprajzi Múzeumban 2024. október 15-én nyílt meg a *Székelyek – Örökség-mintázatok* című időszaki kiállítás, amely a történelmi Székelyföld sokszínűségét mutatja be a 19. századi polgárosodástól a 21. századi modernizációig. A kiállítás közel 700 négyzetméteren szerepeltetett tárgyakat, dokumentumokat, fényképeket, filmeket és illusztrációs anyagokat. A tárlat egyedülálló abból a szempontból, hogy Budapesten valósult meg, de teljes mértékben az erdélyi magyar néprajzi gyűjteményeket őrző múzeumok anyagára építve, az etnográfia, a folklór és a társadalomnéprajz együttes módszereivel vizsgálva tárja az érdeklődők elé, hogy kik és milyenek a székelyek. A több mint háromszáz tárgy és dokumentum kölcsönzésében a romániai Maros, Hargita és Kovászna megyék következő múzeumai vettek részt: Csángó Néprajzi Múzeum (Zabola), Csíki Székely Múzeum (Csíkszereda), Haszmann Pál Múzeum (Alsócsernáton), Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Molnár István Múzeum (Székelykeresztúr), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Tarisznyás Márton Múzeum (Gyergyószentmiklós), Havadtői Néprajzi Múzeum (Havadtő). Az intézmények anyagait egyházak, egyesületek, kutatók, gyűjtők tárgyai egészítik ki, ezáltal segítve, hogy a kortárs jelenségek is a megfelelő tárgye gyűjteményekkel legyenek illusztrálva.

A Néprajzi Múzeum főigazgatója kiállításmegnyitó beszédében elmondta, hogy a kiállított tárgyi anyag jelentős része igazolhatóan a kulturális kölcsönhatások metszetében jött létre, és a székelyeket az ott élők és az ottani közösségeket kutatók tudására építve mutatja be. A régóta érlelődő kiállítás megvalósításának céljából a Néprajzi Múzeum és a székelyföldi múzeumok vezetői együttműködési projektet írtak alá 2022-ben. A kiállítás főkurátora dr. Kinda István néprajzkutató, muzeológus, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársa, közvetlen kurátortársa Gyarmati Zsolt csíkszeredai történész. Kinda István vezetésével – és további székelyföldi szakemberek részvételével – állították

A Székelyek – Örökség-mintázatok című kiállítás, enteriőr kép, 2024
(Sarnyai Krisztina felvétele)

össze a kiállítás koncepcióját. Itt elsősorban Miklós Zoltán (Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely), Vajda András (Sapientia Egyetem, Kolozsvár) és Szöcs Levente (Tarisznyás Márton Múzeum, Gyergyószentmiklós) részvételét kell kiemelni.

A Néprajzi Múzeum kiállítási stratégiájában a múltban is szerepeltek erdélyi tájegységek bemutatását célzó kiállítások, így pl. a *Kalotaszeg – a népművészet felfedezése*, a Fekete-Körös völgyét bemutató *Erdélyen innen – Alföldön túl* című tárlat vagy az *Együtt – Inaktelki képek 2000–2002* című fotókiállítás, de ezek mindig a Néprajzi Múzeum gyűjteményének anyagaira épültek és a múzeumi kutatásokhoz kapcsolódtak. A mostani, a székely identitás kérdéseivel is foglalkozó kiállítás székelyföldi anyagokból, székelyföldi kurátorok szemszögéből, egy belső nézőpontból mutatja be Székelyföld változó kultúráját, oly módon, hogy a látogató a történeti háttérrel megismerkedve, a kortárs folyamatokon keresztül követhet egy-egy tematikát, annak a középpontjába helyezett tárgyat, tárgycsoportot. A Fordson traktor, a székelykapu, a borvizes szekér és akár a kürtöskalács történetét megismerve alkothatnak egy teljesebb képet arról, hogyan változik napjainkig is Székelyföld tárgyi és szellemi kultúrája a lehetőségek, az igények és trendek szerint.

A kiállítás látványtervezője, Kiss Beatrix a kurátorokkal folyamatos párbeszédet kialakítva jutott arra a meggyőződésre, hogy olyan installációs elemet tervezzen, mely a kiállítási teret, annak belmagasságát egy hídszerkezettel megosztja, így biztosítva lehetőséget arra, hogy a sokrétű anyagot, témákat és résztémákat két szinten lehessen bemutatni. Az úgynevezett látogatói híd mint egy védvonal vonul át a terem közepén, lábazati részei pedig bástyaszerű, üveg vitrineket biztosítanak a kisebb műtárgyaknak. Ez a hídszerkezet arra is lehetőséget ad, hogy a lenti, nagy tömegű, központi szerepet kapó tárgyakat felülről, egy másik perspektívából is megsejlelhessük.

Amint a főkurátor, Kinda István megfogalmazta, a kiállítás célja a székelyföldi kultúra folyamatos átmenetiségének, természetes dinamikájának érzékeltetése a termelői technológiákban és ezeken keresztül a tárgyi kultúrában, a szokásokban, az öltözködéskultúrában és az életmód más területein. A cél, hogy bemutassák: hogyan illeszkedik egymáshoz a természeti környezet, a kézműves hagyomány, az életmód, a háttérben húzódó történelmi sorsfordulók és a gazdaságtörténelmi újítások, mindezek milyen jelenségekben ragadhatók meg, térségi, helyi, családi és egyéni példákon keresztül.

A katonáskodó múlt és a rendi társadalomszervezet a székely történelem szerves része, a specifikus történelmi tudat megmutatkozik a székelyföldi szellemi és tárgyi kultúrában is. A kiállítás azt is bemutatja, hogy a népi kultúra jelenségeinek, a szokásoknak, a hagyományoknak, a vallásnak napjainkig milyen fontos stratégiai szerepe van a magyar, és azon belül a székely identitás(ok) megőrzésében.

A kiállítás megközelítésében innovatív és kortárs, a néprajz és az antropológia szemléletével dolgozik, helyenként meglepő, és előszeretettel használja a furfang és a humor eszköztárát is. Központjában az ember áll: a megjelenített élettörténetek tárgyakon keresztül, hangokkal, képekkel, filmekkel és dokumentumokkal, friss kutatások és gyűjtések beemelésével kerülnek a látogatók elé, érzékenyítve őket a nem csak sztereotípiákban való gondolkodásra. Kinda István a kiállítás vezetőjében is hangsúlyozza: „A kiállítás a megélt és elképzelt történelem egymás mellé állítására, egyazon kontextusba helyezésére tesz kísérletet: a múlttal kapcsolatos értelmezések és az azokban rejlő problémák megmutatására is törekszik a múlt lezárása helyett.”¹ A kiállítás struktúráját és térbeli elrendezését moduláris

A székely viselet bemutatása a kiállításban – enteriőr kép
(Sarnyai Krisztina felvétele)

1 Székelyek Örökség-mintázatok. A Néprajzi Múzeum időszaki kiállítása 2024. október 14.– 2025. augusztus 31. Néprajzi Múzeum, 2024.

egységek alkotják, amelyek szervesen össze is kapcsolódnak, nincsenek éles elválasztások közöttük. Segítségül szolgálnak a kiállításban elhelyezett fenyőfa törzsek, melyek átvilágítva jelenítik meg a tematikus egységek címeit, ezzel jelezve a látogatónak, hogy éppen milyen összefoglaló egységhez tartozik az adott történet.

A bevezető rész a székelyek és Székelyföld bemutatásáról szól, ismereteket adva a történeti múltról és a máról, a földrajzi környezet, az energikus táj szerepéről, a gazdasági folyamatokról, mint az életmódot meghatározó tényezőkről, valamint a társadalmi rétegződésről. Egy hatalmas térkép felhasználóbarát grafikai megoldással segít megérteni, hogy a különböző történelmi korokban közigazgatásilag hova tartozott a régió. Egy animációs film a székelyek eredetét és történetét mutatja be röviden, humorosan, egy másik pedig Székelyföld történelmi nevezetességeit és műemlékeit vonultatja fel.

A bevezető rész középpontjában három kulcstárgy van elhelyezve: egy adománylevél, egy kályhacsempe és egy mézeskalács ütőfa. Mindhárom tárgynak fontos identitásjelző szerepe van. A Barabás család féltve őrzött hagyatékából származó oklevél – Rákóczi György 1650-es fogarasi birtokadománylevele – homoródszentpáli Knauffel Jakab számára készült. A háromszéki, 16. századi kályhacsempe motívumai, a lovas és a nap, a székelyek katonáskodó, határőrvédő múltjára utalnak. A harmadik tárgy a Magyarországhoz tartozás jelképe is lehet, hiszen az erdőszentgyörgyi, 1856-os mézeskalács ütőfa egy szablyát ábrázol, melynek pengéjén Magyarország címere látható.

Szintén a bevezető részben ismerhetjük meg Nagy Sándor székelyföldi lelkész-tollforgató életrajzi hagyatékát.² A lévita lelkész negyvenöt évi pályafutása során tíz településen szolgált, hol tanítóként, hol lelkészként. Kézírtas visszaemlékezései több füzetben őrződtek meg, jól illusztrálva a 20. század első felének korát, azt a korszakot, amelyből a kiállítás is merít. Emiatt a kiállítás koncepciójába jól illeszkedik Nagy Sándor útmutatása, aki jól ismerte a székely falvak mindennapi közösségi életét, kalauzolása végigkíséri a tárlat tematikus egységeit.³ Ízes és tömör, székelyekre vonatkozó megfogalmazásaiból kapunk egy-egy idézetet, melyet kurátori szövegek követnek az adott témáról.

A kiállítás első témája, az *Élni minden áron* című rész, a székelyföldi kedvezőtlen földrajzi viszonyokhoz alkalmazkodó agrártársadalom gazdálkodási formáival és munkalehetőségeivel foglalkozik. A munkát – amely előbb kézzel és lábbal, majd az iparosodást követően egyre inkább géppel történt – két hangsúlyos központi tárgy ellentéte mutatja be: egy lábbal működtethető makktörő és egy modernizációt jelképező Fordson traktor. Előbbi keményfából kézzel faragott, erős kalapácsokkal, ülőkével ellátva, utóbbi vasból készült, 1200 kilójával és fémkerekeivel uralja a központi teret egy fekete posztamensre állítva. Az ide kapcsolódó résztemák jól mutatják a székelyföldi kivándorlást, vándormunkát, cselédeskedést. Filmek, dokumentumok, fotók segítenek megérteni, milyen lehetőségek adódtak és mit használtak ki az embereknek a megélhetés érdekében a múltban és a közelmúltban.

Itt jegyezném meg, hogy a kiállítás bőven merít a Székelyföldön gyűjtött folklór alkotásokból is. A tüzes masinák, cséplőgépek korszakát hanganyag formájában is megjeleníti a tárlat. Így például a cséplőgépbe esett lány balladáját, amely egy 1922–24 körül Csíkma-

2 A református lelkész hagyatékát a kiállítás főkurátora dolgozta fel és adta ki: Nagy Sándor: Kispalástos küzdelem (1887–1966). Sajtó alá rend. *Kinda István*. Sepsiszentgyörgy, 2018.

3 Nehéz sorsú családból származott, de jó tanuló lévén a székelyudvarhelyi főreál iskolában végezte tanulmányait, ahol ösztöndíjas diákként lakhatást, étkezést biztosított számára az igazgatóság. Teológiát nem végzett, így lévita lelkészként szolgált több faluban, aktívan részt vett a daloskörök szervezésében, kultúrestélyeket szervezett, több erdélyi újságnak írt tudósításokat.

darason történt tragikus balesetről szól, Horváth Jula esete illusztrálja. A leányt a gép úgy összeroncolt, hogy a csíkszeredai kórház főorvosa, a nagy tudományáról híres Hirsch doktor sem fogadta. Szülei hazavitték, hosszú időn keresztül kezelték, és a leány felépült. Később férjhez ment, gyermekei is születtek. Míg élet-halál közt lebegett, ballada született róla, mely szerint a leány belehalt a sérüléseibe. Az ének miatt a szülők sértve érezték magukat, hiszen Horváth Jula még a ballada gyűjtésének idején, 1952-ben is élt.

A következő egység az alkotó kézművesség témáját jelző *Rozettás örökség* címet viseli. Székelyföld erdős tájain a férfiak hagyományosan belenevelődtek a fa megmunkálásába. A legkisebb használati eszközöktől a templomokig, haranglábakig a készítő specialisták számtalan technológiai megoldást és technikai újítást alkalmaztak. Ebben a kiállítási részben a sajátos építészetet és lakáskultúrát eredményező tárgytípusokkal ismerkedhetünk meg. A műtárgyak: az ácsolt, faragott, festett asztalos bútorok, a népi cserépedények, csempek, a temetők kopjafái és faragott sírkövei segítenek a látogatóknak megérteni a kézműves tárgyak szerepét a mindennapi életben és a kézműves örökség fontosságát napjainkban. E téma középpontjában a közösségi és az egyéni identitás megnyilvánulásának egy hatalmas objektumát láthatjuk: egy valós méretű székelykaput, befejezetlen állapotban. A csernátони faragóműhelyből Bagoly Zoltán keze alól kikerülő kapu, fektetve, bakokon van elhelyezve, lehetővé téve a látogatónak, hogy megtapogassa a faragását, közelről szemlélhesse díszítményét, motívumait és a kapu részeit. A kapu végleges elkészítésére az időszaki kiállítás időtartama alatt, egy program keretében kerül sor, így a látogató részese lehet a faragásos workshopoknak is. A központi tárgy melletti hídláb-vitrinben egy másik műhely, a fenyédi Dávid család fafaragó eszközeit és egy faragott, festett hónaljkitést csodálhatjuk meg, mellette a famegmunkálás többi eszközével: félkéz bárdok, vonókések, rönkkeszítők, fejszék sokaságával.

A székelykapu megjelenítése a kiállításban – enteriőr kép (Sarnyai Krisztina felvétele)

A *Rozettás örökség* részben találkozunk a fazekasok hagyatékával is. Többek között Beczki Zsigmond küsmödi fazekas – Székelyföld egyik leghíresebb mestere – munkáit is láthatjuk, aki elsősorban kályhacsempéket készített. Magas színvonalú mázakkal dolgozott, melyek minőségének titka ma is rejtély. A sárkovácsok hagyatékát bemutató vitrinben a magyarhermányi, a kézdivásárhelyi, a csíkdánfalvi és a gorzafalvi kerámiák szép példáit is megcsodálhatjuk.

A festett bútort, mint a székelyföldi népművészet legrepresentatívabb műfaját a 18. század végétől jeleníti meg a kiállítás. A festett ágyvégek, ládák, tékák, tálasok, székek és egyéb berendezési tárgyak a térség lakás- és bútorkultúrájának több évszázadon keresztül meghatározó elemeit és azok változását mutatják. Bennük az alkotók esztétikai érzéke, tehetsége, díszítőkedve, közösségük ízlésvilága is kifejezésre jut. A kurátorok az újrafelhasználás, interferenciák, és variánsok jelenségeire is példákat hoztak: három különböző festett bútorból készült székely/csángó falitékát és egy százszendőanyagból másodlagos felhasználás során összeállított szekrényt is láthatunk a kiállításban. Ezeket a székely ház padlásán tekinthetjük meg a felső szinten, de ugyancsak ide került elhelyezésre az az 1981-es csíkszeredai hozománybútor, amely – mint a kiállítási szövegből megtudhatjuk – egy tragikus esemény következtében került a Csiki Székely Múzeum gyűjteményébe. Itt találkozunk a székelyföldi kopjafákkal, fejfákkal és sírkövekkel is, melyek azt mutatják, hogy Székelyföld régi temetői kő sírjelekben is bővelkednek. A havadtői temető feltárt sírköveit bemutató, „a halottak faluja” című résztema példázza, hogy akárcsak a festett bútorkultúra darabjai, a sírkövek is némi fáziskéséssel követték az Európában ható művészeti irányzatokat, formájukban és díszítésükben leegyszerűsödve. A református temető feltárásáról készült kisfilmet szintén a kiállításban nézhetjük meg, kiadványban megjelenő feldolgozása Kinda István nevéhez kötődik.⁴

Az *Udvarterek városa* című kiállítási rész a székelyföldi műveltség, az oktatás, a kereskedelem, a céhes kézművesség központjait bemutató városok közül emel ki egyet és elemzi abból a szempontból, hogy milyen módon szolgálta ki a falvakat. Kézdivásárhely – amit „Székelyföld Párisa”-nak is neveztek – jellemző településszerkezete az udvartér, ahol az ősi telekkapuk szabták meg a város építészetét és fejlődését, így egy-egy nagy család minden kapuja ugyanarra az utcára nyílt. Az így kialakult közterület, vagyis az udvarterek napjainkban is meghatározzák a város településképet. 1834-ben a fából épült és zsindellyel fedett lakóházakat felemésztette a tűz, de az újjáépítés rövid időn belül, ugyanabban a formában megtörtént, így az udvarterek egészen a mai napig megmaradtak. Ennek az eseménynek hangsúlyos tárgyai a hat-nyolc méter hosszú kézdivásárhelyi feliratos gerendák, melyekből nyolc darab mutatja be a feliratain keresztül, milyen műveltsége és latinos tudása volt az ácsmestereknek ebben az időben. Egyiken a rávetített parázsló feliratok segítségével olvashatjuk Jancsó Mózes városi tanácsos és felesége, Benkő József csizmadiamester lánya, Sára (1806–1900) által újjáépíttetett gerenda feliratát is: „1834-dik 29 JULI A NAGY TŰZBEN ELÉGTÜNK de ISTEN SEGEDELMÉBŐL építtették 1835-ben JANCÓSÓ MÓZES és felesége BENKŐ SÁRA februáriusban”. A kiállítás e részében szereplő eredeti kis abc-s könyv és a *Székely Hírmondó* egy példánya (és a mai, legfrissebb példányára mutató QR-kód) is igazolja, hogy a városok – mint a székely művelődés központjai, az újságok és könyvkiadások helyszínei – szellemi erőterek voltak, melyek a falvakat is ellátták.

4 Kinda István: Homokkőbe faragott múlt. Havadtő régi sírkövei. Sepsiszentgyörgy, 2016.

A kiállítás *Megterítve* című része a székely gasztronómia olyan fontos alap élelmiszereinek és italainak tárgykészleteit mutatja be műtárgyak sokaságával, mint a hús, a pityóka, a borvíz, a kürtöskalács és a pálinka.

E tematika két csúcsműtárgya: egy szejkai borvizes szekér és Gyárfás Jenő *A tél örömei* című festménye. Előbbi mellett a borvízpalackozás és dugaszolás eszközei, a palackok típusai és azok időbeli változásai vannak bemutatva a kerámia korsótól a műanyag palackig. Térképen tanulmányozhatjuk Székelyföld több mint 1000 ásványvízforrásának helyszínét. A disznóvágás kiemelt eseményt jelentett egy-egy háztartás életében, ugyanis amellett, hogy az évi hússzükségletet biztosította, a gazdasági év megkoronázását jelentette. Ezért jelennek meg hangsúlyosan a Gyárfás festmény előterében a disznóvágás eszközei közül – a képen is szereplő – cseber, fateknő, kisszék, de még egy felfűjt disznóhólyag is.

A kürtöskalácssütés eszközei közül nagyméretű fa és kerámia kürtösütő fejek vannak kiállítva, melyek hosszú rúdja eléri az egy-másfél métert is. Megtudhatjuk, hogy a kürtöskalácsnak feltehetően erdélyi szász gyökerei vannak, de a Székelyföldön saját forma és ízvilág alakult ki. Az első recept Gróf Mikes Mária 1784-es szakácskönyvében fordul elő, aztán a 20. században már a lakodalmak kötelező fogása volt, a köményes pálinka mellett. Manapság hungarikum, és székely szimbólum. A pityókás kenyér feldolgozását illusztráló kézműves használati tárgyakkal együtt egy hídláb-vitrinbe kerültek. A kurátorok nem hagyták ki e tárgykészletből a pemetét sem (csuhéból, rongyokból kötött felmosószerű eszköz, amellyel a befűtött kemence belsejét a kenyér bevetése előtt kitisztítják), szándékos fejtörést okozva a látogatóknak a tárgy funkciójának megfejtésekor.

Székelyföld egyik leghíresebb gasztronómiai terméke, nevezetes itala, a házi pálinka is egy külön vitrint kapott, *Nehéz örökség* címmel. A hagyományos népi pálinkafőzés tárgyai mellett egy közelmúltban készült csernátони pálinkakészítést bemutató filmet is megnézhetünk a szilvaszedéstől a lepárlásig. Mint a kiállítási szövegből megtudjuk, a pálinkamelegítő a Székelyföldre jellemző, specifikus, nagyon ritka kerámiatípus. A székelyföldi ünnepek egyik elmaradhatatlan itala a köményes pálinka, melyet készítésének egyik fázisában mézzel kell édesíteni. Ehhez viszont a pálinkát fel kell melegíteni, hogy a méz nyomtalanul feloldódhasson. A kiállított pálinkamelegítőket szabadtűzhelyes használatra készítették és három lábbal látták el. De ugyanúgy használták a pálinkamelegítőket a rosszabb gabonapárlatok feljavítására is, melyeket fűszerezve, ízesítve fogyasztottak. Az áfonyaszedő fésű utal a Gyergyóban és Csíkban a fekete áfonyára töltött vegyes gyümölcs-pálinkával készített *kokojszópálinka* (likőr) nevű népszerű itókára. A kiállítás a „nehéz örökség” megjelenítésére egy dramaturgiai elemet is használ. Egy kocsmajót láthatunk (demonstrációs tárgy), melynek egyik felébe egy bicska, másik felébe egy fejsze van beleágva (restaurátorok által beleállítva). Itt egy újabb balladát hallgathatunk meg, ezúttal Bíró Janiról, akit Karcfalván, 1934. október első napjaiban a gyakran verekedő, 24 éves Bálint Ferenc halálosan megszúrt. Az eseményt feldolgozó siratóballada Csíkban rövid idő alatt elterjedt.

A kiállítás *Ezer székely leány* című része a székely viseletről szól, amely ma már identitás-szimbólum. A mód, ahogyan a székely társadalom használja a „székely ruhát”, már a két világháború között jelentkezett és a megmaradás jelképévé vált. 1931-ben *Ezer Székely Leány Napja* néven rendezvényt szerveztek, melynek látványos körmenetében viseletben vonultak fel a székely leányok. A viselet népszerűsítését felvállaló székely szöttekmozgalom vezéregyéniségei (Haáz Ferenc Rezső, Domokos Pál Péter, Vámszer Géza, Gál Ferencné, Pál Gáborné) múzeumalapítással, felvilágosító előadásokkal, szövőkörök vezetésével irányították a kezdeményezést. Az eredeti viseletek táji változatossága fokozatosan eltűnt, de

A kiállítási tér látványa – enteriőr kép (Sarnyai Krisztina felvétele)

kialakult a viseletnek egyfajta identitást jelző használata. A kiállításban a viseletek bemutatása két szinten történik: az alsó szinten foglalnak helyet a régi múzeumi viseletgyűjtemények és a csiki főkötők. Ezek fölött, a térbe belógatva kaptak helyet az egyes viseletdarabok, melyek elhelyezését a több méteres belmagasság tette lehetővé. A szinte „felszálló” ingek, szoknyák, nadrágok, kalapok dinamikája érzékelteti a „székely ruha” napjainkban is meglévő fontos szerepét, ahogyan azt az András Alapítvány által összeállított film is érzékelteti.

A régi székely viselet esetében is települések szintjén, társadalmi rang, gazdaság, életkor alapján lehetett beszélni. Házasodáskor a lány egy életre szóló ruhatárát vitt férjhez, melynek összetevőiről a kiállításban elhelyezett perefernumlevelek (hozománylevelek) listáiból szerezhetünk tudomást. A folyamatos stílusváltozások közepette a 20. században a gyári és a házi készítésű elemek ismétlődő jelleggel felértékelődtek. Két ellentétes tendencia hatott egy időben: a házi anyagok gyárral való kicserélése a polgárosodás eredménye volt, ugyanakkor a gyáriak házival való helyettesítése pedig hol a szegénység, hol épp a tudatos hagyományápolás következménye.

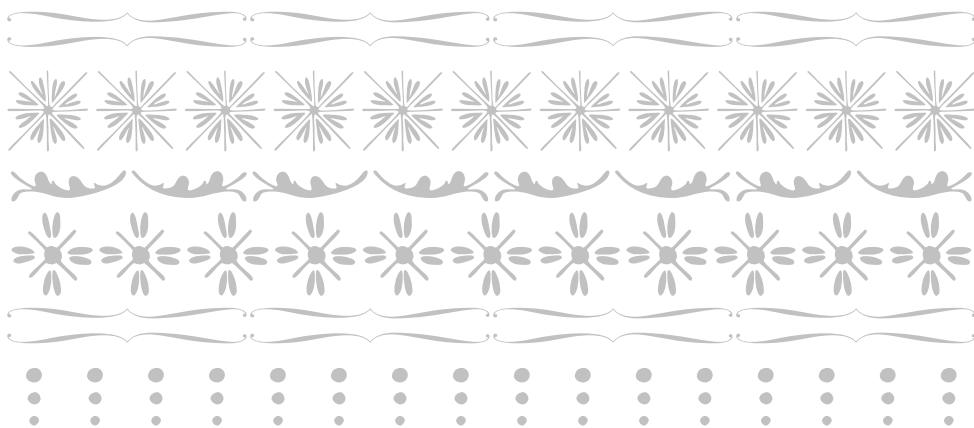
A kiállítás utolsó témája a *Szüntelenül hitben élni* címet viseli. Itt találkozunk a Csíksomlyói búcsúval, amely napjainkra a világ magyarságának közös ünnepévé vált. A búcsú története 1442-ig nyúlik vissza, amikor IV. Jenő pápa búcsút engedélyezett azok számára, akik segítenek a ferences rend templomának felépítésében. Híres, 16. század eleji Mária-kegy-szobrának köszönhetően Csíksomlyó a Mária-kultusz jelentős színhelye. A 17. században a búcsú vonzaskörzetét még csak Csík és Gyergyó vidéke, Udvarhelyszék, a Felső-Nyárád mente és Háromszék katolikus része jelentette. A mai csíksomlyói búcsúra több százezren érkeznek Erdélyből, Csángóföldről, Magyarországról, Európából és a világ minden tájáról. A búcsú ma is ötvözi a római katolikus vallási jegyeket a népi vallásosság elemeivel. A kiállítás e résztémáját egy csíksomlyói ferences kolostorból származó faciger kabát, egy

Gyümölcsoltó Boldogasszony-szobor, egy zabolai templomi festett persely és két, csíkpál-falvi búcsús zarándokzászló hozzá közelebb a látogatóhoz. A facigerek a csíksomlyói pünkösdi búcsú körmenetének központi jelképét, a labarumot vették körül és védték kötélkordonnal. A régebbi időkben a facigerek zöldeskék színű, aranyozott díszítéssel ellátott felöltőt viseltek, manapság székelyruhás fiatalok tartják a kordont.

Az 1568-as tordai országgyűlés négy hivatalos felekezetet ismert el Erdélyben: a kálvinista, a lutheránus, a katolikus és az unitárius vallásokat, vallásszabadságot biztosítva számukra. Ezt a sokszínűséget mutatja be az a vitrin, melyben a templomi berendezések, nyomtatott énekeskönyv és kéziratok imakönyvek kaptak helyet. A Kájoni János ferences szerzetes által összegyűjtött és 1676-ban a csíksomlyói ferences nyomdában kiadott énekeskönyv, a *Cantionale Catholicum* számos középkori énekméltet tartalmaz, ennek egyik 1805-ös kiadását is megtekinthetjük és megismerhetjük használatának történetét. A vitrinben további egyháztörténelmi relikviák is találhatóak: a felsőboldogfalvi éneklőszék, a kányádi református úrasztala és a városfalvi unitárius padmellvéd mutatja a különböző felekezetek és korszakok festett templomi berendezéseit.

A kiállítást a székelélethez hasonlóan a gazdálkodás és a vallás keretezi, közöttük a sok-sok történelmet, melyek azt mutatják, hogy a tárgyi és szellemi kultúrát is befolyásoló örökölt hagyományoknak egészen a jelenkorig milyen stratégiai szerepe van a magyar és azon belül a székelélethez (ok) megőrzésében. A rétegzettség és a sokszínű prezentáció visszaköszön a kiállítás grafikai arculatában is, amelynek vonalkódhoz hasonló emblémája a székelélethez keskeny parcellákra, a helyi viselet csíkos mintáira és a székelélethez rovásírás jeleire való utaláson túl titkosírásként is olvasható.

Tasnádi Zsuzsanna

Epikus hagyományok Szent Gellértről

Gellért (*Gerardo*) módos velencei patrícuscslád (a Morosini család) sarjaként látta meg a napvilágot az észak-itáliai Velencében 980. április 23-án. Nevét az apja után kapta, aki később egy szentföldi zárandoklat során vesztette életét. A legendás hagyomány szerint édesanyja már évek óta meddő és idős volt, és szülei könyörgésére mintegy isteni adományként született (vö. Szent Anna és Szent Joakim magtalan házasságának, azaz Szűz Mária csodás születésének bibliai történetével: Lk 1,5–25.). Gellért szülővárosában, a Szent György-kolostorban (Isola de San Giorgio Maggiore) nevelkedett. Tanulmányait a bolognai egyetemen folytatta, ahonnan visszatérve a Szent György-kolostor apátjává választották. 1026 táján Szent István király hívására érkezett Magyarországra, hogy részt vegyen az egyházépítés munkájában. Szent István őt nevezte ki az újonnan megszervezett marosvári (csanádi, ma Szeged-Csanádi) egyházmegye élére. Gellért István király halála után tevékeny részt vállalt az ország politikai életében is: nyíltan fellépett az 1041–1044 között uralkodó Aba Sámuel király ellen, 1046-ban pedig éppen a Lengyelországból hazatérő, száműzött András és Béla hercegek üdvözlésére indult, amikor a pogány magyarok egy csoportja – a mai Budapest területén, a mostani Gellért-hegy (akkori nevén Kelen-hegy) tövében – 1046. szeptember 24-én elfogta és meggyilkolta. Testét Pesten a Nagyboldogasszony-templomban temették el, és csak utóbb vitték át az általa igazgatott püspöki székhelyre.¹

Szent Gellért Magyarországra kerüléséről egyházi legendája is említést tesz. E szerint Gellértnek minden vágya az volt, hogy édesapja példája nyomán eljusson a Szentföldre és ott élhessen, azonban amikor tengerre szállt, egy hatalmas vihar tört ki, amely a hajót az Isztriai-félsziget partjaihoz sodorta. Itt, Pola közelében érte Szent István meghívása, aki aztán rábeszélte, hogy a jeruzsálemi zárandoklat helyett a magyarországi térítésben vállaljon aktív szerepet. A király rábízta fia, a trónörökös Imre herceg nevelését is.²

Gellért püspökről az Árpád-korban két legenda készült, az ún. kis és nagy legenda. A kutatások jelenlegi állása szerint a részletezőbb, egyes helyein regényesen kiszínezett nagy legenda készült előbb (12. század), míg a másik az előbbinek liturgikus célra kivonatolt változata. Egyházi legendája két meghatározó tematikai csoportra tagolódik. Egyrészt a remeteségről szóló hagyományokra, másrészt vértanúhalálának körülményeire. E legendás hagyományok szinte kivétel nélkül az egyházi legendájában maradtak fenn, tehát hagyományos értelemben nem tekinthetők népmondáknak, hiszen megfogalmazójuk és megszövegezőjük egy iskolázott egyházi ember volt, aki személyes értesüléseit hagiografikus

1 Szent Gellért életéről beszámoló főbb hagiográfiai kiadványok: *Juhász, Coloman*: Gerhard der Heilige Bischof von Maroschburg. München, 1930; *Silagi, Gabriel*: Untersuchungen zur Deliberatio supra hymnum trium puerorum des Gerhard von Csanad. München, 1967; *Kosztolnyik, Zoltán*: Hungarian Cultural Policy in the Life and Eritings of Gerhard of Csanad. New York, 1969; *Magyar Zoltán*: Az Árpád-kori szentek legendái. Motívum-index. Budapest, 2010; *Magyar, Zoltanus*: Sancti hungarici in temporibus gentis Árpádianae (Sancti generis sanctorum, sancti et beati eorundem temporum). (Scripsit Zoltanus Magyar. Composuit Michael Tóth. In Latinum vertit Bededictus Fehér.) Budapest, 2019.

2 Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Összeáll. és szerk. Érszegi Géza. Budapest, 1999. 63–64., 68–71.

toposzokkal egészítette ki, azaz nemzetközileg elterjedt, internacionális folklórelemeket és narratívátípusokat adaptált az 1083-ban István király, Imre herceg és a zobori remeték mellett kanonizált tudós püspök személyére. Végso soron tehát folklórhagyományok voltak azok is, csak éppen magyarországi folklorizálódásuknak volt az egyház közvetítő közege. A jeles amerikai folklórprofesszor, Stith Thompson *Motif-Index of Folk Literature* című kézikönyvében³ számos olyan motívumot jelez, amely Szent Gellért egyházi legendájában és a nemzetközi folklórban egyaránt szerepel (lásd: Mot. V531. *Pilgrimage to Holy Land*; Mot. V226. *Saints as hermits*; stb.).

Szent Gellért és Szent István király alakja a 14. századi Magyar Anjou Legendárium miniatúráján

Az egyházi legenda megörökíti, hogy Gellért az egyházszervezés munkájába belefáradva elvonult a világ zajától, és Szent Günter példájára hét évig a dunántúli Bakonybél erdőségeiben élt remeteként. Szentsége már ekkor is megmutatkozott: mint életrajzírói feljegyezték, a vadállatok háziállatok gyanánt követték. Egy szarvashén mellé telepedett a borjával az erdőben, és egy sérült farkas, akiket személyesen gyógyított meg, is vele maradt.⁴ E Bakony-vidéki hagyományok minden jel szerint a barokk korban is továbbéltek, ugyanis azokról Veszprém megye leírása kapcsán a jeles honismereti író, Bél Mátyás is említést tett.⁵ E lokális hagyományok része, hogy remetesége, illetve imádkozása helyén létesült később a bakonybéli bencés apátság,⁶ valamint tőle eredeztethető a bakonybéli Szentháromság-forrás is, amelyet Szent Gellért és remetetársai ástak az Atya, a Fiú és a Szentháromság tiszteletére.⁷ Egy másik mondváltozat szerint a hármas forrás Szűz Mária könnyeiből fakadt, és a kutat Szent Gellért nevezte el a Szentháromságról.⁸

Szent Gellért legendájában szerepel az egyik első híradás a magyar népeletről és folklórról: az Alföldön egyszerű kordéval utazó Gellért egy udvarházban megszállva megjutalmazta azt a

3 Thompson, Stith: *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends I–VI*. Copenhagen–Bloomington, 1955–1958.

4 Árpád-kori legendák és intelmek, 65, 74.

5 Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Szerk. Kredics László, ford. Takáts Endre. Veszprém, 1989. 67. (1735).

6 Gál László: A Gerence völgye. Turisták Lapja, 1935. 122.; Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2741/2. – Pesovár Ernő gyűjtése, 1951.

7 Bálint Sándor gyűjtése, 20. század közepe. Bálint Sándor – Barna Gábor: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, 1994. 226–227.

8 S. Lackovits Emőke: Bakonyi és Balaton-felvidéki közösségek zarándokai, búcsújárása. In: Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére. Szerk. Bárh Dániel – Laczkó János. Kecskemét, 2004. 267.; Uő: Veszprém megye szakrális emlékei. Honismeret, 2008/1. sz. 47. A bakonybéli hagyományokhoz lásd még: Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex IIa. Budapest, 2018. 199–200.

szolgálót, aki énekszóval hajtotta a kézi malmot – az ekkor hallott népdalt (munkadalt) nevezte el Gellért a magyarok „szimfóniájá”-nak: *„Történt pedig egyszer, hogy valakinek védelmére a királyhoz igyekezett; annak a vidéknek egy erdős részén, mely disznók legeltetésére szolgált, volt egy tanya, és ebben délidőben megszállott. Itt éjféltajt malomkövek zaját hallja, amit egyébként még nem tapasztalt. Csodálkozott, hogy mi lehet ez. Majd az asszony, aki a malmot hajtotta, énekelni kezdett. Csodálkozva szólott erre a püspök Valterhez: »Hallod-e, Valter, a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik?»« És mindketten nevettek az éneken. Minthogy pedig a malmot egy asszony hajtotta kezével, és az ének magasabbra szállt, a püspök pedig eközben ágyában feküdt, még egyszer így szólt még mindig mosolyogva: »Magyarázd meg nekem, Valter, miféle dallamú éneklés ez, amely lejtésével arra készítet, hogy az olvasást abbahagyjam?» Amaz pedig ezt mondta: »Nótának dallama ez! Az asszony, aki énekel, ennek a gazdának szolgája, akinél szállást kaptunk. Urának búzáját őrli ilyenkor, mikor a vidéken másféle malom éppen nem található.« Mire a püspök így szólt: »Géppel jár vagy kézi munkával?» – »Géppel is, kézi munkával is – mondja rá Valter –, nem húzza semmiféle barom, hanem az asszony saját kezével forgatja.« »Csodálatos dolog – mondja a püspök –, hogyan boldogul az ember. Mert ha gép nem volna, a fáradságot ki tudná elviselni? Boldog egy asszony – folytatja –, aki bár mások hatalma alatt áll, köteles munkáját ilyen szépen, zúgolódás nélkül, vidáman végzi.« És jócskán adatott pénzt neki.»*

Még ezer év távolából is „átüt” az idézett legendarészleten a korabeli szájhagyományozott tradíció frissessége, amely az 1080-as évek elején még élő hagyomány lehetett vagy egyes magyarországi szerzetesi közösségekben, vagy éppen az események helyszínéül szolgáló, a legendaíró által közelebből meg nem nevezett, vidéken. Hasonló folklórhagyományok a Szent Gellért-legendáriumban csak szórványosan tűnnek fel. Ezek egyike az a Gál Péter József által gyűjtött székely népmonda, amely a gyergyói Cengellér havasi telep elnevezését és a csíksomlyói kegytemplom alapítását egyaránt Szent Gellért püspökkel hozta összefüggésbe: *„1963–64-be’ vótunk Gyergyóba’ egy eljegyzésre, Cengellére voltunk fel, de tulajdonképpen nem Cengellér a neve, hanem Szentgellérthegy volt. Egy olyan pár ház volt ott, csak egy olyan tanyahelység, s mondták a bácsik, hogy Cengellér. Megkérdeztük, hogy ezt mér’ Híjják Cengellérnek? S azt mondták, [...] valamikor ott járt Szent Gellért vagy menekült keresztül a tatárok elől és üldözték. És akkor lekerültek ide Csíksomlyóra. Az a bácsi mesélte, hogy itt a csíksomlyói kegytemplom ahol áll, nagyon mocsaras hely volt. És erdős vót, bokrok voltak. S majdnem már a tatárok érték utol és bebújt oda, hogy mentse meg őtet a tatároktól. És akkor szomorú fűzfa földig lehajolt. Onnat is eredt talán a szomorú fűzfának aztán a neve. És így menekült meg Szent Gellért püspök és akkor azt fogadta, hogy ide egy kápolnát vagy ilyen búcsújáráshelyet fog alapítani, s talán innét eredt ez a csíksomlyói Szűzanyának a kegytemploma s létezése.”*⁹

Hasonlóképpen társtalan, ám lokálisan organikus hagyománynak tűnik az a Szent Gellérttel kapcsolatos Balaton-melléki tradíció, amely Balatonkilitiben maradt fenn. Első említésére Pesty Frigyes kéziratos helynévtárában (1864) lelhetünk, ám vélhetően ennél jóval régebbi mondáról/történelmi emlékről lehet szó.¹¹ A helyi hagyományt, miszerint Gellért püspök utolsó miséjét a Kiliti határának részét képező Jódipusztán állt kőtemplomban ce-

9 Szabó Flóris fordítása. Árpád-kori legendák és intelmek, 80.

10 Elmondta 1993 júniusában Csíksomlyón egy székelyudvarhelyi idős asszony. Gál Péter József: Szent László. Magyarországnak édes oltalma. Budapest, 2017. 185.

11 Gözsy Zoltán – Polgár Tamás: Pesty Frigyes: Somogy megye helynévtára. (Fontes Comitatus Simighiensis I.) Kaposvár, 2001. 169.

lebrálta, Jankó János is említi a Balatonmellék néprajzáról írt művében,¹² sőt helynévként még a 20. században is továbbélt, mint azt Somogy megye földrajzi neveinek kézikönyve is rögzíti.¹³

A legtöbb legendás hagyomány Szent Gellért meggyilkolásával kapcsolatos.¹⁴ Ezek kivétel nélkül Gellért püspök 11. század végén íródott egyházi életrajzában maradtak fenn, és habár bizonyára gyorsan folklorizálódtak, Buda és környékének török megszállásával, az ottani törzssökös lakosság elvándorlásával, elmenekülésével, a felejtés részével váltak mindazok a helyi mondai emlékek, melyek a püspök emlékével és emlékhelyeivel kapcsolatosan lehettek. E narratív hagyományok hajdani léte már csak azért is szinte bizonyos, mert az egyházi tradíció szerint Szent Gellért vértanúhalálát és temetését csodás jelek sokasága kísérte. Mint azt a szentté avatására összeállított életrajza fenntartotta, a jeles püspök megjövendölte leendő vértanúságát és annak pontos időpontját. E leírásból tudjuk, hogy az elfogott Gellértet lázadó pogány magyarok ölték meg: taligára rakták, letaszították a hegyfokról, majd a mellét dárdával szúrták keresztül, a fejét pedig egy kövön szétloccsantották.¹⁵ Egyes 20. századi folklorizódott szövegváltozatok szerint Szent Gellértet a pogány magyarok egy szögekkel kivert hordóba tették, és úgy gurították le a hegy platójáról a Dunába.¹⁶

A legendás püspök vértanúhalálához kapcsolódik a csodás módon megmaradó vérnyomok motívuma is: a kövön, amelyen a fejét szétzúzták, a vérnyomokat hét évig nem tudták lemosni, még a Duna áradása sem.¹⁷ Mint azt szintén az egyházi legendában feljegyezték, a szent püspök testét nem kezdte ki az enyészet, és amikor felemelése (elevatiója) alkalmával a sírját felnyitották, a koporsóból csodás illat áradt. A szekeret húzó barmok étlen-szomjan, nógatás nélkül indultak el az új sírhely felé, és hajó is magától vitte át testét a folyó túlsó partjára. Újratemetéséhez kapcsolódik a megnehezedés csodája is, amely a magyar és nemzetközi folklór-hagyományban egyaránt széleskörűen elterjedt narratívátípus.¹⁸ E hagyomány szerint az első templomban a kísérők semmiképpen sem tudták letenni a koporsót, a szent végső sírhelyén azonban olyan súly nehezedett rájuk, hogy kénytelenek voltak azt letenni.

Végső nyughelyén utóbb csodás gyógyulások sokasága történt. Noha a vonatkozó hagiográfiai toposzok felsorolása javarészt megegyező a többi korabeli szentéletrajzával (a halott püspök érdemeiért vakok kezdenek látni, bénák, sánták, nyomorékok gyógyulnak meg stb.), akad e mirákulumok között néhány olyan is, amely talán korabeli élményelbeszélést, tanúvallomást (11. századi memoratot) örökít meg. A legendaíró jegyzi fel, hogy Szent Gellért érdemeiért egy szülötött kanonok, illetve egy kígyó által megmart kisgyerek is meggyógyult. Ugyancsak a püspök sírjánál egy kenderáztatás közben ördög által megszállt asszony gyógyulását is feljegyezték. A legenda későbbi bővítménye ama 14. századi hagyomány is, amely Erzsébet királyné, Nagy Lajos király édesanyjának csodás gyógyulá-

12 Jankó János: A balaton-melléki lakosság néprajza. Budapest, 1902. 67.

13 Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. Papp László – Végh József. Budapest, 1974. 152.

14 A hős halála az epikus életrajz meghatározó csomópontjaként a nemzetközi kontextusban is kiemelt jelentőséggel bír: Dundes, Alan: The Hero of Tradition. In: *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, 1965. 142–157.

15 Árpád-kori legendák és intelmek, 67, 84–85.

16 Magyar 2018. 201.

17 Vö. más folklórhősök hagyománykörével: Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex. V. Budapest, 2018. 312–314.

18 Például kiemelkedő jelentőséggel bír a csíksomlyói kegyhely legendakörében, ott Szűz Mária kegyszobra kapcsán: Magyar Zoltán: A csíksomlyói kegyhely legendaköre. *Ethnographia*, 127. évf. 2016. 217.; Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex V. Budapest, 2018. 67–68.; Magyar Zoltán: Moldvai csángó mondakatalógus. Típus- és motívumindex. I. Budapest, 2022. 185.

sát örökíti meg: „Ezután az Úrnak 1361. esztendejében a nagyon istenfélő Erzsébet asszony, Károly királynak, Magyarország jeles utának özvegye, mivelhogy egy betegségből Szent Gellért érdemeiért felgyógyult, azért ez az úrasszony indíttatva a tisztelettől, amely Szent Gellért iránt élt benne, az Isten emberének monostorát épületekkel megtoldotta, és több drága ékességgel és kelyhekkel feldíszítette. Ezenkívül ezüstműből és aranyból csodálatos művű koporsót készíttetett a szent ereklyéinek felmagasztalására. Ugyancsak abban a monostorban egy sírt építtetett oltárral, s ebben a szent vértanú ereklyéit a mondott évben úgy helyezte el, hogy nagyobb csontjait más szentek ereklyéivel az ezüstkoporsóba tétette, a kisebb csontokat pedig a ciliciummal, korbáccsal és kámszával, amelyben a vértanúságát elszenvedte, a márványsírra helyeztette. Áldott az emlékezete.”¹⁹

Szent Gellért történelmi emlékezetét néhány profánnak tetsző hagyomány is színesíti. A kisebbik egyházi legendájában szerepel, hogy megölését követően a testét megszenteltelenítő pogányt, aki levágott néhány szőrszálat a meggyilkolt püspök szakállából és a társai előtt kérkedett ezzel, az ördög szállt meg, és az illető a saját testét marcangolva lelte csúfos halálát.²⁰ Szintén a bűn és bűnhődés képzetkörébe illeszkedik a Szlavóniában birtokos Kórógyi családhoz fűződő tradíció, amely még a 17. század elején is élt a budaiak körében. E középkori monda szerint Szent Gellértet a Kórógyiak őse taszította le a Kelen-hegy sziklájáról a mélybe, és ezért még kései leszármazottait is az az isteni büntetés sújtotta, hogy ha bementek a vértanúság helyszínén épített Szent Gellért-kápolnába, azon nyomban összemocskolták magukat. Mint azt a történetíró Istvánffy Miklós a szájhagyomány nyomán feljegyezte humanista szellemű történeti művében, az a Kórógyi nemzetséget terhelő átkot Mátyás király is kipróbálta egyik Kórógyi nevezetű udvari emberén, és Kórógyi Péter kapcsán a fiatal II. Lajos király is meggyőződött róla, pedig az illető olyan erős gyomrú volt, hogy akármilyen eleven és döglött állatot képes volt gyomorrontás nélkül elfogyasztani.²¹

Gellértet Szent István királlyal, Szent Imre herceggel és a zobori remetékkel együtt 1083-ban avatták szentté Szent László király uralkodása idején. Egyházi ünnepe vértanúhalálának napja, szeptember 24-e lett. A török hódítók elől elmenekített legfontosabb ereklyéit a Velencehez tartozó Murano egyik templomában őrzik, a szent díszes sírhelye és a csanádi székesegyház azonban a 16. század első felében, a török hódítás következtében elpusztult. Írásait *Deliberatio Gerardi Morosanae Ecclesiae Episcopi supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem* címmel első ízben 1790-ben adták ki. Vértanúságának helyszínét a magyar köztudat évszázadok óta Gellért-hegy néven emlegeti. Népi emlékezetének különös fintora, hogy ezt a magyar középkor századaiban hosszú időn keresztül szakrális helyként tisztelt hegyet a 17. századtól merőben más kontextusban (is) emlegetik. A boszorkányperek irataiban ugyanis a Szent Gellért-hegy (vagy táji névváltozataiban: Szengellérek hegye/Cengellérek hegye/Cengere hegye/Csengellér-hegy stb.) a boszorkányszombat, a boszorkánymulatságok első számú magyarországi helyszínéként tűnik fel, és e szerepkörében a szájhagyományban is széleskörűen elterjedt, lényegében a Kárpát-medence egész területén.²²

Magyar Zoltán

19 Szabó Flóris fordítása. *Árpád kori legendák és intelmek*, 88.

20 Árpád-kori legendák és intelmek, 67.

21 Istvánffy nyomán közli: *Budai Ferencz: Magyar Ország polgári históriájára való Lexicon* II. Nagy-Váradon, 1804. 487., 489.; *Szirmay Antal: Hungaria in parabolis*. II. Budae, 1807. 190.; *Dugonics András: Magyar Példa-Beszédek és Jeles Mondások* I. Szegeden, 1820. 64.; *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VI. Pest, 1860. 369.

22 *Dömötör Sándor: A boszorkányperek gyűlése a magyar néphitben. Ethnographia* L. (1939) 210–221.; *Szendrey Ákos: A magyar néphit boszorkánya*. Budapest, 1986. 158–166.; *Magyar Zoltán: Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus-és motívumindex*. I. Budapest, 2021. 238–239.

Egy folyóirat, százötven év: az Erdélyi Múzeum ünnepe

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) székházában ünnepelték a társaság egyik legfontosabb kiadványának, az Erdélyi Múzeum folyóiratnak a százötven éves évfordulóját. A 2024. december 19-i rendezvényen a kiadvány tekintélyes múltján kívül a jelenéről és jövőjéről is sok szó esett. A szellemileg pezsdítő és családi hangulatú eseményen a szervezők a frontálisabb előadások, bemutatók mellett a dialogikusabb műfajoknak is teret adtak.

A programot Dóczy Örsi előadása nyitotta meg, aki az alapító szerkesztő, Finály Henrik életútját és nyelvészeti, lexikográfiai munkásságát ismertette. A bemutató rendkívül alaposan körüljárta Finály életpályáját, valamint kortörténetileg kontextualizálta, értékelte és értelmezte munkásságát, valamint részletekbe menően méltatta Finály rendkívül műveltségét, tájékozottságát, nyelvtudását, s ezen keresztül közelítette meg a latinitás problémáját az életműben. Ezenkívül természetesen arról is képet nyerhettünk, hogy a folyóirat, a szerkesztői tevékenység milyen szerepet, súlyt töltött be Finály életművében.

Az alapító előtti főhajtás után a kortársak, azaz a múlt után a jelen került előtérbe, és egy négy bemutatóból álló blokkban a folyóirat ideai számainak ismertették. A történettudományi számot Fejér Tamás, a folyóirat egyik szerkesztője, az irodalomtudományt Berki Tímea, a filozófiai számot Lang Mark, míg a néprajzi számot e sorok szerzője mutatta be. Noha a folyóirat immár évek óta tematikus, a négy szaktudomány egyikének szentelt számmal jelentkezik, a bemutatók annyiból mindenképpen tanulságosak voltak, hogy az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályán belüli párbeszédet elősegítették. Nem egy tanulmány vagy recenzió kapcsán érezhette azt a hallgató, hogy az adott szöveg akár egy másik számba is beillene volna, de ami ennél jóval fontosabb, hogy az ismertetések alapján képet nyerhetett a különböző szaktudományok aktuális kutatásairól. Az ismeretők meghallgatása jóval többet adott, mint amit a rezümék átolvasása, egy-egy lapszám felületes áttekintése adhat, mert az előadók egyúttal értelmező keretbe is helyezték a tanulmányokat, reflektáltak a tágabb tudományos trendekre, az erdélyi kutatások helyzetére, vagy az adott számot meghatározó sajátosságokra.

Hogy e rövid beszámolóban a saját kaptafámnál maradjak, a néprajzi számmal kapcsolatban talán azt érdemes kiemelni, hogy a folyóirat nagyon jól reprezentálja a diszciplína a sokrétűségét. Ha a tudományterület klasszikus felosztásából indulunk ki, akkor a folklorisztika, az anyagi kultúra és társadalomnéprajz egyaránt helyet kap a lapban. Ha a néprajzi és az antropológiai, a klasszikusabb bölcséleti és az újabb társadalomtudományi kérdésvetéseket állítjuk szembe egymással, akkor sem érezhetjük azt, hogy a folyóirat mértéket tévesztene. És ami talán még ennél is fontosabb, hogy a folyóiratban közölt írások mindkét fentebbi beosztás érvényét egyben meg is kérdőjelezzik, a bevett témákat friss szempontokkal, a hagyományos jelenségeket a kortárs elemek vizsgálatával, az új társadalmi kérdéseket a tudománytörténeti előzmények zöngéivel gazdagoknak. A legutóbbi szám a maga tizenegy tanulmányával és tizenkilenc recenziójával pedig jól mutatja, hogy a fo-

lyóirat fontos fóruma a diszciplínának. Ahogy az is öröndetes, hogy az Erdéllyel foglalkozó kutatások bemutatása, szemléje évről-évre értékes tartalommal tudja megtölteni a lapot.

A rendezvényen ezután egy rövidebb előadás következett, amelynek keretében Bitay Enikő, az EME elnöke mutatta be a folyóirat, illetve tágabban az egész adattár digitalizálására irányuló évtizedes erőfeszítéseket, s azok eredményeit.

Végül a rendezvényt egy rendkívül kellemes hangulatú, derült beszélgetés zárta, amelyen a lap volt és jelenlegi szerkesztői, Fejér Tamás, Kovács András, Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó és Veress Károly szóaltak meg. Biró Annamária moderátorként a folyóirat múltjára, jelenére és jövőjére vonatkozó kérdéseket fogalmazott meg. A diszkusszió alapján a különböző szerkesztői irányelvekről, tapasztalatakról nyerhattunk képet, de a személyesebb anekdoták, krédók, szakmai fogások kibeszélése sem maradt el. A műhelytitkok megismerése mellett a beszélgetés alapján az is világossá vált, hogy mennyi munkával jár ennek a folyóiratnak elkészítése, a kéziratok összeterelése és gondozása. A rendezvény összességében pedig talán igazolta ennek az áldozatnak az értelmét a folyóirat munkatársai számára.

Bakos Áron

Újjáalakult a Heves Vármegyei Honismereti Egyesület

Személyi problémák és a tagok számának drasztikus lecsökkenése miatt az elmúlt években tulajdonképpen szünetelt a Heves Vármegyei Honismereti Egyesület tevékenysége. A felügyelőbizottság tavaly november végén kezdeményezte a zsákutcába került egyesület munkájának átszervezését és egyben a teljes tisztújítást. A bizottság elnöke, Molnár Lajos által összehívott megbeszélésen döntés született arról, hogy mivel a korábbi elnök, dr. Nemes Lajos mandátuma egy éve lejárt, így dr. Szuromi Rita történészt kérik fel az egyesület újjászervezésére. A történész a felügyelő bizottság előtt jelezte, megválasztása esetén örömmel elvállalja az egyesület vezetését és javasolta, hogy a következő időszakra titkára Sipos Attila, Füzesabony város tanácsnoka legyen, aki nagy tapasztalattal és szakudással rendelkezik az egyesületi munka szervezésében.

Decemberben immár egy kibővített, az aktív tagok jelenlétében történt újabb megbeszélés következett, amelyen részt vett Debreczeni-Droppán Béla, a Honismereti Szövetség országos elnöke és dr. Lantos Bálint ügyvéd, aki *pro bono* vállalta az egyesület jogi- és pénzügyeinek rendezését. Elhangzott: az elmúlt években több tagja is elhunyt az egyesületnek, köztük a titkára és a könyvelője, az elnök pedig személyi problémákra hivatkozva nem készítette el a szükséges nyilatkozatokat, jelentéseket, így sem a tagdíj beszédése, sem a kötelező jelentések leadása nem történt meg, ami büntetést és inkasszót vont maga után. Nemes Lajos a megjelentek előtt vállalta, hogy a következő találkozásig, amely majd hivatalos alakuló közgyűlésnek minősül, rendezi az elnöksége alatt keletkezett elmaradásokat.

Lantos Bálint ügyvéd jelenlétében január 17-én a Tittel Pál Könyvtárban találkoztak a volt és leendő tagok. Mivel a volt elnök nem jelent meg, így Molnár Lajos fb. elnök tájékoztatta a megjelenteket a kialakult helyzetről. Elmondta: a tagságnak és a vezetésnek meg kell újulni, s egyben rendezni kell az idén 35 éves egyesület működési feltételeit. Ezek után dr. Lantos ismertette, hogyan lehet a törvényes működést helyreállítani. Ehhez el kellett

fogadni a belépő tagok felvételét, szám szerint 37 régi és új tag felvételi kérelmét, majd módosítani kellett az alapszabályt. Az egyesület új neve Heves Vármegyei Honismereti Egyesület lett, s székhelynek pedig az Egri Civil Ház.

Az egyesület alapszabályából kikerül minden közhasznúság szabályozására vonatkozó passzus. Mivel az egyesület 2016 óta nem közhasznú, így nincs szükség tovább felügyelő bizottságra. Vezetői célkitűzés, hogy minél egyszerűbben, rugalmasabban lehessen működtetni az egyesületet. Ezt szolgálja a felügyelőbizottság megszüntetése.

A 7 tagú elnökség 6 tagúra szűkült, szem előtt tartva a megye nagyobb városainak képviseletét, a területi lefedettséget: az egyesület tagsága egyhangúlag dr. Szuromi Ritát bízta meg a megyei szervezet vezetésével, titkárnak pedig Sipos Attilát választotta; a vezetőség tagjai lettek Oszlanczi Krisztina, a Tittel Pál könyvtár igazgatója (Eger), Kiss Vivien pedagógus (Füzesabony), dr. Vinkler Bálint helyismereti könyvtáros (Gyöngyös) és Debrődiné Doboczy Mária pedagógus (Hatvan).

A vezetőség kapcsolattartásának új módja a videokonferencia, online ügyintézés, határozathozatal.

A megújulás jegyében döntöttek arról, hogy a rendes tagság mellett pártoló tagként és társult tagszervezetként is lehetőség lesz az egyesület munkájába bekapcsolódni.

Fontos változás, hogy a közgyűlés összehívása a jövőben úgy lehetséges, hogy az első meghirdetett időpont után legalább 3 nappal újra összehívott közgyűlés a megjelentek létszámától függetlenül határozatképesnek számít. Az egységes, módosított szerkezetű alapszabály az összes működési dokumentummal elérhető lesz a facebook csoportban és az egyesület most készülő honlapján.

A Heves Vármegyei Honismereti Egyesület tisztújító közgyűlése, 2025. január 17.
(Simon Klára Márta felvétele)

A továbbiakban Szuromi Rita elnök ismertette az egyesület célkitűzéseit. Mint mondta, az elmúlt 35 év munkája kötelezettségek ró az egyesületre, ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a világ sokat változott és ehhez az egyesület tevékenységének is alkalmazkodni kell. A kapcsolattartás és kommunikáció az egyesület által létrehozott nyilvános Heves Vármegyei Honismereti Egyesület facebook oldalon történik, a honismereti munkában a jövőben hangsúlyt kap az identitáserősítés. A legkisebb településre és közösséghez is igyekeznek munkájuk során eljutni, hiszen a hon- és népismeret alapja mindig a társadalom legkisebb egységében, a családban, a lokális közösségben kezdődik. Ahogy a megválasztott elnök fogalmazott: a történelem, a honismeret ma nem tartozik azok közé a hivatások, vagy szabadidős tevékenységek közé, amelyek jó karrierrel vagy sok pénzzel kecsegtetnek, mégis gyökértelenek lennénk, ha nem ismernénk és értenék múltunkat. A történelem épp olyan, mint a művészet, lehet nélküle élni, csak akkor világunk üres és értéktelen marad.

Ezt követően a tagság egyhangúan megszavazta az éves és féléves munkatervet. Az egyesület minden hónapban facebook oldalán meghirdeti a helyi hagyományok őrzését szolgáló felhívását. Ennek a felhívásnak a lényege a településeken önállóan elvégezhető gyűjtőmunka. Januárban a második világháború áldozataira emlékeznek, mégpedig úgy, hogy az emlékművek környezetének kitakarításával, koszorúzásával, állapota dokumentálásával igyekeznek felhívni a figyelmet arra, az emlékezetet csak úgy lehet életben tartani, ha azért teszünk is. A februári felhívás pedig a települések legidősebb lakóházának dokumentálására, története megismerésére hívja a honismeret iránt elkötelezetteket.

Általános iskolásoknak hirdették meg a *Legyél te is nyomozó!* című vetélkedőt, amelyben játékos formában ismerkedhetnek meg a gyerekek lakóhelyük rendvédelmi szerveinek munkájával, történetével és közösségük nagyobb természeti katasztrófaival, bűnügyeivel.

Tervezik, hogy középiskolásoknak és felnőtteknek egy eredetmonda-gyűjtő felhívást is közzétesznek a közeljövőben.

Az év második felében egy konferencia rendezésére készülnek. A *Hogyan írjunk jó településtörténetet?* című szimpóziumra elsősorban azokat a helytörténeti kutatókat, történészeket várják, akik már írtak falumonográfiát, így tapasztalataikkal segíteni tudják mások munkáját. Ugyanakkor olyan szakmai előadásra is számítanak, akik hivatásuk által tudnak tanácsokat adni a jó településtörténet elkészítéséhez.

Az egyesület tagjai kéthavonta hallgatnak meg előadásokat, ahol elsősorban a megyében élő kutatóknak, gyűjtőknek kívánnak bemutatkozási lehetőséget adni, illetve évi egy közös kirándulásra is sor kerül.

Az egyesület vezetése a következő időszakban olyan együttműködési megállapodások megkötésére készült a megye intézményeivel, akik szakmailag segíthetik működésüket, így többek közt a Tittel Pál könyvtárral, a Bródy Sándor könyvtárral, a Nemzeti Művelődési Intézettel, a Heves Vármegyei Levéltárral, a Notitia- és Csillagbojtár hevesi hagyományőrző szervezetekkel is partnerségre törekszik.

A munkatervek elfogadása után a megújult egyesület több határozatot is hozott. Egyhangúlag támogatták azt a javaslatot, hogy dr. Lantos Bálint ügyvéd kapjon meghatalmazást az egyesület helyzetének pénzügyi és jogi rendezéséhez, hiszen a vezetőség elsősorban már a szakmai munkára kíván koncentrálni. Szintén egyhangú döntés született arról, hogy Somfai Tiborné Elvira néni, akinek munkája az elmúlt három évtizedben elvitathatatlan és elvülhetetlen, örökös tiszteletbeli tagja legyen az egyesületnek, s erről a közeljövőben egy díszoklevél is készüljön.

KÖNYVESPOLC

A PÉCSI BAPTISTA MISSZIÓ TÖRTÉNETE

A gyülekezettörténet napjainkban nem számít igazán népszerű műfajnak – éppen ezért öröndetes egy-egy plébánia, egyházközség vagy gyülekezet történetének megjelenése, különösen, ha tudományos igényvel megírt műről van szó. Ez a helyzet a pécsi baptista közösség történetének monografikus feldolgozásával, amely 2024 márciusában látott napvilágot a Baptista Teológiai Akadémia kiadásában.

A munka kettős értéket hordoz: egyfelől gazdagítja a pécsi baptista közösség identitását, önreprezentációját, másfelől pedig komoly tudományos és tudománytörténeti jelentőséggel bír.

A szerző, id. Mészáros Kálmán (1925–2008) baptista lelkész, csaknem másfél évtizeden keresztül Pécsen szolgált lelképásztorként. Szinte magától értetődően fordult az érdeklődése az itteni gyülekezet múltja felé, melyet aprólékos munkával feltárt és monografikus szinten feldolgozott. 1976 tavaszán készítette el az értekezés gazdag képanyaggal kísért tisztázatát. Az írás átdolgozott és némileg rövidített, képanyag nélküli változatát fél évvel később véglegesítette, és ezt az anyagot nyújtotta be doktori disszertációként. Bár a védésre csak 1980-ban került sor az Evangélikus Hittudományi Akadémián, a munka rövidített változata már két évvel korábban megjelent Budapesten. Mivel azóta csaknem négy évtized telt el, időszerűvé vált a könyv átdolgozott, javított kiadásának megjelentetése.

E kiadás szerkesztője Macher Tivadar, a pécsi baptista gyülekezet nemrég nyuga-

lomba vonult lelképásztora, maga is foglalkozik egyháztörténeti kutatásokkal: neki köszönhetjük a hegyháti evangéliumi misszió történetének, nemzetközi összefüggéseinek és művelődéstörténeti jelentőségének feltárását. Emellett a gyülekezeti levéltár rendezésével, az Országos Baptista Levéltár Pécsi Fiókjának létrehozásával is fontos szolgálatot tett az egyháznak és az egyháztörténet majdani kutatóinak egyaránt.

Mészáros munkájának sajtó alá rendezésével a korábbiaknál jóval nehezebb munkát vállalt. Az alapmű három változatának szövegét kellett összefésülnie úgy, hogy a variánsok részben eltérő tartalmi elemei közül egy se maradjon ki, és azok a leginkább logikus rendben kövessék egymást, hogy megőrződjön a sajátos szerkesztű, gépiratra jellemző jegyzetapparátus, és persze hogy a kész szöveg a szerzői

intencióknak is a leginkább megfeleljen. Nem túlzás azt állítani, hogy a kitűzött célt maradéktalanul sikerült elérnie.

A kötet felépítése jól átgondolt szerkesztést tükröz. A bevezetés a baptista egyházzal és gyülekezetekkel ad körképet, megkönnyítve a laikus érdeklődő tájékozódását. Az első (még szintén bevezető jellegű) fejezet Pécs kétezres éves történetét tekinti át dióhéjban, az egyháztörténeti összefüggésekre fókuszálva. A következő hat fejezet kronologikus rendben tekinti át a baptista gyülekezet létrejöttét és fejlődését a 19. század végétől az 1970-es évekig, a szerző jelenkoráig. A hangsúly mindvégig Pécsen van, de bőséges kitekintést nyújt a baranyai és a dunántúli gyülekezetek történetére, működésére is. Az utolsó fejezet a gyülekezeti

élet „keresztmetszetét” mutatja be, a főbb ünnepnapokat, a gyülekezeten belül szerveződő kisebb közösségeket, az imaházat, a lelkész és a gyülekezet viszonyának alakulását. A függelékben kaptak helyet a pécsi baptista misszió nagy alakjainak portréi, és ugyanitt olvashatunk érdekes, életteli leírást a missziós munkát megkezdő bibliakereskedők, kolportőrök tevékenységéről, az 1930-as évekbeli kocsimisszióról és a háború utáni megszentelődési mozgalomról.

Paradox módon ugyanabban a vonatkozásban, a szerző lelkészi minőségében rejlik a kötet egyik legfőbb szakmai értéke és (szakmai szemmel) legszembeötlőbb gyengesége. A szerző közeli szemlélője, sőt tevékeny részese és vezetője is a leírt felekezeti közösség életének, így egyedülállóan részletgazdag és hiteles közelképet tud nyújtani a közösség belső életéről, működéséről, szerveződésének módozatairól. Az ugyanakkor, hogy sorait mindvégig erős lelkeség hatja át, sokszor obskúrus, szakmailag nehezen értékelhető kijelentésekre vezeti, az események háttérében olykor kizárólag spirituális tényezőket lát meg; a szöveg azonban eléggé adatgazdag, elég sok támpontot nyújt az olvasónak ahhoz, hogy a leírtakat tágabb kontextusba helyezhesse.

A mű nemcsak azért bír komoly tudománytörténeti jelentőséggel, mert a szerző, a tudós lelkipásztor egyházképéről árulkodik, hanem azért is, mert sajátos módon tükrözi az egyháztörténet-írás 1970-es évekbeli álláspontjait, fogalmiságát (ez elsősorban a kora újkorra vonatkozó fejezet olvastán szembeszökő) – az újabb szakirodalmakhoz a kötet végére illesztett tájékoztató bibliográfia utalja az olvasót.

Nem meglepő, hogy Mészáros munkájának hivatkozásai között csak elvétve találunk nagy történeti szintéziseket, egyháztörténeti összefoglalásokat és szaktanulmányokat: a szerző nemigen támaszkodhatott a témába vágó korábbi eredményekre, hanem maga folytatott alapkutatásokat lényegében minden részletkérdésben. Éppen ezért a kötet megjelenésének fontos hozadéka, hogy olyan forrásokat használ fel és

tesz elérhetővé az egyháztörténeti kutatók számára, amelyek a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt eddig teljesen ismeretlenek voltak. A levéltári állományok és személyes feljegyzések mellett a szerző számos kéziratban maradt tanulmányt és kisebb közleményt dolgozott fel, amelyek többek között a *Békehírnök*, *Az Igazság Tanúja* és a *Lelki Élet* című lapokban jelentek meg. A mű értékét tovább növeli a gazdag és jó érzékkel válogatott képanyag, amely betekintést enged elsősorban a pécsi gyülekezet, kisebb részt pedig a vidéki közösség életébe a századfordulótól az 1970-es évekig.

A kötet formátuma, megjelenése az igéyes tördelői és alapos szerkesztői, korrektori munkát dicséri: a tagolás mindenütt világos és követhető, sajtóhibákkal, elírásokkal pedig a legritkább esetben találkozunk az olvasó. A képanyag jó minőségű, a csoportképeken és táblákon szereplő arcok könnyen felismerhetőek; egy-egy homályosabb képet csak ott találunk, ahol már az alaplumban is elmosódott, hibás felvétel szerepelt.

Összességében elmondható, hogy Mészáros Kálmán és Macher Tivadar munkája nyomán fontos mű született és válhatott közkinccsé, amely közösségi értéket jelent a pécsi baptista gyülekezet számára, és tudományos újdonságot a várostörténet és egyháztörténet művelőinek.

(Mészáros Kálmán: A pécsi baptista misszió története. Monográfia. Baptista Teológiai Akadémia, Budapest, 2024. 378 oldal)

Erdős Zoltán

TANULMÁNYKÖTET ÉLŐ JOGSZOKÁSAINKRÓL

A magyar jogi néprajz tudománytörténeti értelemben véve egyik legjelentősebb mérföldköve Tárkány Szücs Ernő munkássága és *Magyar jogi népszokások* című opus magnumának megjelenése volt. A jeles kutató ajándéknak tartotta, hogy megadatott számára: hobbjára nem csupán neki jelentett

örömet, hanem együtt a „köz számára is értéket képvisel.” Alighanem hasonló érzések kötik össze a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport tagjait is, immár 11 éve. E kutatói közösség munkája a szó valódi értelmében véve interdiszciplináris, hiszen e csoport a jogtörténet, a jogelmélet, a néprajz, a – lehető legszélesebb értelemben vett – történettudomány képviselőitől a muzeológián és a levéltártudományon keresztül egészen a filológiáig számos szakértőt tudhat sorai között. A 2021-es év jubileuma után, amelynek eredményeként megjelent a *Száz plusz tíz* című jubileumi kötet, 2023-ban ismét sor került egy nagyszabású nemzetközi konferenciára, amelynek utókiadványa az *Élő jogszokások* című kötet, amely a Jogi Kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 11. darabja.

E könyvben összesen 23 tanulmány kapott helyet, nagyrészt a szakmai találkozó témáihoz (személy, család, öröklés) igazodva. Mint-hogy azonban a változatosság gyönyörködteti az olvasót, természetes, hogy nem lehet minden fejezetet ebbe a tematikába beilleszteni, hiszen a tagság már említett összetételéből adódóan a témák sokfélesége is érdeme a kiadványnak. Szubjektív véleményem, hogy ezeket a műveket – legalábbis ezek közül a legtöbbet – egy születés-halál, család-öröklés sarokpontú koordináta-rendszerben lehet a leginkább elhelyezni, így a következőkben ennek megfelelően igyekszem majd röviden összevetni ezen munkákat, s persze nem feledkezem meg a más témákat bemutató szerzőkről sem.

A születéssel, pontosabban a szüléssel kapcsolatos Deáky Zita tanulmánya, amely a gyermekágy időszakának szokásait gyűjti össze és elemzi. A gyermekkorral függ össze Matla Gabriella írása, aki a kiskorúakra vonatkozó spanyol jogszokásgyűjtés

eredményeiről értekezik. Lanczendorfer Zsuzsanna tollából érdekes gondolatokat olvashatunk arról, hogy a gyermekek ellen elkövetett bűntettek hogyan és milyen lenyomatokat hagytak jelentős kultúrkinccseinkben, a népballadákban. Horváth József levéltári forrásbázisra alapozott értekezése a kiskorú árvákról való gondoskodás 19. századi Győr környéki szokásaiba, míg Homoki-Nagy Mária hasonló módszerekre támaszkodó kutatásának produktuma a 18–19. századi gyámok kötelezettségeit meghatározó jogszokásokba vezet be az olvasót. Nagy Janka Teodóra a nők jogállásával foglalkozik egy, a 18. században írt normagyűjtemény kapcsán. A most bemutatott kötet több fejezete is a család és az öröklés egyes aspektusait járja körül. Így a család bűntetőjogi védelmének jogtörténeti vetületét

mutatja be Mezey Barna, e sorok írója, aki a jegyesség jogszokásait vette nagytitka alá a szatmári tájegység folklórjában, míg Kothencz Kelen a házasság megszűntetésének praxisát ismerteti a 19. század közepi Baja környéki területeken. Batbayar Zeneemyadar a házasság és a család intézményével kapcsolatos mongol szokásokat ismerteti. Falus Orsolya a keresztes lovagrendet mint nagycsaládot tette elemzése

tárgyává. Frey Dóra a 20. század első felében a Dél-Dunántúlon élő német lakosság családstruktúrájának és öröklési szokásainak különbségeit tárgyalja a korabeli magyar jogszokásokhoz képest. Az öröklés témakörében íródott továbbá Bárh János és Rácz Balázs Viktor munkája is. Az előbbi szerző a székely községekben a generációk között öröklődő jogosultságok és kötelezettségek rendszeréről, míg utóbbi a végrendeletben alapított zálogról értekezik. Rácz tanulmánya számos levéltári forrással alátámasztva amellyel érvel, hogy a klaszszikus bírói, törvényes és szerződéses zálog mellett egyes rendi kori erdélyi végrende-

tek szövege arra enged következtetni, hogy létezett a végrendelettel alapított zálog is. A halál és a halott emléke megőrzésének gondolatához kapcsolódik Gelencsér József és Szabó Ernő szövege is. Gelencsér elsősorban a Dunántúl hősi halottjainak sírjeleivel foglalkozik, s csoportosítja ezeket, míg Szabó epigráfiai tárgyú írása egy római kori sírkő és egy oltár képi világának a nép tudatában való átértelmezéséről szól. A halál és a bűn balladákban való megjelenése szintén központi témája Kiss Anna tanulmányának, aki Arany e műfajban írt költeményeit elemzi jogi szempontból, s ezek közül is kiemelten foglalkozik *Ágnes asszonnyal*. László Balázs értékes munkája az 1811-es erdélyi büntetőkódex-javaslatot, mint kultúrtörténeti terméket mutatja be, számos példával illusztrálva azt, hogy arra miképp hatottak a népi jogi megoldások, például a gyermekek védelme körében is. A népi és az alkotott joggal, vagyis a fent és a lent jogának párhuzamáról és ennek a társadalomra gyakorolt hatásáról szól Varga Csaba jogfilozófus tanulmánya, míg Bognár Szabina és Domokos Mariann a népi jogtudat témájában írtak. Bognár e tudásanyag gyűjtésének és rendszerezésének tudománytörténeti vetületéről, míg Domokos a ponyvairódalomról, mint a népi jogtudat alakításának eszközéről értekezett. Denis Njari a Monarchia korabeli északi etnikai konfliktusokon keresztül mutatja be a nyelvhasználat jogának kényes kérdését, míg Bánkiné Molnár Erzsébet a 18. századi jászkun és a székely szabályalkotó tevékenység összehasonlításáról tett gondolatait adja közre a kötet lapjain.

A fentebbi rövid ismertetés – s persze elsősorban maga a kötet is – reményeim szerint rávilágít arra, hogy a magyarországi jogi néprajz és jogi kultúrtörténet művelése milyen sok szálon futó, számos terület módszereit ötvöző, és a tudományt nagyban gazdagító kutatói tevékenységet jelent napjainkban, amelyet az *Élő jogszokások* tematikai változatossága is jól tükröz, érvényre juttatva a latin szentenciát: *varietas delectat*.

(Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok. Szerk. Bognár Szabina – Nagy Janka Teodóra – Szabó Ernő. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 2023. 356 oldal)

Sallai Balázs

EMLÉKEZÉS „ARANYLÁBÚ KIS PASZAB” LEGENDÁS NÉP-TANÍTÓJÁRA, TURI SÁNDORRA

Amikor egy néprajzkutató először járt egy faluban, első és legfontosabb dolga volt megtalálni a legjobb adatközlőket (régi kifejezésekkel: adatszolgáltatókat, adatbemondókat, médiumokat), hogy gyűjtőmunkája minél eredményesebb legyen. Ennek két módja volt. Vagy felkereste a helyi értelmiség képviselőit (a papot, tanítót stb.) és náluk érdeklődött, vagy rábízta magát a sorsra, illetve a saját megérzésére, és segítség nélkül próbált megfelelő alanyt találni. Régi, ma már klasszikus néprajzkutatóink közül ki ezt, ki azt a módszert választotta. Vikár Béla, a fonográf-felvételek gyűjtés meghonosítója leginkább saját magában bízott: *„A folklórtalan városi élettel szemben azt hinné az ember, hogy vidéken, a forrásnál több megértést fogunk találni a művelt osztályok körében. Szórványosan tapasztalhatjuk is. Műveltebb elemek, kiváltképpen a tanítói karból itt-ott hallottak valamit és tanultak is valamit néprajz, folklór az idevágó kutatásokról. Egy-egy lelkes pártoló és gyűjtő is akad. De többnyire bizony meglepő közöny és tájékozatlanság, olykor pedig még korlátozott ellenérzés is uralkodik a folklór ügye iránt. Gyűjtői bolyongásaim közben eleinte mindig az úgynevezett úriosztályhoz fordultam, abban a föltevésben, hogy tőlük majd útbaigazítást nyerhetek. Hányszor riasztott el a helybeli uraság vagy más ily előkelő egyéniség, hogy »Ezek nem tudnak semmit, ezeknél nincs mit keresni.« Szerencsére nem fogadtam szót. És ilyenkor mindig jól jártam. Az előző tapasztalatokon*

okulva, később már óvatosan kerültem a helyi potentátokkal való találkozást.”¹ Gönczi Ferenc, Göcsej, Hetés és a Muravidék jeles kutatója a helyi értelmiséghez fordult tanácsért: „Ha a gyűjtőnek a kiszemelt helyen ismerőse van, vagy lakik ott oly intelligens egyén (lelkész, tanító, birtokos), ki kezére jár, a siker bizonyos reményével foghat munkába. Ellenkező esetben szorult helyzetbe jut, sőt egyáltalán semmire sem mehet, mert [...] a nép az ismeretlen úrral szemben tartózkodó, bizalmatlan s a legártatlanabb dologról is rosszat magyaráz. A mely közösségben a gyűjtő intelligens egyént talál, legelőször ahhoz kopogtat be, a ki rendesen nagyon szívesen látja, s készséggel igyekszik célját elősegíteni. Különösen a néptanítók tesznek a gyűjtőnek nagy szolgálatot. Egész lelkesedéssel állnak szolgálatába. A tanító – ha több év óta működik egy helyen – ismeri a népet, s közelebb állván a lelkésznel is, az ő segédkezésük mellett a gyűjtés sikere jóformán biztosítva van.”²

Ha valaki Szabolcsban, a Nyírségben akart gyűjteni, jól járt, ha Jósa András vármegyei tiszti főorvos úrhoz fordult Nyíregyházán, Kalotaszegen Gyarmathy Zsigáné írónőt volt tanácsos ilyen ügyben felkeresni, Kecskeméten pedig Kada Elek polgármester úr tudott segíteni az érdeklődőknek néprajzi ügyekben – hogy csak néhány példát említek a magyar néprajztudomány hőskorából. És ilyen ember volt a Nyírség északi sarkában, a Rétközben, a Tisza bal partján fekvő Paszabon Turi Sándor tanító úr (1891–1959) is, akinek életéről és munkásságáról a közelmúltban könyv jelent meg unokája, Turi Gábor újságíró, egykori londoni kulturális attasé és New York-i sajtóattasé gondozásában. A válogatást és a szerkesztést végző unoka szerint Turi Sándor a falunak „nemcsak tanítója, hanem mindenese: orvosa, ügyintézője, felvilágosí-

tója, kulturális szervezője, nem utolsósorban megfigyelője volt”.³

Turi Sándor 1891-ben Nagykállón született, az elemi iskolát és a gimnáziumot is ott végezte, majd 1910-ben a sárospataki református tanítóképzőben szerzett oklevelet. Még ugyanabban az évben „kistanító” lett a paszabi református iskolában, s mint igazgató, 48 év szolgálat után 1958-ban innen vonult nyugalomba, de azt nem sokáig élvezte, mert hamarosan, 1959-ben elhunyt. A kevés szántófölddel rendelkező, főleg halászatból, állattartásból, dohánytermesztésből élő kis szabolcsi falu több generációját tanította-nevelte, emellett régészeti és néprajzi kutatásokat végzett, néprajzi és helytörténeti gyűjteményt hozott létre (ez ma is látható a Paszabi Szóttos Népművészeti Házban) és leányával, Turi Margittal 1938-ban kézimunka- és szövőtanfolyamot szervezett, ezzel útjára indították a település nevezetességét, a ma is készített, nemzetközi hírű, a falu címerében is látható *paszabi szóttest*. 1936-tól előadóként rendszeresen részt vett a parasztfiataloknak Sárospatakon rendezett népfőiskolai tanfolyamokon, később (1940–1943) szerepe volt a sárospataki mintára szervezett nyíregyházi népfőiskola létrehozásában is. Rendszeres kapcsolatot tartott a nyíregyházi múzeummal és a budapesti Néprajzi Múzeummal, az előbbi intézmény gyűjteményeit évtizedeken át régészeti és néprajzi tárgyakkal gazdagította. Otthonában gyakran vendégül látott művészeket (pl. Boross Géza festőt, Koffán Károly grafikust), írókat, költőket (pl. Ilyés Gyulát, Németh Lászlót), régészeket (pl. Kalicz Nándort), a közgazdász Móricz Miklóst (Móricz Zsigmond öccsét), Margócsy József irodalomtörténészt, pedagógusokat, egyetemi hallgatókat (pl. a debreceni és a budapesti tudományegyetem néprajz szakos hallgatóit) és népi kultúra kutatóit. Utóbbiak közül megemlítjük Kiss Lajost, a nyíregyházi múzeum igazgatóját, Kerényi

1 Vikár Béla: Folklor 1. Gyarmathy Zsigáné esete a folklórral. Magyar Hírlap, XLIII. 1933. május 14. 109. sz. 11.

2 Gönczi Ferenc: A néprajzi anyag gyűjtéséről. Uránia, III. 1902. 3. sz. [71–75.] 72.

3 Turi Sándor: A paszabi tanító. Válogatta és szerkesztette: Turi Gábor. Budapest, 2013. 7.

György népzenekutatót, Maácz László néptánckutatót és Ortutay Gyulát.

Ortutay Gyula, a magyar néprajztudomány évtizedeken át vezető egyénisége, 1931-ben szegedi egyetemi hallgatóként Móra Ferenc és Solymossy Sándor professzor ajánlólevelével indult első szabolcsi gyűjtőútjára, amelyre később (1963-ban) így emlékezett vissza: „... idestova 25 éve már első nyíri és rétközi gyűjtőutamnak, amikor Baktalórántházán a pap két pengő borralvalóval akart elküldeni, csak hogy ne gyűjtsek a községben, Balsán meg a gebei csendőrzárőr kisért szuronyok közt az iskoláig, hogy meggyőződjön egyetemi igazolásaim s Móra Ferenc ajánló sorainak hitelességéről. [...] Nyíregyházán, a kevély és könnyelmű urak egyik fészében, a sárga vármegyeházán találkoztam először Kiss Lajossal, a szegény emberek életének nagy tudósával. Itt ismerkedtem meg Turi Sándorral, aki több, mint negyven éve, egy kis rétközi község, Paszab nevelője, régésze, néprajzi kutatója.”⁴

Az első szabolcsi gyűjtőútja során megismert Kiss Lajossal és Turi Sándorral életre szóló barátságot kötött. E nagy barátságot bizonyítja például, hogy Ortutay (Móricz Zsigmonddal együtt) támogatta Kiss Lajos fő műveinek⁵ kiadását és feltehetően ő tett javaslatot arra, hogy a nyíregyházi múzeumigazgató 1948-ban (a néprajzkutatók közül elsőként) *Kossuth-díjat* kapjon. A paszabi tanító ismertette meg a későbbi jeles mesekutatót két kiváló mesemondóval,

Korpás Lászlóval (1931) és Lacza Mihállyal (1938). Előbbi meséi szerepelnek Buday György és Ortutay Gyula híres kötetében,⁷ a könyv teljes anyagának mintegy felét Turi Sándor gyűjtötte (Lacza is nagy tudású „mesefa” volt, a mesemondók közül, nyilván Ortutay javaslatára, ő volt az első, aki 1953-ban megkapta *A Népművészet Mestere* elismerést). Barátságuk utolsó, meghatározó mozzanata, hogy amikor Turi Sándor öreg korában nagybeteg lett, Ortutay az ország legjobb sebészeit mozgósította, hogy tegyenek meg mindent a gyógyulásáért.⁸

A Turi Sándor emlékére 2023-ban megjelent kötetben az *Előszó* és a *Számvetés* (önéletrajz, 1953) után négy nagy fejezet következik. Az első *Falu, nép, iskola* című Turi Sándor pedagógiai, nevelésügyi írásait és előadásait tartalmazza, különös tekintettel a falu és az iskola kérdskörére. A paszabi tanító a Kiss Lajossal való megismerkedése (az 1920-as évek vége) óta

végzett néprajzi gyűjtéseket falujában és környékén, ami az Ortutay Gyulával történt első találkozást (1931) követően élenkebbé, rendszeresebbé vált. A Tisza-szabályozás előtti életmód érdekelte, és a legváltozatosabb témakörökben (halászat, gazdálkodás, háziipar, család, társasélet, szólások, dalok, mesék, helynevek stb.) végezte gyűjtéseit. *Paszab múltja és jelene* címmel tervezte megírni a falu monográfiáját, de ennek csak néhány fejezete készült el, a befejezésben halála megakadályozta. Tárgyakat, eszközöket is gyűjtött, ezek egy része a nyíregyházi múzeumba került, más részükből a paszabi iskolában rendezett kiállítást (1953). A már megjelent és kéziratban maradt nép-

4 Ortutay Gyula: Két mesemondó. A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma 1963. [148–152.] 148.

5 Katona Imre: Emlékezés Vásárhelyi szegény embőrére, Kiss Lajosra születésének századik évfordulóján. Tiszatáj, XXXV. 1981. 3. sz. [86–89.] 88.

6 Kiss Lajos: A szegény ember élete. [Budapest], [1939]; Uő.: A szegény asszony élete. Athenaeum, [Budapest], [1943]. Ortutaynak köszönhető fenti művek második kiadása is: Kiss Lajos: A szegény emberek élete. Bevezetővel ellátta: Ortutay Gyula. Budapest, 1955.

7 Buday György – Ortutay Gyula: Nyíri és rétközi parasztnesék. Bevezető tanulmány és jegyzetek: Ortutay Gyula. Eredeti 45 fametszet: Buday György. Gyula, [1935].

8 Barota Mihály: Húsz éve halt meg Turi Sándor. Szabolcs-Szatmári Szemle, XIV. 4. sz. [65–69.] 69.

rajzi írásait tartalmazza a második nagy, *Néprajzolás* címet viselő fejezet, amelyben helyet kapott leányának, Turi Margitnak a *paszabi szöttesteről* szóló dolgozata is. Ezt követi a *Kapcsolati háló* című rész, amely a barátaival és ismerőseivel folytatott kiterjedt levelezésből ad ízelítőt és néhány hivatalos levelet is tartalmaz (a levelek írói például: Bátky Zsigmond, Teleki Pál, Újszászy Kálmán, Darvas József. K. Kovács Péter, Erdei Ferenc, Morvay Péter, Kiss Lajos, Móricz Miklós, Ortutay Gyula, Margócsy József). A kötetet a *Híre, emlékezete* című fejezet zárja, amelyben az életében róla megjelent írásokat és a halála után napvilágot látott megemlékezéseket tartalmazza.

Turi Sándor emlékét Paszabon a Paszabi Szöttester Népművészeti Ház és az azon 1991-ben elhelyezett emléktábla őrzi, 2005-ben posztumusz díszpolgárrá választották és ugyanabban az évben róla nevezték el az általános iskolát. És most már a régiek által „aranylábú kis Paszab”-nak nevezett falu egykori kiváló néptanítójára emlékeztet az unoka, Turi Gábor által szeretettel és nagy gondossággal összeállított, archív képekkel illusztrált kötet is, amely az emlékállítás mellett arra is figyelmeztet, hogy Turi Sándornak a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, a nyíregyházi Jósza András Múzeumban, a sárospataki református Nagykönyvtárban és a családnál, leszármazottaknál őrzött, arra érdemes kéziratait fontos és hasznos lenne és ideje volna nyomtatásban is megjelentetni.

(Turi Sándor: A paszabi tanító. Válogatta és szerkesztette: Turi Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 321 oldal)

Hála József

A BÁTHORYAK KORA

Az MNM Rákóczi Múzeuma 1995-ben indította útjára művelődéstörténeti konferencia sorozatát. A hagyománynak megfelelően 2022. október 6–7-én volt ennek a sorozatnak a 25. alkalma. Ebben az évben a Magyar Nemzeti Múzeum és a MNM Rákóczi

Múzeuma partnere az újonnan alapított Tokaj-Hegyalja Egyetem, illetve ennek Kulturális Örökség Tudományok tanszéke volt. A konferencia szervezői irányadónak a *Báthoryak kora* címet adták, és az egész országból, sőt a határon túlról is érkezett szakemberek, ennek megfelelő megközelítésből készítették el saját előadásukat. Az elhangzott előadásokat – néhány kivétellel – Prof. dr. Monok István, az MTA doktora és dr. Tamás Edit, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma igazgató asszonya szerkesztette egy kötetbe, ami idén, 2024-ben a L'Harmattan és a Tokaj-Hegyalja Egyetem kiadásában jelent meg.

A nagy múlttal rendelkező Báthoryak a Királyi Magyarország és Erdély történelmének egyik legismertebb és legbefolyásosabb nemesi dinasztiája volt, amely különösen a 16–17. században játszott jelentős szerepet nemcsak hazánk és Erdély, de Lengyelország politikai életében is. A család tagjai közül többen fontos politikai és katonai pozíciókat töltöttek be, ami nemcsak a Királyi Magyarországon, hanem Közép- és Kelet-Európa más területein is meghatározóvá tette őket. Szerepük az említett országok, térségek történelmében vitathatatlan, mint ahogy a reneszánsz és művelődés történetében is. Kimagasló támogatói voltak néhányan a tudományoknak, művészeteknek és oktatásnak. Politikai hatásuk és kulturális örökségük évszázadokon átívelő jelentőséggel bír, és máig meghatározó a régió történeti megítélésében. Az egyes családtagok által létrehozott udvartartások, mint Nyírbátor, Varannó, Csicsva, továbbá a mecénási, patrónusi szerepük, amelyet az egyes ágak tagjai betöltöttek, a művelődéstörténet szempontjából kimagasló. Ezeknek kutatása, megismerése és megismertetése számos újdonságot tartogat még a ma kutatói számára is.

Ez a kötet is ékes példája ennek, hiszen a benne megjelent tanulmányok mindegyike mögött alapos kutatás, forrásfeltárás és rengeteg munka húzódik meg, és minden szerző a saját szakterületének színvonalas képviselője írásában. Minden egyes ta-

nulmány más és más oldalról közelíti meg az ecsedi és somlyai Báthoryak szerepét főként Nyírbátor építés- és művelődéstörténetében, a humanista és protestáns iskolaügyben, az erdélyi és a lengyelországi katolikus egyház támogatásában. A tanulmányok nem feltétlenül a Báthory család kiemelkedő tagjainak életművét követik végig vagy mutatják be, hanem különböző tudományterületeket ölelnek fel és képviselnek: művészettörténet, régészet, humanista filológia, udvar-, iskola-, közpolitika-, gazdaság-, tudománytörténet. Földrajzilag ugyan főleg Nyírbátorra koncentrálnak, és az itteni udvar kultúrájának állítanak emléket, de természetesen megismerhetjük a varannói udvaruk sajátosságait is, különösen is kulturális életét.

Számos új régészeti feltárási eredményt és tudománytörténeti részletet olvashatunk a tanulmányokban. Ugyanis a szerzők nem arra törekedtek, hogy a már ismert tényeket, kutatási eredményeket ismételjék el, hanem arra, hogy újabb eredményekkel, feltárásokkal, adatokkal bővítsék az eddigi ismereteinket. Tizenegy szerző munkáját foglalja magába ez a kötet, amelyek mindegyike egy-egy kiegészítő adatot mutat be, új interpretációs lehetőséget kínál részben a Báthory család egyes tagjairól, részben a hozzájuk tartozó épületekről, udvarházakról, tárgyakról, művelődéspártoló tevékenységükről.

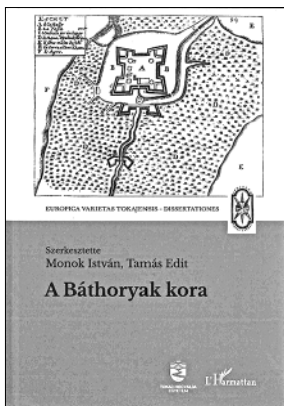
Egy rövid bemutató vagy ismertető keretében arra nincs lehetőség, hogy minden tanulmányt az őt megillető érdemben ismertessünk, azonban néhány gondolat erejéig mindegyikről ejtsünk néhány szót.

Elsőként Tamás Edit igazgató asszony mintegy visszatekintést nyújt az 1995-2022 között megrendezett konferenciákra, illetve jelentőségekre, felsorolva azokat az előadókat, akik tudományos kutatásukkal, és azok előadásba foglalásával színvona-

lassá, színessé és érdekessé tették az alkalmaikat.

Majd a napjainkban sokakban megfogalmazódott kérdések felvetésével indít Monok István professzor az előszóban, amikor azt feszegeti a ma konferenciáinak szervezése kapcsán, hogy egyáltalán minek és ki-nek szervezzük őket? Kellenek-e még ezek a konferenciák? Érdekli-e még a ma emberét, hogy a kutatók milyen új eredményeket tártak és tárnak fel? Van-e értelme konferenciát szervezni, ha kevés a hallgatóság? Igen, van értelme, van haszna, és fontosak ezek az alkalmak. Ha másért nem, a kutató szempontjából, aki veszi a fáradságot, hogy a legapróbb részletekig felkutasson egy-egy területet. Hiszen nem mondhatjuk azt, hogy a történelmünkben fontos szerepet betöltő egyének, családok – jelen esetben a Báthoryak – életéről, jelentőségéről, szerepvállalásaikról, az uralkodásban, politikában betöltött szerepükről, európai jelentőségükről már mindent feltártunk. Korántsem. Időről időre lényeges a korábbi kutatások eredményeinek áttekintése, újraértelmezése, hiszen gyakran kiderül, hogy amiről azt hittük, már tudjuk, vagy úgy gondoltuk eleget tudunk róla, azt egy új forrás felfedezése, látótérbe kerülése megcáfolja. Minden egyes forrásfeltárás, kutatás, annak írásba foglalása gyarapítja korábbi ismereteinket, és újra meg újra megerősíti azt a tényt, hogy van értelme a kutatómunkának, van értelme a konferenciáknak, és van értelme az előadások kötetbe foglalásának.

Németh Péter, a nyíregyházi Jósza András Múzeum címzetes megyei múzeumigazgatója *A Boldogságos Szűz-kápolna* című írásából érdekes részleteket tudunk meg Nyírbátor középkori történetéből, a Szűz és Szent György vértanú tiszteletére épített kápolnáról. Hasonlóan képet kapunk Báthori András Madonnájáról, és annak az MNM-be kerüléséről.

Radnóti Klára, a Magyar Nemzeti Múzeum történész-főmuzeológusa *A nyírbátori stallum és a Magyar Nemzeti Múzeum* kapcsolatát tárgyaló írásában a nyírbátori stallum Magyar Nemzeti Múzeumba kerülésének történetét tárja fel. Elsőként a stallumról beszél, mint ami a napjainkig fennmaradt legjelentősebb műtárgy, és a magyarországi reneszánsz bútorművesség egyik példátlan remeke. De azt is megtudhatjuk, hogy milyen utat járt be ez a műtárgy a Nemzeti Múzeumba kerülésétől kezdve.

Dienes Dénes, a Sárospataki Református Hittudományi Egyetem professzora, egyetemi tanár, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei igazgatójának írása *Az ecsedi Báthoryak varannói udvara a 16. században* címet kapta. Ebben a református család kevésbé ismert, ugyanakkor nagyon jelentős zempléni udvarát mutatja be.

Máté Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ munkatársa a Báthory család egyik nőtagjának, Báthory Krisztinának latin nyelven írt leveleiről értekezik. Leírja, hogy Báthory Krisztina már gyermekkorában megtanult nemcsak írni, de beszélni is latinul, ami a későbbiekben fontos kommunikációs nyelv lett számára, miután a család által kiszemelt férjjel Jan Zamoyski lengyel kancellárral ez lett a közösen beszélt nyelv. Krisztina Zamoyski harmadik felesége lett. Grizeldisznak Lengyelországba kerülését követően nevezték. Olyan levelekről van szó, amelyeket férjének írt házasságuk első, illetve hatodik évében. Ezek a levelek lengyelországi közgyűjteményekben lelhetők fel.

Gebei Sándor, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem emeritus professzora *Uralkodói választás 1571-ben: Báthory István vajda a fejedelemség élén* címmel Báthory István hatalomra kerülésének történeti előzményeit, körülményeit, politikai és közjogi problémáit, továbbá azokat a hatalmi viszonyokat elemzi, amelyek az uralkodói választást meghatározták.

A Miskolci Egyetem egyetemi docense Gyulai Éva kutatása a nagylucsei Dóczy család és a lengyelországi Báthoryak kapcsolatára fókuszál. Bemutatja a nagylucsei Dóczy család történetét, mindeközben pedig különösen is kitér a két Dóczy Gáborra. Majd főként Dóczy II. Gáborra fókuszálva ismerteti annak kapcsolatát a lengyelországi Báthory-udvarokkal.

Molnár Dávid, a Tokaj-Hegyalja Egyetem Kulturális Örökség Tudományos Tanszék főmunkatársa *Hunyadi Ferenc 1583-as kiséposza Báthory Istvánról* címet adta írásának. *Hunyadi Ferenc a Báthoryak udvari embere volt, akinek latin nyelvű munkássága még csak napjainkban kezd ismertté válni. A szerző által ismertetett eposz egy meglehetősen terjedelmes mű, amiben Hunyadi azt dicsőíti, akiről az eposz szól, vagyis Báthory Istvánt.*

A Magyar Tudományos Akadémia doktora, Monok István professzor *Báthory András alumnusai és könyve a brandenburgi jezsuita kollégiumban* című írásában Báthory András patrónusi és a magyarországi katolicizmus történetében betöltött szerepét mutatja be rendkívül sajátos módon, amikor alumnusai pályájának követése révén tárja fel olvasói előtt Báthory András személyét, jelentőségét.

Viskolcz Noémi, a Miskolci Egyetem egyetemi tanára Báthory Erzsébetről, illetve vagyonáról készítette kutatását. Báthory Erzsébet személyét számos kérdés lengi körül még napjainkban is. Hatalmas vagyonnal rendelkező asszony volt, és vagyonát sokan szerették volna magukénak tudni. A szerző miközben erről ír, számba veszi a női rokonságot, amivel pedig egyfajta új szemléletű nő történetet is tár az olvasó elé. Írásán keresztül megismerkedhetünk a női udvartartás anyagi kultúrájának történetével is.

A Tokaj-Hegyalja Egyetem Kulturális Örökség Tudományok Tanszék tanszékvezetője N. Kis Tímea *Báthory Zsigmond 18. századi portréinak kontextusa és rendhagyó történeti hűsége* című tanulmányában Báthory Zsigmonddal kapcsolatban ismert és

félreismeret képmások sorát ismerteti. Többek között megtudjuk tőle, hogy az egyik II. Rákóczi Györgyként ismert ábrázolás valójában Báthory Zsigmond.

Balogh Judit, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem egyetemi tanára, a Báthoryak korszakának befolyásos személyeit, családjukat és egymáshoz való kapcsolódásukat vázolja fel a *Báthory Gábor és a székegyházi elit* című írásában.

Mint láthatjuk érdekes, érdekfeszítő, különböző szakterületeket lefedő, új tudományos eredményeket felmutató tanulmányokat ölel magába a *Báthoryak kora* című tanulmánykötet. Köszönet és tisztelet a szerkesztők igényes munkájáért, a sok-sok belefektetett időért, energiáért, ami nélkül ez a kötet nem jelenhetett volna meg. Köszönet és tisztelet illeti a szerzőket is az alapos, időigényes kutatásért, forrásfeltárásért, és azért, hogy miután előadásait megtartották, időt szakítottak azok írásba foglalására, hogy az információ sokakhoz eljuthasson.

Ajánlom a kötetet mindazoknak, akiket érdekel a Báthoryak kora és mindaz, amit ennek a jelentős dinasztíának egyes tagjai véghez vittek a maguk idejében, a Királyi Magyarország, Erdély és Lengyelország történelmében, a katolikus és protestáns egyházak életében, a művelődés történetében és az általuk alapított udvarházak kulturális életén keresztül.

(A Báthoryak kora. XXV. Sárospataki Művelődéstörténeti Konferencia. Sárospatak, 2022. október 6–7. Szerk. Monok István – Tamás Edit. (Europica varietas Tokajensis) A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak) Speculum Kutatócsoportja. L'Harmattan Kiadó, Sárospatak, 2024. 294 oldal)

Bátoriné Misák Marianna

EGY ÚJ CSALÁDTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

„A családtörténet-kutatás az egyik legkedveltebb szabadidős tevékenység [...] az első három leggyakoribb hobbi között van a világon” – idézi egy néhány évvel ezelőtt

megjelent tanulmányban írtakat Kollega Tarsoly István főszerkesztő a 2023 márciusában indult *Családfa* című folyóirat beköszöntőjében. A negyedévenként megjelenő családtörténeti magazin éppen erre a felfokozott érdeklődésre reflektál, szakmailag magas színvonalú, de könnyen fogyasztható írásokkal, rengeteg színes képi anyaggal, igényes kivitelben nyújtva szórakozást és segítséget a téma iránt érdeklődőknek.

A mostanában oly népszerű családkutatás – ha nem is a napjainkban tapasztalható intenzitással és széles társadalmi érdeklődéssel – több évszázados múltra tekint vissza Magyarországon. Családfákat kezdetben – a leszármazáson alapuló uralkodói jog öröklése miatt – az uralkodóházak készítettek, majd a török kiűzése után már a birtokos nemességnek is érdeke lett a családtörténet felgöngyölítése, hiszen bizonyítaniuk kellett a visszaigényelt birtokokhoz való jogosultságukat. A 18. században a nemességigazolási rendeletek hatására újra fontos szerepet kapott a genealógiai munka. A nemességre fókuszáló családtörténet-kutatás évszázadokig egyeduralkodónak számított, amit a genealógiai szakirodalom is híven tükrözött, amennyiben csak az arisztokráta és a nemes családok származási leírását, történetét dolgozta fel. (Néhány példát kiemelve: Lehoczky András: *A magyar királyság nemesi családjainak genealógiája I–II.* 1796–1798; Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XII.* 1857–1868; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok I–XI.* 1911–1932.) A jelen írásunkban recenzált *Családfa* folyóirat korai elődei, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság folyóirata, a *Turul* (1883–1951), a *Nagy Iván Családtörténeti Értesítő* (1899–1901) és a kolozsvári *Genealogiai Füzetek* (1903–1914) is nagyrészt ezt az irányvonalat követték. Csak az 1930-as években hívta fel a figyelmet Szentpétery Imre történész arra, hogy a genealógiai kutatásokat a polgári és parasztcsaládokra is ki kellene terjeszteni. Ennek megvalósítása – ha nem is szakmai berkekben, és sajnos az ordas politikai eszmék hatására – rövid

időn belül megtörtént, amikor is a második világháború alatt és az azt megelőző években a genealógia a felekezeti származás igazolásának eszközévé vált. Érdekes azonban megemlíteni ebből az időszakból Kempelen Béla *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok I–III.* (1937–1939), valamint *Nemes családok, polgárcsaládok* (1940) című munkáit, továbbá a *Magyar Családtörténeti Szemle* (1935–1944) című folyóiratot is, amelyek már a családtörténet-kutatás új irányával is próbálkoztak.

A második világháború után bekövetkezett politikai változások azonban nemcsak a nemesi leszármazás kutatásának alapját szüntették meg, de a marxista történet-szemlélet általában a családtörténet művelésének sem kedvezett. Az 1980-as évek második felétől kezdve ismét megindult a különféle színvonalú genealógiai művek kiadása. A rendszerváltás után oly népszerűvé váló – talán a társadalmi és egyéni identitásválság miatt rohamosan terjedő – amatőr családtörténeti kutatások megkezdését azonban nagymértékben nehezítette, hogy a levéltárak iratanyaga sokáig nem volt teljesen hozzáférhető, széleskörű kutathatóságukat csak az 1995-ös levéltári törvény biztosította. Napjainkban az interneten elérhető digitális családtörténeti források és a közösségi média által biztosított kapcsolatteremtés lehetősége még kedvezőbb környezetet teremtenek a családkutatások számára, amelyet számos genealógiával kapcsolatos szakkönyv (pl. Kollega Tarsoly István et. al. (szerk.): *Genealógia I–III.* 2012–2015 vagy Berkes József – Szerényi Ildikó: *Keresem őseimet. Családtörténet-kutatási kalauz.* 2022), valamint folyóirat (pl. a fentebb már említett, 1992-ben újraindult *Turul*, vagy a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület elektronikus lapja, a *Matrikula*) is segít és ösztönöz. 2023 óta a *Családfa* magazin is ezek közé tartozik.

Az eddig hét számmal jelentkező folyóirat három rovatban közli a cikkeit. A *Tanulmányok* között történészek és kutatók teszik közzé tudományos eredményeiket olvasmányos formában, szórakoztatva,

szinte kedvet csinálva akár a kutatás megkezdéséhez, akár a már megszerzett adatok alapján történő családtörténet megírásához. Hiszen a magazin arra is szeretne rámutatni, hogy bár nagyon fontos az anyakönyvek segítségével a családfa elkészítése, ezt követően azonban érdemes megismerni az ősök mindennapjait is. A rovat tanulmányai ezt, a levéltárban és online feltárt száraz adatokból kikerekedő történetmesélést tárják eléünk. A teljesség igénye nélkül, olvashatunk itt többek között az első magyar Oscar-díjas, Szloboda Vilmos Béla Bormász pusztától Hollywoodig terjedő élettörténetéről, vagy a híres színésznő, Perczel Zita eltitkolt származásáról, akinél a levéltári kutatások alapján vált világossá, hogy zsidó származása miatt kellett elhagynia Magyarországot és Európát a második világháború előtt. A Lentai Sándorról, Petőfi elfeledett, 23 évet élt várpalotai költőbarátjáról szóló írás a helytörténeti- és a családtörténeti kutatás összefonódására világít rá. Hiánypótló tanulmányok mutatják be Luxemburgi Zsigmond és Mátyás király nőkhöz fűződő kapcsolatait, vagy a nagykállói Kállay család Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei gyökereit, valamint a család horvátországi ágát. Levéltári, anyakönyvi források bizonyítják Mark Knopfler, a világhírű Dire Straits zenekar frontembere és családja, a zsidó Knöpfler familia magyar származását. Olvashatunk a családtörténet-kutatás és a történeti forrásnak számító temetők, síremlékek kapcsolatáról, továbbá a családfák készítésénél ma már elengedhetlen genetikai vizsgálatokról, de érdekes és hiánypótló az Amerikába kivándorolt honfitársaink számát, foglalkozási és etnikai adatait elemző – magyar és amerikai statisztikák összehasonlítása alapján készült – tanulmány is. A „kastélyok és lakói” cikksorozat betekintést nyújt a somogyi kastélykutatásban nélkülözhetetlen 18–20. századi forrásokba, továbbá bemutatja a kiváló muzeológusi-restauratori teljesítménnyel felújított tiszadobi Andrassy-, valamint nádaslányi Nádasdy-kastélyt. A gróf Nádasdy családdal egyébként több

írás is foglalkozik. Megismerhetjük a kastély építtetője, Nádasdy Ferenc és felesége, Zichy Ilona rövidre szabott boldogságát, a Nádasdyak – elsősorban levelezésük alapján feltárt – családi kapcsolatait, vagy a két világháború között a nemesi família által alapított és üzemeltetett első benzin-kút-pihenőhely, a lepsényi Nádasdy-bár történetét. Nádasdy Ferenc életének egyik legfontosabb tevékenységét bemutató írás pedig szakavatottan fűzi egybe a vadászat-történetet a családtörténettel.

A *Szakmai műhely* rovat levéltárakat, irattípusokat, kutatási lehetőségeket, módszereket, internetes adatbázisokat ismertet. A cikkek felsorolása természetesen itt sem lehet teljes, de néhányat kiemelve közülük, betekinthetünk a Habsburg Monarchia anyagait őrző levéltárak közül a bécsi Haus-, Hof und Staatsarchiv családtörténeti vonatkozású irataiba, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának családkutatásra használható fondjaiba, vagy a jászok leszármazásának – Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban található – anyagaiba. Megismerhetjük a keresztény egyházi levéltárak egységes, főleg anyakönyveket tartalmazó internetes szolgáltatását, a *Matriculát*, ugyanakkor a *Magyarországon élt zsidó családok kutatása* című írás az izraelita elődökkel rendelkezők munkájában nyújt segítséget. Olvashatunk a gyászjelentések, a házasságkötéssel kapcsolatos egyházi iratok, vagy a kora újkori végrendeletek családtörténeti forrásértékéről, a határon túli levéltárosok pedig a környező országok anyakönyveinek

kutatási feltételeit ismertetik. Amennyiben tudjuk felmenőink foglalkozását, fontos adatokhoz juthatunk róluk a különböző szakmák adatbázisaiban. Megismerhetjük a vasutasok számos adatot tartalmazó személyi kártyáit, de külön cikk foglalkozik a tanító őseinkre, az alsófokú oktatásban szereplőkre vonatkozó levéltári kutatási lehetőségekkel, továbbá a nyomdák, nyomdászdynasztiák adatait őrző adatbázisokkal. A rovat cikkeivel kapcsolatban fontos kiemelnünk, hogy minden írást gazdag forrás- és irodalomjegyzék követ, amely megkönnyíti a feldolgozott anyag elérését és megértését.

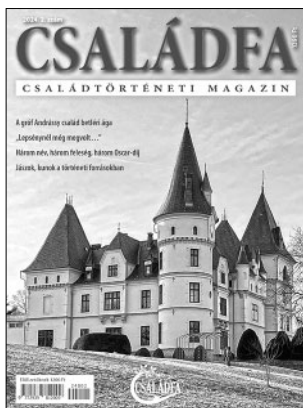
A folyóirat számait a *Szemle* rovat zárja, amely családtörténeti tárgyú könyvek, folyóiratok ajánlására vállalkozik, de emellett családtörténeti rendezvényről is hírt ad.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy az interneten (<https://csaladfakiado.hu>) is elérhető *Családfa* magazin

szakmaiságával, olvasmányosságával és igényes küllemével maximálisan megvalósítja a szerkesztőség azon célját és reményét, hogy segítséget nyújtson mindazoknak, akik már megkezdtek családjuk múltjának felkutatását, továbbá azoknak is, akik e lap olvasása közben kapnak kedvet őseik megkeresésére.

(Családfa. Családtörténeti magazin. Főszerk. Kollega Tarsoly István, főszerk.-helyettes Kovács Eleonóra, szerk. Eötvös György, Kis József, Kiss Norbert Péter, Vajk Ádám, Várkonyi Tibor. 1. évf. 1. sz. (2023) –, Családfa Kiadó, [Budapest].)

Lőrincz Róbert

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

**Hazai és határon túli középiskolás diákok történelmi-honismereti tudásának erősítésére a reformkor kezdetének 200. évfordulója alkalmából.
A Honismereti Szövetség a Fejér Megyei Honismereti Egyesülettel együttműködve
2025. augusztus 4. és 8. között rendezi meg**

a XXIX. ORSZÁGOS IFJÚSÁGI HONISMERETI AKADEMIÁT ÉS TÁBORT Székesfehérváron

Az akadémia – tábor témája:

EGY NEMZET ÉBREDÉSE „Haza és haladás” (1825–1848)

Az ötnapos akadémia során szakemberek előadásai, műhelyfoglalkozásai hazánk reformkorának sokszínűségét járjuk körül, időnk legnagyobb részében azonban az e témakörben végzett kutatási területéről szóló kiselőadást szeretnénk hallani (maximum 15 percben).

Az akadémia célja, hogy megismertesse a diákokat a magyar reformkor eszméivel, történelmi, irodalmi személyiségeivel, eseményeivel és helyszíneivel. Feladatunknak tekintjük a polgári Magyarország reformkori törekvéseinek felvázolását, a gazdasági modernizáció sürgető tennivalóinak bemutatását, a reformkori országgyűlések programjainak és eredményeinek ismertetését, a hazaszeretet elmélyítését. A program küldetésének tekintjük a generációkon átívelő – országos és helyi – példaképek állítását, az ifjú nemzedék figyelmének felhívását a szellemi örökség és a szülőföld korabeli értékeinek feltérképezésére.

Fontosnak tartjuk, hogy a történelem kronologikus eseményeinek megismerésén kívül a pályázók széleskörű ismeretekre tegyenek szert a korszak hazai közéletének politikai, társadalmi és gazdasági programjairól, a polgári átalakulás folyamatáról és kihívásairól, a nemzeti öntudat és a magyar művelődés kialakulásáról, megerősödését célzó kezdeményezésekről, a korabeli mindennapokról.

A téma megközelítésére, lehetőségként a következő fő témaköröket ajánljuk:

- a reformkori országgyűlések országos és megyei feladatai, a megyei követek tevékenysége, politikai viták
- a haladás ügyét szolgáló megyei, helyi személyiségek életútja, munkássága
- gazdasági tervek, fejlesztések (vasút, hajózás, lótenyésztés stb.), s ezek helyi megvalósulása
- társadalmi folyamatok, a polgárosodás bemutatása
- a reformkori politika és a nemzetiségi kérdés viszonyrendszere hétköznapi példákon keresztül
- a polgárosodás új színtereinek – kaszinók, egyletek, társaságok – megalakulása, tevékenysége

- a műveltséget szolgáló kezdeményezések – művészetek (irodalom, zene, színház, nyelv), tudományos intézetek, társaságok létrejötte
- egy, lakóhelyeden álló reformkori épület történetének bemutatása
- a mindennapi élet a reformkorban (társasági élet, viselet, gasztronómia)

Feladatod, hogy mutass be a szülőhelyeden, településeden, a szűkebb környezetedben fellelhető témát, amelyet vagy a fentiek közül választasz, vagy amelyet – amennyiben a témához és a korszakhoz illik – fontosnak vélsz megismertetni az akadémia résztvevőivel.

A honismereti akadémia és tábort **7–12. évfolyamos diákok** számára rendezzük, melynek tartalmi és szervezési előkészítéseként hirdetjük meg a pályázatot. Nincs korcsoportonkénti kategória.

Pályázni lehet:

- egy választott témát bemutató, minimum 2, maximum 3 oldalas **helytörténeti pályamunkával** (dolgozattal) /formátum: Times New Roman betűtípus, 12-es betűméret, 1,5-es sortáv, szakirodalom feltüntetésével, esetleg lábjegyzetekkel/. Az oldalszám nem tartalmazza a mellékleteket;
- Szabadon választott, bármely műfajú digitális összeállítással /ppt (10–15 dia); film (3–10 perc; max. 400MB). Készíts hozzá minimum 2000 leütéses összefoglalót, amely bemutatja miről szól a ppt, diasor;
- Egy játékos ismerethordozó applikációval (max. 400MB). Készíts hozzá minimum 2000 leütéses összefoglalót, amely bemutatja, hogy miről szól az applikáció.

Nevezési díj nincs. –

Pályázni lehet egyénileg, illetve 2–3 fős csapatokban.

A legjobb pályázatokat a megyei honismereti egyesületek, illetve a Honismereti Szövetség jutalomban részesíti. Lehetőség lesz arra, hogy a legkiválóbb munkákat az akadémián a diákok bemutassák, illetve a legjobb alkotások szerzői és felkészítő tanáraik meghívást kapnak az akadémiára, a táborba, azon ingyenesen vehetnek részt. A legjobb pályaművek bemutatásra kerülnek a *Honismeret* című folyóiratban.

Pályázati határidők:

Pályamunkák beküldése: 2025. március 17.

Értékelés, bírálat: 2025. április 17.

A pályázat anyagát kérjük megküldeni a palyazat@honismeret.hu e-mail-címre. A diákok / csapatok feltétlenül tüntessék fel a városuk, iskolájuk nevét, évfolyamukat, elérhetőségüket / e-mail-címüket, felkészítőjük / segítőjük nevét és e-mail-címét!

A pályázati felhívással kapcsolatos szakmai további kérdések esetén elérhető

Dr. Gesztesi Enikő

a Honismereti Szövetség Pedagógiai Munkabizottságának elnöke

+36 20 319-31-71

A pályázattal kapcsolatos további információk a titkar@honismeret.hu e-mail-címre írva vagy a +36 70 645-11-50-es telefonszámon kérhetők.

Várjuk a téma kifejtését, megjelenítését, sikeres felkészülést kíván:

Budapest, 2024. november 25.

a Honismereti Szövetség

HONISMERET

LIII. évfolyam, 1. szám
2025. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN,
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA,
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA,
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF,
KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LŐRINCZ RÓBERT, NÉMETH LÁSZLÓ,
RÉMIÁS TIBOR,
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN,
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a **Magyar Nemzeti Múzeum**,
a **Nemzeti Kulturális Alap**
és a **Magyar Kultúraért Alapítvány**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(https://eshop.posta.hu/storefront/),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/
storefront/), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 4500 Ft

Arculat: Farkas Anna

Nyomdai munkák:
Opticult Bt., Prime Rate Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Anna, Dr. néprajzkutató, ny. főmuzeológus, Veszprém
Balahó Zoltán történész, főmuzeológus,
MNMKK – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Bakos Áron, PhD. néprajzkutató,
Néprajzi Múzeum, egyetemi tanársegéd,
Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Barna Gábor, PhD. néprajzkutató,
professor emeritus, Szegedi Tudományegyetem, Budapest-
Kunszentmárton
Bátoriné Misák Marianna, PhD.
teológus-lelkész, egyetemi adjunktus,
Sárospataki Református Hittudományi Egyetem,
Sárospatak
Bodó Imre agrármérnök, helytörténész, Dombóvár
Cs. Lengyel Beatrix, PhD. történész, főmuzeológus,
MNMKK – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
Erdős Zoltán, PhD. történész, helyismereti könyvtáros,
Csorba Győző Könyvtár, Pécs
Fülöp Júlia idegvezető, tanár, Balatonfüred
Hála József, Dr. etnográfus, Budapest
Hermann Róbert, DSc. történész, egyetemi tanár,
főtanácsos, tudományos helyettes,
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
Kalla Zsuzsa, PhD. irodalomtörténész-főmuzeológus,
gyűjteményi főigazgató-helyettes,
MNMKK – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
Kovács Eleonóra főlevéltáros,
Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság,
Budapest-Székesfehérvár
Lacza Tihamér tudomány- és művelődéstörténész,
szerkesztő-újságíró, Pozsony
Lőrincz Róbert könyvtáros, szakmai igazgató,
Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár, Dunakeszi
Magyar Zoltán, PhD. tudományos főmunkatárs,
HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet
Németh László, PhD. történész, lapszerkesztő,
tanszékvezető egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Petercsák Tivadar, DSc. néprajzkutató,
ny. múzeumigazgató, Eger
Praznovszky Mihály, Dr. irodalomtörténész,
ny. muzeológus, Nemesvámos
Sallai Balázs, Dr. PhD-hallgató, Debreceni Egyetem,
Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Debrecen
Spannraft Marcellina nyelvész, egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Szilágyi Márton, DSc. irodalomtörténész, tanszékvezető
egyetemi tanár,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK, Budapest
Tarics Péter előadóművész, újságíró, Révkomárom
Tasnádi Zsuzsanna etnográfus, Néprajzi Múzeum,
Budapest

A borítón:
Horovitz Lipót: Jókai Mór portréja, 1888
(Petőfi Irodalmi Múzeum;
Művészeti, Relikvia- és Fotótár)

Jókai a Balközép Párt képviselőinek körében 1868 márciusában
(Feltehetően Kossak József felvétele)

Jókai az Írók és Művészek Társaságának esztergomi kirándulásán, 1880. június 6-án
(Beszédes Sándor felvétele)

(Cs. Lengyel Beatrix cikkéhez)

1000 Ft

MAGYAR
NEMZETI
MÚZEUM

Nemzeti Kulturális Alap

Jókai Mór író, szerkesztő emlékére
(Fafaragvány – Prohászkané Jablonszky Éva alkotása, magántulajdon)